

પારિભાષિક કોષ

— પૂર્વાર્ધ —

(૪. ૧ થી ૧૧૨)

કર્તા,

વિશ્વનાથ મગનલાલ ભટ્ટ.

ગુજરાત બર્નિક્યુલર સોસાયટી.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૫૫૫૫ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ પારિભાષિક શબ્દકોષ

વિષય નં ૩૩૩ : ૨૪૨

પારિભાષિક શબ્દકોશ

— પૂર્વાર્ધ પૃ. ૧ થી ૧૧૨ —

A - L

કર્તા,
વિશ્વનાથ મગનલાલ ભટ્ટ

The success and enduring influence of any systematic construction of truth, be it secular or sacred, depend as much upon an exact terminology, as upon close and deep thinking itself. Indeed, unless the results to which the human mind arrives are plain'y stated, and firmly fixed in an exact phraseology, its thinking is to very little purpose in the end.

—Trench: On The Study of Words

છાપવી પ્રસિદ્ધ કરનાર,
ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી તરફથી
હીરાલાલ ત્રિભોવનદાસ પારેખ, બા. બે.,
આર્ટિ. સેક્રેટરી-અમદાવાદ

આવૃત્તિ ૧ થી
સન ૧૯૩૦

પ્રત ૨૦૦૦
સંવત ૧૯૮૬

કિંમત એક રૂપિયા

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૌપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૫૫૧૫

હમારા જોવામાં પણ શૌડાપણા ગુજરાતી ગ્રંથો આવ્યા છે, તેથી ગુજરાતી શબ્દ વાકેફ હોયે; તો પણ જરૂરે ગદ્યમાં સંસારનીતિ ભક્તિ યુક્ત સિવાએ ખીજી બાજતો અને એ જ પ્રકરણમાં અને ખીજામાં શાસ્ત્રીય રીતે લખીયે છ; અથવા પ્રૌઢ સં અંગ્રેજી ઉપરથી યથાસ્થિત (ભાવાર્થ નહિ) ભાષાન્તર કરીયે છ, તે વેળા ગુજરાતી ભાષાના શબ્દની દરિદ્રતાને નામે રડીયે છ. તેનો અનુભવ હમારા વર્ગી વના ખીજને કેમ આવવાનો ? કેહેવા કરતાં કરવું અધરું છે. અંગ્રેજી કવિઓના વિચાર ને સંસ્કૃત કવિઓના વિચાર જેવા જેવા શબ્દોમાં યોગ્ય સંપૂર્ણ રહેલા છે, તેવા શબ્દો ગુજરાતીમાં મળવા મુશ્કેલ છે.

—નર્મદાશંકર

અંગ્રેજી વિદ્યાના પ્રતાપે આપણા દેશમાં હજારો નવા વિચારોને તથા નવી લાગણીઓને જન્મ આપ્યો છે. તેમનો સમાવેશ સાંકડી ગુજરાતીમાં થઈ શકતો નથી, તેથી તે નિરુપાય થઈ સંસ્કૃત અને ફારસી ભાષાના અણુહદ મેદાનમાં જઈ વિશ્રામઠામની યાચના કરે છે.....જેમ જેમ દેશમાં નવા વિચારો દાખલ થતા જવાના તેમ તેમ નવા શબ્દો ભાષામાં પ્રવેશ કરતા જવાના.

—નવલરામ

જીવનના સામાન્ય ઉદ્દેશોને ગુજરાતી ભાષા સંતોષી શકે એમ છે, પરંતુ ગુજરાતી પ્રજાનું જીવન જેમ જેમ ઉચ્ચ થતું જાય છે તેમ તેમ ગુજરાતી ભાષા એવો ઉચ્ચ સંતોષ આપવાને અસમર્થ જણાય છે, અને તત્ત્વજ્ઞાન, વિજ્ઞાન, ઇતિહાસ, રાજનીતિ, અર્થશાસ્ત્રાદિ નવીન ગોળી અને દિનપ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામતી વિદ્યાઓને તૃપ્ત કરવાને એ તદ્દન અશક્ત નીવડી છે.

—કેશવલાલ ધ્રુવ

નિવેદન

લેખકે કહ્યો પશુ ન હોય એવો આવકાર કોઇ કોઇ વાર એના પ્રયાસને મળી જાય છે. આ કોશની પાછળ રહેલો ઇતિહાસ એ વાતની સાક્ષી પૂરે એમ છે. પાંચેક વર્ષ ઉપર આમાંના થોડાક શબ્દો 'વસન્ત'માં પ્રકટ થવા માટે મોકલેલા તે વખતે કોશને વિચિત્ર લાગે એવા એ સંગ્રહને તેમાં સ્થાન મળશે કે કેમ એ વિશે જ શંકા હતી, એટલે એ જ પ્રકારના શબ્દો અવતરણો આદિ સાથે ભવિષ્યમાં પુસ્તકાકારે પ્રસિદ્ધ કરવાનો અવસર આવશે એવો તો સ્વપ્ને પશુ ખ્યાલ ક્યાંથી હોય? પશુ સુભાગ્યે, જે દૃષ્ટિએ એ નાનકડો સંગ્રહ તૈયાર કર્યો હતો તે જ દૃષ્ટિએ એને અવલોકનારા વિદ્વાનો મળી આવ્યા. 'વસન્ત'ના ગુણુગ્રાહી તન્ત્રીજીએ એનો સ્વીકાર જ નહિ પશુ સંક્ષિપ્ત છતાં સચ્ચ નોંધ લખી પુરસ્કાર કર્યો, ને એવા શબ્દો વિસ્તૃત કોશના રૂપમાં પ્રકટ કરવાની આવશ્યકતા જણાવી. બીજા એક વિદ્વાન પત્રકારે પોતાના મિતાક્ષર મનન વડે વાચકવર્ગનું એ શબ્દો પ્રત્યે વિશેષ લક્ષ્ય એચ્યું. ને છેવટે રા. આનન્દશંકરભાઈની સચ્ચના ક્રીડી લખને આપણી જાણીતી સાહિત્યસંસ્થા ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીએ આ કોશની રચના કરવાનું કામ સોંપ્યું. આ રીતે આજે જે કોશ પ્રકટ કરવાનો મોય સાંપડ્યો છે તે 'વસન્ત'વાળા સચ્ચને મળેલા સત્કારના ફળરૂપ છે, ને તેથી, એ ઉપરથી નીવડે તો ઉપકાર એ સૌ સત્કાર કરનાર વિદ્વાનો ને સંસ્થાનો માનવાનો છે.

સૌ સમજે છે તેમ તુલના એ વસ્તુની ઇયત્તા જાણવાનું કિંમતી સાધન છે. આપણા પ્રાન્તમાં નવી ફળવણીનો પ્રારંભ થતાં ગુજરાતીને અંગ્રેજી ભાષા સાથે આવી તુલનાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો છે, ને પરિણામે એની ઇયત્તા જણાતાં ફેટલીક બાબતોમાં એની મર્યાદાઓ સૌથી પહેલી જ વાર લક્ષમાં આવી છે. એટલે રોજના કામકાજ માટે અત્યાર સુધી પર્યાપ્ત જણાયેલી ભાષા શાસ્ત્રીય વ્યવહાર માટે ફેટલેક અંશે અપર્યાપ્ત માલુમ પડી છે, ને અંગ્રેજીદ્વારા પાશ્ચાત્ય સાહિત્યસંસ્કૃતિના સંસર્ગમાં આવતાં જે અનેક વસ્તુઓ, રીતભાતો, સંસ્થાઓ, ભાવનાઓ આદિ નવીન પદાર્થોનો પરિચય થયો છે તેને માટે યથાર્થ પદો તો ગુજરાતીમાં શોધ્યાં પશુ જડતાં નથી. આથી માતૃભાષા પરત્વે તે આપણા મોટા ભાગના શિક્ષિતવર્ગની દશા મૂંગાને સ્વપ્ન થયું હોય એવી ભાવના જન્મી ગઈ છે. ને તેમાંનો જે નાનો ભાગ આ પરિસ્થિતિથી પર થઇને ભાષાન્તર, સાસ્થેમન કે સ્વતન્ત્ર મર્ચા વાટે પશ્ચિમનું જ્ઞાન આપણી ભાષામાં ઉતારવા મથે છે તેમના માર્ગમાં આવા પારિભાષિક શબ્દો પદે પદે મોટી મુશ્કેલી જોવી કરે છે. એટલે કોઈ વ્યક્તિ અંગ્રેજી સરફતે અમુક વિષયનો પાર પામેલ હોય, ને ગુજરાતીમાં પોતાનું એ રીતે મેળવેલું જ્ઞાન લક્ષવવાની ઇચ્છા પશુ હોય, છતાં કેવળ આવા પારિભાષિક શબ્દોની મુશ્કેલીને કારણે હાથ જોડી બેસી રહેવું પડે એવા પ્રસંગો પશુ આપણા દેશની વિદ્વાન્ના ઇતિહાસમાં વિરલ નથી. તેથી પરિભાષાવિષયની આ મૂંઝવણ દાળવા માટે આ પ્રકારના સંપન્ના અંગ્રેજી

શબ્દો એકઠા કરી તે દરેકને માટે અર્થવાહક પર્યાયો ગુજરાતીમાં યોગ્ય એક સંગ્રહ પ્રકટ કરવાની લાંબા વખતથી અગત્ય જણાઇ છે. આ અગત્યને પૂરી પાડવાનો આ કોશ એ એક યત્નકિમ્બિત યત્ન છે. આમાં એવા સંગ્રહ કરતાં ભિન્નતા એટલી છે કે આમાંના પ્રતિશબ્દો કોઇ એક જ વ્યક્તિએ યોજેલા નથી તેમ એકી સપાટે પણ યોજેલા નથી, પરંતુ આખા ગુજરાતના છેલ્લાં પોણોસો વરસ જેટલા ગાળાના જુદા જુદા પ્રતિષ્ઠિત લેખકોએ પોતપોતાનાં લખાણમાં જરૂર પડતાં જે જે પર્યાયો પ્રસંગોપાત્ત યોજેલા તે સંબંધો તેમની કૃતિઓમાંથી તારવી આંહી એકઠા કરવા યત્ન કર્યો છે. આ યોજનામાં બે લાભ રહ્યા છે: એક તો એ કે એક જ વ્યક્તિ, મંડળ, કે સંસ્થાના ધડતરમાં જે મનસ્વિતા, અવિવિધતા, જડતા કે તરંગીપણું આવી જવાનો ભય રહે છે તેને માટે આમાં અવકાશ નથી, ને બીજો એ કે એક કરતાં વધુ લેખકોના પર્યાયો સાથેસાથ મૂકેલા હોવાથી વિવેકપૂર્વક પસંદગી કરવાનું બહોળું ક્ષેત્ર ખુલ્લું રહે છે. એટલે એક રીતે આ કોશ ગુજરાતી પર્યાયોનો સંગ્રહ તેમ ઇતિહાસ ઉભય છે, ને તેથી પરિભાષારસિકોને તે એવડી રીતે ઉપયોગી થઇ પડશે એવી આશા છે.

વૈજ્ઞાનિક પરિભાષાના કોશ એક કરતાં વધારે ગુજરાતીમાં ક્યારના બહાર પડી ગયા છે તેથી, તથા ભૌતિક વિજ્ઞાનોના પારિભાષિક શબ્દો બધા મૂળ પ્રમાણે અંગ્રેજી જ રાખવા કે તે બધાના ગુજરાતી પર્યાયો યોજવા કે એ બંને મતોનું મિશ્રણ કરી કયાંક મૂળ ને કયાંક ભાષાન્તર એવી યોજના રાખવી એ વિશે ખુદ વિજ્ઞાનવિદોમાં જ હજી વિવાદ ચાલી રહ્યો છે તેથી આ કોશમાં એ ભૌતિક વિજ્ઞાનોના શબ્દો છોડી દીધા છે ને મોટે ભાગે દ્વિલક્ષ્ય જેવાં અમૂર્ત વિજ્ઞાનો તથા સમાજવિષયને લગતાં મૂર્ત વિજ્ઞાનોની જ પરિભાષાનો આમાં સમાવેશ કર્યો છે. એટલે ન્યાયશાસ્ત્ર (logic), માનસશાસ્ત્ર (psychology), પરમાર્થશાસ્ત્ર (metaphysics), અર્થશાસ્ત્ર (Economics) સાહિત્ય, કળા આદિ વિષયોને લગતા પારિભાષિક શબ્દો જ મુખ્યત્વે આ કોશમાંથી મળી શકશે.

કોશની સામગ્રીની વ્યવસ્થા કંઈક આવી રાખી છે: પ્રથમ મૂળ અંગ્રેજી શબ્દ કક્ષાવારી ક્રમમાં મૂક્યો છે. પછી જે જરૂર હોય તો અર્ધઅંદ્ર કૌંસમાં જે શાસ્ત્ર કે વિષયને લગતો એનો અર્થ થતો હોય તેનું નામ ઇટાલિક બીબામાં આપ્યું છે. (જેમકે Abasia, (Psycho-analysis); Distribution, (Logic); Landlordism, (Economics)) બહુધા તો જે ગુજરાતી પુસ્તકમાંથી પર્યાયનું આધારભૂત અવતરણ આપેલું છે તે જ ક્યા વિષયને ઉદ્દેશીને એ પર્યાય યોજાયો છે એનો નિર્દેશ કરી દે છે, એટલે સર્વત્ર કૌંસમાં વિષયનિર્દેશ કરવાની જરૂર જોઇ નથી. ફક્ત જે પર્યાયો નવા યોગ્ય-ને આવ્યા છે, અથવા જેનાં અવતરણો નથી મળ્યાં, તેના સંબંધમાં જ આવા કૌંસ આપ્યા છે. કૌંસ પછી ગુજરાતી પર્યાયો ઐતિહાસિક ક્રમ પ્રમાણે ગોઠવીને મૂકવાનું ધોરણ રાખ્યું છે. મૂળ શબ્દના જ્યાં એક કરતાં વધુ અર્થબેદો થતા હોય ને એ સંબંધો અર્થબેદોને માટે ગુજરાતી પર્યાયો મળી શક્યા હોય, ત્યાં પ્રથમ અર્થબેદદર્શક ક્રમાંક કાળા બીબામાં છાપી પછી પર્યાયદર્શક ક્રમાંક સાદા બીબામાં મૂકેલ છે. (ઉદાહરણ તરીકે

Aristocracy, Autocracy, Cabinet, Idealism, Humanity વગેરે શબ્દો જુઓ.) પર્યાય અવતરણ આદિની સામગ્રીમાં દબાઈ ન જતાં શોધનારની આંખે વગર પ્રયાસે પડે એટલા માટે જાડાં કાળાં બીબાંમાં છાપ્યા છે. પર્યાય પછી તેના યોજકના આદાક્ષર કાણુકાર કૌંસમાં મૂક્યા છે. તે પછી યોજકના જે ગ્રંથ કે લેખમાંથી એ પર્યાય લેવાયો હોય તેનો નિર્દેશ સંક્ષેપમાં પૃષ્ઠ સાથે કરાવ્યો છે. યોજકો ને તેમની કૃતિઓના આ આદાક્ષરોના ખુલાસા તરીકે કાશના પ્રારંભભાગમાં એક સંજ્ઞાસૂચી આપી છે. તેમાં આ બધા કક્કાવારી ક્રમમાં ગોઠવી દેરકના આખા નામને ખુલાસો કર્યો છે, એટલે શંકાપ્રસંગે સ્પષ્ટીકરણ સહેલાઈથી થઈ શકશે. કૃતિનિર્દેશ પછી પ્રમાણ તરીકે પર્યાયના પ્રલવરૂપ આખું અવતરણ નાનાં બીબાંમાં આપવામાં આવ્યું છે. એટલે આ ઉપરથી જોઈ શકાશે કે આખી મુદ્રણવ્યવસ્થા એવી રાખી છે કે જેથી વાચકને જે ક્રમમાં જિજ્ઞાસા થાય તે ક્રમમાં તે પોષાતી જાય. જે વાચકને કેવળ પર્યાયની જ જરૂર હોય તે પર્યાય પછીનો બધો ભાગ છોડી દઈ શકશે. પર્યાય જાણ્યા પછી જેને તેનો યોજક કાણુ એ જાણવાની ઇચ્છા હોય તે જેડેના કાણુકાર કૌંસમાંથી એ માહિતી મેળવી શકશે. ને આ ઉપરાંત જેને મૂળ પ્રમાણની પણ અપેક્ષા હોય તેને શેષ ભાગમાંથી એ મળી રહેશે. આ પ્રમાણે સઘળા પર્યાયો અવતરણો આદિ સાથે આવી ગયા પછી મૂળ અંગ્રેજી શબ્દોમાંથી જે સમાસો કે શબ્દસમૂહો બિખજતા હોય તેને લગતી માહિતી પણ તે શબ્દોના પેટામાં નાનાં કાળાં બીબાંમાં છાપી ઉપર દર્શાવેલા ક્રમમાં આપી છે. (જેમકે Absentmindedના પેટામાં Absentmindedness, Capitalismના પેટામાં Capitalist, Imaginationના પેટામાં Cognitive imagination, Constructive imagination, વગેરે.) Balloon, Band, Bicycle, Librarian, Railway આદિ કેટલાક અંગ્રેજી શબ્દો એના અસલ સ્વરૂપમાં જ આપણી ભાષામાં લગભગ રૂઢ થઈ ગયા છે, અથવા થવાની તૈયારીમાં છે. આવા શબ્દો માટે પણ જો કોઈ પર્યાયો જોગ્યા મળી આવ્યા છે, તો તે કાશમાં આપ્યા છે ખરા, પણ તેનો વર્ગ જુદો પાડી સમગ્ર કાશ પૂરો થયા પછી અંતભાગમાં આપવાનું રાખ્યું છે. એટલે એવા કેટલાક રૂઢકરૂપ અંગ્રેજી શબ્દો બીજા ભાગને અંતે અપાયેલા માલુમ પડશે.

આંહી સ્વીકારેલા પર્યાયોના સંબંધમાં એક વાત ખાસ લક્ષમાં રાખવાની છે કે એ સઘળાનો સ્વીકાર ગુણદષ્ટિએ નહિ પણ ઇતિહાસદષ્ટિએ જ થયો છે. આથી જ Honorary માટે 'માનદ' શબ્દ રા. નરસિંહરાવે દર્શાવ્યું છે તે પ્રમાણે કોઈ રીતે ન જ આવી શકે એવો છતાં એવો પણ એક શબ્દ એક પ્રતિષ્ઠિત લેખકને હાથે યોજાયો હતો એટલો ઇતિહાસ નોંધવા પૂરતું એને આમાં સ્થાન આપ્યું છે. ને 'માનદ' શબ્દનું તો આંહી કેવળ ઉદાહરણ જ આપ્યું છે, પણ એવા બીજા અનેક શબ્દો આમાંથી મળશે. એટલે આ ઉપરથી સમજી શકાશે કે અમુક પર્યાય આ કાશમાં અમુક શબ્દ માટે આપ્યો છે માટે તે યથાર્થ જ છે એમ માની લેવાની બૂલ કોઇએ કરવાની નથી. બિલકુલ કોશનો ઉપયોગ કરનારે પર્યાયોની પસંદગી વખતે ખૂબ સાવધાનતા રાખવાની છે, ને કોશમાં આપેલો છે એટલા માટે નહિ પણ ઉદ્દિષ્ટ અર્થનો પૂર્ણ વાચક છે કે નહિ તેની તપાસ

કરીને જ આમાંનો પર્યાય સ્વીકારવાનો છે. આ બધા પર્યાયોના મુખ્યદોષાદિ વિશે તેમ પરિભાષાના પ્રશ્ન વિશે સામાન્ય વિવેચન કોશના બીજા ભાગના પ્રારંભમાં અને તો ઉપોદ્ધાતરૂપે કરવા ધારણા છે. તેથી અત્યારે તો સંક્ષેપમાં એટલું જ કહેવાનું છે કે જે બધા પર્યાયો આંહી આપ્યા છે તેમાંનો મોટો ભાગ તો કામચલાઉ કે પરીક્ષ્યમાણ દશાનો જ સમજવાનો છે, એમાંના કેટલાક દેખીતા જ દુષિત, અપૂર્ણ કે અસ્વીકાર્ય ગણાય એવા છે, કેટલાક શકારપદ છે, ને કેટલાકને માટે ખુદ યોજક પોતે જ અસંતુષ્ટ છે. એટલે આમાંના કોઈ પણ પર્યાય માટે અંતિમતાનો દાવો યોજકનો કે સંગ્રાહકનો કોઈનો છે જ નહિ. આમાંના કેટલા સર્વથા યથાર્થ છે, કેટલા ભાષા અપનાવી શકે એમ છે એનો નિર્ણય તો વિદ્વાનોએ અને તેથી પણ વિશેષ તો કાલભગવાને હજી કરવાનો છે.

પર્યાયોના કર્તૃત્વનો નિર્ણય અને તેટલી ચોકસાઈથી કરવા શ્રમ લીધો છે. પરિણામે કોઈ પણ અભ્યાસકે બેઠકે શકશે કે ધણાખરા પર્યાયો એના આદિ યોજકને નામે જ મૂકી શક્યા છે. છતાં એકેએક પર્યાયના સંગ્રંથમાં એમ થઈ શક્યું છે એવો દાવો કરી શકાય એમ નથી. વસ્તુતઃ સઘળા પર્યાયોના સંગ્રંથમાં એવો ચોક્કસ નિર્ણય શક્ય પણ જણાતો નથી. કેમકે એ નિર્ણયના સાધનરૂપ પ્રારંભકાળનું કેટલુંક વાક્યમય સદાને માટે લુપ્ત થયું છે. એટલે એવા શબ્દો માટે તો એમ જ લાગે છે કે બહુ બહુ તો એના વિશે એટલો જ કર્તૃત્વનિર્ણય કરી શકાશે કે તે અમુક યુગમાં અમુક દસકાની આસપાસ યોગ્યેલા. છતાં આ કોશમાં કેટલાક પર્યાય તો અવસ્ય એવા નીકળશે કે જેની યોજના આંહી દર્શાવેલ લેખક પૂર્વે પણ અન્ય કોઈએ કરી હોવાનું કોઈ વિદ્વાન કે અભ્યાસકને પોતાની વિશિષ્ટ માહિતીને અંગે જણાઈ આવે. આવા સર્વ પ્રસંગોમાં તે વિદ્વાન જે પોતાની માહિતીની જાણ જાહેર કે ખાનગી ગમે તે રીતે મને કરી શકશે, તો કોશનો હસ્તલેખ તૈયાર કરતી વખતે કોઈ કારણે રહી ગયા હોય એવા શબ્દોને માટે ખૂબ ભાગને અંતે એક પ્રતિ આપવાની છે તેમાં, અગર નહિ તો છેવટ ખીજી આવૃત્તિનો અવસર આવશે તો તેમાં એ માહિતીનો લાભ અચૂક લેવામાં આવશે.

અવતરણો આપવાનો આશય દ્વિવિધ છે: (૧) નિર્દિષ્ટ પર્યાય નિર્દિષ્ટ લેખકે યોજ્યો જ છે એનો પુરાવો તેમાંથી મળી આવે, એટલે કોઈને પણ શંકાનું કારણ ન રહે. (૨) પ્રસ્તુત પર્યાય કેવા અર્થમાં કેવા સંદર્ભમાં વાપરી શકાય એનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ વાચકને થઈ શકે. ને સંદર્ભનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવી શકે એટલા માટે જ અવતરણો વિસ્તારપૂર્વક આપ્યાં છે. વળી વિસ્તારપૂર્વક આપવાનું બીજું કારણ એ પણ છે કે લેખક અમુક વિષયની ચર્ચા કરતો હોય ત્યારે કેટલીક વાર તેને એ વિષયને લગતી એક કરતાં વધુ વસ્તુઓ, જાયાઓ, બાબતો કે અંશોનો એક સાથે વિચાર કરવો પડે છે. ઉદાહરણ તરીકે Abstractની ચર્ચા કરતાં એને Concrete વિશે પણ પડછારૂં કેમકે કહેવું પડે છે. એટલે અને છે એવું કે Abstractને લગતા અવતરણમાં Concreteને લગતું અવતરણ પણ સમાવી લેવું પડે છે. તો જ લેખકનું વક્તવ્ય યથાતથ સમજાય છે, ને તો જ અવતરણનો ઉદ્દેશ સફળ થાય છે. એટલે આવા સર્વ પ્રસંગોમાં પર્યાયના મૂળભૂત એક જ વાક્ય ન લેતાં જરૂર પડે ત્યાં એની આજૂબાજૂનાં વાક્યોનો

આખો સમૂહ પણ લીધો છે. પણ આથી એકંદરે જગા વિશેષ રોકાઈ હોય એમ માનવા-
નું કારણ નથી. કેમકે એવા સંજોગોમાં પછી Abstract જેવા શબ્દના અવતરણમાં
જ Concrete જેવા શબ્દનું અવતરણ આવી ગયું હોય છે એટલે Concrete જેવા
શબ્દ માટે પછી ફરીથી અવતરણ આપવાની જરૂર પડી નથી, ને કેવળ આગળ આવી
ગયેલા અવતરણના ઉલ્લેખમાત્રથી ચાલી શક્યું છે. આવે વખતે મૂળ સ્થળે આપેલું અવ-
તરણ કોઈને શોધવું હોય તો સરળ પડે એટલા માટે મૂળ અવતરણમાં લવિષ્યના જે જે
પર્યાયો માટે અવતરણ આવી જતાં હોય તે તે પર્યાયો જાડાં કાળાં બીજાંમાં છાપ્યાં છે
કે જેથી સહેલાઈથી નજરે પડે. ઘણે ઠેકાણે યોજકે અસલ લખાણમાં મૂળ અંગ્રેજી શબ્દ
કૌંસમાં આપ્યો હોય છે તે આંહો અવતરણ લેતી વખતે જગા બચાવવા માટે આખો
ન આપતાં તેનો પ્રથમાક્ષર જ આપ્યો છે. વળી કેટલેક ઠેકાણે યોજકે અવતરણભાગ વિશે
પાના નીચે ટીપ લખીને ખુલાસો કર્યો હોય છે તે ખુલાસો કોશમાં ટીપના આધારભૂત
શબ્દની બાજુમાં કૌંસમાં લેવાનું ધોરણ રાખ્યું છે. (ઉદાહરણ તરીકે Caricature=
ઉપહાસવિકૃતિ, Creative artist=કલ્પક એ શબ્દો જુઓ.) અવતરણની નોંડણી સર્વત્ર
મૂળ લેખકની જ રાખી છે.

કેવળ ગુજરાતી વિદ્વાનોના જ પર્યાયો લેવાનો નિર્ણય થયેલો હોવાથી જે અંગ્રેજી
શબ્દો માટે કોઈ પણ ગુજરાતી વિદ્વાનને પર્યાય યોજવાનો પ્રસંગ નહિ આવેલો તેવા
શબ્દો આ કોશમાં આવી શક્યા નથી. દષ્ટાંત તરીકે Contraposition, Declama-
tion, Endogamy, Foreshortening, Jingo આદિ જેવાં પદો માટે સ્વતન્ત્ર
ગુજરાતી પર્યાયો નિશ્ચિત નથી, એટલે આવા કોશમાં તેવા શબ્દોનો સમાવેશ થવો બેઘતો
હતો. પરન્તુ કોઈ પણ ગુજરાતી લેખકે તેના પર્યાયો આપેલા નહિ હોવાથી એ અંગ્રેજી
શબ્દો આમાં દાખલ કરી શકાયા નથી. આ રીતે કોશમાં જે અપૂર્ણતા રહી ગઈ છે તે
દૂર કરવા માટે ને તેને સર્વગ્રાહી કરવા માટે, સોસાયટીએ જ્યારે એ કામ સોંપ્યું ત્યારે
આપણા મુખ્ય મુખ્ય સાક્ષરોને પોતાને અત્યાર સુધીમાં જે શબ્દો માટે પર્યાય યોજવાનો
પ્રસંગ ન આવ્યો હોય તેવા શબ્દોના પર્યાય ખાસ આ કોશ માટે નવા યોજી મોકલવાની
વિનંતિ ખાનગી પત્રદ્વારા કરેલી. પણ સૌ પોતપોતાના વ્યવસાયમાં રૂબેલા હોવાથી ત્રણ ચાર
જથ્થુ સિવાય કોઈના તરફથી કશી મદદ મળેલી નહિ. આ ત્રણ ચાર જથ્થામાં મુખ્ય એ તે રા.
નરસિંહરાવ અને રા. કાલેલકર. રા. નરસિંહરાવે પોતાનાં તેમ અન્ય લેખકોનાં લખાણોમાંથી
તારવીને તેમ થોડા નવા યોજીને એમ આશરે સો જેટલા શબ્દો મોકલેલા. રા. કાલેલકરે
તો પોતાનો ફાળો મોટી સંખ્યામાં આપેલો. એમને લગભગ આઠસોથી હજાર જેટલા અંગ્રેજી
શબ્દોની યાદી તૈયાર કરીને આપવામાં આવેલી તેમાંથી છસ્રો જેટલાના પર્યાયો એમણે
ભરી મોકલેલા. આ રીતે આ બન્ને વિદ્વાનોએ કોશને ખાતર મમત્વપૂર્વક જે શ્રમ લીધેલો
તે બદલ કોશ તેમનો સદાનો ઋણી રહેશે ને તેમનો આ મીઠો સમભાવભર્યો સહકાર
કદી ભુલાશે નહિ.

આ બે ઉપરાંત સ્વ. મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ, દી. બ. કેશવલાલ ધ્રુવ આદિ જેવા ખીબ પણ કેટલાક વિદ્વાનોના પર્યાયો ગુજરાત સમક્ષ સૌથી પહેલી વાર મૂકવાનું સદ્ભાગ્ય આ કેશને મળ્યું છે એ હર્ષની વાત છે. સ્વ. મણિશંકર ભટ્ટનાં ન્યાયશાસ્ત્ર (Logic)ને અર્થશાસ્ત્ર વિષેનાં બે અપ્રકટ પુસ્તકો રા. મુનિકુમાર ભટ્ટ ને રા. રામનારાયણ પાઠકના મદ્દભાવથી મળી શકેલાં, તેમાંથી કેટલાક પર્યાયો આમાં પ્રકટ કર્યા છે. દી. બ. કેશવલાલ ધ્રુવે કેટલાંક વર્ષો પૂરે માનસશાસ્ત્રના પારિભાષિક શબ્દ આશરે ચારસો જેટલા ચોખ્ખા અધ્યાપક બલવંતરાય ઠાકોરને મોકલેલા તે નોંધપોથી રા. ઠાકોરે તસ્દી લઈ મોકલેલી તેનો આંહી ઉપયોગ કર્યો છે. એ સિવાય રા. વિક્રલદાસ કોઠારીએ ગુજરાત વિદ્યાપીઠ માટે સંપત્તિશાસ્ત્ર (Economics)ની પરિભાષા તૈયાર કરેલી તેનો હસ્તલેખ એમણે આપતાં તેનો પણ આમાં લાભ લીધો છે. અને માનસપ્રયત્નકરણશાસ્ત્ર (psycho-analysis)ના આશરે બસો જેટલા શબ્દો આ કેશમાં આવ્યા છે તે પણ ભાવનગર મહિલાવિદ્યાલયવાળા રા. ભૂપતરાય મહેતા ને રા. ચુનીલાલ શાહની સંયુક્ત મહેનતનું ફળ છે. આ સૌ વિદ્વાનોનો એમના સહકાર બદલ અહેશાનમંદ છું.

અન્તમાં આ પ્રકારની સેવા કરવાની તક આપવા બદલ સોસાયટીના કાર્યવાહક મંડળનો તેમ તેના ઉપમંત્રી રા. હીરાલાલ પારેખનો ઉપકાર માનવાની ફરજ સમજું છું.

જન્માબ્દમી
૧૯૮૬ }

વિધિનાથ મગનલાલ ભટ્ટ

સંજ્ઞાસૂચી

- અ. ક.....અતિસુખશંકર કમળાશંકર ત્રિવેદી
 નિ. વિ.....નિવૃત્તિવિનોદ
 ની. શા.....નીતિશાસ્ત્ર
- અ. ફ....અરદેશર ફરામજી ખખરદાર
 ક.....કલિકા
 મ. કા...મલખારીનાં કાવ્યરત્નો
 વિ.....વિલાસિકા
- અં. બા.....અંબાલાલ બાલકૃષ્ણ પુરાણી
 પૂ. યો.....પૂર્ણયોગ
- અં. સા.....અંબાલાલ સાકરલાલ દેસાઈ
 બા. લે.....ભાષણો અને લેખો
- આ. બા.....આનન્દશંકર બાપુભાઈ ધ્રુવ
 આ. ધ.....આપણો ધર્મ
 ધ. વ.....ધર્મવર્ણન
 ની. શિ.....નીતિશિક્ષણ
 વ.વસન્ત
 સુ. ગ.....સુદર્શનગદ્યાવલિ-પ્રવેશક લેખ
 સ્મ. સં.....સ્મરણસંહિતા—ઉપોદ્ધાન
 હિં. ધ.....હિંદુ (વેદ) ધર્મ
- ઈ, ક.....ઈંદુલાલ કનૈયાલાલ યાસિક
- ઉ. કે.....ઉત્તમલાલ કેશવલાલ ત્રિવેદી
 ટિ. ગી.....ટિળકગીતા—બાળ ગંગાધર ટિળકકૃત શ્રી ભગવદ્ગીતા—
 રહસ્ય અથવા કર્મયોગશાસ્ત્ર—એનું ભાષાન્તર
 પ્રિ. આ. ઇ.....પ્રિટિશ હિંદનો આર્થિક ઇતિહાસ
- ક. પ્રા.....કમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદી
 બૃ. બ્યા.....બૃહદ્ બ્યાકરણ
 મ. બ્યા.....મધ્ય બ્યાકરણ
- ક. મા.....કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી
 કે. લે.....કેટલાક લેખો
 મા. ક.....મારી કમળા અને ખીજી વાતો
 વે. વ.....વેરની વસત્તાત
- ૨

કા. મા.....કાવ્યમાધુર્ય

કાં. જ.....કાંતિકાલ જગનનાલ પંડ્યા

શ્રી. ગો.....શ્રીયુત ગોવર્ધનરામ

કાં. મા.....કાંતમાલા

કિ. ધ—...કિશોરનાલ ધનશ્યામ મશરવાળા

કે. પા... ..કેળવણીના પાયા

જી. શા.....જીવનશોધન

કૃ. ભો.....કૃષ્ણરાવ ભોળાનાથ દીવેટિયા

ભો. જી.....ભોળાનાથ સારાભાઈનું જીવનચરિત્ર

કૃ. મો.....કૃષ્ણનાલ મોહનનાલ ઝવેરી

કે. હ.....કેશવનાલ હર્ષદરાય ધ્રુવ

અ. તોં.....અપ્રકટ તોંધ (માનસશાસ્ત્રની પરિભાષાની)

અ. શ.....અમરુજીતક

એ. હ.....એશિયાઈ હાથ

કા. પૂ.....કાઠંબરી (ભાષ્યબુદ્ધિ) પૂર્વ ભાગ

પ. પ્ર.....પરાક્રમની પ્રસાદી

મ. ના.....મધ્યમ નાટક

મે. મુ.....મેળની મુદ્રિકા

સા. સ્વ.....સાચું સ્વપ્ન

કો.....કૌમુદી

ગ. અ.....ગણપતરામ અનુપરામ ત્રવાડી

દ. દે. વા.....દરિયાપારના દેશોની વાતો

ગ. ગો...—ગણપતરાવ ગોપાળરાવ ખર્વે

ગા. વા. પા.....ગાયન વાદન પાઠમાળા

ગ. લ.....ગગનવિહારી લક્ષ્મીભાઈ મહેતા

ગ. વિ.....ગગનન વિશ્વનાથ પાઠક

ગુ.....ગુજરાત

ગુ. શા.....ગુજરાતશાળાપત્ર

ગ. વિ ગુજરાત વિદ્યાપીઠ

વિ.....વિજ્ઞાપક (ગુજરાત વિદ્યાપીઠનું)

ગો. મા.....ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠી

દ. અ.....દયારામનો અક્ષરદેહ

ન. જી.....નવલજીવન (નવલગ્રંથાવલિ ભા. ૨ ની સ. ૧૯૭૧
ની આવૃત્તિમાં આપેલા જીવનચરિત્ર પ્રમાણે પૃષ્ઠાંક)

લી. જી.લીલાવતી જીવનકલા

સ. ચં.....સરસ્વતીચંદ્ર

સા. જી.....સાક્ષરજીવન

સ્ને. મુ.....સ્નેહમુદ્રા

ચં. ન.ચંદ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા

ગુ. જી.....ગુરુદત્ત વિદ્યાર્થીનું જીવનચરિત્ર

સ.....સમાલોચક

છા. બા.....છાટાલાલ બાલકૃષ્ણ પુરાણી

જે. એ.....જે. એ. સંગળા

ચા. બા.... ..જ્ઞાનબાલ

વ.....વસન્ત

ચા. સુ.....જ્ઞાનસુધા

ઝ કા.....ઝવેરચંદ કાલિદાસ મેઘાણી

ર. રા.....રઢિયાળી રાત

ત. મ.....તનસુખરામ મનઃસુખરામ ત્રિપાઠી

દ. બા.....દત્તાત્રેય બાલકૃષ્ણ કાલેલકર

કા. લે.....કાલેલકરના લેખો

દ. મૂ.....દક્ષિણામૂર્તિ

કુ. કે.....કુર્માશંકર કેવળરામ શાસ્ત્રી

ન. દે.....નર્મદાશંકર દેવશંકર મહેતા

હિ. ત. ઇ. પૂ.....હિંદ તત્ત્વજ્ઞાનનો ઇતિહાસ-પૂર્વાર્ધ

,, ઉ.....

ઉત્તરાર્ધ

ન. દા.....નરહરિ દારકાદાસ પરીખ

ગો. વ્યા.....ગોખલેનાં વ્યાખ્યાનો

ન. ભો.....નરસિંહરાવ ભોળાનાથ દીનેટિયા

કુ. મા.....કુસુમમાળા

નૂ. ઝં.....નૂપુરઝંકાર

બ. ની.....બકિત અને નીતિ

મ. મુ.....મનોમુકુર

સ્મ. મુ.....સ્મરણમુકુર
સ્મ. સં.....સ્મરણસંહિતા
હ. વી.....હૃદયવીણા

ન. લ.....નવલરામ લક્ષ્મીરામ પંડિત
ઇ. ઇ.....ઈંગ્રેજ લોકોનો સક્ષિત ઇતિહાસ (પૃષ્ઠાંક બીજી આવૃત્તિ
પ્રમાણે)

ન. અં.....નવલઅંથાવલિ (ભા. ૧ લો. સં. ૧૯૭૭ ની આવૃત્તિ,
ભા. ૨ જો. સં. ૧૯૭૧ ની આવૃત્તિ.)

ન. લા.....નર્મદાશંકર લાલશંકર દવે
જૂ. ન. ગ.....જૂનું નર્મગણ
ન. ક.....નર્મકવિતા
ધ. વિ.....ધર્મવિચાર
સ. ન. ગ.....સરકારી નર્મગણ (મહીપતરામસંપાદિત)

ન. સ.....નવજીવન અને સત્ય

ના. હે.....નારાયણ હેમચંદ્ર

ન્હા. દ.....ન્હાનાલાલ દલપતરામ કવિ
ઇ. કુ.....ઈંદુકુમાર
ઉ. ઝ.....ઉત્કાંતિનાં ઝરણાં
ચિ. દ.....ચિત્રદર્શનો
શ. સં.....શકુંતલાનું સંભારણું
સા. મં.....સાહિત્યમંથન

પો. ગો.....પોપટલાલ ગોવિંદલાલ શાહ
વિ. વિ.....વિજ્ઞાનવિચાર

પ્ર.....પ્રસ્થાન

પ્રા. વિ.....પ્રાચીનવન વિશ્વનાથ પાઠક

પ્રે. લ.....પ્રેમભક્તિ

બ. ક.....બલવંતરાય કલ્યાણરાય ઠાકોર

અં.....અંબાલાલમાધ
ઇ. દિ.....ઇતિહાસદિગ્દર્શન
ઉ. જી.....ઉગતી જીવાની
ક. શિ.....કવિતાશિક્ષણ
દ.....દર્શનિર્ણય

પ. પ્ર.....પરિષત્પ્રવૃત્તિ

ભ.....ભણકાર

ભા. લે.....ભાષણો અને લેખો-અંબાલાલ સાકરલાલનાં-એનો પ્રવેશક

યુ. સ્ટે.....યુનાઇટેડ સ્ટેટસ

સ. કુ.....સરસ્વતીચંદ્રમાં વસ્તુની કુલચુંથણી

સા. જી.....સાક્ષરજીવન-પ્રવેશક અને ટિપ્પણ

જી. પ્ર.....સુદ્ધિપ્રકાશ

જી. ગો.....જીપતરાય ગોપાળજી મહેતા

મ. જી.....મણિલાલ જીખારામ ભટ્ટ

મં. જ.....મંજુલાલ જમનારામ દવે

મ. ન. ...મણિલાલ નજુભાઇ દિવેદી

ચે. શા.....ચેતનશાસ્ત્ર

ના. પ્ર.....નારીપ્રતિષ્ઠા

ન્યા. શા.....ન્યાયશાસ્ત્ર

સુ. ગ.....સુદર્શનગદ્યાવલિ

મન. રવ.....મનસુખલાલ રવજીભાઇ મહેતા

કૃ. ચ. કૃષ્ણચરિત્ર (કૃ. મો. ઝવેરી અનુવાદિત)માંનું ગવેષણ

મન. હરિ.....મનહરરામ હરિહરરામ મહેતા

મ. ર.....મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ

અ. અ.....અપ્રકટ અર્થશાસ્ત્ર

અ. ન્યા.....અપ્રકટ ન્યાયશાસ્ત્ર

ઈ.....ઈજિપ્ટ

એ. ની.....એરિસ્ટોટલનું નીતિશાસ્ત્ર

બિ. હિં. વિ.....બિટિશ અને હિંદી વિક્રમ

લિં. ચ.....પ્રેસિડેન્ટ લિંકનનું જીવનચરિત્ર

શિ. ઈ.....શિક્ષણનો ઇતિહાસ

સિ. અ.....સિદ્ધાંતસારનું અનુલોકન

મ. રૂ.....મહીપતરામ રૂપરામ નીલકંઠ

ઈ. મુ.....ઈગ્ઝંડની મુસાફરી

ચેં. દ્રા. ચ.....ચેમ્પરકૃત દ્રાષ્ટાંતિક ચરિત્ર નેરૂપણ

મ. સુ.....મનઃસુંખરામ સૂર્યરામ ત્રિપાઠી

અ.....અસ્તોદય

ગો. ઝા.....સુત ગોકુળજી ઝાલા અને વેદાંત

ગૌ. ઝો.....ગૌરીશંકર ઉદયશંકર ઝોઝાનું જીવનચરિત્ર

ફા. ચ. ...ફાર્બસચરિત્ર (પૃષ્ઠાંક રાસમાળા ભા. ૧ ના છેલ્લી આવૃત્તિ-
માં આપ્યા પ્રમાણે)

વિ. સા.....વિચારસાગર

હ. બા... હરિવલ્લભદાસ બાળગોવિંદદાસનું જીવનચરિત્ર

મ. હ.....મહાદેવ હરિભાઇ દેસાઇ

સ. મ.....સત્યગ્રહની મર્યાદા

મા. પી.....માનશંકર પીતાંબરદાસ મહેતા

મો. ક.....મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી

આ. ક.....સત્યના પ્રયોગો અથવા આત્મકથા

ગાં. વિ.....ગાંધીજીની વિચારસુષ્ટિ

સ. ઇ.....દક્ષિણ આફ્રિકાના સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ

યુ.....યુગધર્મ

ર. ઉ.....રણછોડભાઇ ઉદયરામ

ના. પ્ર.....નાટ્યપ્રકાશ

ર. ક.....રમણલાલ કનૈયાલાલ યાજ્ઞિક

ર. મ.....રમણભાઈ મહીપતરામ નીલકંઠ

ક. સા.....કવિતા અને સાહિત્ય (ન્યાં ભાગોનો નિર્દેશ ન કર્યો હોય ત્યાં પહેલી આવૃત્તિ)

હા. મં.....હાસ્યમંદિર

રં. હ.....રંજિતલાલ હરિલાલ પંડ્યા

ર. વા.....રણજિતરામ વાવાભાઇ મહેતા

નિ.....નિબંધો

ર. કૃ.....રણજિતકૃતિસંગ્રહ

રા. વિ.....રામનારાયણ વિશ્વનાથ પાઠક

પ્ર.....પ્રરથાન

પ્ર. પ્ર.....પ્રમાણશાસ્ત્રપ્રવેશિકા

વ. ઑ.....વસન્ત ઑફિસ

વ.....વસન્ત

વિ. ક.....વિજયરાય કલ્યાણરાય વૈષ્ણ

કૌ.....કૌમુદી

વિ. કા.....વિકૃલદાસ કાઠારી

મં. પ.....સંપત્તિશાસ્ત્રની પરિભાષા (અંપ્રકટ)

વિ. ધ્રુ.....વિજયલાલ કનૈયાલાલ ધ્રુવ

વ.....વસન્ત

વિ. મ.....વિશ્વનાથ મગનલાલ ભટ્ટ

કૌ.....કૌમુદી

વ.....વસન્ત

વિ. ર.....વિષ્ણુપ્રસાદ રણછોડલાલ ત્રિવેદી

કૌ.....કૌમુદી

વ...વસન્ત

બો. જ.....બોમેશચંદ્ર જનાર્દન પાઠકજી

સ.....સમાલોચક

સં. ઝ.....સંમુખલાલ ઝવેરલાલ પંડ્યા

સા.....સાહિત્ય

સુ.....સુવર્ણમાળા (માસિક)

હ. દા...હરગોવિંદદાસ દારકાદાસ કાંટાવાળા

કે. શા. ક.....કેળવણીનું શાસ્ત્ર અને તેની કળા

હ. પ્રા.....હરિહર પ્રાણશંકર ભટ્ટ

ગ. પ.....ગણિતકી પરિભાષા

હ. મા.....હરિલાલ માધવજી ભટ્ટ

હિં. રા.....હિંદુ રાજ્યપ્રધારણ

હ. વ.....હરસિદ્ધભાઈ વજુભાઈ દીવટિયા

મા. શા.....માનસશાસ્ત્ર

હિં. ગ.....હિંમતલાલ ગણેશજી અંબરિયા

કા. મા.....કાવ્યમાધુર્ય

સં. મં.....સંગીતમંજરી

હિં. હિ.....હિંદુદ્ધિતચિંતક

વ.....વસન્ત

હી. ત્રિ.....હીરાલાલ ત્રિલુવનદાસ પારેખ

હી. વ્ર.....હીરાલાલ વ્રજભૂખણદાસ શ્રોફ

સ. મી.સત્યમીમાંસા

*Adj.....*Adjective

*Adr.....*Adverb

*Arch.....*Architecture

*Econo.....*Economics

*Metaph.....*Metaphysics

*Philoso.....*Philosophy

*Pol. eco*Political Economy

*Psycho-ana.....*Psycho-analysis

મહત્વના મુદ્રણદોષો

પૃષ્ઠ	કોલમ	પાંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૧	૨	૪ ને ૧૪	Analitic	Analytic
૧૧	૨	૨૫	વ. ૨, ૧૬૪	વ. ૨૦, ૧૬૪
૧૪	૧	છેલ્લેથી ૧૦	અનુભવઅજ્ઞ-ય કોષ	અનુભવઅજ્ઞ-ય હોષ
૨૯	૨	૬	જેનારાનો પક્ષ	જેનારાનો લક્ષ
૩૧	૨	છેલ્લેથી ૧૦	Classisim	Classicism
૩૫	૧	૯	હરકત	હસ્તક
૩૬	૧	૪	keenness	keenness
૪૧	૨	૪	વિ.	વિ. ધ્રુ.
૪૧	૨	૨૦	ન. લા.	ન. લ.
૪૪	૧	૧	ecclectic	eclectic
૪૪	૨	૩	Contradition	Contradiction
૪૮	૨	૧૬	ખ. કો.	ખ. ક.
૫૨	૨	૧૦	સુખ્ય રચનાકાર	સુરખ્ય રચનાકાર
૫૪	૧	છેલ્લેથી ૬	શિખામણીઆ	શિખામણીઈ
૬૧	૧	૧૪	જેને એ	જેને નિમિત્તે એ
૬૩	૨	છેલ્લેથી ૧૪	દ. ખા.	ખ. ક.
૬૪	૨	,, ૫	દૂરઅદેશ	દૂરઅદેશ
૬૬	૨	છેલ્લી	શૃંગારગાત્ર	શૃંગારગાત્ર
૬૮	૧	૨૨	determind	determined
૭૪	૨	૨૩	નૈયાયિક	નૈયાયિક દોષ
૯૬	૨	૧૫	ત્વષ્ટ્રવ	ત્વષ્ટ્રવ
૯૯	૧	૧૩	જરીર	શરીર
૯૯	૨	છેલ્લેથી ૬	Implisit	Implicit
૧૦૩	૧	,, ૮	અધિદૈવત	આધિદૈવત
૧૦૪	૧	૮	(૨) કુસુમ	(૨) ૪, ૨૦: કુસુમ

પારિભાષિક શબ્દકોશ

A

Abasia, (Psycho ana.) ગતિભ્રંશ
[ભૂ.ગો.]

Abbess, વિહારપાલિની [મ. ર.]

શિ. ઇ. ૧૮૮: પોર્ટરૈયલ એ પારિસથી આઈક માઈલને અંતરે એક મનોહર ખીણમાં રહેલો વિહાર (બૌદ્ધ સંપ્રદાયવાળાઓ મઠને 'વિહાર' એવી સંજ્ઞા આપે છે, અને આધુનિક ખીલ સંપ્રદાયોના સાધારણ થઈ પડેલા મઠથી વિશિષ્ટ અર્થ સૂચિત કરવાને મઠ કરતાં હેતુમાં વિહાર શબ્દ વધારે સારો લાગ્યો માટે તે જ સ્વીકાર્યો છે.) હતો. તેમાં વિહારપાલિની તરીકે આનોંગી પુત્રીની નીમણૂક કરવામાં આવેલી.

Abbey, વિહાર [મ. ર.]

શિ. ઇ. ૧૮૮: બુઓ Abbess.

Abbreviation, સંક્ષેપાક્ષર [ગો. મા.]

Abiogenesis, અજવાતજીવવાદ
[પ્રા. વિ.]

વીણા, ૧૯૨૮, ૪૯: જડ દ્રવ્યોમાંથી જીવન-તત્ત્વની ઉત્પત્તિ કોઈ પણ રીતે સંભવે કે નહિ એ પ્રશ્ને જીવનશાસ્ત્રીઓના એ પક્ષમાં ભાગ કરી નાંખ્યા છે (Biogenesis: જવાત-જીવવાદ, A. અજવાતજીવવાદ)

Ablaut, સ્વરસંક્રમ [કે. હ.]

કા. પૂ. ૧૯૬ સં. વિહીનમ્ ઉપરથી સ્વરસંક્રમ (ઘ.) ના ધોરણ પ્રમાણે પ્રા. વિદ્વળં રૂપ થયું ...

Abnormal, (Psycho ana.) વિકૃત
[ભૂ. ગો.]

Abreaction, (psycho ana.) અન-નુભૂતાનુભવ, અનનુભૂત ઊર્મિમોક્ષ
[ભૂ. ગો.]

Absenteeism, અનિવાસિત્વ [વિ. કો. મં. ૫.]

Absentminded, ૧. શૂન્યમનસ્ક [ન. ભો.]

રમ. મુ. ૨૦૧: હેમની a. m. શૂન્ય-મનસ્ક ટેવનો એક ખીલે દાખલો: એક વાર છૂનાળાની ઋતુમાં મહારા પિતા વગેરે ચીનાખાગમાં ઉતરેલાં; લાંબી મુદત રહેલાં; એક વાર ખરે ખર્પોરે શાલ નાખીને વીર-ચંદ શેઠ આવ્યા. મહારી બહેન કહે 'આ છૂનાળામાં શાલ !'—'કાં સાલ હોડી છે ?' એ ઉત્તર મળ્યો.

૨. અન્યમનસ્ક [દ. ખા.]

Absentmindedness, અનવધાનતા
[મ. ન.]

ચે. શા. ૭૧: ચેતનના સ્વવ્યાપારરૂપ અવધાનને માન્યું તો તેથી ઉલટી અવ્યાપારરૂપ રિથિત તે અનવધાનતાની છે. એમાં કોઈ વાત ઉપર અવધાનને એકત્ર કરવાનો વ્યાપાર જ હોતો નથી. એને વિઠીજી ચેતન અથવા વિઠીજી પ્રતીતિ એ નામ આપી શકાય.

૨. બેભાનપણું [ર. મ.]

હા. મં. ૨૭: આમ બધા હારથપ્રસંગોમાં બેભાનપણું (ઘ.) રહેલું હોય છે.

૩. અનવધાનદશા [વ. ઑ.]

વ. ૧૩, ૧: વસન્તનું નહું વર્ષ જરા અમારી અનવધાનદશા (ઘ.) માં આવી ગયું.

૪. અન્યમનસ્કતા [દ. ખા.]

Absolute, ૧. નિરપેક્ષ [મ. ન.]

ચે. શા. ૬૨૪: સાપેક્ષ યોગ્યતા કરતાં નિરપેક્ષ યોગ્યતાને પારિતોષિક આપવાથી ઘણી થોડી અસર થાય છે.

૨. નિર્વિકલ્પ [ન. ભો.]

વ. ૨૦, ૨: આ આખા બ્રહ્માણ્ડમાં કરી પણ વરતુ a. નિર્વિકલ્પ નથી; relative સવિકલ્પ છે.

Absolute idealism, અબ્સોલુટિવાદ

[મ. ન.]

ચે. શા. ૧૯૩. આ બધા પ્રશ્નોનો નિશ્ચય કરવાનું કામ ચેતનશાસ્ત્રમાં દર્શનનો જે અર્થ કરવામાં આવે છે તે અર્થ જોતાં આ શાસ્ત્રનું નથી; પણ પરમાર્થશાસ્ત્રનું છે. બાહ્યાર્થ છે, બાહ્યાર્થ કેવળ ચેતનવ્યાપારનું જ માનવાપણું—અધ્યાસ—છે, એ આદિ જે બાહ્યાર્થવિજ્ઞાનવાદ, અબ્સોલુટિવાદ, અને કેવલ બાહ્યાર્થવાદ, તે એ શાસ્ત્રના અંગમાં સમાય છે.

Absolute government-monarchy, અશેષ-અમર્યાદિત-સત્તા. [દ.બા.]

The Absolute, સમસ્ત વસ્તુતત્ત્વ
[હી. પ્ર. સ. મી. ૧૯૮]

Absolutism, ૧. સમસ્તવિજ્ઞાનસત્તાવાદ, પરમાર્થસત્તાવાદ, સમષ્ટિસત્તાવાદ, અદ્વૈતવાદ [હી. પ્ર.]

સ. મી. (૧) પ્રસ્તાવના, ૩: મૂળ અંશકારે 'સત્ય' નું લક્ષણ, 'વસ્તુતત્ત્વનું જ્ઞાન તે સત્ય' આ પ્રમાણે બાંધ્યું છે; આથી સ્વાભાવિક રીતે આમાં ત્રણ પદાર્થોની મુખ્ય ચર્ચા પ્રાપ્ત થાય છે. એક વસ્તુતત્ત્વવિષયક, બીજા જ્ઞાનવિષયક, અને ત્રીજા સત્યના સ્વરૂપ અને પ્રામાણ્યવિષયક. આમાંથી પ્રથમ ચર્ચાને અંગે સર્વાસ્તિત્વવાદ (Realism), બાહ્યાર્થસ્તિત્વવાદ (Objective Realism), અને નાનાર્થવાદ (Pluralism), વિજ્ઞાનવાદ (Idealism), સમસ્તવિજ્ઞાનસત્તાવાદ (A.) સ્વસત્તાક (Noumenal) જ્ઞાનસત્તાક (Subjective), અજ્ઞાતસત્તાક (Agnostic), ઈત્યાદિ વિષયક વાદચર્ચા જેવામાં આવશે. (૨) ૩૮: આ સમષ્ટિ વા પારમાર્થિક સત્તાવાદ વા સમસ્તવિજ્ઞાનવાદ એક અતિ પ્રૌઢ અને સૂક્ષ્મ પ્રક્રિયામય વાદ છે.

Absolutist, પરમાર્થસત્તાવાદી, સમસ્તવિજ્ઞાનવાદી, અદ્વૈતવાદી [હી. પ્ર. સ. મી. ૧૯૮.]

Absorbing, ૧. મનોવ્યાપી [ગો. મા.]

સ. ચં. ૧, ૨૪૮: પણ સર્વવ્યાપારોથી

ચિત્તવિકાર મનોવ્યાપી (A.) યદ જ્વાથી તે વીશે વિચાર ન કર્યો.

૨. વિશ્લાવક [મ. ન.]

ચે. શા. ૪૬૮: જ્યાં વિશ્લાવક અને વિશાલ મર્યાદાવાળી અનુકરણ જણાય છે, ત્યાં ઊર્મિચોગ્યતા વિદ્યમાન હોય છે.

Absorption, ૧. ચોષણ [ન. લ.]

શુ. શા. ૨૫, ૨૪૩: ત્વચાચર્મનાં શરીરમાં ચાર કર્તવ્ય છે: ૧. પરિરવેદનરૂપે લોહી-માંથી બગડી ગયેલા પદાર્થોનો ઉત્સર્ગ (Exhalation) એટલે શરીરમાંથી તેને બહાર કાઢી નાખવો. ૨. શરીરના ઉષ્ણતા-માનનું સમતોલન કરવું. ૩. બહારના પદાર્થોનું ચોષણ (a.) એટલે ચૂસીને શરીરમાં ગ્રહણ કરવું.

Abstinence, અયોગ [ચં. ન.]

સ. ૧૯, ૨૭૩: સ્ત્રીબલિત અને પુરુષ બલિતા સંબન્ધના શાસ્ત્રીય અભ્યાસીઓ એ પ્રશ્ન પૂછે છે કે કામવૃત્તિનો અતિયોગ (excess) જે પાપરૂપ હોય તો ત્હોનો અયોગ (a.) એ પણ શું પાપરૂપ નથી?

Abstract, ૧. અગોચર [ન. લ.]

ન. અં. ૩, ૧૪૧: પહેલે પગથીએ અવલોકન-શક્તિને, બીજે તોલન તથા કલ્પનાશક્તિને અને ત્રીજે અગોચર તથા સામાન્યકરણ શક્તિને (Abstraction and generalization) અનુસરતા પ્રશ્નો વિશેષ કરીને પૂછવા.

૨. અમૂર્ત [ર. મ.]

ક. સા. ૫૧૫: કવિતામાં અમૂર્ત (a.) વિચારોનું સ્થાન નથી, પણ કવિતામાં મૂર્તિમન્ત (Concrete) રૂપની રચના હોવી જોઈએ એમ કહેવાનું તાત્પર્ય ઉદાહરણોથી વધારે સ્પષ્ટ થશે.

૩. સંવિક્ત [મ. ર.]

શિ. ઇ. ૧૭૩: સંવિકતના પહેલાં સંહત બતાવવું; વિષમની પહેલાં સરલ; અને આધેનાંની પહેલાં પાસેનું.

૪. તાર્કિક [બ. ક.]

વ. ૧, ૯૮: માટે જ નહું અને શુદ્ધ પ્રારબ્ધ બાંધવું દરેકને શક્ય છે, તો એ

તાર્કિક (a.) શક્યતા પોતાના જીવનમાં સાચી પડે એ માટે મથવાની દરેક મનુષ્યની ફરજ પણ છે. (૧૯૨૬ નો યુજરાતીનો દીવાળી અંક, પૃ. ૧૪ પણ જુઓ.)

૫. કેવલ [વિ. ધ્રુ.]

જુ. પ્ર. ૭૧, ૧૩૬: તમામ વિજ્ઞાનનાં શાસ્ત્રો મનુષ્યના જીવનના નિત્યક્રમના અનુભવોના સમ્બેત (concrete) જ્ઞાનમાંથી ઉદ્ભવેલાં છે અને તેની કેવલ (A.) કલ્પનાઓ પરથી મનુષ્યજીવનમાં અનેક સુખ-સાધનોની શોધ થઈ રહે છે.

૬. એકદેશી-લક્ષ્યી [પ્રા. વિ.]

વીણા, ૧૯૨૭, (૧) ૧૭૯: દરેકે દરેક વિજ્ઞાન એકલક્ષ્યી (a.) હોય છે. (૨) ૧૮૬: ચિત્તશાસ્ત્રનું દૃષ્ટિબિંદુ આપણા અનુભવનું જ છે, અને એ રીતે એ શાસ્ત્ર સર્વદેશી છે, જ્યારે બીજાં બધાં શાસ્ત્રો બાહ્યદૃષ્ટિએ પોતાના વિષયનું નિરૂપણ કરતાં હોઈને એકદેશી (a.) છે.

૭. નિર્વિશેષ [આ. બા.]

વ. ૨૬, ૮૭: નિર્વિશેષ સામાન્ય (a) વિશેષ (concrete) ની અપેક્ષાએ દરિદ્ર છે.

Abstractness, એકદેશીયત્વ [પ્રા. વિ.]

વીણા, ૧૯૨૭, ૧૮૧: પછી આપણે જેમ જેમ ઉપર જઈએ તેમ તેમ વિજ્ઞાન આપણા અનુભવ પાસે આવતું જાય છે. એનું એકદેશીયત્વ (a.) ઘટતું જાય છે અને વ્યક્તિ તરફ એટલે કે આપણા જીવન્ત અનુભવ તરફ ટળે છે.

Abstract knowledge, ભાવનાજ્ઞાન

[મ. ન. ચે. શા.]

Abstract notion, વસ્તુશૂન્ય વિકલ્પ

[રા. વિ.]

પ્ર. ૧; ૮૧: સમાજ એ વસ્તુ છે. રૂઢિ એ વિચારની સગવડ માટે કરેલ 'વસ્તુશૂન્ય વિકલ્પ' a. n. છે.

Abstraction, ૧. (representation)

ભાવના [મ. ન.]

ચે. શા. ૩૨૧: કલ્પનાની મર્યાદા પાર પણ સામાન્ય જાય છે એમ જો કહ્યું તેનું ઉદાહરણ મો'ટા પરિમાણવાળા પદાર્થો અને તે પરિમાણની ભાવના બાંધવામાંથી મળી આવે છે.

(abstract thinking) ભાવનાધિગમ [મ. ન. ચે. શા.]

૩. અમૂર્તવિચારણા [ર. વા.]

સ. ૨૨, ૧૨૧: ભાષાના વિકાસ ઉપરથી તે પ્રભની અવધારણાશક્તિ, અંતર્દૃષ્ટિ, કલ્પના, અમૂર્તવિચારણા (A.) સામાન્યવિચારણા (Generalisation) વગેરે કેટલાં ખીલ્યાં છે તે જણાય છે.

Abstractionist, અનાકારભક્ત [વિ. ક.]

કૌ. ૨, ૨, ૬: એ આખો જ પંડિતયુગ એટલે અનાકારભક્તો 'એબ્સ્ટ્રેક્શનીસ્ટ'નો યુગ હતો.

Abstraction, ખંડમહ [આ. બા.]

પહેલી પરિપક્વ, "જેડણી," ૧૪: ખરી વાત એવી છે કે ભાષા એ નિર્જીવ પદાર્થ નથી અને તેથી અનેક શક્તિઓની અસર તળે એનો દેહ ખંધાતો જાય છે, અને એ સર્વ શક્તિઓને માનવાથી જ ચર્ચાઈ વસ્તુમહાન થાય છે. એમાંથી એકનો જ અંગીકાર કરવો, વા સર્વત્ર એકને જ પ્રધાનસ્થાને રચાવવી, એ તત્ત્વજ્ઞાનની પરિભાષામાં જેને 'a' (ખંડમહ) કહે છે તે છે.

Absurd, અયુક્ત [ર. મ.]

હા. મં. ૬૧: પ્રેા. બગ સનના આ વિવેચનનો સાર એ છે કે હાસ્યરસમાં વર્ણવેલો અસંભવ પ્રથમ દૃષ્ટિએ અયુક્ત (a.) લાગે તો તે ભૂલ છે.

૨. દુષ્ટ [બ. ક.]

ક. શિ. ૩૩: ઉપલા બંને તર્ક દુષ્ટ (a.) અગર દૂરાકષ્ટ (far-fetched) અને ફેંકી દેવાના, એવી સામી દલીલ પણ થઈ શકે છે.

Absurdity, અયુક્તતા [ર. મ.]

હા. મં. ૩૦: ઈસપનીતિ, પંચતંત્ર, અમુક સ્વભાવનાં માણસોની કે અમુક નતના રીવાજોની મૂર્ખાઈ ચિતરનાર વાર્તાઓ, અમુક પ્રકારના વિલક્ષણ પ્રસંગોનું પૃથક્કરણ કરી તેઓની અયુક્તતા (a.) સૂચવનાર વર્ણનો: એ સહુમાં 'ભુમર'નો પ્રદેશ હોય છે.

Academic, -al, ૧. વિદ્યાવિષયક [મ. ન. ૨૫.]

ક. ચ. ગવેષણ, ૧૧: બંકિમ બાબુએ

શ્રીકૃષ્ણનું ઐતિહાસિક જીવનચરિત્ર શોધવામાં વિધાવિષયક (૮.) હેતુ શિવાય અન્ય હેતુ એ ધ્યાનમાં રાખેલા કે હિંદની આધુનિક રાષ્ટ્રતા (modern nationalism) ઉત્પન્ન કરવામાં બહુ અંશે ઉપયોગી થાય એવાં તત્ત્વો, શ્રી કૃષ્ણના જીવન અને શિક્ષણમાં છે એમ બતાવી આપવું.

૨. સિદ્ધાન્તલક્ષી [ગ. લ.]

કો. ૧, ૧, ૧૫૫: આ પ્રશ્ન લાગે છે એવો નિરર્થક કે કેવળ સિદ્ધાન્તલક્ષી (એકેડેમીક) નથી.

Academy, ૧ સંગમ [પ્રાચીન-વિ. ક.]

કો. ૩. ૩. ૩: દક્ષિણમાં આર્યસંસ્કારનો સંદેશ વહનાર ઋષિવર અગરત્ય જેના આદ્ય સંસ્થાપક હતા, એવી તે એકેડેમીઓ ('સંગમ' શબ્દ તેને માટે વાપરતા, જે સંધ્ ઉપરથી આવ્યો હોવાની એક કલ્પના છે;) પોતાના યુરોપી અનુગામીની માફકજ, શબ્દકોષ ને વ્યાકરણો રચાવી ભાષાની શુદ્ધિ અને સુસ્થતા જળવવાનું પોતાનું પ્રથમ કર્તવ્ય બનવતી.

૨. પંડિતોની અભ્યાસશાળા, શાળા

[ન. લા.]

સ. ન. ગ. (૧) ૪૦૩: એ ખટપટની સાથે તેણે આકેડેમી-પંડિતોની અભ્યાસ-શાળા રચાવી; (૨) ૨૪૮: આરિસ્ટોટલ સત્તર વર્ષની વયે પ્લેટોની આકેડેમી-શાળામાં દાખલ થયા.

૩. વિદ્વન્મંડળી [ન. બો.]

પાંચમી પરિષદ, ભાષણ, ૮: હાલ બંગાળામાં બંગલપરિષદ છે તે સંસ્થાનું સ્વરૂપ કાંઈક જુદા પ્રકારનું છે; કાયમનાં સ્થાન, સભ્યવર્ગ, અધિકારોવર્ગ ઇત્યાદિથી બનેલી પાશ્ચાત્ય A. વિદ્વન્મંડળીના ધોરણે એ પરિષદ રચાયેલી જણાય છે.

૪. સાહિત્ય-વિજ્ઞાન-સભા [મ. હ.]

સ. મ. ૮૫: સન ૧૭૭૪ માં પ્રશિયાની ઍકેડેમી (સાહિત્ય-વિજ્ઞાન-સભા) એ પોતાના વાર્ષિક ધનામી નિબંધ માટે નીચેનો વિષય નક્કર કર્યો હતો...

૫. સંસદ [આ. બા.]

વ. ૨૬, ૧૨૧: હાલમાં એ બંને પ્રાન્તોમાં હિન્દી અને ઉર્દૂભાષાના વિકાસ અર્થે 'હિન્દુસ્તાની ઍકેડેમી' યાને હિન્દી અને ઉર્દૂભાષાની સંસદ સ્થાપવામાં આવી છે.

૬. વિધાધામ, ગુરૂકુળ [દ. બા.]

Accent, સ્વરોચ્ચાર, સ્વરભાર [ર. મ.]

(૧) ક. સા. ૨૭૮: ગુજરાતી ભાષામાં ઇંગ્લેજ જેવા સ્વરોચ્ચાર (a) નથી; (૨) છઠ્ઠી પરિષદ, ભાષણ, ૧૫: ગુજરાતી ભાષાના ઉચ્ચારમાં સ્વરભાર (a) ન હોવાથી ઇંગ્લેજ ભાષાના heroic metre (વીરરસોચિત છંદ) ની અનુકૂળતા ગુજરાતી ભાષામાં નથી.

૨. પ્રયત્ન [કે. લ.]

ખીજ પરિષદ, "પદ રચનાના પ્રકાર," ૪૨: લેદવાણી હાલ આરોહ અવરોહાત્મક પ્રયત્ન (pitch a.) વાળી છે.

૩. સ્વરિતત્વ [અ. ફ.]

મ. કા. ઉપોદ્યાત, ૧૧૧: અંગ્રેજ ભાષાની પદરચનામાં આ વાણીનું ડોલન-rhythm-લાવવા માટે દરેક શબ્દની એક એક વર્ણશ્રુતિ (syllable)ના સ્વરિતત્વ (a.) ઉપર આધાર રાખવો પડે છે.

૪. રૂપસૂચક આઘાત [મન.હરિ.]

વ. ૧૬, ૧૧૨: ત્યારે અંગ્રેજમાં તે ભાષાના વિશિષ્ટ બંધારણનુસાર શબ્દાંગ પર પડતા રૂપસૂચક આઘાત (a) પ્રમાણે શબ્દાંગનું લઘુગુરૂત્વ નક્કી કરવામાં આવે છે; અને તે એટલે સુધી કે કેટલાક એકાંગી શબ્દો (monosyllables) તો લઘુ ગણવા હોય તો લઘુ પણ ગણાય છે અને ગુરૂ ગણવા હોય તો ગુરૂ પણ ગણાય છે.

૫. ભાર [દ. બા.]

Accidence, પદવિચાર [ક. પ્રા. બ. બા.]

પ્રસ્તાવના, ૭]

Accident, ૧. ઉપાધિ [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૩૯: જે ધર્મ પણ ન હોય અને અસાધારણ ધર્મ પણ ન હોય, શબ્દની નતિશક્તિમાં પણ ન હોય તેમ તે ઉપરથી ઉપજતો પણ ન હોય તે ઉપાધિ.

૨. આકસ્મિક ધર્મ [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૧૩૧: સોનાનો પીળો રંગ આપણે સ્વાભાવિક માન્યો અને કોઈ ગાયનો રંગ પીળો હોય તો તેને આપણે આકસ્મિક કહીશું તેનું કારણ એ છે કે રસાયણિક પદાર્થોનાં તત્વોના રંગ કોઈ જગ્યાએ ફરી ગયો હોય એવું આપણે જોયું નથી તેથી તેવા પદાર્થોના રંગને ખુદ્ધિ આવશ્યક ધર્મ તરીકે ગ્રહણ કરે છે પણ પ્રાણીઓના રંગો વારંવાર ફરતા જોયા છે માટે ખુદ્ધિ તેને આવશ્યક તરીકે ગ્રહણ કરતી નથી. માટે કાળો રંગ એ કાગડાનો આકસ્મિક ધર્મ છે.

૩. અનાવશ્યક ગુણ [મ. ર.]

અ. ન્યા: જે ગુણો વગર વસ્તુને ચાલે એમ આપણને લાગે તેને આપણે અનાવશ્યક ગુણ કહીએ છીએ. એવા ગુણોમાં કેટલાંક એક સર્વકાલિક અને કેટલાંક અલ્પકાલિક હોય છે, કૃષ્ણતા એ કાગડાઓનો સર્વકાલિક પણ અનાવશ્યક ગુણ છે, વળેલાં શીંગડાં એ ગાયોનો અલ્પકાલિક ગુણ છે.

૪. નિમિત્ત [દ. બા.]

Inseparable accident, ૧. નિયત ઉપાધિ [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૪૦: સુવર્ણ કાલીફોર્નિઆમાં મળે છે એ અનિયત ઉપાધિનું વિધાન થયું; કેમકે કાલીફોર્નિઆને બદલે ગમે ત્યાં સુવર્ણ મળે તેથી સુવર્ણના સુવર્ણત્વમાં કાંઈ ફેર પડવાનો નથી. નિયત ઉપાધિનાં ઉદાહરણમાં કેટલાંક જનાવરોના રંગ જે કદાપિ કહીં પણ બુદ્ધિ નથી એમ ધારવામાં આવે છે તેનું વિધાન બતાવવામાં આવે છે; હંસ ઘોળા છે, કાગડા કાળા છે, ઇત્યાદિ.

૨ નિત્ય આકસ્મિક ધર્મ [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૪૨: આકસ્મિક ધર્મોના નિત્ય અને અનિત્ય એવા બે ભાગો છે. જે ધર્મ આકસ્મિક હોવા છતાં પદના સ્વાભાવધર્મો સાથે નિત્ય જોડાયેલો માલુમ પડે તે નિત્ય અને કોઈક જ વાર જોડાયેલો માલુમ પડે તે અનિત્ય.

૩. સર્વકાલિક અનાવશ્યક ગુણ

[મ. ર. જુઓ Accident ૩.]

Separable Accident, ૧. અનિયત ઉપાધિ [મ. ન.]

૨. અનિત્ય આકસ્મિક ધર્મ [રા. વિ.]

૩. અલ્પકાલિક અનાવશ્યક ગુણ [મ. ર.]

Accidental, ઔપાધિક [મ. ન.]

ચે. શા: ૩૮૩: અવલોકનથી ભેગાં કરેલાં દેશાન્તોને પણ બાળક વધારે લક્ષી તપાસે છે, અને ખરા વસ્તુગત સાધર્મ્યને માત્ર ઔપાધિક સાધર્મ્યથી બુદ્ધિ પાડવા ચત્ન કરે છે.

Accuracy, ૧. સુરેખતા [મ. ન.]

ચે. શા. ૨૦૮: સ્પષ્ટ કલ્પન થઈ શકે તે પૂર્વે સંસ્કારમાં અમુક પ્રકારની સ્પષ્ટતા અને સુરેખતા જોઈએ.

૨. અનશુદ્ધિ

ત્રીજી પરિષદ, ૧૪૫: શાસ્ત્રીય અનશુદ્ધિ અને ચૈત્સર્ય (scientific accuracy and precision) તે શું એનો જોડોને ખ્યાલ છે, તે આ પ્રકરણોમાંની ભૂલોથી ચકિત થશે નહીં.

Acoustics, નાદશાસ્ત્ર [મ. ન.]

સુ. ગ. ૧૭૯: નાદશાસ્ત્ર (a.) નો જે અર્વાચીન શોધ છે તેનો ઉદ્ભવ પણ એક ચમત્કાતે જોવા ધાતુના પદાર્થના રણુકારના અધ્યયનમાંથી થયો છે.

Acquired, પ્રાપ્ત [આ. બા.]

વ. ૧૨, ૧૮૧: સહજ (inherited) ગુણો સંતતિમાં સંક્રાન્ત થાય છે, તેમ જ પ્રાપ્ત (a.) ગુણો પણ થાય છે.

૨. સંપ્રાપ્તિ [ન. ભો.]

વ. ૨૩, ૬૬: અલબત્ત જેમ કાશી, કોકે, વગેરે પદાર્થને Acquired taste સંપ્રાપ્તિ રસશક્તિની અપેક્ષા છે, તેમ આ પ્રકારની ચમત્કૃતિઓને માટે પણ સંપ્રાપ્તિ રસશક્તિ જોઈશે ખરી.

Actability, તખ્તા-લાયકી [બ. ક.]

ઉ. જુ. ૧૮૧: તેમાં વિશેષમાં તખ્તા-લાયકી (a.) નો અદલાતની ગુણ પણ આજુબા મથો છું ખરો.

Active, ૧. ચંચલ [મ. ન.]

ના. પ્ર. ૩: પોષક શક્તિ દ્વિતર (Passive)
છ ને ઉત્પાદકશક્તિ ચંચલ (A.) છે.

૨. કાર્યસાધક, સખલ, સંવ્યાપાર

[મ. ન.]

ચે. શા. (૧) ૫૪૧: આટલે સુધી તો
આપણે ઇચ્છાના મૂળભૂત સ્વરૂપનો વિચાર
કર્યો. આપણે હવે તેનું પરિપૂર્ણ સ્વરૂપ
જેવાનું છે. ઇચ્છાવ્યાપાર એટલે કે ઇચ્છા-
પૂર્વક કાર્યસાધક પ્રવૃત્તિ તે તેનું પરિપૂર્ણ
સ્વરૂપ છે. (૨) ૫૪૦: પ્રબલ ઊર્મિવિસ્ફોભની
ચોચતા એ, સખલ ચંચલતાનું પૂર્વરૂપ છે;
(૩) ૫૩૩: ઇચ્છાવ્યાપાર કરતી વખતે મન
સંવ્યાપાર પ્રતાનતા પામે છે.

૩. સચેષ્ટ [ન. ભો. જૈવલિની, પુરસ્ક-
રણ, ૩૯.]

૪. સામું [બ. ક.]

સુ. ૧૯૮૩, માગસર, ૯૫: અત્યારે તો
સુસ્વીમ ટોળું સામો (a. એક્ટિવ) જીવન
કરે છે, તો હિંદુ ટોળું બેઠો (passive)
પેસિવ) જીવન કરી રહ્યું છે.

૫. વિધાયક, તપર [કે. હ. અ. નોં.]

Active vigour સખલ ચંચલતા

[મ. ન. જીવો Active.]

Activity, ક્રિયાશક્તિ [મ. ન.]

ચે. શા. ૨૨: કોઈ નાનું બાળક કોઈ
ઊર્મિના આવેશમાં રમતું હોય, કોઈ
બાળક શાન્તપણે વિચાર કરતું હોય, અને કોઈ
અમુક રીતે પોતાની ક્રિયાશક્તિનો ઉપયોગ
કરતું હોય, એ ત્રણેનાં કાર્ય સ્પષ્ટ રીતે
જીવંત જ છે.

**Adaptation, ૧. રસાનુસારી-દેશકા-
લાનુસારી-ભાષાન્તર** [ન. લ.]

ન. ગ્રં. ૨. ૨૯૨: ભાષાન્તર ત્રણ પ્રકારનાં
છે:—સખાનુસારી, અર્થાનુસારી, અને રસા-
નુસારી. રસાનુસારી ભાષાન્તરમાં શ્રોતાના
દેશકાલને અનુસરવાની પ્રથમ જરૂર છે, કેમકે
નહિ તો રસને સ્થળે વિરસ કે કુરસ થઈ
જાય. રસાનુસારી ન કહેવું હોય તો એને દેશ-
કાલાનુસારી (A.) કહો, પણ એમ કર્યા સિ-
વાય એક દેશનું કે એક કાલનું કાવ્ય બીજા

દેશકાલના લોકને કદી પણ ધારેલો રસ આપી
શકશે નહિ.

૨. રૂપાન્તર [ગા. મા.]

ન. જી. ૪૪: ભાષાન્તર કરો, અથવા ભટના
ભાષાના જેવું રૂપાન્તર (a.) કરો, તે સર્વેમાં મૂળ
લેખોનો આત્મા આવવો જોઈએ.

૩. પ્રતિકૃતિ [ર. મ.]

વ. ૯, ૧૯૦: એને પરિણામે ઈંગ્લેન્ડ નવલ-
કથાઓનાં ગુજરાતીમાં ભાષાન્તર થયાં પ્રતિ-
કૃતિઓ (a. s.) થઈ...

૪. અનુવાદ [ર. વા.]

નિ. ૧૦૧: કેટલીક વખત એ ત્રણ વાતોનો
ખીચડો કરી નવી વાત બની કરાય છે, અને
ભાષાન્તર કે અનુવાદ (a.) કર્યું હોય તે છતાં
તે ન કમુલ કરવાની ગુજરાતના લેખકોને કુટેવ
પડી ગયેલ હોવાથી એ બધી વાર્તાઓ સ્વતંત્ર
કૃતિઓ જ લેખાય.

૫. સંયોજન. [ચં. ન.]

૬. અનુકૃતિ, ભાવાનુવાદ [દ. બા.]

પ્ર. ૨, ૧૬૦: ભાવાનુવાદ (a.) નો સવાલ
જરા અટપટો છે.

Address, ૧. મંગળાચરણ [ર. મ.]

હા. મ. ૯૩: સને ૧૮૧૨ માં લન્ડનમાં
'હુરીલેન થીએટર' નામે નાટકગૃહનું વારતુ
કરવાનું હતું ત્યારે એ સંસ્થાના વ્યવસ્થાપકોએ
જહેરખખર છપાવી હતી કે એ પ્રસંગે વાંચવા
માટે સહુથી સારું 'એડ્રેસ' (મંગળાચરણ)
લખી મોકલનારને ઇનામ આપવામાં આવશે.

**Aesthetics, ૧. સૌન્દર્યશાસ્ત્ર, સૌન્દર્ય-
ચર્ચા** [મ. ન. ચે. શા. ૧૭ જીવો
Legislation.]

૨. રસશાસ્ત્ર [ર. મ. જુદી પરિપદ,
ભાષણ, ૧૨]

૩. આનન્દમીમાંસા [ગૂ. વિ. વિ. ૧૦૪]

૪. સૌન્દર્યવિજ્ઞાન [મ. જી. જીવો.
Psychology.]

૫. કલાશાસ્ત્ર [ન. દે.]

હિ. ત. ઇ. પૂ. ૧૪૮: ત્યારથી તે ઔદ્ધર્શન
પરવજ્ઞાનમાં જ અટકી ન રહ્યું, પરંતુ નીતિશાસ્ત્ર

(Ethics) કલાશાસ્ત્ર (A.) અને ન્યાય: (Logic) એ પ્રદેશો ઉપર પ્રકારો નાખવા હાગ્યું.

૬. કલાક્રિયસુદ્ધિ [ખ. ક.]

“સરસ્તીચંદ્રમાં સ્ત્રીરત્નો” : યૂરોપીય કલા-ક્રિયસુદ્ધિ (A. ઈસ્થેટિક્સ) માં વાસ્તવિક કૃતિઓ તરફ પક્ષપાત છે.

૭. સુરુચિશાસ્ત્ર [ખ. ક.]

નાગાનન્દનો પ્રવેશક: કિન્તુ નાટ્યશાસ્ત્રે નિષિદ્ધ ગણેલું અને આપણને જરા વિચાર કરતાં જ સમજાય કે જોતામાં ચિતરી મહો એવું દર્શ્ય ગરુડની ચાંચ વડે ધવાયલો, લોહી-લુવાણ, મરણતોલ, નાયક, જે રંગભૂમિ ઉપર જ મરી જાય છે અને પાછો ગૌરીના ચમત્કાર વડે સજીવન થાય છે, એવું દર્શ્ય કોઈ પણ સુરુચિશાસ્ત્ર (a.) ને અભિમત કે સહ કે અનિષ્ટ હોય જ નહિ.

૮. સૌભાગ્ય—લાલિત્ય—મીમાંસા

[દ. ખા.]

Aesthetic, ૧. કલોપકારક [મ. ન.]

ચે. શા. ૫૦૦: કલોપકારક વેગને વિવિધ પ્રકારના કાર્યરૂપે પરિણામવામાંથી જુદી જુદી સાહિત્યકલાઓનો ઉદ્ભવ અને વિકાસ થયેલો છે.

૨. રસલક્ષી [ન. ભો.]

વ. ૧૮, ૩: જીવનની ભાવનાઓમાં મુખ્ય બે હેમણે ખતાવી: (૧) culture સંસ્કાર અને Social efficiency-સામાજિક કર્તવ્યમાં સામર્થ્ય. પ્રથમ ભાવનાના ત્રણ વિભાગ એઓએ પાડયા. (a) Intellectual બુદ્ધિલક્ષિણી ભાવના, (b) A. રસલક્ષિણી ભાવના અને (c) Moral and Religious ધર્મલક્ષિણી ભાવના.

Aesthetic ideal, રસલક્ષિણી ભાવના

[ન. ભો. સદર.]

Aesthetic motor, વેદનાકર્મ [કે.

હ. અ. નો.]

Aesthetic reason, કલાદષ્ટિ [ખ. ક.]

સા. જ. પ્રવેશક, ૩૪૭: લાક્ષણિક લક્ષણ-દષ્ટિ તે ડીડક્ટિવ કે ડાયલેક્ટિકલ રીઝન (deductive or dialectical Reason) એ ઉપર કહેવાઈ ગયું છે. આ ઉપરાંત પાશ્ચાત્ય

રીઝનરીમાં કલાદષ્ટિ (ઇસ્થેટિક રીઝન A. R.) અને લક્ષ્યદષ્ટિ (પ્રેક્ટિકલ રીઝન Practical Reason) ગણવામાં આવે છે. Aesthetic sentiment, ૧: રસૈકાયની વૃત્તિ. [કે. હ. અ. નો.]

૨. સૌન્દર્યાભિરુચિ [મરાઠી, વા. જો. આપ્ટે]

સૌન્દર્ય અને લલિતકળા, ૪૮: સૌન્દર્યાભિરુચિ A. S.—એ એક સ્વતંત્ર વૃત્તિ છે.

Affect, (psycho-ana.) ઊર્મિ, અનુભૂતિ [ભ. જો.]

Affiliated, માન્ય [યૂ. વિ.]

વિ. ૧: માન્ય એટલે વિદ્યાપીઠે સ્વીકારેલું.

Affiliating, સંબંધક [વિ. ક.]

કો. ૨, ૩, ૨૩૫: મહારાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી (સંબંધક અને પરીક્ષક) પુનામાં મરાઠી માધ્યમ સાથે કાઢવાનો ઠરાવ નાશીકમાં જાહેર સભાએ કર્યો.

૨. સંયોજક, અનેકસંસર્ગી [જ. ભ. ફૂરકાળ]

થોડાંક છુટાં ફૂલ, ૬૧: બે પ્રકારની વિદ્યાપીઠ-માંથી કેવા પ્રકારની વિદ્યાપીઠ આપણે જોઈએ: અનેક શહેરની કેલેજોને સાંધતી, સંરક્ષતી, ને તેની સમીક્ષા કરતી સંયોજક (એફિલિયેટીંગ) અનેકસંસર્ગી યુનિવર્સિટી કે એક કેન્દ્રમાં બંધાઈ તેને જ સંપૂર્ણતાએ વિકસાવી ત્યાં જ વિરાજતી એકસ્થાની (યુનિટરી) યુનિવર્સિટી?

Affirmative, ૧. વિધિરૂપ [મ. ન.]

ચે. શા. ૫૬૫: આમહુના વિધિરૂપનું (અમુક કરવું) આપણે અવલોકન કર્યું તે જ પ્રકારે તેના નિષેધરૂપનું (અમુક ન કરવું) પણ અવલોકન કરીએ.

૨. ભાવદર્શક [હ. વ.]

મા. શા. ૬૬: આ ઉપરથી જણાશે કે કોઈ પણ વિષયમાં અર્થસૂચનની પ્રતીતિ ભાવદર્શક (a.) નહિ પરંતુ અભાવ-દર્શક (negative) છે અર્થાત્ તે વિષયની કિશ્કણમાળાના વિચારો વચ્ચે વિરોધનો અભાવ તે જ તે પ્રતીતિનું કારણ છે.

Affirmative proposition, -૧.

વિધિસુખ નિર્દેશ, વિધિનિર્દેશ [મ. ન. ન્યા. શા. ૧૫૪]

૨. વિધિવાક્ય [ક. પ્રા.]

ગુ. શા. ૪૪, ૭૫: સંયોજક સાથે નકાર જોડાયેલો હોય કે ન જોડાયેલો હોય, જે જોડાયેલો હોય તેો વાક્ય નિષેધવાક્ય અને ન જોડાયેલો હોય તેો વિધિવાક્ય કહેવાય છે.

૩. ભાવાત્મક-અસ્તિત્વ-અસ્તિવાચી-વાક્ય [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૯૩: જેમાં ભાવરૂપ કથન હોય તે ભાવાત્મક અને અભાવરૂપ કથન હોય તે અભાવાત્મક. આ વાક્યોને આપણે અસ્તિત્વ અને નાસ્તિત્વ અથવા અસ્તિવાચી અને નાસ્તિવાચી પણ કહી શકીએ.

૪. અસ્તિવાક્ય [બ.ક.]

યુ. આસો, ૧૬૮૦, ૪૧: એક ને એક વિષય અસ્તિવાક્યે (affirmation) તેમ નાસ્તિવાક્યે (negation) ઉચ્ચારી શકાય છે.

૫. અસ્તિત્વવાચક નિર્દેશ [મ. ૨. અ. ન્યા.]**Affirmation, ૧. વિધિ [મ. ન.]**

ચે. શા. ૩૬૧: નિષેધ પૂર્વે વિધિ હોવો જોઈએ. “વરસાદ આવવાનો નથી” એમ કહેવાથી એવું નીકળે છે કે એથી ઉલટું વચન “વરસાદ આવવાનો છે” કોઈએ કહેવું છે અથવા કોઈ રીતે મનમાં આવેલું છે.

૨. પ્રતિજ્ઞા [મ. ૨. અ. ન્યા. જુઓ Negation.]**૩. વિધાન [દ. બા.]****Agenda, કાર્યક્રમ [અગ્રાત]****૨ કાર્યસૂચિ, કાર્યાનુક્રમ [દ. બા.]****Agglutinative (Language), સંલગ્નાવસ્થાવિશિષ્ટ [ન. ભો.]**

મ. મુ. ૧. ૫૧૦: ભાષાઓના ચાર પ્રકારના વિકાસક્રમ રા. બ. રમણભાઈએ બીમ્સના પુસ્તકને આધારે ગણાવ્યા છે, જેમાંના પ્રથમના બે Syntactical (અવ્યથાધાર) અને a. (સંલગ્નાવસ્થાવિશિષ્ટ) -આપણે સાક્ષાત્ ઉપયોગના નથી તે જોડી દર્શાવું.....

૨. સમાસાત્મિકા, સંયોગાત્મિકા [ક. પ્રા.]

બૃ. વ્યા. ૧૨: જુઓ Inflectional.

Aggressiveness, આભયોગ [વ. ઓ.]

વ. ૧. ૨૧૬: પરિણામ એ આવે છે કે મનુષ્ય પશુપક્ષીના માંસનું ભક્ષણ કરે છે એટલું જ નહિ પણ એક બીજાને પોતાના સુખ અને ભોગનું સાધન કરે છે. આને પશ્ચિમની ભાષામાં રાજક્રીય અને આર્થિક ‘ક્રામ્પિટિશન’-હરિદ્રાઈ, અભિયોગ (a.) કહે છે.

Agitation, ૧ વિદ્રોહ [મ. ન.]

ચે. શા. ૩૬૫: ઊર્મિશ્લોભથી કલ્પનાચિત્રો ઘણાં તાદૃશ થાય છે. અને તે વિદ્રોહના પ્રમાણમાં કલ્પનાચિત્રોના ક્રમનું નિર્માણ થાય છે.

૨. પ્રદ્રોહણ [વ. ઓ.]

વ. ૬, ૫૧: ‘અગભગ’ સહામે અગાલી-આંચે કરેલા પ્રદ્રોહણ (a.)ની પ્રશંસા કરી.

૩. સંચલન [ન. ભો.]

ત્રીજી પરિષદ ક ૧: આ બેમાંથી એક ઉદ્દેશ આ નવીન સંચલનનો સંભવી શકે છે.

૪. ચળવળ [અગ્રાત.]**૫. ઉત્તેજના, હીલચાલ [દ. બા.]****Agitator, ચળવળીઓ [મો. ક. સ.]**

ક. ૨, ૧૬: કેટલાક ચળવળીઓ (એલ. ટટર) ગરીબ હિન્દીઓને ઉત્કેરે છે, અને ગરીબ લોકોમાં તેઓનું જોર હશે તો તે ખુબાર થશે.

Agnostic, ૧. અજ્ઞેયવાદી [અગ્રાત]**૨. અજ્ઞાતસત્તાક [હી. પ્ર.]**

સ. મી. જુઓ Absolutism.

Agnosticism, ૧. અજ્ઞેયવાદ [મ. ન.]

સુ. ગ. ૧૧૦: જડવાદાનુસારી પરિણામવાદવાળા જીવ અને જ્ઞાનનો ખુલાસો કરવા માટે વળી એક તત્ત્વદર્શન પણ સ્વીકારવા લાગ્યા. અને આપણી પાઠશાળામાંથી તાજે-તાજે બહાર આવેલા જીવના નામથી મોહ પામે છે તે હર્બર્ટ સ્પેન્સરે ઉઠાવેલા તત્ત્વનો તેમણે સ્વીકાર કરવા માંડ્યો છે. જે વાતનો ખુલાસો થતો નથી તેને ‘અજ્ઞાત’ કે ‘અજ્ઞેય’ એવું નામ આપી, તે ‘અજ્ઞેય’

ને ઈશ્વર તુલ્ય માની, સૃષ્ટિનું નિહાન માની પોતાના અજ્ઞાનની પૂજા કરવી એ જ એ તત્ત્વજ્ઞાનનો સાર છે... પોતાના વાદને 'અજ્ઞેયવાદ' એવું નામ આપે છે.

૨. અજ્ઞાનવાદ [ન. ભો.]

મ. મુ. ૧, ૩૫૨, અને રમ. મુ. ૧૫૩: હેમના ધાર્મિક વિકાસનો ક્રમ: અજ્ઞાનવાદ [agnostic] ની સમીપ, પછી સહસા theistic (એકેશ્વરવાદ), પછી સ્વીટન-બોર્ગના સિદ્ધાન્તો દ્વારા ક્રિશ્ચન ધર્મ, પછી વળી આર્યસમાજ...

૩. અજ્ઞેયતા-અજ્ઞાતતા-વાદ [હી. ત.]

સ. મી. ૧૬૮]

Agoraphobia, (psycho-ana.) અ-પાવરણ્યભીતિ [બૂ. ગો.]

Aided, આશ્રિત [આ. બા.]

વ. ૫, ૨૦૯: ધણે ભાગે ખાનગી વ્યવસ્થા-વાળી સંસ્થાઓ 'આશ્રિત' (a.) તરીકે ઓળખાય છે.

Air-tight, ૧ વાતાગમ્ય [મ. ર.]

એ. દ્રા. ચ. ૧૧૨: દાંડાને વાતાગમ્ય કરવા માટે પહેલા પાણી ઘગાડતા હતા, તેને બદલે હમણાં તેને લીસું કરવાને એણે મીણ અને ચરબી ઘગાડી.

Album, ચિત્રપોથી [મ. ન.]

એ. શા. ૧૬૭: નવાં નવાં રમકડાં રૂપે કે નવી ચિત્રપોથીઓ રૂપે બાળકને ધણીક સારી વસ્તુઓ આપી શકાય એમ છે.

૨. ચિત્રસંગ્રહ [ગ. વિ.]

પ્ર. ૧, ૨૬૭: આવી ભતનો ચિત્રસંગ્રહ 'મોડર્ન રિવ્યુ' વાળાઓ બહાર પાડે છે.

All

All-engrossing, સર્વઆહી [મ. ન.]

એ. શા.]

All-subduing- સર્વેકશ [મ. ન.]

એ. શા. ૧૦૧: બાળકની વૃત્તિઓ પ્રોદ્ધત અને સ્વકાળે સર્વેકશ હોય છે.

Allegory, ૧. દૃષ્ટાંતરૂપક [ન. લા.]

ન. ક. ૮૬૪: અંગ્રેજીમાં દૃષ્ટાંતરૂપકને (A.) કેટલાક અંથકારો (extended metaphor)

રૂપકમાં મૂકે છે ને કેટલાક એને જુદો જ અલંકાર ગણે છે.

૨. રૂપકઅંથિ, મહારૂપક [ન. લ.]

ન. મં. ૨, ૨૪૦: રૂપકઅંથિ અથવા મહારૂપક એ શબ્દ જ અમારી તર્ફનો નવો છે.

૩. રૂપકમય દૃષ્ટાંત [ર. મ.]

ક. સા. ૪૮૨: ઈન્દ્રનાં સહસ્ર ચક્ષુની કલ્પના, રાવણનાં દસ મુખની કલ્પના, દ્વિર-સ્તાઓની પાંખની કલ્પના, આ સર્વમાં રૂપકમય દૃષ્ટાંત (A.) થી અમુક ભાવ દર્શવવાની જે પદ્ધતિ છે તે કૃત્રિમતાભરેલી છે.

૪. રૂપક [ર. મ.]

વ. ૮, ૧૮૧: સમસ્ત નાટક નીતિબોધક અને તત્ત્વની મૂર્તિઓરૂપ પાત્રોવાળું રૂપક (a.) છે.

૫. અન્યોક્તિ [ન. ભો.]

રમ. મુ. ૭૬: 'વનચરનો વિવાહ' નામના લેખમાં વાનરવર્ગમાં લગ્ન વિશેનું વૃતાન્ત વર્ણન કરનારી A. (અન્યોક્તિ) વાળા રમૂજ લેખમાં હાસ્યકટાક્ષમય રસવૃત્તિ ઊભરાવનારા નવલકામની છબી અત્યારે પ્રત્યક્ષ ભેટ છે.

૬. રૂપકમાલા [બ. ક.]

લિ. ૧૩૩: એ ઓકાં, બે દૂંકા દૃષ્ટાંત (parable પેરેબલ) અને લાંબી રૂપક-માલાઓ (a. એલિગરી) વડે જ વક્તવ્ય વધી શકાય એમ છે.

Alma Mater, ૧. વિદ્યાસ્થાન [આ બા.]

વ. ૧૮, ૪૫૬: વળી શંકરાચાર્યાદિકનું જન્મસ્થાન બદકે અડધું વિદ્યાસ્થાન (a. m.) કદાચ દ્વિવિદેશ, પણ એમનું પરીક્ષાસ્થાન (Examination Hall) નો કાશીમાં જ.

૨. સાવિત્રી માતા. (મનુસ્મૃતિ), જ્ઞાનમાતા [દ. બા.]

Altruism, ૧. સર્વભાવ [મ. ન.]

એ. શા. પદ્ધ: સ્વાર્થ અને સ્વકર્તવ્ય, અ-હંભાવ, અને સર્વભાવ, એમના વિરોધમાંથી જ સ્વસંયમની કળાના રહસ્યોપદેશ અધિગત થાય છે.

૨. પરોપકારવૃત્તિ [ઉ. કે.]

વ. ૪, ૧૮૪: ક્રિશ્ચિયન સુધારામાં બે પરો-

પ્રકારવૃત્તિ (a.) કિંહને ઓગણીસે વર્ષથી જન્મતાં સામાન્ય ભોગવતી જણાય છે તે આપણને તો બહુ જ જૂન જણાય છે.

૩. શુદ્ધ પરાર્થ [ખ. ક.]

ઈ. દિ. ૪૪: આને શુદ્ધ પરાર્થ (a.) કહો કે દૂરઅદેશ સ્વાર્થ (enlightened egoism) કહો, બંનેની સરવાળે એકતા છે.

૪. પરાર્થ, સ્વસુખનિરભિલાષ [દ. ખા.]

Altruistic, સ્વપરભાવરૂપ [મ. ન.]

ચે. શા. ૪૫૬: મિ. સ્વેન્સનના વચનથી બોલીએ તો આ (સ્તુતિપ્રિયતાની) વૃત્તિ સ્વપરભાવરૂપ છે; એથી બાળકનો પર સાથે સંબંધ થાય છે; અને શુદ્ધ પરમાર્થ-વૃત્તિનો બીજરોપ થાય છે.

Amateur, ૧. જ્ઞાનકૌતુકી [ન. દે.]

વ. ૧૦, ૧૧૮: બ્રહ્માત્માભેદની જિજ્ઞાસા જેમનામાં તીવ્ર વેગથી ઉદય થઈ છે તેમને જ શ્રીશંકરે બ્રહ્મવિદ્યાના ઉત્તમાધિકારી માન્યા છે, અને તેમને જ મુમુક્ષુ સંજ્ઞા આપી છે, બીજાઓને તેઓ માત્ર જ્ઞાનકૌતુકી (a.) જ માને છે.

૨. રસિક પુરુષ [મો. પા.]

વ. ૧૬, ૨૫૩: એ પ્રસ્તાવનાના આરંભમાં રસિક પુરુષ (a.) તત્ત્વચિંતક (philosopher) અને વિવેચક (critic) એ ત્રણનો ભેદ અંચકારે દર્શાવ્યો છે.

૩. શોખિન, શોખપ્રેરિત (વ્યક્તિ) [ખ. ક.]:

ગાંડિવ, દિવાળી ૧૯૮૨, ૧૬: હાઈસ્કુલોમાં અને કોલેજોમાં અને અન્ય સ્નેહસંમેલનોમાં નાટકો ભજવાવા દાખ્યાં છે. આ નાટકો શોખપ્રેરિત (A.) કિશોરો અને યુવાનો ભજવે છે.

Amateur actors, સ્વચંદ્રાભિયુગ્મ્ય પતરામ ઠાકોર.

પ્ર. ૨. ૩૪૯: એ ત્રણ સંસ્થાઓ સ્વચંદ્રા નટો (a. a. a.) ની મદદથી ખાસ નવા હાખાયલાં નાટકો ભજવતી.

Ambiguity, દ્વ્યર્થત્વ [મ. ન.]

ચે. શા. ૩૮૯: પરામર્શમાં જે ધણી દોષ સંભવે છે તેમાંનો મુખ્ય તો શબ્દોના દ્વ્યર્થત્વમાંથી જ ઉપજી આવે છે.

Ambivalence, (psycho-ana)
વિરુદ્ધોર્મિભયતા, દ્વિભાવ [ભૂ. ગો.]
Amnesia, (psycho-ana) ૧. સ્મૃતિભ્રંશ [ભૂ. ગો.]

Amphi-theatre, ૧. રમતશાળા [ક. મા.]

ગુ. ૧૬૮૩, ચૈત્ર, ૮૬: ત્યાંથી અમે એમ્ફીથી-એટર (રમતશાળા) જોવા ગયા.

Ampliative, વિસ્તૃત (વાક્ય) [ક. પ્રા.]

ગુ. શા. ૪૪, ૮૩: છેલ્લા બે પ્રકારનાં વિધેયમાં ઉદ્દેશ્ય કરતાં વિધેયથી બહુ જ્ઞાન મળે છે, ઉદ્દેશ્ય અને વિધેય પર્યાય શબ્દ નથી. જેમકે 'એક ત્રિકોણની બાજુઓ ત્રણ ફૂટ લાંબી છે' એ વાક્યમાં વિધેય ઉદ્દેશ્યનો પર્યાય નથી, પણ વિશેષ અર્થવાચક છે. આવાં વાક્ય વિસ્તૃત વાક્ય (a.) કહેવાય છે.

Anachronism, ૧. કાળવ્યુત્કંઠ [ન. લ.]

ન. જ. ૭૫: સરકારી મદદ માગશે તો લોકોનો મ્હોટો સમુદાય સામો થશે અને કેટલાકને તો એવી મદદ કાળવ્યુત્કંઠ (a.) જેવી જ લાગશે. કારણ એ સ્વતંત્ર સ્વરાજ્યના સમયમાં ખાનગી કુટુંબમાં જ એ સ્વતંત્રતામાં સરકારને હાથ ધાલવાનું કહિયે તો પોતાના જ પગ ઉપર કહોવાડા મારવાનું થશે.

૨. કાળદોષ [ન. લ.]

ન. અં. ૨. ૧૬૦: આલો ગુણ હોવાને લીધે જ અમે એમાં કાળદોષ થઈ ગયો છે તે સમજાવવાને માટે ઉપર કાંઈ મહેનત લીધી છે.

૩. કાળવિરોધ [ન. ભો.]

પ્રે. ના. ૪૪: એ ખરું છે કે સંવરણના સમયના વૃત્તાન્તમાં મહારાષ્ટ્રને વિશે પાગ કને બોલાવે છે તે કાળવિરોધ (a.) છે.

૪. ઇતિહાસવિરોધ [ચં. ન.]

સ. ૧૯: જુલાઈ: રા. નહાનાલાલે કરેલી કાળની પસંદગી ત્હેમને ઇતિહાસવિરોધના અપરાધી બનાવે છે.

૫. અનૈતિહાસિકતાદોષ [ખ. ક.]

કા. મા. ૩૨૭: આ કાવ્ય હું કોઈ કાળે પણ પૂરું કરી શકીશ, તો એ વસ્તુનું ને નિર્બંહજી એમાં આવશે, તે કોઈ કદ્યે પણ નહીં એવા

મોટા અનૈતિકાસિકતા દોષવાળું, મૂળે ભય રહે છે કે, આવશે.

૬. કાલિવિપર્યાસ [દ. બા.]

Anæsthesia, (psycho-ana)

સંવેદનાભાવ, સંવેદનાશક્તિ, સંવેદનાક્ષમતા [ભૂ. ગો.]

Analogy ૧. સાદૃશ્ય [મ. ન.]

ચે.શા. ૩૭૭: નિગમન સર્વથી પે'લું મનમાં રકુરેછે, અને અવયવ અથવા કારણ પછવાડેથી, એટલે કે નવા અને નૂતના પ્રસંગના સાદૃશ્યના બળે કરીને રકુરી આવે છે.

૨. ઉપમાન [રા. વિ.]

પ્ર.પ્ર. ૨૩૪: સાહચર્ય વ્યાપ્તિઓમાં એક બીજા પ્રકારની વ્યાપ્તિઓનો સમાવેશ થાય છે, તેને આપણે ઉપમાનવ્યાપ્તિ કહીશું. આ વ્યાપ્તિમાં અનેક દાખલા લેવાના હોતા નથી પણ એક જ્ઞાત પદાર્થમાં જે અમુક અમુક ધર્મો છે તે બીજા અજ્ઞાત એટલે અધૂરા નાંબુલા પદાર્થોમાં છે માટે જ્ઞાત પદાર્થના બાકીના ધર્મો અજ્ઞાત પદાર્થમાં છે એવું નિરૂપણ કરવાનું હોય છે. ઉપમાનનું લક્ષણ એવું અપાય છે કે સાધનના સાધર્મ્યથી સાધ્યનું સાધર્મ્ય સ્થાપવું તે.

Analogical, સાદૃશ્યાત્મક [બ. ક.]

ભ.૩૦: તેમ ઈંગ્રેજ બેન્ક વર્સ ઉપરથી જે સાદૃશ્યાત્મક (α. એનેલોજિકલ) દલીલ ઉપર કરી છે, તેમાં પ્રચલના તત્ત્વને સ્પર્શ પણ કર્યો નથી.

૨. સાદૃશ્યસંપત્ત [દ. બા.]

Analytical ૧. વ્યાકૃત [કે. હ. ભુ. પ્ર.]

૧૮૯૨: ઓગસ્ટ]

૨. વ્યસ્ત [કે. હ.]

બીજી પરિષદ, ૩: જેને analytical stage એટલે વ્યસ્ત દશા કહે છે તેમાં અપઞ્ચ ભાષાને પ્રવેશ કરતી આપણે નોંધએ છીએ.

૩. પ્રત્યયલુપ્ત, વિભાગાત્મિકા [ક. પ્રા.]

બૃ. વ્યા. ૧૩: ભાષાના વિકાસક્રમમાં નિપાતો પ્રત્યયો તરીકે ઓળખાતા પણ નથી. આથી શબ્દ પ્રથમ ક્રમમાં હોય છે તેમ પ્રત્યયરહિત દેખાય

છે અને પ્રત્યયની ગરજ સરવા નવીન, સાહચર્ય-કારક શબ્દ વાપરવા પડે છે. આ રિયતિને પ્રત્યયલુપ્ત કે વિભાગાત્મિકા કહી શકાય.

Analitic judgment વિકલ્પનિર્દેશ

[મ. ન.]

ચે. શા. ૩૫૭: ઉદ્દેશપદમાં કોઈ નવો ધર્મ ઉમેરનારા અને ઉદ્દેશપદનો સ્વગતધર્મ સ્પષ્ટ કરી બતાવનારા, એવા નિર્દેશો વચ્ચે નૈયાયિકો ભેદ માને છે. પ્રથમ પ્રકારના નિર્દેશોને સં-કલ્પનિર્દેશ અથવા વસ્તુનિર્દેશ કહેવામાં આવે છે, બીજા પ્રકારના નિર્દેશોને વિકલ્પ-નિર્દેશ અથવા શબ્દનિર્દેશ કહેવામાં આવે છે.

Analitic proposition શબ્દનિર્દેશ

[મ. ન. ન્યા શા. ૩૨.]

Anarchy ૧. શાસનસંહાર [મ. ર.]

શિ.દ. ૫૩૯: ધીસના સોફિસ્ટોના જેવો એક લો. કાનુચર (demagogue) વર્ગ હાલ ઉત્પન્ન થયો છે, જેનો ઉદ્દેશ માત્ર લોકોને પ્રસન્ન અને તેમને કચે તેવા વિચારો પ્રતિ કરવાનો છે. સામાન્યસ્વા-વગેરે બધા પ્રકારની હીલચાલો એ જ વર્ગમાંથી.

૨. અરાજકતા [ર. મ.]

વ. ૨, ૧૬૪: “ રાજ જેમ ઓછું.

એવા અરાજકતા (α.) ના લક્ષ્ય તરફ ચિત્ત ધસડાય છે.

૩. શાસનાભાવ [દ. બા.]

Anarchism સ્વૈરવાદ [વિ. કો. સં. પ.]

Anarchist ૧. અરાજક [દ. બા.]

કા. લે. ૧, ૬૪: સરકારે લો. તિલકને બંગાળની અરાજક હીલચાલ સાથે સહાનુભૂતિ બતાવવાના આરોપસર છ વરસની સજા કરી બ્રહ્મદેશમાં મોકલી દીધા.

૨. આકંનેદ્રોહી [બ. ક.]

વીણા, ૧૯૨૭, ૩૨-૧: એ સમય દરમિયાન જે નિરંકુશ આકંનેદ્રોહી (α. એનાર્કિસ્ટ) પાક્યા હતા, જેમણે નિર્દેશિનાં ખૂન પણ કર્યો હતો, તે દૌરાત્મ્ય ઉપભવવાનો પોટલો આ ચોપડીને માથે આવે ખરો ?

Anatomy, ૧. શરીરવિદ્યા [ન. લ.]

ન. મં. ૩, ૧૬૫: એ માટે તો માબાપે

તથા મહેતાજીએ શરીરવિદ્યા (A.) તથા અંગવિજ્ઞાન (physiology) નાં કેટલાંક મૂળતત્ત્વોનો દાકતરની યથાર્થતાની સાથે નહિ તો પણ સામાન્યપણે અભ્યાસ જ કરવો જોઈએ.

૨. શારીર [દુ. કે.]

ગુ. ૧૯૭૯, ૧૭૯: વૈદ્યોમાંથી જેની પરંપરા ધણી કાળથી નીકળી ગઈ છે એવા શારીર (a.) નાં અને શસ્ત્રચિકિત્સાના શબ્દો તથા વાક્યો હજાર વર્ષ પહેલાંના દીકકારને એ સમજતાં નહોતાં તો આજે તો ક્યાંથી સમજાય?

Antecedent, ૧. પૂર્વગામી, પૂર્વગામ. ન.]

ચે.શા.૮૧: કોઈ પણ પ્રોત્સાહનથી જે પરિવર્તનની આવે તેનું પ્રમાણ તત્પૂર્વગામી પ્રોત્સાહન સાથે તેની તુલના કરવાથી જ નહીં પણ ભૂતકાળમાં થઈ ગયેલા અનેક સંસ્કાર સાથે તુલના કરવાથી પણ થઈ શકે.

૨. પૂર્વચર [રા. વિ.]

પ.૧૬૮: ' સર્પદંશથી મોત નીપજે છે ' એમાં સર્પદંશ એ પૂર્વચર છે.

aggy ૧. માનુષશાસ્ત્ર ન.]

૨. માનવશાસ્ત્ર [૨. વા.]

ને. ૧૧: તેની અંદર સમાયેલા માનવશાસ્ત્ર (a.), નૃવંશવિદ્યા (ethnology), માનસશાસ્ત્ર (psychology) નીતિતત્ત્વચિંતન (ethics) તે તત્ત્વચિંતન (philosophy) સંબંધી જુદા જુદા દૃષ્ટિબિંદુથી અભ્યાસ કરાવવા.

૩. માનવવંશશાસ્ત્ર [દ. બા.]

કા. લે. ૧,૨૦૦: હાલમાં યુરોપમાં એન્ટ્રોપોલોજી (A.) અથવા માનવવંશશાસ્ત્ર તરફ સંસ્કારી લોકોનું લક્ષ વધારે છે.

૪. મનુષ્યવિદ્યા [કા. જ.]

વ. ૨૫, ૩૩૩: વિભાગ “ એચ ” પ્રાચીન મનુષ્યવિદ્યા (એન્ટ્રોપોલોજી)નો છે.

૫. માનતત્ત્વવિદ્યા [મા. પી.]

છઠ્ઠી પરિષદ, “ નાગરોત્પત્તિ ”, ૭૨: માનવ-તત્ત્વવિદ્યા (A.) નુસાર શારીરિક (somotic) અને આવયવિક (morphological) ગુણો ઉપરથી નાગરો શક અને દ્રાવિડ ભતિઓની સંસ્કર ભતિના છે.

૬. મનુષ્યશાસ્ત્ર [આ.બા.બુ.એ પોલિટીક્સ]:

૭. માનવવિજ્ઞાન [કે. હ. અ.નો.]

૮. નૃવંશવિદ્યા [દ. બા.]

Anthropometry, ૧. માનવાંગપરિમિતિ [મા. પી.]

છઠ્ઠી પરિષદ, “ નાગરોત્પત્તિ ” ૭૩: પરંતુ ફ્રેંચ પંડિત ટોપીનાર્ડે માનવાંગપરિમિતિ (a) માં જે કાંઈ અપૂર્ણતા હતી, તે સુધારીને વિશ્વસનીય પરિણામ આપે એવા નિયમો સ્થાપ્યા.

Anthropomorphism, ૧. માનવ-ગુણુરોપણ [ન. ભો.]

વ. ૧૩, ૧૪: આ દર્શનમાં a. (માનવ-ગુણુરોપણ)ની છાયા કાંઈક મૂળે તો જણાય છે.

૨. પુરુષભાવારોપ [દ. બા.]

Anthropomorphist, માનવ-ધર્મારોપક [ન. ભો.]

વ. ૧૩, ૧૬: માનવના દયાક્ષમાદિક ગુણો પરમાત્મામાંથી પ્રાપ્ત થયેલ છે એટલે એ ગુણો પરમાત્મામાં માનવ આરોપી a (માનવધર્મારોપક) થતો નથી, પણ પરમાત્મામાંથી એ ગુણો લઈ પોતે Deomorphic (ધર્મસ્વગુણધારી) થાય છે.

Antipathy, વિરોધ, વિરુદ્ધભાવ [દ. બા.]

Antiquarian, ૧. પુરાવિદ્ [કે. હ.]

મે. મુ. કવિ અને કાવ્ય, ૨૧: પ્રાચીન કાળમાં અહીં ઐતિહાસિક સાધનો કેવા અતથી સંધરી રાખવામાં આવતાં હતાં, તે ઇસવી સાતમા શતકના હર્ષની તવારિખ પુરાવિદ્ (જૂની વાતની શોધ ઓળ કરનાર) સ્મિતે જે આપી છે તે ઉપરથી સમજાય છે.

૨. પુરાતત્ત્વવિદ્ [દ. બા.]

કા. લે. ૧, ૫૨૭: યુરોપમાં ઈન્ડિયોલોજિસ્ટ અથવા ઈન્ડોલોજિસ્ટ નામે ઓળખાતા કેટલાક પુરાતત્ત્વવિદ્ હોય છે. તેઓ ભરતભૂમિ અથવા ખિસર દેશની પ્રાચીન સંસ્કૃતિના અવશેષ ઐતિહાસિક અધ્યયન માટે સુરક્ષિત રાખવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

Antiquated, ૧. કાલોતીત [આ. બા.]

વ. ૧૩, ૧૨૭: આ પાશ્ચાત્ય તત્ત્વજ્ઞો

અત્યારે જ 'a.' ચાને કાઢાતીત ગણાય છે તેમની ફરી બૂઝ થવાનો વારો આવે એ પાશ્ચાત્ય તત્ત્વમતની ફરતા તડકા-છાંચડાની રીત એતાં અશક્ય નથી.

૨. કાલધસ્ત, ગતકાલિક [દ.ખા.].

૩. જૂનું'ખખ, અતિજૂનું [ખ. ક.

ખાનગી પત્ર, તા. ૩૦-૭-૨૫.]

Antiquity, ૧. પુરાતનશાસ્ત્ર [ચં.ન.]

સ. ૨૭, ૨૨૮: પુરાતનશાસ્ત્ર (A). ના. તેઓ એક અનુરાગી હતા.

૨. પુરાતત્ત્વ. [મુનિ જિનવિજય]

આર્યવિદ્યાવ્યાખ્યાનમાળા. ૧: “પુરાતત્ત્વ” એ એક સંસ્કૃત શબ્દ છે. સામાન્ય રીતે ઇંગ્લેન્ડમાં જોને ‘એન્ડીકવીટીઝ’ (a). કહે છે તે અર્થમાં આ શબ્દ યોજવામાં આવ્યો છે.

Antithesis, ૧. વિરોધ [અ. ક.]

ત્રીજી પરિષદ, ભાષાશૈલી, ઈ. ૧૪: મેકાલેનાં લખાણમાં તુલના, વિરોધ (Balance & A.) ને સુંદર શબ્દોથી વાક્યો એવાં મધુર લાગે છે કે તેની સળળ અસર થાય છે.

૨. વિરોધસંવિધાન [ન. ભો.].

વ. ૨૦, ૩૬૫: પ્રથમના ઉદાહરણ-વિચારની પરસ્પર તુલનાને અનુરૂપ શબ્દયોજના, a. અર્થાત્ વિરોધસંવિધાન, ઈત્યાદિને બળે impassioned prose ભાવમયગદ્ય પ્રગટ થયું છે.

૩. પ્રતિનિવેશ, પક્ષવિપક્ષસમન્વય [દ. ખા.],

Anxiety neurosis, (psycho-ana.)

ચિન્તાજન્ય ચિત્તભ્રમ [જૂ. ગો.]

Apathy, ઔદાસીન્ય, તાટસ્થ્ય [દ.ખા.].

Aphonia, (psycho-ana.) વાગ્જ્વલ
[જૂ. ગો.]

Apriori science, વ્યવહારાધિ-ગમશાસ્ત્ર [મ. ન. ન્યા. શા. ૧૫૫].

Apostle, મહાત્મા [ક. મા.]

કે.લે. ૧, ૭૨: બોલ્ટેરે એમ કહેલું મનાય છે કે “ખાર મહાત્માઓએ (a.s) ખ્રીસ્તી ધર્મ યુરોપમાં આણ્યો, હું એકલો તેને કાઢી મુકીશ.”

Apotheosis, દેવપ્રતિષ્ઠા [ગો. મા.]

સા.જ.૨૧૪: જ્યારે કોઈ મહાપુરુષ યુજરી નય ત્યારે તે દેવપિતૃલોકમાં ભળ્યો એવી ભાવના ઉત્પન્ન કરવા તેની પ્રતિમાની દેવ-પ્રતિષ્ઠા (A., deification) કરવાની પદ્ધતિ રોમમાં હતી.

૨. દેવીકરણ [ચુનીલાલ પુરુષોત્તમ ખારોટ, પુરાતત્ત્વ ૪, ૪૧૯].

Appearance, ૧ અતત્ત્વ [આ.ખા.]

આ.ધ.૨૬૬: પરમાત્મા જીવાત્માના અન્તરમાં રહેલો છે એમ દ્વૈતવાદીઓ કહે છે: પણ અને ‘અન્તર’ શબ્દનો શો અર્થ સંભવે છે એ વિષે વિચાર કરતા નથી; ત્યાં અદ્વૈતવાદી એટલું જ કહે છે કે જો વિચાર કરશો તો જણાશે કે અને ‘અન્તર’ શબ્દના અર્થમાં તાદાત્મ્ય જ આવતું ઘટે છે. એક ચૈતન્ય બીજા ચૈતન્યના અન્તરમાં શી રીતે રહી શકે? ‘અન્તર’ એવો શબ્દ જડ અને સાવચ પદાર્થ પરત્વે જ એના વાચ્ય અર્થમાં વાપરી શકાય. ચૈતન્ય પરત્વે ન્યાં ‘અન્તર’ અને ‘બહિર’ શબ્દ વપરાય છે ત્યાં એ શબ્દોનો અર્થ તત્ત્વ (Reality) અને અતત્ત્વ (દેખાવ A.) થતો આપણે જોઈએ છીએ.

૨. દૃશ્ય, આભાસ [હી. વ.].

સ.મી. ૧૯ સત્યના સ્વરૂપનો જે ખાસ વિશિષ્ટ વાદ છે તેનો વિષય દૃશ્યથી આભાસથી ભિન્ન એ દૃશ્યાતીત તત્ત્વ છે, જે માત્ર શ્રુત જ્ઞાનથી જ પ્રાપ્ત થાય છે.

Apperceptual mass—જ્ઞાનના

સંસ્કાર [પ્રા. વિ.]

Applicable, પ્રયોજ્ય. [ગો. મા.]

સા.જ.૮૨: એ શક્તિને ઉદ્દેશી લખેલાં વાક્ય આ જીવનને પણ આ સ્વધર્મતાને લીધે પ્રયોજ્ય-ઃ-છે.

Application, ૧. આવિષ્કરણ [મ. ન.]

ચે. શા. ૩૮૮: આવિષ્કરણ અને સમર્થન-પરામર્શવ્યાપાર એમાંથી એક રીતે આરંભાય. આપણને એકાદ સિદ્ધાન્ત આપવામાં આવે અને તે ઉપરથી કોઈ નિગમન ઉપજવવાનું હોય, આનું નામ સિદ્ધાન્તનો આવિષ્કાર કરી, તેને લાગુ કરી નવાં દૃષ્ટાંત શોધવાં કહેવાય.

૨. ઉપનયન [મ. સૂ.]

હ. બા. જ. ૩૬: ન્યાય (syllosism)ના પગથિ અવયવ : છે: (૧) પ્રતિજ્ઞા (The proposition); (૨) હેતુ (The reason given); (૩) ઉદાહરણ (The example or illustration) (૪) ઉપનયન (The a.) તથા, (૫) નિગમન (The conclusion).

૩. વિનિયોગ, ઉપયોગ, પ્રયોગ [હ. પ્રા. ગ. પ. ૨]

Applied, ૧. વ્યાવહારિક [મ. ન. જીઓ. Mathematics.]

૨. કાર્યોપયોગી, [ક. પ્રા.]

જી. શા. ૪૫, ૩૧૫: તેઓ કાર્યોપયોગી (a.) વિદ્યામાં પણ ધણા જ બાહોશ છે.

Applied music, વિનિયુક્ત સંગીત, [કૃ. ભો.]

વ. ૬. ૫૬૬: સંગીતનાં આ પરિણામ ઉપરથી તેના બે વિભાગ થઈ સકે છે એક Pure music (શુદ્ધ સંગીત) અને બીજો a. m. (વિનિયુક્ત સંગીત).

Applied science, વિનિયુક્તવિજ્ઞાન [પો. ગો.];

૨. વ્યવહારશાસ્ત્ર [કા. જ. સ. ૩, ૪૮૨].

Apprehension, ગ્રહણ [મ. ન.]

ચે. શા. ૪૧: દર્શનથી જેનું ગ્રહણ થાય છે તેનું મનમાં એક કલ્પિત ચિત્ર પડે છે તેને સંકલ્પ કહીયે છીએ.

A priori, adj. ૧. સહજોપલબ્ધ, સહજોપલબ્ધિજન્ય, [મ. ન. ન્યા. શા. ૧૩૯];

૨. સ્વતઃસિદ્ધ, અનુભવઅજન્ય કોઈ અનુભવજનક [હી. પ્ર.]

સ. મી. ૩૨: તાત્પર્ય એ છે કે એ સ્વતઃસિદ્ધ ઘટક અંશો વા સકેતો માન્યા સિવાય કોઈ પણ પ્રકારના અનુભવનો વા કોઈ પણ પ્રકારના જ્ઞાનનો સંલવ જ નથી, અર્થાત્ એ પણ સ્વીકારવું જોઈએ કે એ ઘટક અંશો અનુભવઅજન્ય હોઈ અનુભવજનક છે, તેથી એ સદા અનુભવજનક હોવા છતાં અનુભવાતીત વા દૃષ્ટિઅગોચર જ રહેવાના.

adv. રૂપતઃ, સ્વરૂપતઃ [દ. બા.]

A priori science, સહજોપલબ્ધિપ્રધાનશાસ્ત્ર, [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૭: ન્યાયને સહજોપલબ્ધિપ્રધાન શાસ્ત્ર ગણવામાં આવે છે.

Apriori પદ્ધતિ, સાધ્યસ્વીકારની પદ્ધતિ. [ન. ભો.]

ત્રીજી પરિષદ પ્રે. ના. ૧૪: હાવી પરીક્ષામાં a. p. પદ્ધતિ (સાધ્યસ્વીકારની પદ્ધતિ) વાળી નહિં ગણાય. ઉદાહરણ-આ નાટકમાં ભાષા હાલના જેવી કેમ છે ? ઉત્તર-પ્રેમાનન્દના વખતમાં હેવી જ ભાષા હતી-કેમકે આ નાટકમાં એ ભાષા છે તેથી જ સાબીત થાય છે, -કેમકે એ નાટક પ્રેમાનન્દનાં છે !

Aptitude, ૧. આનુશુલ્ય, યોગ્યતા [કે. હ. અ. નોં.]

૨. આસિયત [કે. હ. અ. નોં.]

Archeology, પ્રાચીનવસ્તુશોધ [આ. બા.]

વ. ૨૪, ૪૩૬: આર્કિઓલોજી યાને પ્રાચીન-વસ્તુશોધ ખાતાને મદદ આપવા માટે પચાસ લાખની થાપણ બાબુપર મૂકી.

૨. પુરાણવસ્તુશાસ્ત્ર [દ. બા.]

કા. લે. ૧, ૧૨૬ પુરાણવસ્તુશાસ્ત્રમાં માથું ન મારતાં (ઇતિહાસના પુસ્તકમાં) રચા-પત્ર વર્ણવી શકાય.

Archeologist, ૧. પૌરાતત્ત્વિક [કે. હ.]

૨. પ્રાચીનવસ્તુશાસ્ત્રી [આ. બા.]

વ.પ.૧૬૭: થોડાક દિવસ ઉપર આપણા એક સુવિદિત વિદ્વાન રા.રા. રતિરામ દુર્ગારામ આ લોક છોડી ગયા. ગુજરાતને એક સારા પ્રાચીન-વસ્તુશાસ્ત્રીની ખોટ પડી છે.

૩. પુરાણવનશોધક, પુરાવિદ્ [દ. બા.]

Archaic, ૧. પ્રાચીન, અરૂઢ [ન. ભો.]:

૨. આર્ષ [દ. બા.]

Architect, શિલ્પશાસ્ત્રી [મ. સૂ.]

ફા. ચ. ૧,૩: એ સમયે એની વૃત્તિ શિલ્પશાસ્ત્રી (A.) થવાની થઈ હતી.

Archititure, રથપત્ય [મ.ન.ચે.શા.
બુઓ Art]

૨. રથપત્ય [અગ્રાત]

૩. વાસ્તુવિદ્યા [જિનવિજય].

આર્યવિદ્યા વ્યાખ્યાનમાળા: ૨૨: કચ્ચુસન
સાહેબે પુરાતનવાસ્તુવિદ્યા (a.) નું જ્ઞાન પ્રાપ્ત
કરવામાં ધણી મહેનત લીધી હતી.

Architrave, (Arch) ફરતી કિનારી
[ગ. વિ.]

Argument,

Argument in a circle, ચક્રક [મ.ન.]

ન્યા. શા. ૧૪૬: ચક્રક એ નામના
દોષનો પણ આમાં જ સમાસ થાય છે. ન્યારે
એક વાતનું કારણ એક માનીએ અને તેનું
કારણ એવી વાતને માનીએ કે જે પુનઃ પ્રથમ
વાતનું પણ કારણ હોય ત્યારે આ દોષ થાય છે.

Argnmentum,

Argumentum ad hominum

જલ્પ [રા. વિ.]

પ્ર.પ્ર. ૩૧૩: જલ્પમાં માત્ર પ્રતિપક્ષના અં-
ડનથી પોતાના મતની સ્થાપના કરવામાં આવે
છે. ઘણીવાર પક્ષકારો એકબીજાનું અંડન
કરવાને બદલે એકબીજા પર અંગત ટીકા કે
આક્ષેપો કરે છે તે પણ જલ્પ જ છે.

Aristocracy, ૧. ૧. શિષ્ટશાસન [મ.૨.]

શિ. ઇ. ૪૦: શિક્ષણમાં પણ સ્પર્ધા
પ્રાચીન સંપ્રદાય અને શિષ્ટશાસન તરફ રહેલું;
એથન્સ ધીમે ધીમે નવીન સંપ્રદાય અને
બહુશાસન તરફ વળેલું.

૨. અમીરશાસન, અબહુશાસન

[બ. ક.]

યુ.સ્ટે.૭૮: કેટલેક અંશે ફેર્ડિનેશનના અમ્રણી-
ઓના બાધર્થા ને કેટલેક અંશે વિચારના પોતાના
નિરંકુશ વિસ્તારથી રાજ્યસંસ્થા વિશે ધીમે
ધીમે એવું મત બંધાવું ગયું, કે શાસનનાં
એકશાસન વા રાજશાસન (Monarchy-
મોનર્કી) અબહુશાસન વા અમીરશાસન (A.
એરિસ્ટોક્રસી), બહુશાસન વા પ્રજાશાસન
(Democracy ડિમોક્રસી) વગેરે રૂપોમાંથી
પ્રજાશાસન જ ઉત્તમ છે.

૩. કુલીનસત્તાક રાજ્યતંત્ર, [ક.પ્રા.]

ગુ. શા. ૪૭, ૩૪: કાળક્રમે ધણીખરાં
શહેરોમાંથી રાજપદવી કાઢી નાખવામાં આવી
અને પ્રથમ કુલીનસત્તાક રાજ્યતંત્ર સ્થપાયું.

૩. અમીરસત્તા, [સૌ. શારદા મહેતા,
[બુ. પ્ર.]

૬૪, ૩૪૮, A. (અમીરસત્તા)ની ભાવના એક
વાર નષ્ટ થઈ કે વ્યક્તિત્વ ખીલી નીકળ્યા
વગર રહેશે નહિ.

૨. ૧. ઉદાત્તવર્ગ, [ગો. મા.]

સ. ચં. ૪, ૫૨: રાજ અને સામાન્ય પ્રજાની
વચ્ચે સૂક્ષ્મ પ્રસંગોએ કામ લાગવા અને એ
ઉભય પક્ષની વચ્ચે મધ્યસ્થ થવા દ્રવ્યવાન
અને સત્તાવાન એક ઉદાત્ત વર્ગ એટલે a. ની
અમારે જરૂર છે.

૨. શિષ્ટસમૂહ-વર્ગ [દ. બા.]

Arris, (Arch) ફેર [ગ. વિ.]

Art,

Fine art ૧. સાહિત્યકલા, [મ. ન.]

ચે. શા. ૫૦૦: કલોપકારક વેગને વિવિધ
પ્રકારના કાર્યરૂપે પરિણામવામાંથી જુદી જુદી
સાહિત્યકલાઓનો ઉદ્ભવ અને વિકાસ થયેલો
છે. એના સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ પ્રકાર પાંચ છે; રથપત્ય,
શિલ્પ, ચિત્ર, સંગીત, કાવ્ય. એ પાંચેને
વિવિધ પ્રકારે વર્ણવી શકાય. એના બે વિભાગ
કરી શકાય; (૧) દ્રશ્યકલાઓ (જેમકે ચિત્ર,
શિલ્પ, રથપત્ય; (૨) શ્રવ્યકલાઓ (જેમકે
સંગીત અને કાવ્ય). અથવા બીજી રીતે પણ
વિભાગ કરી શકાય, જેમકે (૧) અનુકરણ
કલા એટલે કે જે કલાઓ વિશ્વલીલાનું અનુકરણ
કરે છે અને ચાથાર્થ સાધવા ઉપર દષ્ટિ રાખે
છે (ચિત્ર શિલ્પ કાવ્ય) અને (૨) અનનુકરણ
કલા એટલે કે જે પ્રથમ વર્ગ કરતાં વધારે
સ્વતંત્ર હોઈ કાંઈક સૃજી શકે છે. (સંગીત અને
રથપત્ય).

૨ લલિતકલા, [અગ્રાત]

૩. રસિકકલા, [મો. પા.]

વ. ૭, ૧૯૬: કવિતાને કેટલાક રસિકકલા
(f. a.) ગણે છે.

Auditory Art શ્રવ્યકલા [મ.ન.ચે.

શા. બુએ Fine art]

Imitative art અનુકરણકલા [મ.

ન. સદર]

Non-imitative art, અનનુકરણ-
કલા [મ. ન. સદર]

Visual art, દૃશ્યકલા, [મ. ન.
સદર]

Asceticism, ૧. વૈરાગ્ય [ન. ભો.]

ભ.ની. ૨૧; સંકટ વગેરે પ્રસંગોથી કંટાળીને
વિરક્તિ પામીને માત્ર મક્તિ જ કરિયે, જગત્થી
દૂર રહીને ભજનમાં રત થયે, તો Action,
કૃતિ, જીવનમાં ધર્મકૃતિનો અનાદર થવાનો અને
અનિષ્ટ વૈરાગ્ય (A). માં પરિણામ થવાનો.

૨. તપસ્વિતા [ઉ. કે.]

વ.૬, ૨૨૩: અર્વાચીન પશ્ચિમની પેઠે આપ-
ણે વ. તપસ્વિતા (A) ને ધિક્કારતા નથી.

૩. સંયમવૃત્તિ [દ. બા.]

કા. લે. ૧, ૪૧૬: ધર્મમાંથી, શિક્ષણમાંથી અને
તેને જ પરિણામે જીવનમાંથી સંયમવૃત્તિ (A) ને
હમેશને માટે રત્ન મળી.

૪. ત્યાગપરાયણતા [દ. બા.]

Aspiration, પ્રાણુવિધાન [કે. હ.]

વા. વ્યા. ૨૦: આ વિવેચન ઉપરથી ધોષ-
વિધાન પ્રાણુવિધાન અને નાસિક્યવિધાનથી
ઉચ્ચારની અધિકાધિક રિચરતા કેવી સિદ્ધ
થાય છે તે સમજવામાં આવશે.

Asset, પૂંજી [વિ. કો.]

સં. પ: માણસની સ્થાવર જંગમ મિલકતની
એકંદર જે કિંમત થાય તે તેની ‘પૂંજી’ અગર
‘લેણું’ કહેવાય. આમાંથી જે તરત વટાવી
શકાય એવું હોય અને હાથ ઉપર જે સિલક
હોય તેને ‘હાજર ધન’ (liquid assets)
ગણી શકાય.

Liquid asset, હાજર ધન [વિ. કો. સદર].

Assigned, ઉપવ્યયકૃત, સૌપવ્યયિક, [કે.
હ. અ. નો.]

Assimilation, ૧. સાધર્મ્યશ્રદ્ધ [મ. ન.]

ચે. શા. ૪૮૦: વૈધર્મ્યશ્રદ્ધમાંથી સાધર્મ્યશ્રદ્ધ
થઈ આવે છે, તેમ આશ્ચર્યના આનંદજનક
આવેગમાંથી જ્ઞાનાધિગમનો આનંદ થઈ આવે છે.

૨. સાધર્મ્યપરીક્ષા [મ. ન.]

ચે. શા. ૨૯૬: વ્યક્તિ વ્યક્તિમાં રહેલા સામા-
ન્યને શોધી કાઢવું, ધણીક વ્યક્તિને એક સામાન્યમાં
લાવવી, એવું નામ સાધર્મ્યપરીક્ષા કહેવાય.

૩. એકીકરણ [પ્રા. વિ.]

**Assimilation and differen-
tiation**—સમન્વય કિંવા અન્વય અને
વ્યતિરેક [કે. હ. અ. નો.]

Associated, સહાધ્યાસી [ગો. મા.]

સ. ચં. ૧, ૧૫: ‘નહાની શી નાર ને નાકે રે
મોતી’ એ વર્ણનના સહાધ્યાસી સંસ્કારો
તેનામાં મૂર્તિમાન થતા હતા.

Association, ૧. સાહુચર્ય [મ. ન.]

ચે. શા. ૫૪૧: ઉચ્છ્વાતાની ધચ્છાથી અગ્નિ પાસે
જવાનો આપાર થાય છે, તેનું કારણ એ જ છે
કે આપણા અનુભવથી આપણા મનમાં એ
વ્યાપાર અને ઉચ્છ્વાતાલાભ એ બેની વચ્ચે
સાહુચર્ય બંધાય ગયું છે.

૨. સંસ્કાર, [ગો. મા. ભુઓ.

Impression.]

૩. વળગણ [અં. સા.]

“સ્વ. દી. બ. અંબાલાલભાઈ ગુ-
જરાતી શબ્દોને પસંદ કરતા એટલું જ નહીં,
પણ તેવા શબ્દોની લક્ષણશક્તિને પોતાના
ઉપયોગમાં લેવાને માટે વધારે સ્થિતિસ્થાપક
બનાવતા; જેમકે અંગ્રેજી ‘એસોસીએશન’
શબ્દ છે, તેનો અર્થ એ થાય છે કે અમુક
પદાર્થ કે બનાવની આસપાસ વીંટળાયેલા
સંસ્કારો, અગર વિચારો, અગર પરિસ્થિતિ.
આ સમજાવવા માટે તેમણે સંસ્કૃતને પોતાની
વહારે બોલાવી નહીં, પરંતુ ગુજરાતી શબ્દ
‘વળગણ’ને કામમાં લીધો, ખરેખર, ‘વળગણ’
શબ્દથી ‘એસોસીએશન’નો અર્થ બરાબર
થઈ જાય છે” સાહિત્ય, ૭, ૪૦૮.

Association of ideas—૧.

વિચારસંગતિ [મ. સૂ.]

અ. ૧૧૭: એ આદિ અનેક દષ્ટાન્ત વિચાર
સંગતિ (Association of thoughts) થી
અવે આપણને સૂઝી આવશે.

૨. પ્રતિભાસની સંગતિ [કે. હ.

અ. નો.]

Association by contiguity-

સામીપ્યનિબંધન સાહચર્ય [મ. ન.]

ચે. શા. ૨૧૩: બધાં સાહચર્યોમાં સુવિજ્ઞાત એવું મુખ્ય સાહચર્ય સામીપ્યનિબંધન સાહચર્ય એટલે સમીપ્યના કારણથી થયેલું સાહચર્ય છે.

Association of contiguity—

સાહચર્યસંગતિ [કે. હ. અ. નો.]

Association of contrast—

વિરોધનિબંધન સાહચર્ય [મ. ન.]

ચે. શા. ૨૪૩: વિરોધનિબંધન સાહચર્ય—સાદૃશ્ય ઉપરાંત એક વૈધર્મ્ય, વૈસાદૃશ્ય—અથવા વિરોધનો નિયમ પણ સાહચર્યજનક મનાય છે, એનું તાત્પર્ય એમ છે કે કોઈ પણ અનુભવ પોતાનાથી વિરુદ્ધ એવા અનુભવાદિની ભાવના પેદા કરી શકે છે.

Association of similarity—

સાદૃશ્યસંગતિ [કે. હ. અ. નો.]

Free association (Psycho-ana.)

અતંત્ર સાહચર્ય [ભૂ. ગો.]

Law of association, ૧. સાહચર્ય—નિયમ [મ. ન. ચે. શા. ૬૦૨]

૨. સ્કંધ [ન. દે.]

હિં. ત. ઈ. પૂ. ૧૪૬: ઈન્દ્રિયો અને અર્થના “સ્પર્શ” વડે “વેદના” થાય અને તે ઈન્દ્રિયવિજ્ઞાન (Sensations) વડે સ્પષ્ટ સંજ્ઞા (Ideas) થાય અને તે સંસ્કારો (Impressions) અને તેનો સ્કંધ (L. o. A. of ideas) થાય, અને છેવટે વિજ્ઞાન (consciousness) પ્રકટ થાય આ વિવેકમાં માનસશાસ્ત્રનો પાયો છે, અને તેના ઉપર વિજ્ઞાનવાદી બૌદ્ધોની ઈમારત છે.

૩. સાહચર્યબંધન [દ. બા.]

Obstructive Association—

પ્રતિરોધસાહચર્ય [મ. ન.]

ચે. શા. ૨૪૬: એકાદ કાવ્ય બોલવામાં કે કોઈ રાગની ચીજ ગાવામાં ઘણીવાર કોઈ આડા જ શબ્દો ભળી જાય છે તેનું કારણ એ જ છે કે એ કાવ્ય અથવા ચીજના શબ્દોને અનેકાનેક અન્ય પરંપરાઓ સાથે સાહચર્ય છે. સાહચર્યના આ સ્વરૂપને પ્રતિરોધસાહચર્ય કહેવાય છે.

Associational, અનુબંધી [પ્રા. વિ.]**Assumption, સ્વેચ્છાસ્વીકાર [ન. બો.]**

૧. ૪,૩૦૧: પ્રો. આર્થુર શર્કર કહે છે:—

“આવ્ય” “લખ્ય” એમ યકાર લખતે અડચણ આવે છે એ વસ્તુસ્થિતિ છે. જે કે “આવ્યો” “લખ્યું” હેમાં કોઈને નથી આવતી. આ વાક્યમાં સ્વેચ્છાસ્વીકાર (a.) ઉપરાંત વિશેષ હું જોઈ સકતો નથી.

Astasia, (psycho-ana.) ઉત્થાનભ્રંશ,

સ્થિતિભ્રંશ, સ્થિત્યશક્તિ [ભૂ. ગો.]

Astragle, (or Bead) (Arch.) કણી

[ગ. વિ.]

Astrolabe, અક્ષમાપક [બ. ક.]

યુ. રટે. ૧૬: “હોકાયંત્ર ને અક્ષમાપક (a.) ની શોધ થઈ હતી.

Atheism, ૧. અનીશ્વરવાદ [હી. ત્ર.]

સ. મી. ૧૬૮;

૨. નિરીશ્વરવાદ [દ. બા.]

Atrophy, ગાત્ર-શોષણ-કર્ષણ-ભંગ

[દ. બા.]

Attention, ૧. અવધાન [મ. ન.]

ચે. શા. ૫૮૦: વ્યાપારમાત્રમાં તે વ્યાપારના અવ્યવહિત ફળ ઉપર અવધાન રાખવું પડે છે.

૨. ધ્યાન [હ. દા.]

કે. શા. ક. ૧,૧૧૬, આદેશવિને ધ્યાનની ગણના બુદ્ધિની શક્તિઓમાં કરી નથી.

૩. સમાધિ [પ્રા. વિ.]

યુ. ૧૬૮૧, ૪૧: સમાધિ કે લક્ષ એ ચિત્ત અને એનો વિષય એ બે વચ્ચેનો સંબંધ છે.

૪. લક્ષ [કે. હ. અ. નો.];

Expectant attention, ૧.—

પૂર્વસિદ્ધ અવધાન [મ. ન.]

ચે. શા. ૮૪૪: પ્રથમથી જ અવધાન ક્વચિત્ થઈ આવે છે, અવધાનને આકર્ષનાર સંસ્કાર પૂર્વે પણ અવધાનનો અનુગ્રહ સંપૂર્ણ થઈ રહે છે. આવા અવધાનને પૂર્વસિદ્ધ (E—preadjusted) અવધાન કહેવું જોઈએ.

૨. સોતકંઠલક્ષ, ઉત્પ્રેક્ષક-ઉત્પ્રેક્ષી-લક્ષ [કે. હ. અ. નો.]

Passive attention-ઉદાસીનલક્ષ,

શૂન્યવત્ લક્ષ [કે. હ. અ. નોં.].

Augment, અભ્યાસભૂત [કે. હ.]

વા. વ્યા. ૫-૬: મૂલપ્રકૃતિરૂપ કંઠ્યસ્વર અને વિકૃતિરૂપ તાલવ્ય તથા ઓષ્ઠ્યસ્વરમાંથી ઇકાર ઓકાર અનુક્રમે ઉદ્ભવે છે. એ પ્રત્યેકના પ્રાકટ્યમાં પરભાગસ્થ વિકૃતિસ્વરપત્તું પ્રાધાન્ય છે. અભ્યાસભૂત (A.) કંઠ્યસ્વર પ્રધાનભૂત તાલવ્ય ને ઓષ્ઠ્ય સ્વરોની અપેક્ષાઓ ગુણી-ભૂત છે. ગૌણ અભ્યાસના ઉમેરણને હીધે આ નવા વ્યાપારને ગુણવિધાન નામ આપિયે છિયે. તાલવ્ય ને ઓષ્ઠ્ય સ્વરમાં કંઠ્યસ્વર એકવાર અભ્યસ્ત (Augmented) થવા ઉપરાત બીજવાર અભ્યસ્ત થયાથી બીજું બેડકું ઇકાર ઓકારનું પ્રગટે છે. એના આવિ-ભાવમાં કંઠ્યસ્વરનો અભ્યાસરૂપે ફરી વધારો થાય તે કારણથી વાગ્યાપાર વૃદ્ધિવિધાન સંજ્ઞાને પાત્ર થાય છે.

Augmented, અભ્યસ્ત [કે. હ. વા.

વ્યા. ભૂઓ. Augment.]

Aurora borealis, ૧. અરેણ્યપ્રકાશ

[ન. લ. ગુ. શા. ૧૮૭૬. જન્યુઆરીના અંકનું સાંકળિયું].

Authority, ૧. ગુરુમત [મ. ન.]

એ. શા. ૪૦૧: નિર્દેશશક્તિની કેળવણીમાં, સ્વમતનું સ્વાતંત્ર્ય અને ગુરુમતનો અનુરોધ એ બે વચ્ચેના પ્રમાણનો નિયમ કરવો એ બહુ કઠિન કામ છે.

૨. શબ્દ [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૬૩: શબ્દજ્ઞાનનું સાધન એટલે કે પ્રમાણભૂત માણસનું વાક્ય તેને શબ્દ કહે છે.

૩. શબ્દપ્રમાણ [પા.ય.]

વ. ૧, ૧૩૫: શબ્દપ્રમાણ (A.) આંતર પ્રેરણા (Intuition) અને ઉપયોગીપણું (Utility) એ ત્રણમાંથી એકના ધોરણે દરેક અર્થપૂર્ણ નીતિશાસ્ત્રની પદ્ધતિઓ રચાયલી હોય છે.

૪. શાસ્ત્રપ્રમાણ [મ. હ.]

સ. મ. ૩: શાસ્ત્રપ્રમાણના અપરિમિત લયથી ન દબાઈ સ્વતંત્ર બુદ્ધિ વાપરવાનો અને

ફિટિના અન્ધ અનુરોધ વિના આપણા જીવન-ક્રમ ધરવાનો આપણને હક છે.

૫. પ્રમાણ, શબ્દપ્રમાણ્ય [દ. ખા.]**Authority complex, (Psycho**

ana., અંકુશઅનિથ [બૂ. ગો.]

Auto-biography, ૧. સ્વજીવન [ન. લ.]

ન. પ્ર. ૧, ૨૧૧: લખાણમાં આવેલી હકી-કતોનો લગભગ અર્ધો આધાર કવિએ પોતે જ “મારી હકીકત” એ નામે સ્વજીવન (A. b.) લખીને છપાવી ખાનગી રાખી મૂક્યું હતું તે ઉપર રાખવામાં આવ્યો છે.

૩. આત્મચરિત્ર [અ.જાત].**૩. આત્મકથા [મો. ક.]**

આ. ક. ૧. ૧: ચાર અથવા પાંચ વર્ષ પૂર્વે નિકટના સાથીઓના આગ્રહથી મેં આત્મકથા લખવાનો વિચાર કર્યો હતો.

Autocracy, ૧. અધિરાજત્વ [અન્યુસમાજ]

વ. ૬, ૧૮૫: ગોવર્ધનરામનું દષ્ટિબિન્દુ ગમે તે હોય પણ ત્હેમના લેખનું પરિણામ Benevolent Autocracy—ઉપકારક અધિરાજત્વ છે, પ્રતિનિધિત્વ નથી.

૨. ૧. આપઅખત્યાર, -રી [ન. લ.]

ઈ. ઈ. ૨૪૮: રાજાનો આપઅખત્યાર રોકવા જતાં આ તો આપણે કેવળ આપખુદીભરેલા લશ્કરના જ હાથમાં ફસાઈ પડ્યા. એના કરતાં તો ચાર્લ્સ જેવાની આપઅખત્યારી પણ સારી એમ ઘણાને લાગવા માંડ્યું.

૨. બોહુકમી, અહંસતાવાદ [દ. ખા.]

[નહા. ૬]

Autocrat, ૧. એકચક્રસત્તાધારી,

[નહા. ૬]

ચિ. દ. ૪૩: મહારાજ સયાજીરાવ ગાયક-વાડના જીવનનો નિકટથી અભ્યાસ કરનાર સન્ત નિહાલસિંહ મહારાજને વડોદરાના A. એક-ચક્રસત્તાધારી અને Dictator-સર્વસત્તાધીશ કહે છે.

૨. મુલતાન અહંસતાવાદી

[દ. ખા.]

Auto-erotism, (psycho-ana.) સ્વ-

દેહ-કામુકતા-આકર્ષણ [ભૂ. ગો.]

Automatic ૧. ૧. આત્મવેગી [હ. હા.]

કે. શા. ક. ૧.];

૨. સ્વયંચાલક [ન. ભો.]

મ. મુ. ૧,૨૩૧; પાપથી અતિવૃત્તિ, કંટાળો અને પછી સત્યદર્શન થઇ પશ્ચાત્તાપાદિક દ્વારા વિશુદ્ધિ અને પુણ્યમાં સંચાર આ ક્રમ ઈશ્વરની યોજનામાં સ્વતઃસિદ્ધ હોઇને એ યોજના *a.* (સ્વયંચાલક) બને છે.

૩. સ્વતઃપ્રવૃત્તિમાન [મા. પી.]

વ. ૧૭,૧૦૨: બાળપણ સર્વાંશે સ્વતઃપ્રવૃત્તિમાન *a.* હોય છે.

૪. આત્મનિયામક [કિ. ધ.]

કે. પા. ૨૪૬: જેમ યંત્ર વધારે આત્મનિયામક (*a.*) તેમ યંત્રકલાની દૃષ્ટિએ એ વધારે વિકસિત.

૨. પ્રજ્ઞાહ-સ્વભાવ-પ્રાપ્તિ [દ. બા.]

Automatism, સ્વયંચર્યા, સ્વયંચાર
[કે. હ.].

Autonomy, ૧. સ્વરાજ્ય [ઉ. કે.]

સ. ૨૦,૪૯૪: દૃઢ અને વેગભરી હીલચાલ કરીને “*a.*” (સ્વરાજ્ય) મેળવવાનો આપણા દેશનો નિશ્ચય વધતું જોર પકડતો જાય છે.

૨. આત્મશાસન [ચં. ન.]

વ. ૧૭,૧૧૬: પ્રત્યેક પ્રભુ પોતાના હિતનો નિર્ણય પોતે જ કરવાનો હક ધરાવે છે એ વિચાર લોકશાસનની કલ્પનાનો આત્મા છે,

પછી એ વિચારને બિન્ન બિન્ન દૃષ્ટિઓથી જોઈ એને લોકશાસન (Democracy) કહો કે “ પ્રજાકીય શાસન ” (National government) કહો કે “ આત્મશાસન (A) ” કહો.

૩. સ્વયંશાસન [દ. બા.]

Auto-suggestion, (psycho-ana.)

સ્વયંસૂચન [ભૂ. ગો.]

Axiom, ૧. પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ [મ. ન. ચે. શા.]

૨. સ્વીકૃત પક્ષ [મ. ન.]

સુ. ગ. ૪૧૭: અમે એટલું જ સૂચવવા ઈચ્છીએ છીએ કે વિશ્વરચના અને સુખ તે બે બાબતનો અમુક સિદ્ધાન્ત માન્યા વિના બીજી કશી બાબત વિચાર આપી શકાતો નથી, ને તેથી જ અમારે વાત કરતી વખતે કેટલાક સિદ્ધાન્તો સ્વીકૃત પક્ષ (*a.*) તરીકે આગળ કરવા પડે છે.

૩. સ્વતઃસિદ્ધ સત્ય [આ. બા.]

વ. ૨, ૩૬૫: જો બધાં શાસ્ત્રો અમુક સ્વતઃ-સિદ્ધ (*a. s.*) યા જેને સિદ્ધિવત્ માનવાની જરૂર પડે છે તેવાં (postulates) સત્યો પૂર્વક ચાલે છે એમ માનતા હો તો નીતિ-શાસ્ત્રનું આ એક સિદ્ધિવત્ માની લીધેલું સત્ય છે એમ સમજજો.

૪. મંત્ર [હ. પ્રા. ગ. પ્ર. ૨.]

૫. સ્વયંસિદ્ધ વસ્તુ, સ્પષ્ટરૂપ
[દ. બા.]

B

Background, ૧. પશ્ચાદ્ભૂમિ [ન. ભો.]

મ. મુ. ૧,૨૩૨: એ જ કાળમાં આરમ્ભના ત્રીજા શ્લોકનું પુનર્યોજન વચમાં કર્યું છે, તહેવું સ્વરૂપ પછી આ પ્રકારની ભાવચ્છાયાનું દૃષ્ટાન્ત બને છે. “ જો પાપ ! જોતું તુજને રહ્યું અ-દૃઢાસે ” એમ કવિ અથવા કોઈ અદેશ્ય વાણી વિધવાને ચેતવે છે, અને તરત એ સંવાદ ઉપરથી અને વિધવાની ઉપરથી દૃષ્ટિ ખરોડી,

આસપાસની સુષ્ટિની સ્થિતિ ઉપર ધ્યાન ખેંચીને કવિ વર્ણવે છે:-

“ તીજે સ્વરે તમતમ તમરાં અસંખ્ય,
ઊડા વને ધ્રુવવતાં ધ્રુવડો અશંક,
ને દુર્દુરો વિરલ કર્કશનાદ ગાય,
ને ફફવાટ કરી ધોર સમીર વાય. ”

તે જેમ મુખ્ય ચિત્રના આલેખન તરીકે પશ્ચાદ્ભૂમિ તરીકે કામ કરે છે, તેમ જ પા-

પના અટ્ટહાસનું ઈન્દ્રિયગમ્ય રૂપ જ ખડું કરવાનું કાર્ય સારે છે.

૨. પશ્ચાદ્ભૂ [ખ. ક.]

૬. નિવેદન ૭: નાયક નાયિકાનું એક જ જોડું મુખ્યત્વે ચિતરે, પશ્ચાદ્ભૂમાં આનુબાનુએ અને તળે ઉપર બીજાં પાત્રો હોય જે વળી સામે મોંએ અગર દૃષ્ટિના કોઈ એક ખૂણાથી ઠીક ચિતર્યાં હોય, પણ આખું ચિત્ર એક હોય, એકચણુણાન્વિત હોય, અને તેના મધ્યમાં, પ્રકાશકેન્દ્રમાં, સિંહાસને એક નાયક નાયિકા વા એક જ યુગલ હોય તે નવલ.

૩. ધરતી [દ. બા.]

Balanced, ૧. સમતુલિત [ઉ. કે.]

૧. ૬. ૨૨૬: જીવનનાં દર્શ્ય વિવિધ છતાં સમતુલિત (b.) અને અન્યોન્યસંમિલિત (harmonious), દૃઢમત, સંયમી...આવું કાંઈક ગોવર્ધનભાઈના અંતરાત્માનું ચિત્ર નીકળે છે.

૨. પ્રમાણયુક્ત, સમભાર, સંયમયુક્ત, ન્યાયગંભીર [દ. બા.]

Balance

Balance of power, ૧. બળતુલા [ન. લ.]

૬. ૪. ૩૨૮: બળતુલા (B. P.) નો સિદ્ધાન્ત આ સમે તો વિલિપ્તમના જ સમજવામાં હતો. આ સિદ્ધાન્તનું દર્શ્ય એ હતું કે જ્યાં જ્યાં રાજ્યો સંધિઓમાં એ પ્રમાણે ગોઠવાઈ રહે કે તેમની શક્તિઓનું સામસામ્ય સમતોલન થતાં કોઈ એકની તર્ફથી બીજને દહેશત રહે નહિ.

૨. બલસામ્ય [ન. ભો.]

નવો:—બલતુલામાં સમતોલતાનો અર્થ, જે balance of power માં જીવતરવ જેવો છે તે, નથી આવતો. તુલા—એ અર્થમાં balance શબ્દ અહિં નથી; equi-balance કહેવાનું તાત્પર્ય છે, માટે—બલસામ્ય શબ્દ હું સૂચવું છું.

૩. પક્ષસામ્ય [દ. બા.]

Balance of trade; વ્યાપારસમતા [ગ. વિ. વિ. ૧૧૩.]

Bald, ૧. અનલંકૃત [ખ. ક.]

કાં. મા. ૩૧૬: કવિતા સંબંધી તમારી ટીકા ખરી હતી. expressions (શબ્દો) એ ચાર

ઠેકાણે સારાં છે, પણ કેટલેક ઠેકાણે ઠ. (અનલંકૃત) છે.

Bald-style, કાપણકશૈલી, કોરીશૈલી, અનલંકૃતિ, નીરસશૈલી [દ. બા.]

Ballad, ૧. લાવણી [ર. મ.]

પહેલી પરિષદ, ૮: ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીને પેટ્રન થતી વખતે લોર્ડ રૈએ લોકપ્રિય લાવણીઓ (popular-ballads) નો સંગ્રહ કરવાની સૂચના કરેલી તેનો પણ આ જ હેતુ હતો.

૨. ચારણકાવ્ય [દ. બા.]

કા. લે. ૧,૫૦૫: લોકવાર્તા જેમ ઇતિહાસ, પુરાણ, અને નવલકથા ઇત્યાદિ અભિનંત સાહિત્યનો ભગમ છે તેમ લોકગીતો, ખંડકાવ્ય અને મહાકાવ્ય, વીણાકાવ્ય અને ચારણકાવ્ય, નાટક અને ચમ્પૂ દરેક રસાત્મક કૃતિનું મૂળ છે.

૩. કથાગીત [અ. ક.]

સાતમી પરિષદ, ૨૯: આપણા સાહિત્યમાં એ સર્વમાંથી સુંદર કથાગીતો—બેલેડ—થઈ શકે એમ છે.

૪. લોકગીત. [મંજુલાલ રણછોડદાસ મળમુંદાર.]

સ્તવનમંજરી, પરિચય, ૧૦: લોકગીત (B.) ને મળતી રચના આમાં છે.

૫. ગીતકથા [અ. કા.]

૨. રા. ૩, ૭; B. એટલે ગીતકથા a tale telling itself in verse: ગીત વાટે પોતાને વર્ણવતી કોઈ લોકકથા.

૬. રાસ [રા. વિ.]

પ્ર. ૧૯૮૩: આશ્વિન, ૫૫૨: સાહિત્યનું તેમ જ નૃત્ય અને સંગીતનું મૂળ બીજ ઠ. એટલે રાસ છે એમ પશ્ચિમના શોધકોએ નક્કી કર્યું.

Baluster, (Arch.) ગરાદ (મુખપસંપ્રદાય) [ગ. વિ.]

Barometer, ૧. વાયુમાપક યંત્ર [ન. લા.]

લા. ન. ક. ૧૪૩.]

૨. વાયુમાપદર્શક યંત્ર [ન. લા.]

સ. ન. ગ. ૪૦૮: દોરીસેલા ખારામીટર-
વાયુમાપદર્શક યંત્ર-ખનાવનારો એ નામાંકિત
હતો.

૩. પારદયંત્ર [ન. લ.]

ન. ગ્રં. ૧, ૪૧૩; આજકાલ જે આખા
ભરતખંડમાં સર્વ ઠેકાણે ઝમાનાની ઝાક ધર્મ-
સંરક્ષણ તરફ દેખાય છે તેની અસર પણ
ગુજરાત ખાતે પેહેલવહેલી નાભુક પારદયંત્રની
(B) પેઠે નર્મદાશંકરના જ અંતઃકરણ ઉપર
થઈ.

૪. ભેજમાપક યંત્ર [ગૂ. વિ. વિ. ૮૫.]

૫. વાતસ્થિતિમાપક [દ. ખા.]

Basement Floor—(Arch.)

ભેંયરું [ગ. વિ.]

Bathos, ૧. અધઃપાત [ન. ભો.]

મ. સુ. ૧, ૧૪૬: ‘ભયાં આનન્દોએ અનુપમ
સુખો રહે જહિં જડયાં’ એમ શિખરિણીનું
ગરબીર રસિક આન્દોલન પૂરું થતાં એકદમ
‘ત્યાં જઈ રજત વાલુમાં વિરામી’ એ કેવલ
ગદ્યરચનામાં કાવ્યકલા લથડી નીચે પડે છે તેથી
અંગ્રેજીમાં જેને *b.* (અધઃપાત) કહે છે તેહું
પરિણામ થાય છે.

૨. વ્યાધ્રમૂષક—પદ્ધતિ—ન્યાય,

અવરોહપદ્ધતિ, અવરોહાલંકાર [દ. ખા.]

ખાનગી કાગળ, તા. ૨૧—૧૦—૨૭:
“ઋષિએ લાડકા ઉદરને કંમે કંમે બિલાડી
કુતરો, વાઘ બનાવ્યો. પણ એ તો ઋષિને જ
ખાવા તૈયાર થયો, ત્યારે ઋષિએ એનો ફરી
મૂષક બનાવ્યો. મૂષક ચઢતો ચઢતો વ્યાધ્ર
બન્યો પછી ઉતરીને વ્યાધ્રનો મૂષક બન્યો તે
ઉપરથી વ્યાધ્રમૂષકન્યાય ગણાય છે”

Beau-ideal, મનોરથ પ્રિયતમ પ્રતિમા

[મ. સૂ.]

ગો. ઓ. ઉદ્ધાટન, ૪: મનોરથ પ્રિયતમ
(B. I.) પ્રતિમાઓ જે પુરાણ-ધર્તિહાસાદિઓ-
માં જડિત ગ્રથિત છે, તેઓ ઉપરથી પોતાના
ચારિત્રનો-વિચાર-ઉચ્ચાર-આચારનો-આકાર
કરવા પૂર્વે આ દેશમાં પ્રચલન થતો. (અ. પૂ.
૧૦૫ પણ જુઓ.)

Bed joints (Arch.) થર [ગ. વિ.]

Begging the question, આત્મા-
શ્રય [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૨૬૩: આત્માશ્રયમાં સાધ્યને પક્ષને
જ આશ્રય આપવામાં આવે છે. જેમકે ‘આ
માણસ હુઝ્યો છે કારણ કે તે હરામખોર છે’
આમાં હુઝ્યો અને હરામખોર એક જ અર્થના
શબ્દો છે. અર્થાત્ આનાં સાધન જ નથી.

Behaviour, (psychology) ચેષ્ટા
[પ્રા. વિ.]

Belles-lettres, ૧. મોહન ભતિનું

પુસ્તક, મોહન ગ્રંથિનું પુસ્તક [ન. લ.]

ન. ગ્રં. ૨ (૧) ૭૫: ચોજના કરવામાં જે
વાત ઉપર લક્ષ આપવું પડે છે—વસ્તુ અને
સંકળના, વસ્તુ એ ગ્રંથનો સૂક્ષ્મ દેહ છે. જે
નાની ટુંકી વાત, જે રસ, જે બોધને માટે એ
ગ્રંથ બનવાનો છે તેનું નામ વસ્તુ. શકુંતલા
નાટકની વસ્તુ શકુંતલા આખ્યાન અને સંપૂર્ણ
લાલિત્ય. વિપ્રલંબ શૃંગાર અને સૃષ્ટિસૌંદર્ય
એ ઉત્તરરામચરિત્રી પ્રાધાન્ય વસ્તુ છે, અને
રામકથા એ વસ્તુનું પાત્ર છે. મોહન ભતિનાં
પુસ્તકોનું દૃષ્ટાંત આખું માટે એમ નહિ સમ-
જનું કે એ વર્ગમાં જ વસ્તુ અને સંકલના હોય

૧. આ પરિભાષા સૌથી પહેલી કોણે થાજ ?
૧૮૬૯ ના જાન્યુઆરીના બુદ્ધિવર્ધકગ્રંથમાં
પણ કોઈ લેખકે—કદાચ મનઃસુખરામ સૂર્યરામે
—આમ લખ્યું છે: “જગતમાં આજ સુધી લખા-
યલાં સર્વ લખાણનો સંગ્રહ કરી તેના વર્ગ
કરીએ તો ત્રણ વર્ગ થાય—શોધન, બોધન અને
મોહન.” નવલરામનું શ્રવણાખ્યાનનું અવલોકન,
જેમાંથી કોશમાંનું અવતરણ આપેલું છે તે,
ક્યાં અને ક્યારે પ્રકટ થયેલું તે નક્કી થઈ શકવું
નથી. ગુજરાતશાળાપત્રમાં તો તે નથી જ.
એ પત્રમાં નવલરામે શ્રવણાખ્યાન વિશે ઇ.સ.
૧૮૭૦ માં લખેલું ખરું, પણ તે લેખ આનાથી
જુદો છે. તે દૂકો અને સંપૂર્ણ છે. આ કંઈક લાંબો
પણ અપૂર્ણ છે. ગોવર્ધનરામ નવલજીવનમાં
(પૃ. ૨૫) આ લેખ વિશે થોડી નોંધ કરે છે
ત્યાં “૧૮૬૯-૧૮૭૦ માં” લખાયેલ એમ
જણાવે છે, પણ ચોક્કસ માસ જણાવવા વિના
ઉપલા પ્રશ્નનું નિરાકરણ થઈ શકવું નથી.

છે, પણ તેમાં એ સંપૂર્ણ સ્થિતિમાં હોવાને લીધે ઝટ ઓળખાઈ આવે છે. બાકી સધળામાં પછી તે મોહન, બોધન કે શોધન વર્ગનાં હો-યોજના તથા કૃતિ હોવી જ નેહએ. (૨) ૧૫૬: નાટક, કાવ્ય, વગેરે મોહન ગ્રંથિનાં પુસ્તકોની તુલના કરવામાં ત્રણ વાતનો વિચાર રહેલો છે;—વસ્તુસંકળના, પાત્રભેદ, અને રસ.

૨. સાહિત્ય [ખ. ક.]

વ. ૧, ૧૯૮: ‘વાડ્.મય’ શબ્દને કેટલાક લેખકો સાહિત્યના જ અર્થમાં વાપરે છે, પણ કાવ્ય અને કાવ્ય જેવી રસાલંકારાદિ વાણી અને કલાપ્રધાન શિષ્ટકૃતિઓને માટે જ સાહિત્ય શબ્દ વાપરવાનું રાખી, બાષામાંના તમામ ગ્રંથસમૂહને માટે ‘વાડ્.મય’ શબ્દનો પ્રયોગ કરવો વધારે યોગ્ય નહાય છે,

૩. નિરપેક્ષ—કેવળ—સાહિત્ય [ગિ. મા.]

પહેલી પરિષદ, વ. ૪, ૨૦૩: ધર્મવિષય, રસ-વિષય, સંસારસુધારાનો વિષય, ઇત્યાદિ સર્વ વિષયોની ચર્ચા સાક્ષરવર્ગમાં સમુદ્રમન્યન જેવું મન્યન પામે છે અને દેવદાનવો જેવા દુર્યભેદ ઉત્પન્ન કરે છે. આ છેલ્લા વિષયો એક રીતે સાહિત્યના વિષયો છે ને બીજી રીતે નથી. રાજકીય સાહિત્ય, ધર્મવિષય સાહિત્ય, ઈત્યાદિ નામે નેહએ તો વિષય માત્ર સાહિત્યગ્રંથ છે. આવા બાહ્ય વિષયોની અપેક્ષા રાખનાર સાહિત્યને બાદ કરી તેના શીવાયના સાહિત્યને જ સાહિત્ય કહીય તો ઉક્ત વિષયો સાહિત્ય નથી. આમને સાહિત્ય કહેવું કે ન કહેવું એ ચર્ચામાં ન પડતાં આવા બાહ્ય વિષયોની અપેક્ષા રાખનાર સાહિત્યને આપણે સાપેક્ષ સાહિત્ય કહીશું અને તે વિનાના શુદ્ધ કેવળ સાહિત્યને નિરપેક્ષ સાહિત્ય કહીશું. આ સભાનાં કાર્યની યાદી નેતાં શાસ્ત્રસાહિત્ય અને કાવ્યોદિક કેવળ સાહિત્ય એવા બે ભેદ સ્વીકારતાં ઘણી અનુકૂળતા થશે. આટલા ચાર શબ્દોની પરિભાષા શુદ્ધ જ છે એમ હું કહેતો નથી. માત્ર મને આ પ્રસંગે તે સ્ફુરી આવે છે અને એ તમારાથી સમજાય એવા શબ્દો છે એમ ગણીને અનુકૂળતાનો વિચાર કરી એ શબ્દો હું વાપરું છું.

આટલો મહારો આશય ધ્યાનમાં રાખશે તેને મહારી સાથે તાલભંગની વાસના નહી થાય.

૪. શુદ્ધસાહિત્ય [ન. ભો.]

પાંચમી પરિષદ, વ. ૧૪, ૨૯૦: સાહિત્યના વિભાગો અંગ્રેજી ઇત્યાદિમાં કરીશું તો તત્ત્વજ્ઞાન, ઇતિહાસ, વિજ્ઞાન, નીતિ, તત્ત્વશાસ્ત્ર, ઇત્યાદિ અનેક વિભાગમાં સંખ્યાબન્ધ પુસ્તકો જરૂર, અનેક વિદ્વાનો તે તે વિષયના ખાસ અભ્યાસકો બની કર્તવ્યમાં પ્રવૃત્ત થયેલા નેહશું; શુદ્ધ સાહિત્યમાં કવિતા, વાર્તા, નાટક, બાહ્યસાહિત્ય, લોકગીત, ઇત્યાદિ, ઈત્યાદિ, અનેક શાખાઓમાં તે જ પ્રમાણે સમૃદ્ધ અવરથા નજરે પડશે.

૫. લલિત વાડ્.મય [વિ. ક.]

કૌ. ૧૯૮૨, ખાસ સાહિત્ય અંક, ૭: “સાહિત્યનાં જે શુદ્ધ લક્ષણો સમજાવવાનો પ્રયાસ ઉપર કુર્યો છે તે લલિત વાડ્.મયમાં જ આપણને જોઈ છે, કોઈ પણ શાસ્ત્ર કે કથનમાં—પાંડિત્યના કે બોધનના વાડ્.મયમાં—નથી જડતાં.

Bias, પક્ષપાત [મ. ન.]

એ. શા. ૩૬૫: બુદ્ધિ Prejudice.

Bibliography, ૧. સંદર્ભગ્રંથ [ન.દે.]

હિં. ત. ઇ. પૂ. પ્રસ્તાવના, ૧૮: ઉત્તરાર્ધની અવધિએ સંદર્ભગ્રંથ (B.) તે તે પ્રકરણને લગતો આપવામાં આવશે; જેથી આલેખક અભ્યાસકને સ્વતંત્ર અધ્યયનનાં દ્વાર ઉઘાડાં થશે.

૨. ગ્રંથસૂચી [વિ. ક.]

યુ. ૧૯૮૧, ૪૫૯: જિજ્ઞાસુઓ અલખત આ લેખખાળાને છેડે અપાયલી ગ્રંથસૂચી ઉપ-યાગમાં લઈને એ અને બીજા રસભર મુદ્દાઓ વીરો વધુ બાણી લેશે.

૩. તદ્ગ્રંથસૂચિ [દ. ખા.]

Bimetallism, દ્વિધાતુવાદ, દ્વિધાતુમત [મ. ૨.]

અ. અ: દ્વિધાતુમત સમજાય ત્યાર પહેલાં નાણાંની ખરી કલ્પના હોવી નેહએ. નાણાં એ દ્રવ્યનું કારણ હોવાને બદલે પરિણામ હોય તો દ્વિધાતુવાદ સમજી શકાય તેમ નથી. નાણાં એ માલ હોય અને તેનું મૂલ્ય ઉત્પાદનશ્રમથી નિર્ણીત થવું હોય તો દ્વિધાતુવાદ જુદો છે પણ નાણાં જે જરૂરનું વાહક હોય તો તે એકદમ સિદ્ધ થઈ જાય છે.

Bimetalist—દ્વિધાતુવાદી [મ. ર.]

અ. અ. પુષ્કળ નાણાંને મહત્ત્વ આપવાથી દ્વિધાતુવાદીઓ મોટી ભૂલ કરે છે.

Binocular movement, નેત્રની

સંભૂય-ઝેડિયા-ગતિ [કે. હ. અ. નો.]

Biogenesis, જીવાત્જયવાદ [પ્રા. વિ.]

જીવો Abiogenesis.

Bird's-eyeview, ૧. ખેચરદૃષ્ટિ [ન. લ.]

ન. અ. ૨, ૨૨૭: હવે આ પ્રત્યેક ભાગમાં-શું છે તે આપણે ઉપરઉપરથી કાંઈ ખેચર-દૃષ્ટિએ જોઈ લઈએ.

૨. વિહંગદૃષ્ટિ [નહા. દ.]

વસન્તોત્સવમાં ભાષણ, ૧૯૮૨, ૨૬: આથે નહીં ખુંખધથી માંડી ગુજરાત ઉપર જ વિહંગ-દૃષ્ટિ નાખી વળિયે.

૩. વિહંગાવલોકન [દ. બા.]**Bisexual, (psycho-ana.) ૧. દ્વિ-**

જાતીય [ભૂ. ગો.]

૨. દ્વિકામુક [ભૂ. ગો.]**Blank verse, ૧. પ્રાસરહિત વૃત્ત-**

રચના [ર. મ.]

ક. સા. ૩૨૫: ઘણાં ઉપવાક્યો અને લાંબાં વાક્યોનો ઉચ્ચય ન હોય ત્યાં પણ વીરરસની અને Epic કવિતામાં પ્રાસરહિત વૃત્તરચના (B. V.) વિશેષ અનુકૂલ થાય છે.

૨. નિરનુપ્રાસ કવિતા

સ.ક. ૧૦: તે ઉપરાંત તેઓનું એવું પણ કહેવું છે કે નિરનુપ્રાસ (B.) કવિતા રસ આણવાને માટે સારી છે.

૩. પ્રાસમુક્ત પદ્ય [મન. હરિ.]

વ. ૧૬, ૧૧૨: આવા ચરણાંગ અંગ્રેજીમાં ઘણા છે પણ પ્રાસમુક્ત પદ્યમાં વિશેષે કરી ત્રણ આવતા હોવાથી આપણે તેનો વિચાર કરીશું-એટલે કે આયંબ (iamb), ટ્રોકી (trochee) અને એનાપીસ્ટ (anapest). આયંબમાં બે શબ્દાંબ (syllable) એટલે પહેલો લઘુ અને બીજો ગુરુ....

૪. શુદ્ધ (અગેય) પદ્ય [બ. ક.]

ભ. ૨૬: 'બ્લેંક વર્સ'નો આપણો ખરો પર્યાય અછાન્દસ રચના નહીં, અપ્રાસ છન્દ-

રચના નહીં, પણ અગેય અથવા તો ચતિસ્વા-તન્ત્ય-વિશિષ્ટ છન્દરચના એવો હોવા જોઈએ એ સ્પષ્ટ છે.

૫. અખંડ પદ્ય [અ. ક.]

સાતમી પરિષદ, ૩૨: અંગ્રેજી 'બ્લેંક વર્સ' એટલે અખંડ પદ્ય જેવું ગુજરાતી પદ્યરચનામાં પણ લાવવા ઘણા કવિઓએ અને રસિકોએ જુદી જુદી રીતે પ્રયત્ન કર્યો છે.

Board-drawing, (Arch.) ચિત્રપાટી

[ગ. વિ.]

Bodily development or bodily resonance, (psychology)

અંગવિકાર, અનુભાવ [કે. હ. અ. નો.]

Bolshevism, ૧. મન્નૂરશાહી [દ. બા.]

કા. લે. ૧, ૪૨૬: જો લશ્કર મન્નૂરો સાથે લડવાની ના પાડીને મન્નૂરો સાથે મળી જાય તો દેશમાં મન્નૂરશાહી અથવા બૉલ્શેવિઝમ ફાળે થાય.

૨. ૧. રંકવાદ [દ. બા.]

કા. લે. ૧, ૨૮૧: સામાન્યવાદ પછી રંકવાદ (બૉલ્શેવિઝમ) આવી પહોંચ્યો. ધર્મ કહેતો, ન્યાં સુધી એક લાઘને પેટપૂરતો રોટલો મળતો ન હોય ત્યાં સુધી આપણાથી રોટલી કે પુરી કેમ ખવાય? પણ રંકવાદે દલીલ શરૂ કરી છે કે ન્યાં સુધી મને આખો રોટલો ખાવાને ન મળે ત્યાં સુધી બીજને હું શાની રોટલી કે પુરી ખાવા દઉં?

૨. બનમત્સર [દ. બા.-નવો]**Bonafide, adj ૧. ખરેખર** [ગુ. શા.]

૪૭, ૨૬:]

adv. ૧. પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક

ત્રીજી પરિષદ, ૧૮૫: મોકલેલો નિખંધ પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક (b.) પોતાનો જ રચેલો છે એવું ખાત્રીપત્ર (declaration) મોકલવું જોઈએ.

Boudir, (Arch.) જોડ [ગ. વિ.]**Book-illustration, પોથીચિત્ર** [ગ. વિ.]

પ્ર. ૧, ૨૬૭: એમની સૌથી પહેલી ઉમેદ તો મોટાં તૈલ ચિત્રોની મનઃકલ્પિત કૃતિઓ લોક સમક્ષ ધરીને લોકરચિ કેળવવાની હતી.

પણ ગુજરાત તેવાં ચિત્રોની કદર કરવા તૈયાર નહિ જણાવાથી તેમણે નાનાં નાનાં ચિત્રો-પોથીચિત્રો-“બૂક ઈલસ્ટ્રેશન્સ”-કરવાનું શરૂ કર્યું.

Boss, (Arch.) ડૂંટો [ગ. વિ.]

Bounty, અનુગ્રહ [મ. પુ. ગાંધી]

હિન્દના કરનું આધુનિક અર્થશાસ્ત્ર, ૧૩૮: અનુગ્રહ (બાઉન્ટીઝ એન્ડ સબસિડીઝ) આપવાથી ઉદ્યોગોને ઉત્તેજન મળવાનો સંભવ છે.

Bowler, દડાબાજ [બ. ક.]

ઉ. જી. ૩૭: કોલિંગની ક્રિકેટ ચમૂનો તેમ પારસી જિમખાનાની ઉત્તમ ચમૂનો દડાબાજ (બોલર).

Box gutter, (Arch.) ધોરીઓ [ગ. વિ.]

Boyscout, બાલસૈનિક [ઉ. કે.]

વ. ૧૫, ૫૯૫: શાળાઓમાં જ બાલસૈનિક (B. S. S.) તરીકેની તાલીમ આપી અમુક વયે બે ત્રણ વર્ષે લશ્કરી જીવનનો ખ્યાલ આપવાની સગવડ કરવી જોઈએ.

Brassage, ટંકણુમૂલ્ય [વિ.કો.સં.પ.]

Bread-labour, ઉત્પાદકશ્રમ [કિ. ઘ.]

કે.પા. ૧૦૫: મારી તર્કશક્તિ ગમે તેટલી ઝીણી હોય, પણ મને જો શ્રીમંતાઈમાં જ અતિશય શ્રદ્ધા હોય તો મારાથી ટાલ્સ્ટોયનું ઉત્પાદક શ્રમ (b. l.) થી જ જીવવાનું શાસ્ત્ર નહિ સ્વીકારી શકાય.

Brick-nogged, (Arch.) અવાઢપાટ-લીવાળી [ગ. વિ.]

Broach, (Arch.) શિખર [ગ. વિ.]

Buffoonery ૧. ઠકાબાજી [ર. મ.]

હા. મં. ૧૦૯: હલકી ઠકાબાજી (b.) થી પણ હાસ્યરસ જામતો નથી.

૨. વિદૂષકવૃત્તિ [દ. બા.]

Bureau, ૧. મંડળ [આ. બા.]

૨. દફતરી ટેબલ, ખાતું. દફતર [દ. બા.]

Bureaucracy, વિભાગશાસન [ર.વા.]

સ. ૨૨, ૨૦૩: દરેક વિભાગ સ્પષ્ટ રીતે નોંખેા પડી જાય છે અને ચઢતા ઉતરી દરજ્જાના વિભાગોવાળો વહીવટ થાય છે ત્યારે તેને વિભાગશાસન (b.) કહે છે.

૨. અધિકારીમંડળ [ચં. ન.]

સ. ૨૬, ૨૦૯: જ્યો હિન્દની સ્થિતિ બરાબર સમજે છે તેઓ અંગ્રેજ અધિકારી-મંડળ-ખૂરોકસી-સ્વચ્છંદથી, નિરંકુશતાથી, આપખુદથી, બીન-જવાબદારીથી વર્તે છે તેથી નવાઈ પામતા નથી.

૩. અધિકારીતંત્ર-નોકરશાહી [ચં. ન.]

સ. ૨૭, ૧૨૪: હિન્દનું બ્રિટીશ રાજ્ય એ મર્યાદિત રાજ્યતંત્રનો પણ વિશિષ્ટ પ્રયોગ હોઈ અધિકારીતંત્ર-નોકરશાહી-કહેવાય છે.

Bust, ૧. અર્ધમૂર્તિ [સં. ઝ.]

સ. ૨૭, ૬૮૩: એક પાસના સંગ્રહમાં જ્યુલિયસ સીઝરની ભવ્યમૂર્તિ અને બીજા રાજવંશીઓની અર્ધમૂર્તિઓ-B. S.-છે.

૨. અરેણુચિત્ર, અરેણુમૂર્તિ [દ.બા.]

C

Cabinet, ૧. ચોકઠું [દ. બા.]

૨. ૧. શિષ્ટાધિકારીમંડળ [ગા. મા.]

સ. ચં. ૧, ૨૯૩: બુદ્ધિધને નવા “કૅબિ-નેટ” ની (શિષ્ટાધિકારીમંડળની) સઘટના કરવાનો આરંભ કર્યો.

૨. પ્રધાનમંડલ [બ. ક.]

યુ. ૧૬૮૦, ૩૪: ગમે તેવા વિરોધોમાં ય

તે રાષ્ટ્રસંઘ (state), તેના અમલદારો અને કાયદાઓ અને કાયદા બાંધનાર પ્રતિનિધિમંડળ (representative assembly) અને પ્રધાનમંડળ (c.) દ્વારા, મધ્યસ્થપણું કરે છે, ચુકાદા આપે છે, અને તે બેચ કને પગાવે છે.

૩. મંત્રીમંડળ, મસલતમંડળ, અંતરંગસભા [દ. બા.]

Cadence, ૧. સ્વરાવરોહ [ર. મ.]

ક. સા. ૨૮૩: મિલનના જે સ્વરાવરોહ (c. s) ને એ લખનાર અતિમનોહર (exquisite) કહે છે તે શું કોઈ પણ નિયમોની રચના વગર આવ્યા છે, તે શું છંદવિના કદિ જોવામાં આવ્યા છે ?

૨. રણકાર [દ. ખા.]

Calender, as university Calender,

વિજ્ઞાપક [ગૂ. વિ. વિ.]

Cannibal, ૧. કંવ્યાદ [દ. ખા.]

Cannibalism, માનવાહાર [ખ.ક.]

યુ. ૧૯૮૦, ૩૫: માનવાહાર (c.) અને આવા સંસ્કાર ખંધ પડયા, તે પછી પણ નરમેષની ક્રિયા ધર્મક્રિયા લેખે કે વામમાર્ગ અને અલૌકિક શક્તિ મેળવવા માટે મંત્રજ્ઞત્રની ગુપ્તક્રિયા તરીકે સૈકાઓ સુધી ચાલી છે.

Capital, (Arch.) શરૂ [ગ. વિ.]**Capitalism, ૧. મૂડીવાદ [નહા. દ.]**

ક. ઝ. ૧૩: પરિણામે ધાર્મિક બળવા પછી વહી હતી તેમ, મૂડીવાદ (C.), ઉદ્યોગધૂન (Industrialism), ધનવંશ (Plutocracy), અને ખેડૂતવાદીઓ (Physiocrats) સંઘમાલિકીવાદીઓ (Communists), ધનસમાનતાવાદીઓ (Socialists), હેઠા બે વાદના સંમિશ્રણરૂપ સંઘમાલિકી-ધનસમાનતાવાદીઓ (Soviets) એમની વચ્ચે ધનવહેંચણીને કાળ મહાયુદ્ધો મંડાણાં, યુરોપમાં વારંવાર શોણિતસરિતાઓ વહી રહી, ને હજી થે વહે છે.

૨. ધાનકતંત્ર [સૌ. સરોજની મહેતા].

યુ. ૧૮૮૦, ૨૪: સામાન્ય મનુષ્યો વર્તમાન સમયમાં અધોગતિમાં અને ગુલામગીરીમાં જ છે. અને આવી સ્થિતિનું મુળ કારણ ધનિકતંત્ર (C.) ને નામે ઓળખાતી રાક્ષસી સંસ્થા, જેણે માણસનું સર્વ જંતુ ખમીર ચુસી લઈ તેને જંગલી પશુ જેવો કરી મુક્યો છે, તે જ છે.

૩. વૈશ્યપ્રકોપ [દ. ખા.]

Capitalist, ધનાધિપ [આ. ખા.]

વ, ૧૨, ૩૬૮: જ્યાં ધનાધિપો (C. s) ધનાઢય, કારખાનાના માલિકો) મજૂરોની તનફ-

રસતી ગ્રહસ્પર્શ કે આર્થિક શ્રેયની દરકાર કર્યા વગર તેઓની પાસેથી ગુલામ જેવું કામ લે છે ત્યાં પરિણામે એ ધનિક વર્ગને જ ખમવું પડે છે.

૨. મૂડીવાન [ખ. ક.]

સુ. ૧૯૮૨, કાર્તિક ૧૦૧: ઉદ્યોગોમાં જ્યારે ને ત્યારે હડતાળો પાડવી અને મૂડીવાનોને હેરાન હેરાન કરી નાખવા એવી એવી તેમની યુક્તિ નીતિ છે.

Cardinal, મૂળભૂત, સ્વાભાવિક, આધારભૂત (as Cardinal virtues) [દ. ખા.]

Caricature, ૧. અતિકથા, અતિચિત્ર, અતિરેખવર્ણન, ઢોંગસોંગ [ર. મ.]

હા. મં. ૮૬: આ ઉપપ્રકારને ઈંગ્લેન્ડમાં c. કહે છે. આપણી ભાષામાં તેને માટે યથાર્થ શબ્દ થોજવો કઠણ છે. કદાચ 'અતિકથા', 'અતિચિત્ર', 'અતિરેખ વર્ણન' કે એવો કોઈ શબ્દ ખાસ લક્ષણ કરીને થોણ શકાય. 'ઢોંગસોંગ' શબ્દ આવી નવી લક્ષણથી વાપરવો એ વધારે ઘટવું લાગે છે, અને, એમાં શબ્દાર્થ નથી. વ્યાકરણને અનાદર થતો હોય તો ખીન્ને એવો કોઈ સૂચક શબ્દ નક્કી કરવો જોઈએ કે જોથી અર્થનો પ્રકાશ સારો થાય.

૨. ઉપહાસચિકૃતિ, વ્યુપહાસક [ખ. ક.]

વિ. ૧૧૮: વર્ણનમાં અતિશયોક્તિ છે તેની ના નહીં, પણ તે ઉપહાસને આખાદ પોષે છે, અને નવજીવાની તથા વાર્ધક્ય વચ્ચેના સ્થાયી વિરોધનું નિરૂપણ, કેટલીકવાર તો, આવા ઉપસવિકૃત (ઉપહાસ માટે વિકૃત. C.=ઉપહાસ-વિકૃતિ, વ્યુપહાસક) ચિત્રો વડે જ થઈ શકે. આવાં વ્યુપહાસક નિર્દોષ હોય તો જ આનંદક ગણવા યોગ્ય....

૩. ઠંડાચિત્ર [મુ. મ.]

કો. ૨, ૧, ૨૨૨: નાટકમાં હાસ્યરસ છે જ નહીં. કવિ, વહીલ, ડોક્ટરનાં ઠંડાચિત્રો (c. s.) પણ સરૂળ નથી.

૪. વિકૃતિચિત્ર [દ. ખા.]

Cartoon, ૧. ઠંડાચિત્ર [મુ. ?]

૨. રમૂજચિત્ર [ગ. લ.]

સુ. ૧૯૮૨, આશ્વિન, ૧૬: 'પંચ'માં એક રમૂજ ચિત્ર (C.) નો ભોગ થઈ એણે કીર્તિ મેળવી.

૩. વિરૂપ છબિ [દ. બા.]

Casting vote, ૧. જયાદામત [ગૂ.વિ.]

૧૯૮૩ની નિયામક સભાની પહેલી બેઠકનો અહેવાલ, ૩૨: ૧૧ મા સ્થાન મટે શ્રી આશુરાવ ગ. ઠાકોર અને શ્રી પ. લ. મજમુદાર અને શ્રી ડી. ર. દેસાઈને સરખા મત મળતા હોવાથી શ્રી પ્રમુખે ચોતાનો જયાદામત ઠાકોરને આપ્યો હતો.

૨. ભેદક મત, તાટસ્થનાશક મત [દ. બા.]

Casistry, ૧. ધર્મવિચિકિત્સા, ધર્મનિર્ણય [દ. બા.]

૨. મિથ્યાવાદ [ર. મ.]

હા. મં, ૮૬: રૂઝમન કૈથોલિક પંથમાં જેસુઈટ મંડળે અસહાયારનો બચાવ કરનારા મિથ્યાવાદ (C.) બહુ ફેલાવ્યાથી અને તે ઉપર લોકોની શ્રદ્ધા બેઠેલી હોવાથી પારકલે 'પ્રોવિન્શલલેટસ' લખી એ મિથ્યાવાદના કલિપત નમુના રચી કરાક્ષકચનની પદ્ધતિએ એ વાદનો ઉપહાસ કર્યો હતો.

Catastrophe, ૧. ૧. નિર્વહણ [બ.ક.]

કાં. મ. ૩૨૭: બુઝો Anachronism.

૨. ૧. ઉત્પાત, મહોત્પાન [ન.ભો.]

૨. મહત્ત સંકટ, સર્વનાશ [દ.બા.]

Categorematic, નિરન્વય [મ. ન.]

બુઝો Syncategorematic.

Categorical proposition, ૧.

નિરન્વય નિર્દેશ [મ. ન. ન્યા. શા. ૫૧]

૨. નિરપેક્ષવાક્ય [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૯૬: નિરપેક્ષ વાક્યોમાં જે હકીકત નિર્દેશ કરી છે તેને બીજા કશાની અપેક્ષા નથી. એ હકીકત ચોતાની મેળે જ એમ છે, પણ સાપેક્ષ વાક્યોની હકીકત એમ હોવી કે ન હોવી તેને બીજા કોઈ હકીકતની અપેક્ષા છે.

૩. શુદ્ધવિધાન [દ. બા.]

Category, ૧. પદાર્થ [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૩૬: જેમ આપણા ન્યાયશાસ્ત્રનો આરંભ પદાર્થગણનાથી થાય છે, તેમ ગ્રીક ન્યાયપદ્ધતિમાં પણ અમુક પદાર્થ (જેને કેટેગરી કહેતા) ની ગણનાથી એનિસ્ટોટલે આરંભ કરેલો છે.

૨. નામરૂપ [અ. ક.]

વ. ૧૦, ૧૪૧: વેદાન્ત સાથે સરખાવતાં અહીં એમ માલુમ પડશે કે જેમ વેદાન્તમાં જગતને અવિદ્યા અથવા માયાનું આવરણ છે તેમ આ તત્ત્વજ્ઞાનમાં નામરૂપોનું (C. ૬) આવરણ દર્શાવવામાં આવ્યું છે.

Cathedral, મહામંદિર [મ. ર.]

બ્રિ. હિં. વિ. ૧, ૧૪૬: તેરમી સદીમાં બનાવેલું એ ભવ્ય કેથીડ્રલ અથવા મહામંદિર તેના પ્રખ્યાત મિનારા સહિત લગભગ પૂરેપૂરું નાશ પામ્યું.

Catholic, સર્વદેશીય [અં. ન. સ. ૩૧, ૫૭૯.]

Catholicity, સર્વશ્રાહીપણું [મ. ન.]

ચે. શા. ૪૯૯: સર્વ પાસથી વિચાર કરી જોતાં સર્વના ધોરણરૂપે માની શકાય તેવી સ્વતંત્ર ભાવમય રસિકતામાં સાદા સાધારણ (જેવા કે ભવ્ય પ્રકાશ, ભલકતો રંગ ઈત્યાદિ) આનન્દોનું, વધારે સુદ્ધિગમ્ય અને ઝીણા (જેવા કે રાગ-તાલ, યોગ્ય છાયા, ઇત્યાદિ) આનન્દો સાથે યોગ્ય મિશ્રણ હોવું જોઈએ. બીજી રીતે કહીએ તો એવા ધોરણમાં અમુક મર્યાદા સાથે સર્વશ્રાહીપણું અને ઝીણવટ-સંસ્કાર-સાથે યોગ્યાયોગ્ય ગૃહવાની શક્તિ, એ સર્વનું મિશ્રણ હોવું જોઈએ.

Causation, કાર્યકારણભાવ, કારણતા [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૧૩૮: વ્યવહાર અને અનુભવથી જ માલુમને અમુક વિચારો પ્રાપ્ત થાય છે અને અમુક પ્રતિજ્ઞા અમુક અર્થ જણાવે એવો એ અર્થ વચ્ચેનો સંબંધ કલ્પવાની જે કાર્યકારણની ભાવના તે પણ અનુભવથી જ ઉત્પન્ન થાય છે. કાર્યકારણ અથવા કારણતાનો જે નિયમ છે તે પણ અનુભવ વિના ઉત્પન્ન થતો નથી; અને કારણતા ઉપર જ સ્વતઃસિદ્ધ લાગતાં એવાં સંન્યાનો પણ આધાર છે.

Cement mortar, (Arch.) ચણતરનો
મસાલો [ગ. વિ.]

Censor, ૧. છાપખાનાનો નિરીક્ષક
[ન. લ.]

ઈ. ઈ. ૩૩૬: આ વખતે ઈંગ્લાંડમાં એવો
ધારો હોતો કે કોઈ કાંઈ પણ પુસ્તક બનાવેતો
તેણે એક સરકારી અમલદાર જેને છાપખાનાનો
નિરીક્ષક કરીને કહેતા તેને બતાવવું, અને તે
જે રત્ન આપે તો જ તે છપાય.

૨. સરકારી અન્યપરીક્ષક [ન. ભો.]

પ્રે. ના. ૪૬: કર્નલ લોકવુડે એમ શરૂંકા
ઉત્પન્ન કરી હશે કે વાર્તાના અન્યો ઉપર ૦.
(સરકારી અન્યપરીક્ષક) નો અધિકાર નથી,
તો પછી નાટક ઉપર શા માટે જોઈએ ?

૨. (*Psycho-ana.*) નિયામક
[શ્ર. ગો.]

Centenary, ૧. શતસંવત્સરી [મ. ર.]

શિ. ઇ. ૨૬૫: તેના મૃત્યુની દ્વિતીય શત-
સંવત્સરીને પ્રસંગે આખા યુરપ અને અમે-
રિકામાં ઉત્સવ પળાયો છે.

૨. શતવર્ષી [વિ. ક.]

કૌ. ૧, ૨, ૨૪-૩: અને ૧૯૨૪ ના હમણાં
જ પુરા થયલા વરસ દરમિયાન ઈંગ્લેંડે
પોતાના એક મહાકવિ બાયરનના અવસાનનું
પહેલું શતવર્ષી ઉજવ્યું.

Centrifugal, ૧. મધ્યોત્સારિ (બળ)
[ન. ભો.]

“સૂર્યમાળાઓ” નામે ૧૮૯૧ માં આપેલું
વ્યાખ્યાન.

૨. દૂરપાતુક [મ. સ્વ.]

અ. ૧૭૮: જેની પાસે કોઈ પણ ગુણના
અંશો નથી હોતા તે તો એ અસ્તોદયના ચક્ર
આગળ આવી ચડતાં જ તેના દૂરપાતુક (૦.)
વેગથી દૂર ઉડેલી પડે છે.

૩. કેન્દ્રોત્સારી [ક. પ્રા.]

ગુ. શા. ૪૬, ૨૯૫: ન્યુઝીલેંડના ટાપુ હાલ
છે ત્યાં આગળનું પૃથ્વીનું પડ પૃથ્વીના ફરવાથી
કેન્દ્રોત્સારી (‘સેન્ટ્રિફ્યુગલ’) બળની વૃદ્ધિ
થવાથી ઉપસવા માંડ્યું તેમ તેમ સામી બાજુનું
પડ ફાટવા માંડ્યું.

૪. કેન્દ્રાપગામી [નહા. દ.]

ઉપા. ૧૩૭: બ્રહ્માંડમાં બે વિધનાં મહાબળો
છે: કેન્દ્રગામી અને કેન્દ્રાપગામી.

૫. કેન્દ્રાતિદૂરસારી [અ. ક.]

વ. ૨૫, ૩૮૪: પ્રયત્નોને કેન્દ્રાતિદૂરસારી
કરવા એટલે નિષ્ફળતાને આવાહન કરવા
બરાબર છે; જ્યારે પ્રયત્નને કેન્દ્રાભિમુખસારી
કરવા એટલે સફળતાની મુખ્ય ચાવી હાથમાં
લીધા બરાબર છે.

૬. કેન્દ્રોત્સર્ગી [દ. બા.]

Centripetal, ૧. મધ્યાકષિ (બળ) [ન. ભો.]

“સૂર્યમાળાઓ” નામે પ્રાર્થનાસમાજમાં
૧૮૯૧ માં આપેલું વ્યાખ્યાન, પાક્ષિક રૂપન-
સુધામાં છપાયેલું.

૨. કેન્દ્રગામી [નહા. દ. ઉપા ૧૩૭.]

૩, કેન્દ્રાભિમુખસારી, કેન્દ્રાભિસારી
[અ. ક. વ. ૧૫, ૩૮૪:]

૪. કેન્દ્રાનુપાતી [દ. બા.]

અવતરણો માટે જુઓ Centrifugal.

Cerebellum, ૧. અધરાશ [મ. ન.]

ચે. શા. ૫૧: મગજના જુદા જુદા વિભાગ-
ના અથવા અવયવોના વિકાસમાં એક બીજે
પણ ક્રમ જણાય છે, જે વધારે ઉત્કૃષ્ટ વિભાગ
છે, જેને મગજનો ઉત્તરમાંશ કહેવામાં આવે
છે, તે જે અધરાશ છે તેના કરતાં વહેલો વિકાસ
પામતો જણાય છે.

Cerebrum, ૧. ઉત્તરમાંશ [મ. ન.]

ચે. શા. ૫૧: જુઓ Cerebellum.

૨. શીર્ષણ [હ. દા.]

કે. શા. ક. ૯૮: ચેતનાશયથી ઉપરનો ભાગ
જે ઓપરીની બખોલથી છેક ભવાંની સફાઈ
સુધી આવેલો છે તેને શીર્ષણ અથવા ખર્
મગજ કહે છે કેમકે મન આ ભાગમાં વસે છે.

Certificate, ૧. આબરૂપત્ર [મ. ર.]

ચે. દ્રા. ચ. ૧૪૫: ત્રણ ચાર ઉમેદવારોમાં
ફાલનાશના ખેતરનો કાળો ચાકર સિપાઈના
જેવો ડગલો પહેરીને ત્યાં આવ્યો. એ જોઈને
સભા તો આશ્ચર્ય પામી; પણ તેની પાસે
આબરૂપત્રો હતાં તે વાંચવાની તથા તેની પરીક્ષા
લેવાની તેઓથી ના કહેવાઈ નહીં.

૨. ઉપાધિપત્ર [આર્યપ્રકાશ]

૧૨, ૧૦: પૂર્ણ અભ્યાસ કરીને આવી રીતે વર્તનાં જે પછી ઉત્તમ મધ્યમ નીકળે તેને ઉત્તમ મધ્યમ રીતે પરીક્ષા-પૂર્વક પ્રસિક્ષિમાં ઉપાધિપત્ર (સર્ટિફિકેટ) આપવાં.

૩. ગુણુમાનપત્ર [મ. સ.]

ગૌ. ઓ. ઉદ્ઘાટન, ૧૪: સહકારી મિ. પર્સિવલ એ સંબંધમાં લખે છે કે:—“રાજકાર્ય નિમિત્ત આપના અને મારા સંયોગાદિથી વિ-યોગાવધિ કોઈ દિવસ કોઈ કાર્યમાં આપણો મતભેદ થયો નથી, તેથી આપને વિષે મને પૂરો સન્તોષ થયો છે.” એ ગુણુમાનપત્ર રા. રા. જૈરીશંકરની રાજ્યનીતિજ્ઞતાના સૂચિપત્ર સમાન છે.

૪. પ્રમાણપત્ર [ચ. ન.]

ગુ. જ. ૪૭: એકરૂઢા ઓસરેટાની માન-નીય પદવી ભોગવનાર એક પ્રખ્યાત એન્થ્રો-એટને પંડિત ગુરુદત્તની પાસે સંસ્કૃતનો અભ્યાસ કરવા માટે ત્રણ મહિનાની રજા લેવાનું મન થાય એ હકીકત પંડિતજીની શક્તિને માટે તથા વર્ગની ઉત્તમતા માટે નહાનુંસૂનું પ્રમાણ-પત્ર નથી.

૫. ગુણપત્ર [નહા. દ.]

ગુજરાતી તા. ૧-૫-૨૭, ૧૮૯૬: આજથી એક માસ પૂર્વે આપે મહારી પાસે સર્ટિફિકેટ-ગુણપત્ર-જેવા માગ્યું હોત તો એકાદું ચ ભાગ્યે નિકળત.

Chaos ૧. અભાવ, અભાવોદ્ધિ [અ.ક.]

સા. જ. દિપ્પણ, ૨૫૪: ખરે જ તે પલ દેવદત્ત છે, જેમાં ઝંઝાશુબ્ધ આત્મોદ્ધિ ઉપર શબ્દ થાય છે, જેવો ઉત્પત્તિ ક્ષણમાં અ-રૂપ અવર્ણ્ય અભાવોદ્ધિ (૮.) ઉપર શબ્દ થયા હોતા;.....અને વ્યર્થ અધ અભાવ (૮.) ની જગાએ ખીલતી, ફલદ્રુપ, ગગન-વેષિત પૃથ્વી ઉપર છે.

૨ દુર્વ્યવસ્થા, આન્ધ્ય [હી. પ્ર. સ. મા. ૧૭૧]

Chaotic, અવ્યવસ્થિત, દુર્વ્યવસ્થ

[હી. પ્ર. સદર]

Character, ૧. મનુષ્યલક્ષણ [ર. મ.]

વ. ૬,૨૮૦: મનુષ્યલક્ષણ (૮.) જ માણસો-ના વ્યવહાર પર કાબુ ચલાવે છે. ભરવાડ ઉપર ઘેરાં કાબુ ચલાવે એ જેમ શક્ય નથી તેમ મનુષ્યલક્ષણનો આ કાબુ નષ્ટ થાય અને દુનિયામાંનાં કાર્યોમાં મનુષ્યલક્ષણ પ્રલોભનોને વશ થાય એ પણ શક્ય નથી.

૨ ચારિત્ર [મ. ન. ચારિત્ર.]

૨. શીલ [આ. બા.]

Characteristic, adj. ૧. લાક્ષણિક

[ગો. મા.]

એશિયા, યુરોપ વગેરે ખંડોમાંની મહા પ્રજાઓમાં જનસ્વભાવનાં લાક્ષણિક દૃષ્ટાન્ત.

૨. લક્ષણસૂચક [ન. ભા.]

નવો—“લક્ષણસૂચક—શબ્દ મળેને ગમે છે; ‘લાક્ષણિક’ શબ્દ કાવ્યશાસ્ત્રમાં કહેલી ‘લક્ષણ’ થી પ્રતિપાદિત અર્થ તે લાક્ષણિક એ પરિચયથી ભ્રમ ઉત્પન્ન કરે છે.”

noun, ૧. વિશેષ લક્ષણ [મ. સ.]

અ. ૬૩: આપણા રાજ્યકર્તાઓની ઉન્નતિનું મુખ્ય વિશેષ લક્ષણ (C.—અસાધારણ કારણ, અગાડી પડતો ગુણ) વ્યાપાર ધનદો જ છે.

૨. ભૂતપ્રકૃતિ [દ. બા.]

Chivalry, ૧. ઘોડેસવારપણું [ન. લા.]

સ. ન. ગ. ૩૫૪: શિવલરી-ઘોડેસવારપણું.

૨. પ્રેમશૌર્યભક્તિ [ન. લ.]

ઈ. ઇ. ૧૮: આ વળા યુરોપમાં પ્રેમશૌર્ય-ભક્તિ (શિવલરી-C.) એ નામની જે સુઘડ રાજ-પૂતાઈ ચાલુ થઈ હતી તેમાં નામની સૌથી આગળ પડતા હતા.

૩. દાક્ષિણ્ય, સ્ત્રીખડુમાન [ગો. મા.]

સ. ચં. ૨, (૧) ૩૨ : આપણા વિદ્યાનિક્ષપ સમાજે આપણા જીવવાનીચાઓના હાથમાં શંગારાદિથી ભરેલાં પુસ્તકો મુકેલાં છે તેનું ફળ એક એ થાય છે કે તેઓમાં એક ભતનું કૃત્રિમ દાક્ષિણ્ય ઉત્પન્ન થાય છે. આ દાક્ષિણ્ય નહાનપણથી સહચારિણી બનેલી ઉપરસ્વાભાવિક રીતે ઢોળાય છે. (૨) ૭૦: સ્ત્રી-ખડુમાન (C.) પુરુષના ચિત્તમાં ઉદય પામે તો પુરુષ અને સ્ત્રી ઉભયની વિશુદ્ધિ સ્વાભાવિક રીતે વળલેપ થવા પામે અને સ્ત્રી નિર્ભય થાય.

૪. વીરવૃત્તિ [ર. મ.]

ક. સા. ૧૯૩: દિલ્હી અને અજમેરના રજપૂત રાજા પૂથુરાજ અહુઆણું વૃત્તાન્ત હિન્દુસ્તાનના ઇતિહાસમાં સુપ્રસિદ્ધ છે. તેના અદ્ભુત શૌર્યથી મોહિત થઈને ઇતિહાસકારે તેને 'The flower of Rajput Chivalry' 'રજપૂત વીરવૃત્તિનું પુષ્પ' એ ઉપપદ આપ્યું છે.

૫. વીરતા [ર. મ.]

હા. મં. ૩૮: કદિ ખોટી બાબતની મગરૂરીના આવેશથી તણાઈ જઈ મનુષ્યે કલ્પનાવિહીન બની જે હસવા સરખી મૂર્ખાઈઓ કરે છે તે હાન કિર્તિશાટનું ચરિત્ર દર્શાવે છે. કલ્પનાની અશક્તિથી તે અરથાને 'શિવહરી' (વીરતા) દર્શાવવા ભય છે, અને તેમાં ગંભીરતા માની લે છે, તેથી, તેના તરંગો હાસ્યજનક થાય છે.

૬. નારોપૂજા [આ. બા.]

વ. ૧૩, ૮૫: હું નથી ધારતો કે 'U.' ચાને નારીપૂજાની ભાવના પશ્ચિમમાં પણ આથી વધીને હોય.

૭. સ્ત્રીદક્ષિણ [દ. બા.]

કા. લે. ૨, ૧૬૮: અજ્ઞાન સ્ત્રીનો ત્યાગ કરનાર વીર અન્યથા-સેવક જે ફરી પરણે નહિ અને સ્ત્રીદક્ષિણ બતાવી સ્ત્રીચાની સોબત શોધે નહિ હોતા હું માનું કે હા, એનો આપભોગ સાચો હતો; (કા. લે. ૧ માં પણ કોઈક સ્થળે છે, અને તે વધારે સારા અર્થમાં, પણ ત શોધવાનો અવકાશ મળ્યો નથી.)

૮. પ્રેમસેવા [ર. ક.]

યુ. ૧૯૭૯, ૩૩૫: એ મધ્યકાલીન યુગમાં પ્રેમસેવા (U.) ના આદર્શો પ્રવર્તતા હતા.

૯. લલનાસંમાન [ન. ભો.]

વ. ૨૬, ૪૩: પુરુષની સાથે સ્ત્રીજન વાદમાં ઊતરે તો પછી C. (લલનાસંમાન) નો હક તે સ્ત્રીજનનો રહેતો નથી; પણ સર્વ માનવને સમાન હોવા courtesy (સહચતા) ના વર્તનની તો અપેક્ષા રાખવી એ અધિક માગણી ના ગણાય.

Chorus, ૧. ૧. ગાયકગણ [ન. લા.]

સ. ન. ગ. ૫૦૦: મધદેવ ડૅચોનીશિયસ એને બકરાનો ભોગ આપવામાં આવતો તે પ્રસંગે પૂજક લોક નાચતા, ગાતા, વેદીની પ્રદક્ષિણ કરતા-એક ગાતો ને બીજા સઘળા

ઝીલતા; પછવાડેથી એક જણ વેશ લેતો થયો, એ પ્રમાણે નાટકની ઉત્પત્તિ કહેવાય છે. એ-સ્કીલ્સે બે જણને વેશ લેતા કીધા, ગાયકગણનું કામ થોડામાં આણ્યું ને એક મધ્યસ્થને વધાર્યો કે જે નાટકના સઘળા રસ પોતાના અનુભાવે દેખાડતો ને સૌ જોનારાનો પક્ષ તેના જ ઉપર કરતો.

૨. ગાયકપાત્રગણ [કે. હ.]

૨. ૧. સંગીત [કે. હ.]

૨. વૃંદ-ગાયન [દ. બા.]

મધપૂડો, ૧૩૫: કોક વખતે જાણે પહેલેથી નક્કી કર્યું હોય તેમ ત્રણ ચાર જાતનાં પક્ષીઓ એક જ ઝાડપર બેસીને એક સામટાં ગાયન શરૂ કરે છે, આ વૃંદ-ગાયનમાં તાલનું નામ ન મળે, છતાં એક જાતનું સંગીત અને માધુર્ય જામે છે ખરું.

૩. વૃંદસંગીત [દ. બા. નવો]

૪. સહુગાન [દિશળજી પરમાર]

કો. ૩, ૨, ૪૦: કોલીસીઅમના મહા ચોક વચ્ચે આજ ન સાંજે એક હજારથી વધુ બાળકોનું સહુગાન સાંભળીને આણું છું.

૩. ધ્રુવપદ [સૌ. લવંગિકા મહેતા]

ગ્રીક સાહિત્યનાં કરુણારસપ્રધાન નાટકોની કથાઓ, ઉપોદ્ધાત, ૮ : હવે, ગ્રીક અંતર-માં ગવાણું "કોરસ" અથવા ધ્રુવપદ, અને નાટકનો વાર્તાલાપ-એ બન્ને પ્રવેશ પામી ચૂક્યાં હતાં.

Chronological order, ૧. આનુપૂર્વી

[કે. હ. પહેલી પરિષદ, વાગ્ડ્યાપાર.]

૨. કાલક્રમ [ન. ભો.]

Church, ૧. ધર્મસંઘ, ધર્મકાય [આ.બા.]

ધ. વ. ૨૧૮: પ્રભુનો અવતાર જે જીસસ ક્રીસ્ટ, તથા એની આજ્ઞાને અનુસરીને જે 'અર્થ' કહેતાં 'ધર્મસંઘ' ચાને 'ધર્મકાય' તે સ્થાપવામાં આવ્યો છે એનો આશ્રય કરવાથી મનુષ્ય પ્રભુની કૃપા મેળવી શકે છે તથા પાપ-માંથી તરી શકે છે.

૨. ધર્મસંસ્થા [મ. હ.]

સ. મ. ૩૫: આ ઢચુપચુપણું, પરિણામના ભયને લીધે નિશ્ચયની સાથે ધરમથલ, અતીવ મહત્વના વિષયોમાં અપ્રમાણિકતા, સરકારી અર્થ (ધર્મસંસ્થા) ને કારણે ભાડી થતી જાય છે.

Cipher code, કૂંડલિપિ [દ. બા.]

Civics, ૧. પ્રજાતંત્રશિક્ષણ [ક. પ્રા.]

ગુ. શા. ૪૯, ૨૧: આ બધા વિષયોનો સમાવેશ પ્રજાતંત્રશિક્ષણ (૯.) ની કેળવણીમાં થાય છે.

૩. પૌરધર્મ [વ. ઑ.]

વ. ૧૬, ૨૪: તે ઉપરાંત ઇતિહાસ, ભૂગોળ, અને પૌરધર્મ (૯.) એ વિષયનું જ્ઞાન આપવામાં આવે છે.

૨. પૌરશાસ્ત્ર [પો. ગો.]

વિ. વિ. ૧૦૨: મનુષ્યની સામાજિક અને માનસિક પ્રવૃત્તિના અભ્યાસને માટે સમાજ-શાસ્ત્ર, રાજ્યશાસ્ત્ર, પૌરશાસ્ત્ર (ઘ.) નૃકુલવિદ્યા, અર્થશાસ્ત્ર વગેરે વિનિયુક્ત શાસ્ત્રો ફલિત થાય છે.

Civil, ૧. પૌર [મ. ર.]

શિ. ઇ. ૭૩: પ્લેટો પોતાના ધર્માધ્યક્ષોને રાજ્ય-તંત્રના પૌર અને સાંઘામિક નિયોગોનો અનુભવ મેળવવા મોકલે છે.

૨. મુલકી [અજ્ઞાત]

Civil war, ૧. આત્મવિગ્રહ, આંતર-વિગ્રહ, દેશવિગ્રહ, પ્રજાવિગ્રહ [ન. લ.]

ઇ. ઇ. (૧) ૪૮; ક્રાન્સના રાજ પાસે આ તકરાર ગઈ, અને તેણે 'ઓકસફર્ડના ધારા' રદ કર્યા. આ ઠરાવ અમીરોએ માન્ય કર્યો નહિ, અને દેશમાં આત્મવિગ્રહ ચાલુ થયો; (૨) કલેરંડને વિદેશમાં વસી પોતાનું ઉત્તરવય એક સારા કામમાં ગાળ્યું. એણે ત્યાં રહીને "મોટા આંતરવિગ્રહનો ઇતિહાસ" એ નામનું પુસ્તક લખ્યું; (૩) ૮૯: ગુલાબની લડાઈનું પરિણામ - હેઝીને બધાએ ખુશીથી આવકાર આપ્યો, તેનું કારણ એક એ પણ હતું કે પાછલા દેશવિગ્રહથી લોકો કાયર કાયર થઈ રહ્યા હતા. (૪) ૧૯૨: હવેથી પ્રજાકોપ ટળીને તે પ્રજાવિગ્રહ એટલે પ્રજામાં પરસ્પરનો વિગ્રહ થઈ રહ્યો; રાજ અને પ્રજા વચ્ચેનો જ હવે ઝઘડો ન રહેતાં એક પક્ષની બીજા પક્ષ સાથે લડાઈ ચાલી.

૨. અનંતઃસ્થ યુદ્ધ [મ. સ્વ.]

ઉ. બા. ૭. ૨૩: એ સંધિમાં અમેરિકાના અનંતઃસ્થ યુદ્ધને લીધે મુંબઈમાં રૂનું રૂપું થવાનો સમય આવ્યા હતા.

૩. આંતર યુદ્ધ [ઉ. કે.]

ખ્રિ. આ. ઈ. ૨, ૩૨૨: ક્ષિપ્રિશ પ્રજા આ ડાહ્યા આર્થિક નિર્ણય ઉપર ઠરીને બેસતી હતી તેવામાં અમેરિકાના આંતર યુદ્ધે અમેરિકાના રૂનો જથ્થો રૂંધી રાખ્યો.

૪. યાદવાસ્થળી [દ. બા.]

Civilization, ૧. સુધારો [અજ્ઞાત]

૨. સંસ્કૃતિ, જનસંસ્કૃતિ [આ.બા.]

વ. ૧૪, ૧૪૯: પૂર્વમાં, જીવનનું તાણ (tension) હમેશાં થોડું રહ્યું છે, અને તેથી મનુષ્યની ધ્યાનાત્મક અને ક્રિયાત્મક શક્તિઓ વચ્ચે સમતા વધારે જગવાઈ છે. એ સમતામાં હું જનસંસ્કૃતિ (૯.) નું તત્ત્વ જોઉં છું.

૪, સભ્યતા [અજ્ઞાત-હિન્દી બંગાળી-માંથી કોઈએ આણેલ.]

Clairvoyance, ૧. વિશ્વદૃષ્ટિ [મ. ન.]

ચે. શા. ૯૨: વર્તમાન સમયમાં સાર્થકો-મેટ્રી—આત્મપરીક્ષા; કલેરવાયન્સ-વિશ્વદૃષ્ટિ; એ આદિ પ્રયોગ સિદ્ધ થતા ચાલે છે તે ઉપર-થી તો એમ લાગે છે કે વૃત્તિનિરોધથી-દુસ્ખ સહિત અવધાનની ગાઢ એકાગ્રતાથી-પદાર્થ-ગત ધર્મમાત્ર, તેની ભૂત અને ભાવિ દશા, ઇત્યાદિ પણ સ્પષ્ટ કરી શકાય છે.

Class,

Class-teaching, સમૂહશિક્ષણ [ન. લ.]

ન. ગ્રં. ૩, ૬૩: જ્યારે નિશાળિયાના વર્ગ બાંધી તે બધાને એક જ પાઠ લેવો રાખ્યો હોય ત્યારે તે સમૂહશિક્ષણ કહેવાય છે.

Classes—શિક્ષણ, શ્રેષ્ઠ [દ. બા.]

Classic, ૧. આદર્શ પુસ્તક [મ. ર.]

શિ. ઇ. ૪૩૧: શુજરાતીમાં આદર્શ પુસ્તક કયાંથી કહાડવું? સમર્થ અને સ્વતંત્ર લેખક જેવા જથ્થે તો એક જ છે; પણ તેની ભાષા સારી કહી શકાય તેવી નથી. (વ્યાકરણના કેટલાંક એક દોષો સુધાર્યા પછી ભાષામાં તો 'કરણ્યલોક' જ સર્વોત્તમ છે, એમ હજી કેટલાંક વર્ષો સુધી કહેવું પડ્યું.)

Classic,-sical, ૧. શિક્ષ [અજ્ઞાત]

૨. સંસ્કારી [હ. ડા.]

સા. ૧, ૫૦: યુરોપની સઘળી બોલીઓ (dialect) ભાષાઓ જેમને સંસ્કારી (c.) કહેવામાં આવે છે, તેમની પણ એ ભાષા માતા છે.

૩. અભિજાત, શિષ્ટમાન્ય [દ.ખા.]

૨. ૧. રૂપપ્રધાન [અ. ક.]

મ. કા. ઉપોદ્ધાત, ૧૨૪: કવિઓ અને કલા-વિધાયકોની જે બે મુખ્ય શાળાઓ કહેવાય છે તે રૂપપ્રધાન (C.) અને રંગપ્રધાન (Romantic) છે. રૂપપ્રધાન લેખ અને કળામાં વસ્તુની રેખા સ્પષ્ટ શબ્દોમાં અને સ્પષ્ટ આકૃતિઓમાં સીધી અને સાદી રીતે કહેવાય છે, ત્યારે રંગપ્રધાન લેખ અને કળામાં ચિત્રોમાંના રંગ ઉપર જ વિશેષ ધ્યાન અપાયલું હોય છે.

૨. સંસ્કારશૌભન [નહા. દ.]

સા. મં. ૧૮૫: સર્વ લલિત કળાઓમાં સંસ્કારશૌભન C. અને જીવનપદ્ધતિવિત Romantic શૈલીઓની પ્રભાસિકાઓ, ને એમની કંઈ અથડામણ, દીર્ઘકાળથી ચાલી જ આવે છે.

૩. સ્વસ્થ, રૂપદર્શી [વિ. ક.]

કૌ. ૧, ૧, ૧૬૦: પ્રાચીન કવિઓની મહોર છાપ પામીને સન્માનિત ને પુનિત થએલાં કાવ્ય-રૂપો અને વિચારસરણીને અડગ ભક્તિભાવે પુજાર તથા એટલા ચોક્કસમાં જ વિહરીને આત્મસિદ્ધિ સાધનાર કવિની શૈલી તે 'કલા-સિકલ'—રૂપપ્રધાન અથવા સ્વસ્થ શૈલી; અને તે સરણીનાં એ બંધન જેને અસહ્ય જણાય, જે અદ્ભુતતાને આશક હોય, નિત્ય નવા રસ-રંગનો પિપાસુ હોય, અનર્ગલ સર્વદેશી સ્વાતંત્ર્યમાં પ્રતિભાનો સાક્ષાત્કાર વાંછે, મેળવે અને માણે તેવા કવિની શૈલી તે 'રોમેન્ટીક'—રંગ-પ્રધાન અથવા અસ્ત શૈલી (... 'સ્વસ્થ' તથા 'અસ્ત' શબ્દો સર સીડની કૈલવીનના આ મત-ને આધારે સ્વીકાર્યા છે: “રોમેન્ટીક લેખક આવેશમય, તોફાની સ્વભાવનો હોય છે, અને કલાસીકલ લેખક સ્વસ્થ પ્રકૃતિનો હોય છે.” ગોદડન ટ્રેઝરી સીરીઝમાંના લેન્ડોરના કૃતિ સંગ્રહની પ્રસ્તાવના. રૂપદૃષ્ટિ અને રંગદૃષ્ટિ તથા તે પરથી ઉદ્ભવતાં પદો પણ પ્રસંગોપાત્ત વાપરવાં પડશે. (૨) ૧૬૨: યુગના રૂપદર્શી કવિઓ હવે બાકી રહ્યા તે એકેકથી સર્વથા ભુલ્યા એવા ત્રણ: દાહતરામ રમણલાલ, અને 'સેહેની'.

૪. સંયમી [આ. ખા.]

વ. ૨૫, ૧૬૬: નવા યુગનું વાતાવરણ C. નહિ પણ Romantic હતું, સંયમી નહિ પણ ઉદ્દાસી હતું.

૫. શિષ્ટાચારી [ક. મા.]

રસાસ્વાદનો અધિકાર, ૭: યુરોપમાં કયાં સુધી શિષ્ટાચારી (c.) સંપ્રદાયે આનંદભક્ષી (romantic) સંપ્રદાયના કેટલાય લેખકોને ડામી નાખ્યા.

૬. વિશદરેખ [અ. ક.]

ગુજરાતીનો દિવાળી અંક, ૧૯૨૬, ૧૪: પદ્ધતિ વાસ્તવિક (realistic) હો કે કાલ્પનિક (idealistic), ચિત્ર વિશદરેખ (c.) હો કે રંગભોગી (romantic), સ્ત્રોતપટ સાંકડો હો કે વિશાળ, ગતિ એક જ માણસને લગતી બાહ્યાભ્યંતર બનાવપરંપરાની હો કે જંગી યાત્રિક સંઘ કે ચતુરંગ અદૌહિણીની:—એ સર્વ કૃતિનાં ઉપલક્ષણમાત્ર છે.

૭. સૌષ્ટવપ્રિય [વિ. મ.]

કૌ. ૪, ૧, ૧-૨: સૌષ્ટવપ્રિય અને કૌતુકપ્રિય (અનુક્રમે C. અને Romantic, એ નવી ચો-જનાના આધારભૂત શબ્દો:—“The classic character in art consists in the addition of restraint and flawlessness to beauty. The essential element of the romantic spirit is curiosity joined to a love of beauty. —De Maar: History of Modern English Romanticism, Vol. I. p. 12.) વિશેષ માટે ભુઓ Romantic.

Classicim, ૧. સંસ્કૃત પ્રયોગ [દ. ખા.]

૨. રૂપદૃષ્ટિ [વિ. ક.]

ભુઓ Classical.

૨. સંસ્કારી સંયમ. તપ [આ. ખા.]

વ. ૨૫, ૧૭૦: આ સર્વને એકત્ર કરીને આપણે એને પૂર્વોક્ત “સંસ્કારી સંયમ” થી ઉલટું “જીવનનો ઉલ્લાસ” એવું નામ આપી શકીએ, અને આ સૃષ્ટિ સરજનહાર પરમ કવિનાં “તપ” અને “આનંદ” માંથી ઉત્પન્ન થઈ છે એમ કૃતિ કહે છે તો તદનુસાર એ બે

કલાના પ્રકારને “તપ” અને “આનન્દ” એવાં
ટુંકાં નામથી ઓળખીએ તોપણ ખોટું નથી.

૩. સૌષ્ઠવપ્રેમ [વિ. મ.]

કો. ૩, ૧, ૪: સૌષ્ઠવપ્રેમમાં રૂપ સર્વસ્વ નહિ
તો સર્વોપરી તો જરૂર હોય છે.

Claustro-phobia, (Psycho-ana.)

સંવરણહીનિતિ [ભૂ. ગો.]

Clearspan, (Arch.) ગાળો [ગ. વિ.]

Cleats, (Arch.) ઠેશી [ગ. વિ.]

Clew, Clue, ૧. દિશાસૂત્ર [ખ. ક.]

વ. ૮, ૪૫: આપણે માત્ર આપણે દિશા-
સૂત્ર (clue) તરીકે લીધેલા શ્લોકોનો અર્થ
આગળ ચલાવીશું.

૨. કંચી [ન. ભો.]

૩. પગેરૂ, સગડ [દ. ખા.]

Climax, ૧. અવધિ [કે. હ. અ. નો.]

Clue, ભુએ Clue.

Coercion, ૧. દબરશક્તિ [ઉ. કે.]

સ. ૨૦, ૪૫૨: નવા યુગની પ્રવર્તક શક્તિ
સ્વેચ્છા નહી પણ સમુદાય-સ્વેચ્છા થશે; અને
વિવિધ રીતે પોતાનું સંસ્થાપન કરતી તથામયી
અહમહમિકા જનકલ્યાણને અનુસરતી દબર-
શક્તિ (c.) થી પરાભવ પામશે.

૨. નિયંત્રણ [ગ. ધ.]

પ્ર. ૧૯૮૧, ૨૧૧: પરંતુ પ્રવર્તન (persua-
tion) અને નિયંત્રણ (c.) વચ્ચેનો ભેદ
કોઈકવાર અને ખાસ કરીને જનસમૂહના સં-
ચલનમાં એટલો સૂક્ષ્મ હોય છે કે સત્યાગ્રહી
પોતા ઉપર પહેલું કષ્ટ સહન કરે તો પણ એની
માગણીનો સ્વીકાર હમેશા સત્તાધારીના અભિ-
પ્રાય કે નિર્ણયમાં બુદ્ધિપૂર્વક પરિવર્તન થવાથી
નથી થતો.

Coffee-house, ૧. કાવાખાનું [ગ. અ.]

દ. દે. વા. ૬૧: વળી પારિસમાં ઘણાં કા-
વાખાનાં છે. ત્યાં લોકો બેસીને વાતોના તડાકા
મારે છે.

૨. કૌફીખાનું [વ. આ.]

વ. ૧, ૪૦: ધ. સ. ૧૬૭૨ માં પારિસમાં
એક આર્મિનિયને કૌફીખાનું ઉઘાડ્યું.

Cognition, જ્ઞાનગ્રહણ [ર. મ.]

ક. સા. ૫૪૮: જ્ઞાનગ્રહણ (c.) અને ચિત્ત-
ક્ષોભ (emotion) એ માનસિક અનુભવો
એક બીજીથી ભુદા છે.

**Cognitive imagination, જ્ઞાન-
કલ્પના, સ્વરૂપ કલ્પના** [મ. ન.]

ચે. શા. ૨૭૮: કલ્પનાનો જે જીવનભૂત
વ્યાપાર છે તે અનેક મનોવ્યાપારમાં કામ
આવે છે. એના ત્રણ વિભાગ કરી શકાય. (૧)
પદાર્થો વિશેના જ્ઞાનને ઉપકારક ઉપચય. (૨)
અમુક કામ કેમ કરવું, સાધન અને સાધ્યની
ચોગ્યતા શી રીતે આણવી, એવા જ્ઞાનને ઉપકારક
ઉપચય. (૩) ઊર્મિઓને સન્તોષનાર ઉપચય.
પ્રથમ પ્રકારની કલ્પનાને જ્ઞાનકલ્પના અથવા
સ્વરૂપકલ્પના કહેવાય, બીજીને વ્યાવહારિક
કલ્પના અથવા શોધ કહેવાય, ત્રીજીને સૌન્દર્ય-
કલ્પના અથવા પ્રતિભા કહેવાય.

**Coherence Theory, સંશ્લેષપ્રક્રિયા,
સંશ્લેષવાદ** [હી. પ્ર.]

સ. મી. ૩૦: તે પ્રક્રિયામાં એમ માનવામાં
આવે છે કે વિજ્ઞાનો અને તન્મૂલક પદાર્થોની
વચ્ચે સંવાદ ભલે ન હોય, તોપણ વિજ્ઞાનો
વા પ્રત્યયો પરસ્પર સંગત છે, પ્રત્યય પ્રત્યયની
વચ્ચે આંતર સમસ્તતા-સંગતિ-રહેલી હોય
છે, આ પ્રક્રિયાને સંશ્લેષપ્રક્રિયા કહી શકાય.

Colleague, ૧. સહાધિકારી [ગાવિન્દલાઇ
હાથીલાઇ]

બેન્ગલમીન ફ્રેંકલીનનું જીવનચરિત્ર, ૨૮૨:
તેના સહાધિકારીઓએ કરેલાં કામ માટે તેણે
નાપસંગી બતાવી. સદર પૃ. ૩૦૨ પણ ભુએ.

૨. વ્યવસાયખંડુ [આ.ખા.વ.૨૨, ૧૬૩:]

૩. સાથી [દ. ખા.]

Collectivism, ૧. સમુદાયહિત [ઉ. કે.]

સ. ૨૦, ૪૫૧: અત્યારના પશ્ચિમમાં સત્કાર
થતા (c.) સમુદાયહિતનો સિદ્ધાન્ત જગતના એક
પ્રાચીન સત્યનો નવો અવતાર છે.

૨. સંયુક્તતંત્રવાદ [વિ. કો. સં. પ.]

Colonnade, ૧. સ્તંભમાલા [મં. ઝ.]

સ. ૨૭, ૫૨૭: એ ચોક-પીઆઝાની વિ-
શાળતા, બંને બાજુની અર્ધગોદ સ્તંભમાલા-

C., મધ્યમાં નીરોએ હમો કરેલો ઈજીપ્શીયન ઓબીલીસ્ક-ચોરસ સ્તંભ-રહમિ સેંટ પીટરનો સાદો દેખાતો સુખભાગ facade એ સર્વનો એક દષ્ટિમાં સંગ્રહ કરતાં કઈક ભાવભરિ-ઓ ભગી.

Colony, ૧. સંસ્થાન [ન. લા.]

સ. ન. ગ. ૪૪૭: ઉત્તર અમેરિકામાં તેર સંસ્થાન એકમેકથી સ્વતંત્ર હતાં. સંસ્થાની લોકને પોતાના શત્રુઓની સામા થવામાં ઈંગ્લંડની મદદ મળતી.

૨. થાણું, વસાહત [ન. લા.]

ગા. વ્યા. ૨, ભુએ Emigration.

૩. નિવાસ [મ. હ.]

સ. મ. ૧૬૭: પરદેશમાં પોતાના નિવાસો (c. s) અને આધીન દેશ (dependencies) હોય તેમના રક્ષણ માટે નૌકાસૈન્ય રાખવું પડે છે.

Crown colony,—૧. રાજ્યશાસિત સંસ્થાન [હ. મા. ભટ]

હિ, રા. ૧: રાજ્યવ્યવસ્થાની પદ્ધતિના દષ્ટિબિન્દુથી બ્રિટિશ મહારાજ્યના ત્રણ વિભાગો પડે છે. (૧) બ્રિટિશ રાજ્ય, (૨) સંસ્થાનો () સ્વશાસિત સંસ્થાનો (self-governing colonies), (બ) રાજ્યશાસિત સંસ્થાનો (c. s) (૩) અધીન મુલકો (dependencies).

Colonisation ૧. નિવાસસ્થાપના [ર. વા.]

સ. ૨૨, ૭: રાજ્યદ્વારી જીવનમાં થતા અસંખ્ય મહત્વભર્યા પ્રગતિશીલ ફેરફારોના યુગમાં અત્યારે આપણે વસીએ છીએ; નિવાસસ્થાપના (C.) રાજ્યવિસ્તાર, સંસાર-સંયોજન (Federation) અને લોકશાસન અને સામ્રાજ્ય જગતની રાજ્યદ્વારી સ્થિતિને એવા બળથી અસર કરે છે કે જેથી રાજ્યશાસ્ત્રને અભ્યાસ ખાસ મહત્વનો થયો છે.

૨. ઉપનિવેશ [દ. ખા.]

હા. લે. ૧, ૧૩૧: કૌંકણ તથા મલબારમાં ઉપનિવેશ (C.)

Colonist—૧. સંસ્થાની [મ. ર.]

ચે. દા. ચ. ૨૭: આ બીજ સફર કીધી તેમાં કૌલંખસે પોતાના શોધો વધાર્યા અને ત્યાંના સંસ્થાનીઓ પાસેથી ખંડણી લેવા માંડી.

Comedy, ૧. સુખપરિણામક નાટક, હાસ્યરસ નાટક, હાસ્યનાટક [ન. લા.]

સ. ન. ગ. ૨૧, ૪૦: નાટક બે રીતનાં છે—દુઃખપરિણામક નાટક અને સુખપરિણામક નાટક. પહેલા નાટકમાં મનના ભેરસા, સદ્ગુણ, દુર્ગુણ અને માણસ ભતનાં દુઃખ એઓનાં ચિત્રો પ્રત્યક્ષ માણસ પડે છે, ને બીજા નાટકમાં માણસ ભતની સુખાઈ, તેઓની રીતભાત, ટેવ, ખોડ, મોજશોખ વગેરેનું નકલ દાખલ વર્ણન હોય છે. પહેલામાં કન્વેક્શનનું પ્રાધાન્ય હોય છે ને બીજામાં હાસ્યરસનું પ્રાધાન્ય હોય છે. (૨) ૪૪૯: વાનખૂ તથા કૌંક્રીવ એ હાસ્યરસ-નાટક લખનારા હતા. (૩) ૫૦૦: હાસ્ય-નાટક લખવામાં આરિસ્ટોફનીસ શ્રેષ્ઠ હતો.

૩. સુખાન્ત પ્રખંધ [ર. વા. નિ. ૧.]

૪ સંયોગાન્ત નાટક [ન. લ. વિભાકર:]

ભુએ Tragedy.

૫. હાસ્યરસપ્રધાન નાટક [ન. ભા.]

૬. આનન્દપર્યવસાયી-હાસ્યપર્યવસાયી-નાટક, પ્રહસન [દ. ખા.]

Common sense, ૫. સાધારણ બુદ્ધિ [મ. ન.]

ચે. શા. ૩૭૩: આવાં સહજોપલબ્ધ સત્યોને અનેક નામ આપવામાં આવે છે: સહજોપલ-બુદ્ધિ, બુદ્ધિના આકૃતિક નિયમ, સાધારણ બુદ્ધિ ઇત્યાદિ.

૨. સાધારણ સમજ [ર. મ.]

હા. મં. ૭૦: મૂર્ખતાના દર્શનથી સાધારણ સમજ (c. s.) નું જ્ઞાન ધાય છે એ ખરું છે; પણ સાધારણ સમજ તે (ધણી ઉપયોગી વસ્તુ હોવા છતાં) ભાવના નથી.

૩. લોકબુદ્ધિ [આ. ખા.]

આ. ધ. ૭૬: વ્યવહાર અને પરમાર્થ અથવા તેા લોકબુદ્ધિ (c. s.) અને તત્ત્વજ્ઞાન (philosophy) એ એક એકથી તદ્દન વિયુક્ત નથી.

૪. સામાન્યબુદ્ધિ [આ. ખા.]

સુ. ગ. પ્રવેશક લેખો, ૩૫: મલિહાલની પહેલાંના 'સુધારા' નું સ્વરૂપ આપ ભેરો તેા જણ્યો કે સામાન્ય બુદ્ધિ (Common-sense) થી પ્રતીત થતી

‘સમાનતા’ અને ‘સમાન હક’ ને આધારે જ સર્વ વાત કરવામાં આવે છે.

૫. સમજીપણું [ચં. ન.]

સ. ૨૨, ૪૭૦: રા. ચીમનલાલનું સમજીપણું (૮. ૩) એ જેમ હેમની ખુબી છે તેમ એ હેમની ખામી છે.

૬. વિવેકબુદ્ધિ, સાદી સમજ [હી.વ.]

સ. મી. ૨૧: સર્વસાધારણ પ્રબળ વિવેક-બુદ્ધિનું-મનુષ્યમાત્રમાં રહેલી સાદી સમજનું-આ એક ઉત્તમ દૃષ્ટાંત છે.

૭. વ્યવહારબુદ્ધિ [ખ. ક.]

કાં. મા. ૩૪૦: ભાવનામય ટોલરેટોઈ આ વિષયમાં પણ વ્યવહારબુદ્ધિ (૮. ૬.) ની સીમાઓને કુદી ભય છે.

૮. અક્ષલમંદી [વિ. ક.]

કો. ૧. ૪, ૨: એ છ એ છ અંગની ભળમાં ઝુંચાવાનું રહેવારને અક્ષલમંદી (‘કોમનસેન્સ’)-ની નજરે કદી પરવડે એમ નથી.

૯. સામાન્ય સમજણ [ખ. ક.]

વિ. ૧૨૦.૫૨૮ ડાહપણ અને ચાતુર્ય એ તો પ્રજ્ઞા શબ્દનો નિકૃષ્ટ અર્થ. પાંચ કર્મેન્દ્રિય, પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, અને અગિયારમી સર્વને ઉપયોગમાં લે તે ઉપરાંત પોતાનું પણ કઈક જીવે-ખતાવે તે સામાન્ય સમજણ (૮. ૬.) અથવા બુદ્ધિની જગ્યામાં જોયી શક્તિ: આવી વ્યવસ્થા લઈએ તેમાં પ્રથમ દર્શને સરલતા જણાય છે ખરી, તથાપિ ઉપરના ડાહપણચાતુર્યથી આ બુદ્ધિની ઉચ્ચ પ્રવૃત્તિને ભૂદી પાડવાનું કાર્ય, જાતે કરી જોવા મથશે તેને એટલું સરલ નહીં જણાય.

૧૦. કુદરતી બુદ્ધિ [ખ. ક.]

યુ. રંટે. ૪૩: માટે જ ‘ઇનશિયા’ કે તમો-ગુણ ધણી એ વાર પ્રાકૃત જનની કુદરતી બુદ્ધિ (૮. ૬. કોમનસેન્સ) રૂપે વિદ્યે છે, અને પ્રતિભા કે ચારિત્રમાહાત્મ્યને તાબુબંધ થઈ એ એમ પચાવી દે છે.

Communalism, ૧. કોમનિમતા [ખ. ક.]

ક.]

સુ. ૧, ૪, ૯૯: વળી આ ધણીખરી સભા-ઓમાં કોમનિમતા (૮.) પુરેપૂરા તોરમાં હજી રહી હતી.

૨. વયવયમિકા [આ. બા.]

વ. ૨૫, ૬૦: (હિન્દુ યુસલમાન વિરોધ ટાળવાનો) ત્રીજે ઉપાય તે કેળવણી. અહીં ‘કેળવણી’નો અર્થ સાચી અને પૂરી કેળવણી એવો કરવો જોઈએ; કારણ કે ધણી વર્ષો સુધી તો કેળવણીના ક્ષેત્રમાં સરકારી નોકરીઓની જ અને ધારાસભામાં વિરોધ સ્થાનોની માગણીઓ ચાલશે અને વર્તમાન વયવયમિકા (‘ અમે આગળ, અમે આગળ’ એવું પૌરાણીય) વિસ્તરતી જ જશે.

૩. જ્ઞાતિસત્તાવાદ [દ. બા.]

Communism, ૧. સામાન્ય સ્વામિત્વ

[મ. ૨.]

શિ. ઇ. ૩૬૭: પ્રશિયન સરકારને એવો વહેમ આવ્યો કે તે સામાન્યસ્વામિત્વને હિમાયતી છે.

૨. જીવનઐક્ય [પ્રે. ભ.]

સુદર્શન, ૧૭, ૬:...અને રેનેહસંબંધથી સંકળાએલાં જીવનઐક્ય (૮.) નાં વિધાનો પ્રસારવાં.

સંઘમલિહી [નહા. દ. જીઓ Physio- crats.]

૩. સામ્યવાદ [દ. બા.]

કા. લે. ૧, ૫૬૬: આ વાગ્યાણોમાં સામ્યવાદ પણ ઓતપ્રોત છે, પણ તે દ્રેષમૂલક નથી. ન્યાયવૃત્તિ અને નમ્રતામાંથી જન્મતો સામ્યવાદ આમાં છે. સર્વ ધર્મનું મૂળ જોઈએ તે જોના દૃષ્ટ્યમાં પ્રકટ થઈ છે તેનો સામ્યવાદ જુદો હોય છે અને પોતાની ઈર્ષ્યા અસૂચાથી નાના મોટા કોઈને ખચવા ન દેવા એવી વૃત્તિ-માંથી પેદા થતો સામ્યવાદ જુદો હોય છે. મને રોટલી ન મળે ત્યાં સુધી ખીજને લાડુ ખાવા ન દઉં એ વૃત્તિ જુદી અને પાડોશીને રોટલી ન મળે ત્યાં સુધી હું જાતે અન્ન ગ્રહણ ન કરું એ આત્મભાવ જુદો.

૪. મઝીઆરાવાદ [સા.]

૧૯૨૬, ૯૫૩: ‘કોમ્યુનિઝમ’ને કોઈ વિદ્વાને સમાજવાદ તરીકે ઓળખાવ્યો; પરંતુ તેમને ‘સોશ્યાલિઝમ’ નું વિરમરણ થયેલું. એમણે જરા લાંબો વિચાર કર્યો હોત, તો કોમ્યુનિઝમને તળપદી ગુજરાતીમાં તેઓ ઉતારી શક્યા હોત. મઝીઆરાવાદ એટલે કોમ્યુનિઝમ.

૫. સમષ્ટિસત્તાવાદ [દ. બા.]

૭. સંઘવાદ [વિ. કે.]

સં. ૫: સામ્યવાદીઓની પેઠે ફક્ત ઉત્પત્તિ વિનિમય અને વહેંચણીનાં અંગે પ્રબલરૂતક હોવાં જોઈએ એમ નહિ, પરંતુ ઉપભોગનાં સાધનો પણ પ્રબલરૂતક રાખવા જોઈએ એ મતને 'સંઘવાદ' (C) કહી શકાય. આ મત પ્રમાણે દરેક કામ સરખાપણાના સિદ્ધાન્ત ઉપર થવું જોઈએ અને સઘળી સત્તા સમરત સંધને હરકત હોવી જોઈએ.

Communist, સંઘભાવિષ્ટીવાદી [નહા. દ જુઓ Capitalism.]

Compensation, (psycho-ana.)

પૂર્તિ [બૂ. ગો.]

Over compensation (psycho ana.)

અધિકપૂર્તિ [બૂ. ગો.]

Under compensation (psycho-ana.) અલ્પપૂર્તિ [બૂ. ગો.]

Competition, ૧. હરીફાઈ, ર્પર્વા, સરસાઈ [જૂના]

૨. અહમહમિકા [બ. ક.]

અં. ૪૯: અબાલાલભાઈ વ્યક્તિત્વવાદીઓની અહમહમિકા (C. કોમ્પીટિશન) ની નિશાળે ભણ્યા હતા ખરા, તથાપિ એ ફિલસૂફીએ માનવલુહિ અને માનવહૃદયનો સમન્વય ગમે તે પ્રકારે જો સુટિલિટરિયનિઝમ (utilitarianism) અગર પોઝિટિવિઝમ (Positivism) માં કરી લીધો, તેનાથી સતોષ કે શાન્તિ ન પામી, તેઓએ હિન્દની આખી પ્રજા એક કુટુંબ છે આખો હિન્દ એક શરીર છે, એ ભાવનાનો સાક્ષાત્કાર કર્યો હતો.

૩. વયવયમિકા [આ. બા.]

જુઓ Communalism.

Complementary, ૧. સમ્પૂર્તિરૂપ [બ. ક.]

ક. શિ. ૧૦: અહીં વિષયનો સમ્પૂર્તિરૂપ અવયવ (C. part) પણ લલિત રીતે અદર લલ લેઈએ તો કરુણ રસ આછો બને છે.

૩. પ્રતિયોગી [કે. હ. અ. નો.]

૨. પૂરક [દ. બા.]

Complex, ૧. adj. ગુંફિત [મ. ન.]

ચે. શા. ૧૧૯: આ હેતુ ધણો ગુંફિત અથવા ભાવનામય છે. કેમકે એનાં પે'લાં ધણા વિશાળ અનુભવ અને અનેક તુલનાગ્રાપાર થયા હોવા જોઈએ.

૨. સંકુલ, સંકીર્ણ [અગ્રાત]

૩. ફૂલગુંથણિયું [અં. ભા. લે.]

૪. તંતુમય [બ. ક.]

બુ. પ્ર. ૬૧, ૧૪૯: માનવી શક્તિસમૂહની જુદી જુદી વચની રિયતિ રૂપ જે કાયા માલ ઉપર શિક્ષક પરીક્ષકોને પોતાની કારીગરી અભિમાવવાની છે, એ મૂળ વિષય બહુ તંતુમય (C.) હોઈ ગઈ છે.

૫. જટિલ [બ. ક.]

૨. noun (psychs-ana.) ગ્રન્થિ [બૂ. ગો.]

Complex process સંકરીકરણ [હી. પ્ર.]

સ. મી. ૧૫૪: આ મિશ્રણમાં-આ પૃથક્ પૃથક્ અર્થપ્રદર્શક સંકરીકરણમાં-અસત્યનું સ્થાન રહેલું હોય એમ લાગે છે, અને જેમ સંકીર્ણતા વિશેષે તેમ અસત્યનો પણ સંભવ વિશેષ.

Complimentary, ૧. માનાર્થે, માનસ્પર્શક [ન. ભો.]

૨. આદરાર્થે, ભેટ તરીકે [દ. બા.]

Composition, ૧. (Painting) ચિત્ર-નિર્માણ [રમણિક અ. અહેતા]

સ. ૨૦, ૧૦૫: આથેરાનમાં કેથેડ્રલની ટોચ, ફલનના મહોદ્ધાનો દેખાવ, આદિનું ચિત્ર-નિર્માણ (C.) રંગમિશ્રણ, સ્થલાભાસ (Atmosphere) ઝચિકર છે.

૨. ૧. શુદ્ધલેખન [મ. ૨.]

શિ. ઈ. ૪૩૨: એક પણ ભૂલ ન થાય ત્યાં સુધી એને એ લાગ ફરી ફરીને લખવો પડે છે. જેણે આ પદ્ધતિનો ઉપયોગ કર્યો છે, તે કહે છે કે શુદ્ધલેખન શીખવવાની આ શ્રેષ્ઠ પદ્ધતિ છે.

૨. સુલેખન [ગૂ. વિ]

Comprehension, ૧. આકલન [દ. બા.]

Comprehensiveness વ્યાપકતા

[ચં. ન.]

સ. ગોવર્ધનસ્મારકઅંક. ૪: ગોવર્ધનરામ-ભાઈની બુદ્ધિની સૂક્ષ્મતા (keenness) તથા વ્યાપકતા (C.) જેટલી વિરલ હતી તેનાથી તેમના હૃદયની ઉદાત્તા વિશેષ વિરલ હતી.

Compromise, ૧. ૧. ત્યાગસ્વીકાર, લે-મૂક [ન. ભો.]

વ. ૪, ૩૦૨: સગવડના અંશનો પણ અના-દર મહેં નથી કર્યો તે 'પર્યય' વગેરેમાં બે મહા-પ્રાણ કાયમ રાખવા તરફના મહારા મતથી, તેમ જ પરિષદમાં વાંચેલા નિબંધમાં મહેં C. (ત્યાગસ્વીકાર, લે-મૂક) નાં સ્થળો ગણાવ્યાં છે તે ઉપરથી સહજ જણાય છે.

૨. તેડઝેડ [અત્તાત-કદાચ મરાઠી ઉપરથી.]

૩. આપ-લે [ભો. ક.]

સ. ઈ. ૨, ૫૬: જુઓને, તમારી બધી વહેવાર માગણીઓ તો જનરલ બોધા કબૂલ રાખે છે અને આ દુનિયામાં આપ-લે તો આપણે કરવી જ પડે છે.

૪, ભાગત્યાગ [રા. વિ.]

૫. છેલ્લીવાત, ચરમ સંદેશ. માંડ-વાળ [દ. બા.]

૨. ૧. કર્તવ્યબ્રંશ [આ. બા.]

વ. ૧, ૨૫૬: પરસ્પર વિરક્ષ ગુણોની 'synthesis'-એકતા-વ્યવહારમાં આપણે પગલે પગલે કરવી પડે છે જેને ખરાબ અર્થમાં 'C' યાને કર્તવ્યબ્રંશ કહેવી એ ભૂલ છે.

૨. સમાધાન [મકરન્દ]

જા. ૨૪, ૧૮૭: ઈંગ્લેન્ડમાં આવા સંકેત તથા સંજોગનને C. કહે છે. ગુજરાતીમાં એને 'સમાધાન' કહીશું તો ધારેલા અર્થનો ઉદ્દેશ થઈ શકશે.

Compromising સમાધાનશીલ

[ચં. ન.]

વ. ૭, ૭૮: તેઓ મિથ્યા પ્રધાપ વા નિરંકુશ વિનાશકવૃત્તિ (irresponsible destruc-tiveness) કરતા સંસ્થાપકવૃત્તિ (constructiveness) માં વિશેષ શ્રદ્ધાવાળા કાર્ય-સિદ્ધિ તરફ વિશેષ દૃષ્ટિ રાખનાર અને સમાધાન-

શીલ (C.) વૃત્તિથી સાર ગ્રહણ કરનાર દેશ-ભક્તો છે.

Conation, ૧. સ્વયંક્રિયા, સ્વયંકૃતિ, સ્વયંવલન [કે. હ. અ. નો.]

૨. ક્રિયા [પ્રા. વિ.]

Conceit, ૧. દુરેહ [બ. ક.]

ક. શિ. ૩૯: આ કલ્પના કુદરતી કે લલિત ગણી શકાય એવી નથી, વિચિત્ર અને દુરેહ (C.) છે.

૨. શુષ્કતર્ક [ગા. બા.]

વ. ૨૩, ૨૬૪: આ બધાં ઉદાહરણોમાંનાં કવિત્વદર્શનોને શુષ્કતર્ક (C. S.) કહીને કેટલાકો હાશી કાઢવાને તૈયાર થશે.

૩. ફિલ્સ્ટકોટિ [જ. એ. સંજ્ઞાના]

કો. ૨, ૪, ૧૦૧: પ્રેમ વિષય જ એવો છે કે તેના સપાટામાં ખરેખર કે કલ્પિત રીતે આવનારો કવિ તારતમ્ય ભૂલી દુરાનીત (farfetched) અને દુરાન્વિત કલ્પનાઓ, ફિલ્સ્ટ કોટિઓ (C.) ઈત્યાદિનો હૃદયી વધારો ઉપયોગ કરે.

Conceiving, સંકલ્પવ્યાપાર [હી. વ.]

સ. મી. ૧૩: જે વ્યાપારથી આપણે આપણા અનુભૂત સંવેદનો ઉપરથી બાહ્ય સૃષ્ટિના અસ્તિત્વનું વા તેના સ્વરૂપનું અનુમાન બાંધીએ છીએ, તે તાર્કિકવ્યાપાર છે. આની અંદર દર્શનાદિ વ્યાપાર, સંકલ્પવ્યાપાર, મનન-વ્યાપાર, બુદ્ધિવ્યાપારાદિનો સમાવેશ થાય છે, આ તાર્કિકપ્રક્રિયા-આ તાર્કિકવ્યાપાર-જે ઉદ્દેશ સાધવાને-જે પરમ અતિમ હેતુ પ્રાપ્ત કરવાને-મથે છે તે સત્ય.

Concentric method-plan, ૧.

કેન્દ્રાનુસારી પદ્ધતિ [ક. પ્રા.]

બુ. વ્યા. પ્રસ્તાવના, ૭: મારા 'ગુજરાતી ભાષાના લઘુવ્યાકરણ' ની પ્રસ્તાવનામાં કેન્દ્રાનુસારી પદ્ધતિપર લઘુ, મધ્ય, અને બૃહદ્ વ્યાકરણ રચવાની યોજના મેં દર્શાવી હતી.

૨. ઉન્મેષ પદ્ધતિ [દ. બા. ૧]

૧. વસન્તમાં પ્રકટ થયેલા સંગ્રહમાં આ પર્યાય રા. નૃસિંહપ્રસાદ ભટ્ટને નામે આપ્યો છે, અને કાલક્રમમાં પહેલો વાપરેલો પણ એમણે

કા. લે. ૨, ૧૮૦: ઉન્મેષ પદ્ધતિ એ અત્યંત નાનુક પદ્ધતિ છે.

Concept, ૧. સામાન્ય [મ. ન.]

ચે. શા. ૩૨૭: આપણને જે સામાન્ય પ્રાપ્ત થાય છે તે અનેકાનેક રીતે અપૂર્ણ હોવાનો સંભવ છે. દૃષ્ટિ અથવા કલ્પના કરતાં સામાન્યો સંબંધે આવી અપૂર્ણતા હોવાનો ધણે સંભવ છે.

૨. યોગ્ય [હ. વ.]

મા. શા. ૯૬: કોઈ પણ વિચારની વસ્તુને ખીજ વસ્તુઓથી જુદી પાડી તથા તેની મર્યાદા બાંધી તહેને અમુક વસ્તુ તરીકે નજીવાના વ્યાપારને યોગ્યતા (conception) કહેવાય છે અને તે વિચારને યોગ્ય (૦.) કહેવાય છે.

૩. યોગ્યતા, સંવેદન [પ્રા. વિ.]

૪. અર્થ, સંજ્ઞા [કે. હ. અ. નો.]

Conception, ૧. ૧. સામાન્ય કલ્પના [મ. ન. ચે. શા.]

૨. યોગ્યતા [હ. વ.]

મા. શા. ૯૬: જુઓ concept.

૩. માન્યતા, માનસ પ્રત્યય, સં. કલ્પ, ભાવના [હી. પ્ર. સ. મી. ૧૭૦]

૨. વસ્તુકલ્પના [ચં. ન.]

સ. ૧૨, ૯૮: આ શ્લોકમાં વસ્તુકલ્પના (૦.) તથા કલ્પિત ચિત્રનું આલેખન (execution) ઉભય ઉચ્ચ પ્રતિનાં છે.

૪. વિચારણ, ભાવ [હ. બા.]

Conceptual process—વિચાર-વ્યાપાર [પ્રા. વિ.]

Conceptual space—આકાશ [પ્રા. વિ.]

Conceptual time—કાલ [પ્રા. વિ.]

Conceptualism, સાદૃશ્યવાદ [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૧૦: કેટલાક એમ પણ માને છે કે વસ્તુના સદૃશ્યમાત્રને, વૈધર્મ્ય હોય તે બધું કાઢી નાખી સાદૃશ્યમાત્રને જ, મનમાં ધારણ જ. પણ એની મૂળ યોજના રા. કાલેલકરની છે એમ તેમની જ પાસેથી ખબર મળતાં આંહી ખરા યોજકને નામે તે આપેલ છે.

કરી શકાય છે. આને ‘કોન્સેપ્ટુઆલિઝમ’ અથવા સાદૃશ્યવાદ કહે છે.

Concise, સંક્ષિપ્ત, એકાગ્ર [ન. લ.]

ન. અં. ૨, ૨૩૦: સંક્ષિપ્ત અથવા એકાગ્ર શૈલી (C.) એટલે મુદ્દાની વાતને જ વળગી રહી આકાશવળા જરૂં નહીં. આ શૈલીમાં દરેક શબ્દ સાક્ષિપ્રાય એટલે અર્થમાં જરૂરનો વધારો કરનાર હોય તે જ મૂકવામાં આવે છે, અને કાંઈ પણ પુનરુક્તિ કે અંગવિસ્તાર પણ ઝાઝો કરવામાં આવતો નથી. સર્વોચ્ચ દૃષ્ટિવાળી શૈલીમાં (Diffused style) યથાર્થતા તો એટલી જ રહેલી હોય છે, પણ અંગઅંગીનો વિસ્તાર મર્યાદિત હોતો નથી.

Conclusion, ૧. સાધ્ય [મ. ૨. શિ. ઇ.]

૨. નિગમન [મ. ન.]

ચે. શા. ૩૭૫: પરામર્શ અથવા અનુમાન કરવું એનો અર્થ એ જ છે કે એક અથવા વધારે નિર્દેશ ઉપરથી અન્ય નિર્દેશ ઉપર આવવું. આનું તાત્પર્ય એ થયું કે અવયવોને આધારે નિગમનને મન સ્વીકારી લે છે.

૩. નિગમનવાક્ય [ક. પ્રા.]

ગુ. શા. ૪૩, ૭૭: તર્કશાસ્ત્રના અભ્યાસથી જેમ સત્ય વિચાર કયા છે, તેના શા નિયમો છે, અને અસત્ય વિચારમાં કયા હેતુભાસ-અસદ્ (ખોટા) હેતુ-છે તે ખબર પડે છે તથા વાઢીની દલીલનું ખંડન કરી શકાય છે, તેમ ભૂમિતિના અભ્યાસથી આધારભૂત વાક્યો (પ્રેમિસીઝ) પરથી કયા નિગમનવાક્ય (કન્ક્લુઝન) પર અવાય છે તે સમજાય છે, સત્ય વાદ કરતાં આવડે છે, અને પ્રતિપક્ષીના અસત્ય વાદનું ખંડન કરી શકાય છે.

૪. સિદ્ધાન્ત [કે. હ. અ. નો.]

Weak conclusion—ન્યૂનનિગમન

[મ. ન. ન્યા. શા. ૧૫૩].

Concomitance,

Neutral concomitance, ઉદાસીન સાહચર્ય [મ. ન. ન્યા. શા. ૧૫૨.]

Concomitant variation—એક-ધારી રૂપાંતરતા [કે. હ. અ. નો.]

Concord, સંવાદિત્ય, સંવાદ, મેળ [હ. બા.]

Concordance, સમન્વય [ચં. ન.]
Concrete, ૧. સંહત [મ. ર.]

[શ. ઇ. ૧૭૩.]

૨. મૂર્ત [ર. મ.]

ક. સા. ૫૧૪: અમૂર્ત વિચારો સાથે કવિને એટલો જ સંબંધ છે કે તે વિચારો લઈ તેનાં મૂર્ત રૂપ ધરાવે.

૩. મૂર્તિમન્ત [ર. મ. ક. સા. ૫૧૫].

૪. પ્રત્યક્ષ [ખ. ક.]

યુ. રટે. ૨૯: આપણા લોકો ઇતિહાસનો વિષય ફિલસૂફીથી ઊતરતો ગયો છે, ઇતિહાસનું સ્વરૂપ તથા તેની કીંમત સમજતા નથી, તત્ત્વ-બોધ અને તત્ત્વકસોટી માટે ઇતિહાસની પ્રત્યક્ષ નકશ (U. material world) સૃષ્ટિ કેટલી બધી ઉપયોગી છે તે નથી જાણતા, અને પ્રજ્ઞા અંતર્દષ્ટિમાં લીન થઈ કેવલ સ્વપ્ન જેવાં તર્કજલ સર્જે તેને જ વળગી રહે છે.

૫. વાસ્તવિક? [ખ. ક.]

વિ. ૮: કવિતાને વર્ણવતાં કહી શકાય, - simple, sensuous, rhythmical radiant, impassioned, profound હોય તે ઉત્તમ કવિતા. ‘સિમ્પલ’ એટલે સરલ જ નહીં, સુસ્પષ્ટ-જેતામાં આંખે બિડીને વળગે એવી; ‘સેન્સ્યુઅસ’ એટલે ઇન્દ્રિયગ્રાહ્ય ખરી પણ ઇન્દ્રિયગ્રાહ્ય વિષયોમાંથી ઉત્તમોત્તમ ઉમદામાં ઉમદા વિષયો વડે નિર્મિલી-કલ્પનામય, મૂર્ત (Sculpturesque સ્કલ્પ્ચરસ્ક) ચિત્રમય (picturesque પિક્ચરસ્ક) રંગીન (variegated વેરિયગેટેડ) વાસ્તવિક (૦; કોન્ક્રીટ) ‘ફિઝિકલ’ એટલે જેનો શબ્દ-પ્રવાહ મધુર હોય, અથચ જેની આખી સંકલનામાં આપસોષ્ટવ (harmony હાર્મની) હોય એવી; ‘રેડિઅન્ટ’ એટલે તેજોમય, પ્રસાદસંપન્ન ‘ઇમ્પેશનલ’ એટલે હૃદયવેધી; અને ‘પ્રોફાઉન્ડ’ એટલે રચાયી છાપ પાડે એવી, જે ભવ્યતા વા ગંભીરતાથી જ બની શકે છે. સુસ્પષ્ટ,

૧. વિચાર corresponding to fact નથી એમ કહેવું હોય ત્યારે વિચાર મૂર્ત નથી ના કહેવાય કેમ જે વિચાર સદાય અમૂર્ત abstract; એવે રથળે વિચાર વાસ્તવિક નથી એમ જ લખી શકાય-ખ. ક. : ખાનગી પત્ર.

કલ્પનાત્મક, મધુર, સુષુક, તેજોમય, હૃદયવેધી ભવ્યગંભીર હોય તે ઉત્તમ કવિતા.

૬. સમવેત [વિ. ધ્રુ. યુ. પ્ર. ૭૧, ૧૩૩].

૭. વિશેષ [આ. બા. વ. ૨૬, ૮૭].

(નહિ આપેલા અવતરણ માટે Abstract જુઓ.)

૮. સ્થૂલ, પાર્થિવ [દ. બા.]

Concrete whole—સમસ્ત-અખંડ-એકરસ-તત્ત્વ, સમાવેશતત્ત્વ [હી. મ. સ. મી. ૧૬૦].

Concrete-particular-knowledge, વ્યક્તિજ્ઞાન [મ. ન.]

ચે. શા. ૩૪૬: બાલ્યનો સમય છે તે મુખ્ય રીતે દૃશ્ય વ્યક્તિજ્ઞાનનો જ છે.

Concretion-integration, એકીકરણ, સંવિત્તિ [પ્રા વિ.]

Process of concretion કલ્પના-વ્યાપાર [પ્રા. વિ.]

Condensation (Psycho-ana.)

ઘનીકરણ [ભૂ. ગો.]

Conditional proposition, ૧.

સાપેક્ષ નિર્દેશ [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૭૫: સાપેક્ષ નિર્દેશ જેવો કે “જે ક, ગ હોય, તો ચ, જ, છ,” તેનો તુલ્ય નિર્દેશ એમ થાય છે કે “ક, ગ છે” એમ માનતાં “ચ, જ છે” એમ સિદ્ધ થશે જ.

૨. સાપેક્ષ વાક્ય [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૬૬: જુઓ Categorical proposition.

Confessor, દોષશ્રવણગુરુ [મ. ર.]

ચે. દ. ચ. ૧૯: એમ થયું કે દુર્નાડો-ડિ-ટાલ્લેરા જે ઇસાએલા રાણીનો દોષશ્રવણ ગુરુ હતો તેને તથા જુઆન-પિરેજને જીવનન મિત્રાઈ હતી.

Confidential, ગોપ્ય [ખ. ક.]

સુ. ૧૯૮૩, કાર્તિક, ૬૬: તેમાં મુખ્યત્વે પદ્ધતિ એવી રહે છે, કે પરરાજ્યો સાથેના સંબંધના ગોપ્ય (૦. કોન્ફિડેન્શિયલ) કાગળો અને અતિ ગોપ્ય વર્તમાનો દેખાડવામાં આવે છે.

Congruity, ૧. સામંજસ્ય [પ્રા. વિ.]

૨. મેળ, સુઘટિતતા [દ. બા.]

Connotation, ૧. જાતિવિશિષ્ટતાત્વ
[મ. ન.]

એ. શા. ૩૨૯ અને ૩૩૪: જાતિવિશિષ્ટતામાં અસ્પષ્ટતા હોવાથી વ્યક્તિવિશિષ્ટતામાં પણ અસ્પષ્ટતા આવે છે.

૨. ધર્મવ્યાપ્તિ [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૧૩: યાજ્ઞીમાં પાણી ભરેલું હોય તેને અમુક વિસ્તાર હોય છે અને તે વિસ્તારમાં દરેક જગ્યાએ અમુક જાંડાણુ હોય છે. તેના વિસ્તાર ધર્મ ઉપર હોય છે અને તેના વિસ્તારમાં આવેલ ધર્મોમાં દરેક જગ્યાએ તે જાંડાણુ એટલે એ ધર્મો હોય છે. આવી રીતે દરેક જાતિવાચક પદને અમુક ધર્મવ્યાપ્તિ, અમુક ધર્મવ્યાપ્તિ હોય છે.

૩. વ્યંજનાર્થ [મ. ૨.]

અ. ન્યા: જાતિ (genus) એ એક એવા વર્ગ છે કે જેમાં બીજા વર્ગો સમાઈ શકે છે. એ બીજા વર્ગો ઉપજાતિ (species) કહેવાય. જાતિ અને ઉપજાતિ એ પરસ્પર સાપેક્ષ (relative) શબ્દો છે. તેમાં દર્શન અને વ્યંજન બંનેનો અર્થ લેવા જોઈએ. ઉપજાતિનો વ્યંજનાર્થ જાતિથી વધારે અને દર્શનાર્થ એછા હોવા જોઈએ. જે વિશેષ ગુણોથી ઉપજાતિ જાતિથી ભૂદી પાડીને ઓળખી શકાય તે એ ઉપજાતિનો વ્યાવર્તક ધર્મ (differentia) કહેવાય.

Conscience, અન્તર્દીપ [ભોજાનાથ સારાભાઈ]

“વિપત્તિ ઉપર ધર્મની અસર” (Blair’s Sermons ના એક ભાગનું ભાષાન્તર), ભોજાનાથ સારાભાઈનું જીવનચરિત્ર, ૧૯૪: પોતાના પૂરા દોરના વખતમાં વૈભવના મદમાં તથા સંપત્તિથી પ્રાપ્ત થનારા સૌખ્યાનંદમાં ખુલેલા હોય તેથી અન્તર્દીપ (C.) ના સૌમ્ય ઉપદેશ તરફ તેટલો ધક્કા આપતા નથી.

૨. અંતઃકરણ [મ. ન.]

એ. શા. ૫૨૦: બાળક નીતિનિયમને અધીન રહેવા કરતાં તે નિયમના પક્ષમાં રહે

છે, બીજાની સામે થઈને નીતિનિયમનું સંરક્ષણ જેવી રીતે કરે તેવી રીતે પોતાની જાત સામે થઈને પણ કરે છે, એ સ્થિતિ જ્યારે સિદ્ધ થાય ત્યારે તેનામાં અંતઃકરણનો એટલે કે નિઃસ્વાર્થ રીતે કર્તવ્યના ઉપર જ પ્રેમ રાખવાની વૃત્તિનો પ્રકાશ થયા એમ, પરિપૂર્ણ રીતે, કહી શકાય.

૩. અન્તઃપુરુષ [વ. ઑ.]

વ. ૬, ૫૦: ઈશ્વરના લોકની મોટી સંખ્યા એવી છે કે જેઓને પોતાના અન્તઃપુરુષ (C.) અને ધર્મ (Righteousness) તે કુનીયાની દરેક વસ્તુ કરતાં વધારે કિંમતી છે.

૪. આત્મા [અં. સા.]

ભા. લે. ૨૫૦: એકંદર ખોટું હોય તો કહ તરફ C. આત્મા વલણ બતાવે છે તે જોઈ.

૫. ચિદ્વૃત્તિ [અ. ક.]

ની. શા. ૪૪: નૈતિક શક્તિને અંતઃકરણ અથવા ચિદ્વૃત્તિ (કોન્શયન્સ) સિવાય બીજી રીતે સંબોધવા તેઓ ના કહે છે.

૫. ધર્મભુક્તિ-વૃત્તિ [દ. બા.]

કા. લે. ૧, ૨૨૧: કેળવણીથી ધર્મભુક્તિ (C.) જાગૃત થવી જોઈએ. (૨) કા. લે. ૧, ૨૫૦: મહાસભાએ તો આ વાત વિદ્યાર્થીઓની ધર્મવૃત્તિ (કોન્શયન્સ) ઉપર છોડી.

૭. સદસદ્વિવેકભુક્તિ [મ. જ. સ.]

૨૯, ૨૩૫]

૮. અંતઃકરણદેવ [ર. ક. યુ.]

૧૯૭૯, ૩૩૭]

૯. સારાસારભુક્તિ [કે. હ. અ.]

નો.]

૧૦ મનોદેવતા [ઉ. કે.]

ટિ. ગી. ૧૨૨: ‘મનોદેવતા’ એ શબ્દમાં મનમાં ઉત્પન્ન થતા ઇચ્છા, દ્વેષ, ક્રોધ, લોભ વગેરે સર્વ વિકારોનો સમાવેશ ન કરતાં, માત્ર સારાં ખોટું સમજવાની જે ઈશ્વરદત્ત અથવા સ્વાભાવિક શક્તિ મનમાં રહેલી છે તે શક્તિ જ પ્રસ્તુત પ્રકરણમાં વિવક્ષિત છે, એમ માનવાનું છે. આ શક્તિને જ ‘સદસદ્વિવેકભુક્તિ’ (આ સદસદ્વિવેકભુક્તિને જ ઈપ્રેમમાં C. કહે છે) એવું ખોટું નામ આપવામાં આવ્યું છે.

Moral conscience, નીતિયામક

અંતઃકરણ [ખ. ક.]

સુ. ૧૯૮૩, કાર્તિક, ૧૦૪: આવા સૌમ્ય ન્યૌતિઓ સંખ્યાબધ હોય જ નહીં. જે હોય છે તે દરેક પોતાના ઝમાનાના ધણા માણસોમાં નીતિયામક અંતઃકરણ (m. c. મોરલ કોન્શિયન્સ) એટલે કે સદાચાર માટે આગ્રહી વલણ પ્રકટાવી શકે છે.

Conscious, ૧. પરિદષ્ટ [ન. દે.]

હિં: ત. ઈ. પૂ. ૧૫૭: સર્વાસ્તિવાદીના અવિજ્ઞાપ્તિ-કર્મ અને વિજ્ઞાપ્તિકર્મમાં અર્વાચીન માનસ-શાસ્ત્રના Sub-conscious ideas, feelings and activity નો સમાસ થયેલો જણાશે. યોગશાસ્ત્રમાં ચિત્તના પ્રત્યયો (૧) પરિદષ્ટ (૨) અપરિદષ્ટ (subconscious) વર્ણવ્યા છે, અપરિદષ્ટ પ્રત્યયો સાત ગણાવ્યા છે:—જુઓ પાતંજલસૂત્રના બીજા પાઠના ૧૫ માં સૂત્ર ઉપરનું વ્યાસભાષ્ય.

૨. અધસ્વભાવ [ન. દે.]

હિં: ત. ઈ. ૬. ૧૩: આ વિદ્યા બે પ્રકારની છે: બોધસ્વભાવા (C.) એટલે સ્પષ્ટ ભાનવાળી અને અબોધસ્વભાવા (Subconscious) એટલે જડતાવાળી ઝાંખી. પહેલી વિદ્યા તે સ્પષ્ટ વિવેકવૃત્તિ અને બીજી તે સામાન્યવૃત્તિ-વાળું જ્ઞાન. વિદ્યા તે પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણવૃત્તિ અને સામાન્યવૃત્તિવાળું (અબોધપ્રધાન) જન તે ચિત્ત.

(Psycho-ana.) જાગૃત [ભૂ. ગો.]

Conscious activity—સંપ્રજાત

કાર્ય [કે. હ. અ. નો.]

Conscious life, સચેત જીવન

[મ.ન. ચે. શા.]

Conscious perception—આત્મ-

સચિત્તવેદન [હ. દ્વા. કે.શા. ક. ૧,૩૨૭]

Consciousness, ૧. પ્રતીતિ, ચેતન,

ભાન, જ્ઞાપ્તિ, આંતરપ્રતીતિ [મ. ન.]

ચે. શા. (૧) ૨૫૨: આવા અદ્ય વિસ્મરણ-થી તેમ અર્ધ વિસ્મરણથી એમ સમન્વય છે કે, જે અનુભવ અને તદનુષંગિક વિચારો અમુક સમયે રસ પેદા કરી અવધાનને રોકતા

હોય, તે તત્કાળ રસવાળી ન હોય તેવી ભાવનાઓ-ને પ્રતીતિ બહાર જ કાઢી નાખે છે. (૨) ૬૬: પોતાના સંબંધમાં જે કોઈ આવ્યું હોય તે ઉપર સ્વવ્યાપારે કરીને ચેતનનું વલણ તે અવધાન એમ કહી શકાય. એને “આંતર પ્રતીતિ અથવા જ્ઞાપ્તિ” અર્થાત્ કોઈ પણ પદાર્થ આદિ પોતાના સંબંધમાં હોય તેનું અંદરની પાસા ભાન, એમ કહીએ તો ચાલે.

૨. આંતરચેતન [મ. ન. ન્યા. શા. ૧૫૧.]**૩. પ્રજ્ઞા, બુદ્ધિ [આ. બા.]**

આ. ધ. ૪૦૩: (હેકલના બે સિદ્ધાન્તોમાંનો એક એ છે કે) (૧) પ્રાણ (Life), પ્રયત્ન (Will) અને પ્રજ્ઞા આ બુદ્ધિ (C) એ જડનો જ વિકાર છે.

૪. અસ્મિતા [ખ. ક.]

અં. ૩૭: અને ઇ. સ. ૧૮૬૨ થી માંડીને દશ પંદર વર્ષ લગી થનારા ઐર્યુએટોમાં... પોતાની સરસાઈની અસ્મિતા (self-consciousness સેલ્ફકોન્શિયસનેસ) હોય, એ કુદરતી છે.

૫. સંવેદન [ન. ભો.]

વ. ૨૩, ૪૭૧: પોતાના દૃઢચની અંતઃસ્થિતિ એ યુગ્મના સંવેદન (C.) માં પૂર્ણ પ્રવેશ પામતી નથી.

૬. સંવિદ્ [હી. પ્ર.]

સ. મી. ૧૨: આ સંવિદ્ અનુસૂત કણ-પરિણામી સતત ગતિમાન પ્રવાહ એ એક પ્રકારનું વસ્તુતત્ત્વ થયું.

૭. વિજ્ઞાન [ન. દે.]

હિં: ત. ઇ. પૂ. ૧૪૬, જુઓ Law of association.

૮. ચેતના [પ્રા વિ.]

બુ. પ્ર. ૭૦. ૨૬૦: કોઈ પણ માણસ પોતાની જ ચેતનાના (C.) વ્યાપારોમાં પૂરાઈ રહેલો હોય છે.

Consciousness of humanity—માનવાસ્મિતા [ખ. ક.]

બુ. ૧૯૮૦, ૪૨: પ્રજ્ઞાસ્મિતાના જેવી જ ન્યારે માણસમાત્રમાં માનવાસ્મિતા (C.O.H.)

પ્રદીપ થાય ત્યારે આ આપણી બન્યુતા અને મૈત્રી અને અહિંસાની ભાવના હરકોઈ વ્યક્તિને સુલભ થવાની; તે પહેલાં નહીં.

Consciousness of self—૧.

અહંકાર [પ્રા. વિ.]

૨. આત્મવચ્છેદ, આત્મસંનિહ [કે. હ. અ. નો.]

Consciousness of time—

કાલાવચ્છેદ, કાલસંનિહ [કે. હ. અ. નો.]

Field of consciousness, ૧.

ભાનની કોલિટ, સંવિત્કોલિટ [કે. હ. અ. નો.]

group consciousness—

સમુદાયચિંમતા, સમૂહચિંમતા [ખ. ક.]

અં. ૮૭: સમુદાયચિંમતા કે સમૂહચિંમતા (ફ્ર. ૮. ગ્રૂપ કોન્શિયસનેસ) ની બહારતી વ્યક્તિના નીતિબંધારણ ઉપર કેવી અસર થાય છે એ વિષયને માનસશાસ્ત્રીઓ સમુદાયમાનસ (group psychology ગ્રૂપ સાઇકોલોજી) નું નવું નામ આપીને છેલા ત્રણેક દાયકામાં જ તપાસવા લાગ્યા છે.

Objective consciousness—

પરસ્પ્રેક્ષિત [મ. ન.]

Seat of consciousness—ચેતન-સ્થાન [મ. ન. ચે. શા.]

Suffusion of consciousness—

સંવિદ્નતા સમુદ્ધાસ [કે. હ. અ. નો.]

Consequent, ૧. ઉત્તરારંગ [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૭૫: સાપેક્ષ નિર્દેશના એ અવ-મવને પૂર્વગ, ઉત્તરારંગ એવું નામ આપવામાં આવે છે. “જે ક, ગ હોય” એ પૂર્વગ છે તો “ચ, જ છે” એ ઉત્તરારંગ છે.

૨. ઉત્તરચર [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૧૬૮: ‘સર્પદંશથી મોત નીપજે છે’ એ વ્યાપ્તિમાં સર્પદંશ એ પૂર્વચર છે અને તેના પર મોત નીપજવું એ ઉત્તરચરની વ્યાપ્તિ છે.

Conservation of energy, ૧.

શક્તિનિત્યતા, સત્કાર્યવાહ [આ. બા.]

આ. ધ. ૪૧૭: લૉર્ડ કેલ્વિન માને છે તેમ જગત્ બહારથી કોઈ શક્તિ જગત્માં બિતરી આવતી હોય તો સાયન્સના ‘C. O. E.’ ના સિદ્ધાન્તને બાધ આવે અને આ શક્તિનિત્યતા

—સત્કાર્યવાહનો સિદ્ધાન્ત ચેતન બનતો પણ લાગુ પડે છે એમ પ્રસિદ્ધ જીવનશાસ્ત્રી મેયરે સિદ્ધ કર્યું છે.

૨. શક્તિની અક્ષયતા [વિ. .]

છઠી પરિષદ, ૧૯.

Conservative, ૧. પ્રરક્ષક [ન. લા.]

ધ. વિ. ૨: નવા વિચારનો નથી પુરુષ તે મોટો સુધારો કરનારો કે સિદ્ધ સુધારાવાળો એ શબ્દે પણ ઓળખાય... સમયનો સિદ્ધ સુધારા-વાળો દર્શન દે તેની પહેલાં જે પુરુષો સુધારાના મતનો બોધ કરનારા તે સાધક સુધારાવાળા... સાધકમાં કેટલાએક ઉચ્છેદક (radical) રક્ષક-છેદક (liberal radical) ને છેદકરક્ષક (liberal conservative) હોય. એક તે જૂના વિચારને નિર્મૂળ કરવાને; બીજા તે નવાને વિશેષ દાખલ કરવાને; અને ત્રીજો તે જૂનામાંનું ધણુંક અવશ્ય રાખવાને તથા નષ્ટકાના નવાને દાખલ કરવાને ઉદ્યમી હોય—જૂનાને હઠથી રાખી રહેવાને મથે તેને પ્રરક્ષક (C.) કહીએ.

૨. સંરક્ષક [ન. લા.]

ઇ. ઇ. ૧૮૨ જુઓ Liberal.

૩. સ્થિતિરક્ષક [મ. ૨.]

શિ. ઈ. ૫૨: હવે જે વિરુદ્ધ વર્ગો તમંગર થયા: એક “જૂની દોલત અને આખર” વાળો, માની, સ્થિતિરક્ષક વર્ગ; અને બીજો નવી દોલત-વાળો, અહંકારી ઉચ્છેદક વર્ગ.

૪. સ્થિતસ્થાપક, સ્થિતપાલક,

પૂર્વપક્ષી [મ. સ.]

હ. બા. ૭. ૫૬: અહુણ કેટલાક યુવકો સ્વલ્પજ્ઞાન પામતાં પરપ્રકાશથી અંભઈ જઈ ગયાર્થે જોઈ શકતા નથી..... પોતાના અનુભવ-રહિત અપકવ વિચારને નહિ અનુસરતા એવા બહુ અધિક ભાગને તેઓ સ્થિતસ્થાપક-સ્થિત-પાલક-પૂર્વપક્ષી (C.) આદિ વિશેષણ આપી, તેઓ પ્રતિ દુષ્ટ દંડિ રાખી તેઓથી જુદા પડી જાય છે.

૫. પ્રાચીનપંથી [ઉ. કે.]

વ. ૨, ૧૩૦: આપણા સમાજની સ્થિતિ ઉપર બજર નાંખતાં આપણને બજારો કે—આપણે ધણા જ O. (પ્રાચીનપંથી) છીએ છતાં આપણે નવીન વિચારો અને નવીન આવરણ-

તાઓને અનુસરતા સ્વીકારતા થયા છીએ.

૬. અગતિમાન

ત્રીજી પરિષદ, ૭૬: આપણા દેશમાં જે વર્ગના હાથમાં આવા પ્રદર્શનને લાયકની વસ્તુઓ મોટે ભાગે હોય છે, તેઓ અગતિમાન (૯.) પ્રકૃતિના હોય છે.

૭. રૂઢિરક્ષક [ચં. ન.]

સ્વદેશ, આદિવચન, સર સ્વીન્ડ્રનાથને ભારતીય સંસ્કૃતિ માટે અનહદ માન અને મહત્તા છે અને છતાં તેઓ અવિવેકી રૂઢિ-રક્ષક નથી.

૮. સ્થિતિચુસ્ત [ખ. ક.]

રાજ-નયનિ વ્યાખ્યાનો, ૧૪૪: શું હિંદુ-ઓમાં કે શું જૈનોમાં, અત્યારે એક બળવાન વર્ગ કેવળ સ્થિતિચુસ્ત —C.— છે.

૯. પ્રગતિવિરોધી [દ. બા.]

કા. લે. ૧, ૨૭૧: ઉપર ચર્ચાવાળા ફેરફારોથી જ સંતોષ માનનાર અને વધુ ફેરફારોની સામે થનાર લોકો રાષ્ટ્રીય કેળવણીમાં પ્રગતિવિરોધી (કૉન્સર્વેટિવ) પક્ષનું કામ કરે છે.

૧૦. આપરખુ [વિ. ર.]

પ્ર. ૧૯૭૨, ૪૫૯: આમાં જેટલે અંશે લોક-લાગણીને વશ રાખવાની સંસ્થાની શક્તિ, જેટલે અંશે આવેલાં ધર્મ અને વહેમનાં વળ-ગણ તેટલે અંશે તે આપરખુ—C.

૧૧. સનાતની [નાયુભાષ કયાળજી પટેલ.]

યુ. ૧૯૭૬, માધ, ૫૫૩: ચીનના લોકો જાણતા સનાતની (૯.) લોકો છે.

૧૨. સનાતન [મ. હ.]

સ. મ. ઉપેદ્ધાત, ૧૪: કૉન્સર્વેટિવ (સનાતન) પક્ષનો પાર્લામેન્ટનો એક સભ્ય તેને વિષે લખતાં કહે છે.

૧૩. રૂઢપક્ષ [દ. બા. નવો.]

Conservatism, ધરખુપણું [કિ.ધ.]

સહનનંદ સ્વામી, પ્રસ્તાવના ૭: જે સમાજના આગેવાનોને આત્મરક્ષણ માટે નિરંતર ડાળા ફાડી તપાસતાં રહેવું પડે, તે આગેવાનો સ્વાભાવિક રીતે જ ‘જીવંતુ એટલું સોનું’ ના પક્ષમાં રહેવાના; એ કોઈ પણ

ભતનો ફેરફાર અસહ્ય ગણવાના. એટલે આ સમય પ્રગતિકોનો ન હોય; ધરખુપણું (૯.) એ આ સમયનું ખાસ લક્ષણ કહી શકાય.

Liberal conservative, ઉદ્ધ-રક્ષક [ન. લા.]

જીવો Conservative.

Consistency, ૧. એકરૂપતા [મ.ન.]

ચે. શા. ૩૬૪.

૨. સંગતિ [આ. બા.]

આ. ધ. ૧૨૦: જ્ઞાન અને ક્રિયાને સર્વથા વિભિન્ન ન ગણતાં એમને એક ચૈતન્યવ્યાપારના અવાન્તર ભેદ માનવામાં લાભ એ છે કે ચૈતન્યની શક્તિઓ એક એકથી સર્વથા અસંબંધ નથી પણ એક એકમાં અનુસૂત છે અને સર્વની આત્મામાં અખંડતા છે એ માનસ-શાસ્ત્રના સિદ્ધાન્ત સાથે સંગતિ રહે.

૩. એકાકારતા [ખ. ક.]

કા. ૧૧૭: પદ્યલેખનમાં એકજાણીની શુદ્ધિ અને એકાકારતા (કન્સિસ્ટન્સી ૯.) નળવવાના કરતાં તેને ઠેકાણે ઘટ ઉચ્ચારણની મુગમતા કરી આપવાની જરૂર જ વિશેષ છે.

Law of Consistency—અ-વિરોધનો નિયમ [મ. ન. ન્યા. શા. ૧૨]

Consistent—સુસંગત [દ. બા.]

Constellation, (psycho-ana.)

વિચારરાશિ [ભૂ. ગો.]

Constituency, મતજીલ્લો [ખ. ક.]

સુ. ૧૯૮૨, બાદરવો, ૮૦: પ્રોફેસર સ્વામિનારાયણ અને રાવસાહેબ દાફલાદ જેવા પ્રતિનિધિઓ પોતાના મતજીલ્લા (૯.) માં વૈયક્તિક અઝા નળવી શક્યા છે તે ફરી પાછા ચૂંટારો.

Constitution, ૧. રાજ્યખંધારણ, ખંધારણ [અજ્ઞાત]

૨. આશ્રાય [ઉ. કે.]

સ. ૧૨, ૫૪: આ વખતે કોન્ગ્રેસે પોતાને માટે એક આશ્રાય (૯.) રચ્યો છે.

૩. શાસનતંત્ર [ખ. ક.]

અ. ૬૫: રિપોન્સિબલને માટે ‘જવાબદાર’ શબ્દ હાલ ચાલે છે તે તો પુસ્તકશાળાના કબાટમાંથી કોઈ પુસ્તક કહાડિયે ત્યારે તેની

જગા સાચવી રાખવાને લાકડાનું ચોસહું મુકિયે છિયે તેના જેવો છે. 'લોકમતાધીન' 'પ્રજાધીન' 'શાસન' (government) કે 'શાસનતંત્ર' (c.) કે તંત્ર (administration) એ શબ્દો આ અર્થને માટે વપરાવા લેખ્યે.

૩. શાસનપ્રકૃતિ, પ્રકૃતિ [દ. ખા.]

કા. લે. ૧, (૧) ૧૨૬: રાજ્યતંત્રમાં ભાગ લઈશું ત્યારે પણ પ્રજાની પ્રકૃતિને અનુકૂળ પડે એવી જ શાસનપ્રકૃતિ (કોન્સ્ટીટ્યુશન) ખીલવીશું. (૨) ૧૯૮: મોન્ટેગ્યુએમ્સફર્ડ સુધારા વખતે હિંદુસ્તાનની પ્રકૃતિ (કોન્સ્ટીટ્યુશન) નક્કી કરવાની અનેક યોજનાઓ દેશ આગળ રજૂ થઇ હતી.

૪. રાજ્યતંત્ર [ક. મા.]

કે. લે. ૧, ૧૧૫: જે લોકસમૂહમાં સત્તાના વિભાગ અને હકના સંરક્ષણ માટે વ્યવસ્થા નથી, ત્યાં વ્યવસ્થિત રાજ્યતંત્ર (c.) ની ખામી છે.

Constitutional—૧. સનિયમ
[ન. ભો.]

વ. ૧૬, ૭૩૪: પધરચનાના રાજ્યમાં હાવા c. agitation (સનિયમ સંક્રાંભણ) માટે મહાને શાસન નહિ મળે તો હું પોતાને ધન્ય માનીશ.

૨. વૈધ [દ. ખા.]

Constitutional monarchy—
નિયન્ત્રિત રાજશાસન [દ. મા.]

હિં. રા. પ: અંગ્રેજ રાજ્યસંસ્થા નિયન્ત્રિત રાજશાસન (c. m.) નું ઉદાહરણ થઇ પડી છે.

Constitutionalist ૧. ૧. શાસ્ત્ર-વાદી [હિં. હિ.]

વ. ૨૨, ૩૫૮: ખીજ શાસ્ત્રવાદી એટલે કે C. S

૨. બંધારણપક્ષી [ખ. ક.]

સુ. ૧૯૮૨, બાદરવો, ૭૭: ખીજ ચૂંટણીને પરિણામે બનેલી ધારાસભ્યોમાં ઉદારપક્ષીઓ અને સ્વતંત્રપક્ષીઓ ઉપરાંત સ્વરાજ્યપક્ષીઓ અને તેમની સામે જ પડવાની નીતિને વળગનારા સરકારપક્ષીઓ કે બંધારણપક્ષીઓ (c. s) એમ બેના ચાર પક્ષ થયા.

૨. બંધારણશાસ્ત્રી [ખ. ક.]

સુ. ૧૯૮૨ આપાઠ ૧૦૬: આ સંજોગમાં

બંધારણશાસ્ત્રીઓ (c. s) ની બહામણ મુજબ માનનીય પ્રથા (convention) એ જ છે કે બનતાં લગી કમિટિમાં કરવામાં આવેલા કરાવોને જ મંજૂર રાખવા.

Constrained, પ્રયત્નસાધ્ય [મ. ન.]

ચે. શા. ૮૮.

Construction, ઉપવ્યયશક્તિ [મ. ન.]

ચે. શા. ૨૭૩: છેવટ કદખનાની જીવમૂત જે ઉપવ્યયશક્તિ તે, કાર્યનાં નવાં નવાં સંયોજન કરી લેવામાં ઉપયોગી થાય છે.

Constructive, ૧. ઉદ્દેશાવક [ગિ. મા.]

સ. ચ. ૪, ૮૩: નૈરાશયદષ્ટ અવસ્થાઓનાં કારણ વિચારતાં જેવા આ પ્રતીકારક (Remedial) ધર્મ છે તેવા જ આશાદષ્ટ અવસ્થાઓનાં કારણ વિચારતાં ખીજે ઉદ્દેશાવક (Creative, C.) ધર્મ છે.

૨. સાધક [ઉ. કે.]

વ. ૬, ૭૮: તેમને (મણિલાલને) હાથે ઉચ્છેદક સુધારો જીવરાતમાં તો હમેશને માટે નિર્વાણ પામ્યો અને નવા ઐતિહાસિક (historical) સાધક (c.) સુધારાને જન્મ મળ્યો.

૩. સ્થાપક [ચ. ન.]

સ. ગોવર્ધનસમારકચક, ૮૪: એ ઉપરથી એમ નથી સમજવાનું કે વિનાશક (destructive) શંકાઓમાં જ તહેમની બુદ્ધિનું પર્યાવરણ થતું, તેઓની બુદ્ધિ પ્રધાનમણે સ્થાપક (c.) હતી.

૪. કૃતિપ્રેરક [ખ. ક.]

અં. ૬: એમના બુદ્ધિ-હૃદય-કદપત્ત-અંતઃકરણ-ભાવના શક્તિરૂપ આખા ચક્રનું મુખ્ય વલણ જન્મથી જ વ્યવહાર (Practical પ્રેક્ટિકલ), અનુભવમય (Positive પોઝિટિવ) કૃતિપ્રેરક (c. કન્સ્ટ્રક્ટિવ) જ્ઞાન તરફ પ્રેરેલ હતું. આથી કરીને કીકારક (Critical power ક્રિટિકલ પાવર)માં તેમ સાદું જોઈ શકાય તે તર્ક આકર્ષાતું તથા ગમે ત્યાં હોય ત્યાંથી તેને બનતાં સુધી અપનાવી લેવું એ મહત્કરણીય

(ecclectic spirit) ઇક્લેક્ટિક સ્પિરિટ)માં અંબાલાલલાલ એમના પછીના ક્રમાનાના ઉત્તમ તિદ્ધાનોથી થે ઊતરતા ન હતા.

૫. મંડાત્મક [અ. ન.]

સ. ૧૯૨૧, ફેબ્રુઆરી; એ તો ખરું જ છે કે કોઈ પણ સિદ્ધાન્તનું ઉત્તમ સ્વરૂપ તેવિધાનાત્મક (positive) મંડાત્મક (c.) હોઈને છે.

૬. સંયોજક [કિ. ધ.]

ન. સ. ૧, ૩૫૦: તદ્મારી પ્રવૃત્તિઓ કેવળ વિધ્વંસક (destructive) છે. હાલની સ્થિતિનો નાશ થયે સમાજ માટે તદ્મારી સંયોજક (c.) સિદ્ધાન્ત શો છે તે અમને ખતાવે.

૭. રચનાત્મક [અસ્તાત-નવજીવન]

૮. યોજક, સમાયોજક [કે. હ. અ. નો.]

Constructive imagination—

ઉપચાયક કલ્પના [મ. ન.]

ચે. શા. ૨૮૨: કલ્પના અનવલોકિત વસ્તુગતિનું જ્ઞાન પામવા યત્ન કરે છે એટલું જ નહિ, પણ તેવી વસ્તુગતિનું યાથાર્થ સમજવા જેવા બિલ્ડ પણ યોજ્યાં કરે છે. કોઈ શાસ્ત્રીય બિલ્ડ યથાર્થ રીતે સ્થાપિત થાય તો સામાન્ય નિર્ણયરૂપે, સર્વામાન્ય સિદ્ધાન્તરૂપે મનાય છે. પરંતુ ત્યાં સુધી આવડું એ કામ ઉપચાયક કલ્પનાના ક્રયાસથી જ સિદ્ધ થાય છે.

Constructiveness—સંસ્થાપકવૃત્તિ [અ. ન.]

૧૦૭, ૧૮: જુઓ Compromising.

Consumption, (Polo Eco.) ઉપભોગ [અસ્તાત]

Contact—સંનિકર્ષ [મ. ન.]

ચે. શા. ૧૯૬: સ્થાનસ્વરૂપ પરત્વે અમુક સંનિકર્ષોને ઓળખવાથી દિગ્વચ્છિન્ન એવાં કોઈ બે સ્થાનનું જ્ઞાન સંભવે નહીં.

Contingent, અનાવશ્ય [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૧૫૧.

Continuity, સાતત્ય [પ્રા વિ.]

Continuity of interest રસ-નિર્માણ [મ. ન. ચે. શા.]

Continuous quantity, સમસ્ત
ખરિમાણ [મ. ન. ચે. શા.]

Contradition, વ્યાધાત, વિપ્રતિપત્તિ
[હી. પ્ર.]

સ. મી. (૧) ૪૬: ઘણા કાળ સુધી સામાન્ય-તઃ સ્વીકૃત આ મત પ્રચલિત હતો, પણ પછી જ્યારે આર્કલી નામે તત્વચિંતક પેદા થયો ત્યારે તેણે તેમાં વ્યાધાત સિદ્ધ કરી બતાવ્યો. (૨) ૯૦: તાત્પર્ય કે વિજ્ઞાનવાદીના મત પ્રમાણે જે ભાવના તર્કદૂષિત ન હોય, જેમાં પત્રિણામે કોઈ પણ પ્રકારની વિપ્રતિપત્તિ ન સંભવે, તે ભાવના સત્ય.

Contradiction in terms ૧.

વદતોવ્યાધાત [મ. ન.]

ચે. શા. ૭૦: પ્રથમ તો એ જ છે કે અપ્રતીત ચેતનવ્યાપાર અર્થાત ચેતનવ્યતિક્રિત ચેતન. એ તો વદતોવ્યાધાત છે.

૨. શબ્દવિરોધ [૨. મ.]

ક. સા. ૧, ૧૮: અમે તો 'શીઘ્ર કવિતા' એ શબ્દવિરોધ જ ગણીએ છીએ. દુષ્ટ પવિત્રતા કે કૂર દયા હોય, તો શીઘ્ર કવિતા હોય.

૩ અન્તર્વિરોધ [ન. ભો.]

Law of Contradiction—૧.

વ્યાધાતનો નિયમ [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૧૩: બીજો નિયમ વ્યાધાત. એકની એક વસ્તુ અમુક રૂપે હોય ને ન હોય એમ એકી વારે ને એક જ સ્થાને બની શકે નહિ.

૨. વિરોધનો નિયમ [મ. ૨.]

અ. ન્યા. : વિરોધ (c.) નો નિયમ—કોઈ પણ ચીજ હોઈ અને ન હોઈ શકે નહીં.

Contradictory, ૧ વ્યાહત [મ. ન.]

ચે. શા. ૩૬૨: શ્રદ્ધા અને અશ્રદ્ધા એ આ પ્રકારે બહુ નિકટ સંબંધવાળાં છે, અને, કોઈ બે વિરૂદ્ધ અથવા વ્યાહત નિર્દેશ પરત્વે મનની જે સ્થિતિ તેનાં રૂપાન્તરમાત્ર છે.

૨. વિસંવાદી [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૯૯: આને આપણે બીજી ભાષામાં એમ પણ કહીએ કે 'હા' અને 'ના' પરસ્પર વિસંવાદી છે, 'હા' અને 'ના' પરસ્પર વિરૂદ્ધ છે અને 'હા' અને 'ના' પરસ્પર ઉદાસીન છે.

૩. સર્વોંશે વિરુદ્ધ, પરસ્પરવ્યાહત, વિરુદ્ધ [હી. પ્ર.]

સ. મી. ૧૪૨: જુઓ Contrary.

૪. મારક [દ. બા.]

Contrary, ૧. વિરુદ્ધ [મ. ન.]

ન્યા- શા. ૧૫૫.

૨. અંશતઃ વિરુદ્ધ [હી. પ્ર.]

સ. મી. ૧૪૨: તર્કશાસ્ત્ર વા ન્યાયશાસ્ત્રમાં સર્વોંશે વિરુદ્ધ (Contradictory) અને અંશતઃ વિરુદ્ધ (c.) એ બે પદોની વચ્ચે ધણો મહત્વનો અંતર સ્વીકારવામાં આવ્યો છે.

૩. વિરોધી [દ. બા.]

Contributor, ભાગગ્રાહી [દ. બા.]

Convention, ૧. સંકેત [ર. મ.]

ક. સા. ૨૭૭: સુધરેલી કુનિયામાંના એકે એક દેશના સાહિત્યમાં કવિતા પિંગળના (છંદના) નિયમો પ્રમાણે થઈ છે, માણસનતિના અનુભવથી સમજાયું છે કે કવિતાનો અને છંદ (mètre) નો સંબંધ માત્ર સંકેત (c.) નો નથી પણ અંદરના સ્વરૂપનો છે.

૨. પ્રણાલિકા [ક. મા.]

ગુ. ૧૯૮૦, ભાદ્રપદ, “પ્રણાલિકાવાદ”, ૨: પૂર્વજો તરફ પૂજ્યભાવ એ સંસ્કારનું એક અગત્યનું અંગ છે. પણ એ પૂજ્યભાવને અનુભવનાર ધણા વખત જુની પ્રણાલિકાનો ભક્ત થઈ જાય છે.

૩. પ્રથા [બ. ક.]

સુ. જુઓ Constitutional.

Conventional—૧. કૃતક [ગા.મા.]

સ. ચં. ૪, ૪૬૯: કુસુદિની મૂળથી નુટી! કૃતક (કૃત્રિમ, C.) જગ-ધર્મથી છુટી!

૨. સાંકેતિક [ર. મ.]

ક. સા. ૪૩: નાટકની અધમ સ્થિતિનું આ સિવાય એક બીજું પણ કારણ છે; અને તે એ કે ગુજરાતી સાહિત્યમાં સર્વાનુભવરસિક કવિ ઘણા થોડા કે ભાગ્યે કોઈ જ છે. કેટલાક નાટક લખનારને સાહિત્યનું કંઈ જ્ઞાન હોય છે ખરું પણ તેથી કંઈ કમિત્વશક્તિ આવતી નથી. સાંકેતિક નિયમો પાળેલા અને સાંકેતિક પદો વાપરેલાં ભાવમાં આવે છે, પણ ભાવનો પ્રવેશ તો કોઈ ઢેઠાણે નજરે પડતો નથી.

Conversationalist, ૧. સંભાષણ-પદ, સંવાદચતુર [દ. બા.]

૨. વાતડાણું [જૂનો-વિ. મ.]

Converse, વ્યતિક્રાન્ત [મ. ર.]

જુઓ Conversion.

Conversion, ૧. પરિવર્ત [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૭૧: નિર્દેશનાં ઉદ્દેશ અને વિધેય પદ પોતપોતાનાં સ્થાન બદલે તેને પરિવર્ત કહેવાય છે.

૨. પરિવૃત્તિ [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૧૦૭: ‘કેટલાંકે વાણીઆ વૈજ્ઞવ છે’ તેની પરિવૃત્તિ ‘કેટલાંકે વૈજ્ઞવ વાણીઆ છે’ એમ સાદી રીતે જ કરી શકાય.

૩. વ્યતિક્રમ [મ. ર.]

અ. ન્યા. જ્યારે આપણે કોઈ પણ નિર્દેશના ઉદ્દેશ અને વિધેયને સ્થળાંતર કરીએ ત્યારે વ્યતિક્રમ થયો કહેવાય; પણ વ્યતિક્રમણીય (Convertible) નિર્દેશમાંથી વ્યતિક્રાન્ત (converse) નિર્દેશ કરતાં આપણે બે નિયમો ધ્યાનમાં રાખવા પડશે; (૧) નિર્દેશનો ગુણ (અભાવવાચક અથવા અસ્તિત્વવાચક) તેનો તે રહેવો જોઈએ, અને જે પદનું વ્યતિક્રમણીય નિર્દેશમાં ગ્રહણ ન થયું હોય તેનું કદાપિ વ્યતિક્રાન્ત નિર્દેશમાં ગ્રહણ થતું જોઈએ નહીં.

(Psycho-ana.) વિપર્યય [ભૂ.ગો.]

Conversion by contraposition, વિપરીત પરિવર્ત [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૭૩: જોના પરિવર્ત કરવામાં બે ક્રમ રાખવા પડે છે, ‘કેટલાંક માણસ દેશી નથી’, એનો પરિવર્ત “કેટલાંક દેશી, માણસ નથી” એમ નહિ થઈ શકે. એમાં તો પ્રથમ વિપરીત-કરણ કરવું પડશે; પછી શુદ્ધ પરિવર્ત થઈ શકશે. “કેટલાંક માણસ દેશી નથી”; (વિપરીત) “કેટલાંક માણસ વિદેશી છે” આમ કરવાથી “કેટલાંક માણસ દેશી નથી” એ ૩-૫ બદલાઈ તેનું “કેટલાંક માણસ વિદેશી છે” એવું ૩-૩૫ થયું, એટલે શુદ્ધ પરિવર્ત સમજે બની શકશે; “કેટલાંક વિદેશી, માણસ છે.” આ પ્રકારના પરિવર્તને વિપરીત-પરિવર્ત કહે છે.

Conversion per accidens—

વિશિષ્ટ પરિવર્ત [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૭૩: “કાન્તિમાન વસ્તુ” માત્ર આનંદ આપે છે” એનો પરિવર્ત “આનંદ આપનાર વસ્તુમાત્ર કાન્તિમાન વસ્તુ છે” એમ કરવો તે ખોટો છે, “કેટલીક આનંદ આપનાર વસ્તુ કાન્તિમાન વસ્તુ છે” એ પરિવર્ત ખરાબ છે. આને વિશિષ્ટ પરિવર્ત કહે છે.

૨. વિશિષ્ટ પરિવૃત્તિ [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૧૦૭: ‘હા’ માં કર્તા સર્વદેશીય છે પણ વિધેય હંમેશાં સર્વદેશીય હોવું નથી માટે એવી જગ્યાએ પરિવૃત્તિ કરતાં ‘હા’ ને બદલે ‘હું’ વાક્ય કરવું પડે. આને આપણે વિશિષ્ટ પરિવૃત્તિ કહીશું.

Simple conversion—૧. શુદ્ધ પરિવર્ત [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૭૩, જુઓ Conversion by Contraposition.

૨. સાધારણ વ્યતિક્રમ [મ. ૨. અ. ન્યા.]

Convertible, વ્યતિક્રમણીય [મ. ૨.]

અ. ન્યા. જુઓ Conversion.

Convocation, ૧. પદવીદાન [આ. બા.]

૧, ૧૮, ૫૦૭: બનારસ હિન્દુ યુનિવર્સિટીનું ‘કૉન્વોકેશન’ યાને પદવીદાન.

૨. પદવીદાનસમારંભ [ગૂ. વિ.]

Copraphitia, (psycho-ana.) મલો-સર્ગપ્રિયતા, મલપ્રિયતા [ભૂ. ગા.]

Copy, ૧. કિત્તો [જૂનો-ન. લ.]

ન. ગ્રં. ૩, ૧૬૫: નમુનાની એક લીટી લખી આપી હોય તે પ્રમાણે જોઈ જોઈને લખવું તેને ઇમેજમાં કાપી કહે છે, એને પહેલાં નિશાળોમાં કિત્તો કહેતા.

Copy book—૧. દોષીસ્તાન [જૂનો-કરણધેલો]

૨. દસ્કતશિક્ષક [અજ્ઞાત]

૩. અનુલેખનપુસ્તક [મ. ૨.]

શિ. ઈ. ૧૦૦: ધીમે ધીમે અનુલેખનપુસ્તકોમાં નીતિસૂત્રો પણ આપવાં જોઈએ.

Copywriting—અનુલેખન [ગૂ. વિ. વિ. ૪૬]

Copyright—૧. નકલહક [વ્યા-જ.]

૨. અધિકારવામિત્વ, સ્વામિત્વ [દ. બા.]

Co-respondent, (Law) સહપ્રતિ-

વાદી-સહપ્રતિવાદિની [ખ. ક.]

સ. કુ. ૩૫: પડવાને દિવસે પોતાની જ મેડીમાં પોતાના જ પલંગપર વ્યભિચાર કરનાર પતિએ બીજને જ દિવસે તેની સહ-પ્રતિવાદિની (C.) ની જ શીખવણીએ પ્રત્યારોપ થઈ કહાડયો.

Corollary, ૧. ઉપન્યાસ [મ. ૨.]

સિ. અ. ૪૨: તમારું જ ઇન્દ્રિયનું એટલું તો જ્ઞાન છે કે ‘હિરેડિટી’ અને ‘ડિસેન્ટ’ નો અર્થ તમે સમજી શકો. મહત્વનો નિયમ ‘હિરેડિટી’ કે ‘ડિસેન્ટ’ નો છે જ નહીં; મહાનિયમ ‘ઈવાલ્યુ-શન’ નો-ઉદ્ભવનો-છે. એ નિયમથી મનુષ્ય જાતિની ઉત્તરતા જીવમાંથી ઉત્પત્તિ (ડિસેન્ટ) સમજાવી શકાય છે; એ નિયમમાં સંતતિને (હિરેડિટી) પૂર્વજોના મુખ્ય ગુણો પ્રાપ્ત થાય છે, એ સત્ય ઉપન્યાસ તરીકે આવે છે.

૨. ઉપસિદ્ધાન્ત [હ. પ્રા. ગ. પ. ૬]

૩. ફલિત સિદ્ધાન્ત [દ. બા.]

Correspondence, ૧. અનુવિધાયકત્વ [મ. ન]

ચે. શા. ૧૧૩: જે પ્રત્યક્ષ ક્ષણિક છે તેને ઉપજીવનારો તત્ત્વસંઘર્ષ પણ ક્ષણિક જ હોવો જોઈએ. પરંતુ આત્મ અનુવિધાયકત્વ સર્વાશે પૂર્ણ નથી.

૨. અનુરૂપતા, સંવાદિતા, સામ્ય [હી. પ્ર.]

સ. મી. ૬૮: આપણે જોયું કે પદાર્થ અને પદાર્થવિષયક જ્ઞાનની અનુરૂપતા તે સત્ય.

Correspondence theory—

અનુપ્રતિબિંબવાદ [હી. પ્ર. સ. મી. ૧૬૩]

Cosmogony, સર્ગમીમાંસા, જગ-દુત્પત્તિમીમાંસા [દ. બા.]

Cosmology, ૧. સર્ગમીમાંસા, સૃષ્ટિ-રચનાવિદ્યા [દ. બા.]

Cosmopolitan, adj. ૧. વિશ્વગ્રાહી [મ. ૨.]

શિ. ઇ. ૪૨: ઉચ્ચતર શિક્ષણ હમેશાં વ્યક્તિવિશિષ્ટ અને વિશ્વગ્રાહી છે.

Cosmos, ૧. સુવ્યવસ્થ-સુપ્રયુક્ત-સુ-
વિન્યસ્ત-રચના [હી. પ્ર. સ. ૧૭૧:]

Cosmic, સુવ્યવસ્થ, સુવિન્યસ્ત [હી.
પ્ર. સ. મી. ૧૬૧]

Councillor, મન્ત્રદ [મ. સ.]

ગો. આ. ૧૭૬: ત્યાં થોડા દિવસ રહી મેરબી-
ના કામ સારૂ મન્ત્રદો (C. S.) પક્ષવાદીઓ
(pleaders) આદિ કેટલાક ચુદસ્થોના મત
લીધા.

Country-house, દેશગૃહ [વ. ઑ.]

વ. ૧, ૨૧૩: અમીરવર્ગની વગ વધારવામાં
'કન્ટ્રીહાઉસ' યાને 'દેશગૃહ' (ભાગવતના
ખાલપ્રબોધનીટીકાકાર એક રથળે વૈરા:
અને જાનપદા: ના અર્થ "પુરવાસિન: દેશ-
વાસિનચ" એ શબ્દોથી કરે છે. એમાંથી
'Country' ને માટે 'દેશ' શબ્દ સૂચ્યો છે)
પણ એક મુખ્ય સાધન થાય છે.

Course-string, (Arch.) કંદોરો
[ગ. વિ.]

Court-martial, જંગી અદાલત
[દ. બા.]

Courtship, સંવનન [ગો. મા.]

સ. અ. ૫, ૩૨૨: પરિશીલક મદન સંવનન-
(સંવનન=લગ્ન પહેલાં સ્ત્રીને વશ કરવાનો પ્રયત્ન=
C., wooing) કાલથી વિવાહ સુધી બીજ-
દશામાં રહે છે.

૨. પ્રિયારાધાન, અનુનય [દ. બા.]

Creative artist, ૧. કલ્પક [વિ.ક.]

કો. ૧, ૭, ૨: કલાકાર ઉર્ફે કલ્પક (આપ્ટ
આ શબ્દનો 'હાલમ' શીવાય બીજો ખાસ અર્થ
આપતા નથી. અહીં તેને મૂળ ધાતુ વલ્લપ
(કરકું, સરજવું) પરથી ચોળને 'ક્રીએટર;
ક્રીએટીવ આર્ટીસ્ટ' એવા અર્થમાં વાપર્યો છે)
તું સર્જન તેની તથા તેના સહાનુભાવકની
માનવતાના અંગમાત્રને, અને તે પુરેપુરાં, ખીલવે
ને તોષે છે.

૨. સ્રષ્ટા [ન. ભો.]

Creative faculty—૧. સર્જશક્તિ
[ગો. મા.]

૨. નિર્માણશક્તિ [કે. હ.]

અ. શ. ઉપોદ્ધાત, ૨૭: અનુવાદની પદ્ધતિ
પંડિતની નહિ પણ પ્રતિનિર્માતાની રાખી છે.
પંડિતાધના અનુવાદ પરભાષાના સાહિત્યના
દુભાષિયા છે, એ કંઈ સ્વભાષાના સાહિત્યના
કુટુંબી નથી. મૂળની નિર્માણશક્તિ (o. f.)
ની સરસાઈ કરતી પ્રતિનિર્માણશક્તિથી
(Recreative genius) જે અનુવાદ રચવા-
માં આવે છે તે જ સ્વભાષાના સાહિત્યનું
અંગ બને છે.

**Creche, (public nursery for chi-
ldren) જાહેરબાળગૃહ** [સૌ. સરો-
જની મહેતા]

સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્યવાદ, ૨૬૫: જાહેર બાળગૃહ
(o.) માં બાળકોને ઉછેરવાની પ્લેટોની ચોજના
કરતાં આ ચોજના ધણી જ વધારે ઉત્તમ છે.

Creed, ૧. મૌલિક મન્તવ્ય [અ. ન.]

સ. ૧૯૨૧, ફેબ્રુઆરી, કૉંગ્રેસના મૌલિક
મન્તવ્યમાં—"ક્રીડ" માં-અમર્યાદિત સ્વરાજ્યનો
સ્વીકાર તેઓ કરાવી શક્યા હતા.

૨. સિદ્ધાન્તસૂત્ર [હિં. હિ.]

વ. ૨૦, ૪૭૧: પ્રમુખ શ્રી હરીમજબે
ગાંધીજી પ્રત્યે વફાદારીપૂર્વક પણ ન્યાયની રીતે
કરાવ્યું કે હજરત મોહામ્મદના સુધારો કૉંગ્રેસના
મૂળ સિદ્ધાન્તસૂત્ર (o.) ની વિરુદ્ધ છે અને
તેથી તે આ પ્રસંગે વિચારી શકતો નથી પણ
એ મૂળ સૂત્રમાં ફેરફાર કરવાની દરખાસ્ત લાવી
શકાય છે.

૩. જીવનમંત્ર, વ્રત, કુલરીતિ,
કુલવ્રત [દ. બા.]

Criterion, ૧. આદર્શ, પ્રમાણ, કસોટી
[હી. પ્ર. સ. મી. ૧૭૩].

૨. માપ, ગજ, ગમક [દ. બા.]

Criticism of interpretation
નિરૂપણાત્મક વિવેચન [ર. મ.]

બુ. પ્ર. ૭, ૧૮૮: Criticism of Inter-
pretation (નિરૂપણાત્મક વિવેચન)નું એક જ
કાર્ય પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં થયું છે અને
તે દયારામના હિન્દી કાવ્ય 'સતસૌમ્ય' ઉપરની
ગુજરાતી ટીકા.

Critique, મીમાસા [મરાઠી, દિ. ગી. ૬૮]

Cross Division, બુઓ Division.

Crude, મૂળભૂત [મ. ન. એ. શા. ૫૪૧]

Crusade, ૧. ધર્મયુદ્ધ [અગ્રાત]

૨. ધર્મસંગ્રામ [હા. દ.]

ઉ. ઝ. ૧૦: પરિણામે ૧૩ ધર્મસંગ્રામે
(C. ૭) થયા, ને ફેગટ ગયા.

Culture, ૧. સંસ્કાર [અગ્રાત]

૨. સંસ્કારિતા [અગ્રાત]

૩. સંસ્કૃતિ [અગ્રાત]

Cumulative, ૧. પ્રગુણિત [બ. ક.]

ક. શિ. ૧૯: The poorest and the lowliest and the lost જેમ જીજીમાં દરેક કડીમાં આવે છે, તેમ અનુવાદમાં ચ તેને તે સખ્તે ફરી ફરીને આવવા નોંધાયે: એકને એક બિંદુએ ધા ફરી ફરીને પડતાં ને પ્રગુણિત (C.) અસર થાય, તે ઈષ્ટ હોવાથી.

૨. વિવર્ધિત [બ. ક.]

ધ. દિ. ૫૩: સંસ્કૃતિના સંક્રાન્તિકાળમાં મોટા અને વ્યાપક ફેરફારો ન્યારે ડગલે ડગલે વિવર્ધિત વેગ (C. velocity) થી થતા આવે છે ત્યારે તેના ઇતિહાસ ઉકેલવા રચવામાં મુશ્કેલી પડે ન છે, એ નજીવું છે.

૩. ધારાવાહી, ઉપચીયમાન
[પ્રા. વિ.]

૪. પિડિત, સમુચ્ચિત [દ. બા.]

Cumulative meaning—ઉપ-

ચિત અર્થ [પ્રા. વિ.]

Curtain-lecture, ૧. નિશાભાષણ
[ઉ. કે.]

વ. ૧, ૬૨: નિશાભાષણો નખળા મનના પુરુષો ઉપર કેવી અસર કરી શકે છે તેના જ્ઞાન-વાળી ભક્ષ્મીનંદન શેકની માને આ બધા વૃત્તાન્તમાં સ્પષ્ટસ્વતીચંદ્રનું ભવિષ્ય શંકાશીલ લાગ્યું.

૨. રાત્રીભાષણ [ભોગીન્દ્રરાવ રત-
નલાલ દીવેટિયા]

દીવાળી કે હોળી, ૧૬: આમ રાત્રીભાષણો

દરરોજ પતિ પત્ની વચ્ચે ચાલતાં અને પતિ બિચારો કંટાળી અડધો ઉધમાં અડધો નગતો પડ્યો પડ્યો લોહી બાળતો.

૩. કાન્તાબોધ [દ. બા.]

Custodian, ન્યાસરક્ષક—પાલક [દ. બા.]

Cuticle, ૧. રક્ષકચર્મ [ન. લ.]

ગુ. સા. ૨૫, ૨૪૧: રક્ષકચર્મ (C.) એ સૌથી ઉપલ્લ પડ છે. ફેલો થાય છે ત્યારે ઉપરી આવે છે તે ન.

Cyclone, વાયુવમલ [ન. લ.]

ગુ. સા. ૨૩, ૧૯૬: સધળા વહાણવટીઓને ચેતવણી દાખલ નહોર કરવામાં આવ્યું હતું કે એક નાવું સરખું વાયુવમલ (સાઈકલોન જેને ઇંગ્લેજમાં કહે છે તે) સગર ખેટ ઉપરથી ઉપડી-ને એ દિવસે પશ્ચિમ ભણી વળનાર છે.

૨. વંટોળચક્કી [બ. કો.]

સ. કુ. ૩૫: મનોદશાઓની આવી વંટોળ-ચક્કી (સાઈકલોન C.) કોઈ પણ ક્તયિ ચિત્રી હશે ખરી ?

૩. સાગરાવર્ત [દ. બા.]

Cyclopedia, જુઓ Encyclopaedia.

Cynic, નિઃસારવાદી [દ. બા.]

Cynical, ૧. વકભાવી [સૌ. લીલાવતી]

રેખાચિત્રો અને બીજા લેખો, ૪૧૨: બહારથી એ વકભાવી (C.) દેખાય છે પણ એની પાછળ હૃદયનો ધબકાર ચતુર જોનારને તરત દેખાઇ આવે એવો છે.

Cynicism—૧. અવગણનાપૂર્ણ
અરુચિ [ર. મ.]

ક. સા. ૨, ૩૪૭: પાત્રોના લક્ષણની ઘટનામાં ક્તયિ વૃત્તિઓના સ્વાભાવિક ઉદ્ભવ તરફ એવી અવગણનાપૂર્ણ અરુચિ (C.) દર્શાવી છે કે જે વિષયમાં કોઈ પાત્ર પૂન્ય લાગવા માંડ્યું હોય તે ન વિષયમાં તે કુદ્દ છે એમ વચ્ચે વચ્ચે ક્ષિત થાય છે.

૨. તત્ત્વકિંવાદ [દ. બા.]

D

Dais, ૧. ઉચ્ચાસન

ત્રીજી પરિષદ, ૧૫૫: મહારાણી વિકટોરિયાની પ્રતિમાની આસપાસના ઉચ્ચાસન (d.) ઉપર મધ્યભાગે પ્રમુખના ટેબલ અને તેની બંને બાજુએ એનન્સીના અમલદારો બીરાજ્યા હતા.

૨. વ્યાસપાટ [બ. ક.]

અં. ૧૨૫: પ્રમુખપદને માટે દાનરાસ બિહારી ઘોષને પસંદ કરવાની ઔપચારિક (formal ફોર્મલ) દરખાસ્તના બાષણો પૂરાં થતાં તે રા. રા. બાળ ગંગાધર ટિળક વ્યાસપાટ (d. સભા-મંડપમાં એક છેડે રચેલું ઉચ્ચાસન, જેના ઉપર મધ્યમાં પ્રમુખનાં ખુરસી ટેબલ) ઉપર સ્થૂડયા જ.

૩. વ્યાસપીઠ [અસાન]

૪. વ્યાખ્યાનપીઠ, શિષ્યપીઠ [દ. બા.]

Data, ૧. સામગ્રી [હિ. હિ.]

વ. ૧૬, ૭૪૪: વસ્તુતઃ જેને આવી દૃષ્ટિએ સિદ્ધાન્ત કહેવામાં આવે છે એ અપૂર્ણ સામગ્રી (d.) ઉપરથી કાઢેલા હોય ખરો સિદ્ધાન્ત જ નથી.

૨. પક્ષ [ગૂ. વિ.]

વિ. ૭૭: પૂરતા પક્ષ (d.) પરથી સહેલી ત્રિકોણરચના.

Data of consciousness—જ્ઞાન-સામગ્રી, મનસ્જોષ્ઠર સામગ્રી [હિ. પ્ર. સ. મી. ૧૭૧.]

Dead-lock, મડાગાંઠ [ઉ. કે.]

વ. ૧૭, ૨૬૭: જે મડાગાંઠોના (d. 1.) ભયથી આવી સંકુલ થોળના ઊભી થઈ છે તે મડાગાંઠોના પ્રસંગો તે આમાં પણ ઊભા નહિ થાય એમ નથી.

Decentralization, ૧. અધિકાર-સંવિભાગ [ઉ. કે.]

વ. ૧૫, ૫૮૫: અધિકારસંવિભાગ (D.) ના કમિશનની ભલામણોને અનુસરતી સૂચનાઓ સરકાર અમલમાં મૂકવાની આનાકાની કરે છે.

૨. કેન્દ્રવિભાગ [બ. ક.]

લે. બા. પ્રવેશક, ૪૯: પછી એ જ અરસામાં

રા. રા. નરસિંહરાવે હિંદીનું ખરું સ્વરૂપ બતાવી આપ્યું; અને મહેં...એવી દલીલો કરી કેન્દ્રવિભાગ (d.) ના વ્યવહાર કૃષ્ણબિન્દુથી એમના જ બોધનું સમર્થન કર્યું.

૩. સત્તાવિભાગ [દ. બા.]

Decentralized, અનેકકેન્દ્રી [બ. ક.]

અં. ૮૦: પછી એ જ અરસામાં રા. રા. નરસિંહરાવ દીવેટિયાએ હિંદીનું ખરું સ્વરૂપ બતાવી આપ્યું; અને એ કાર્યસિદ્ધિ અને સૌકર્ય માટે પણ કોટચવાધ પ્રત્યે સમાન સામાન્ય તથાપિ અનેકકેન્દ્રી (d. ડિસેન્ટ્રલાઇઝડ) પ્રવૃત્તિઓ જ વધારે વ્યવહારુ...એવી દલીલો વડે એમના જ બોધનું સમર્થન કર્યું.

Decorative,

Decorative art, પ્રસાધનકલા

[બ. ક.]

ચુનરાતી, દિવાળીપર્વ, ૧૯૨૬, ૧૬: કળા-ઓમાં વાહનમેદ મેદ પડે છે. કેટલીક રિથર “વસ્તુ” ને જ નિરૂપી શકે, કાલશ્રોતમાં બેઠી “વસ્તુ” ને નહીં. ચિત્રકલાને જ અહીં વળગી રહિયે; મૂર્તિકલા (sculpture), રચાપત્ય (Architecture) અને એની વચ્ચે પેટા મેદો છે, તે તે બેચને, તેમ જ ત્રણેની ન્હાની બહેન કે છાયા જેવી પ્રસાધનકલા (d. a.) જે કલાપ્રીતિને રમત કે શોખ (hobby) ની લીલા જેમ ગમે તે ચીજ કે પ્રસંગ ઉપર દેવાવે છે તેને પણ આ અર્થમાં જતી કરિયે.

Decorator, સુશોભકાર [રવિશંકર મહાશંકર રાવળ]

સા. ૫, ૩૨૬: આ બીજા પ્રકારનું ક્ષેત્ર ઘણું વિશાળ છે, અને તેમાં પણ બીજા અનેક ઉપવર્ગો પાડી શકાય જેવા કે Designers (સુરમ્ય રચનાકારો) subject painters (વસ્તુચિત્રકાર) Illustrator (લેખકચિત્રકાર) Decorators (સુશોભકાર).

Deduction, ૧. ૧. પરામર્શ [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૮૭: “મનુષ્ય દોષપાત્ર છે” એવા નિર્દેશ ઉપરથી ‘રાજા દોષપાત્ર છે’ એ નિર્દેશ ઉપર આવવાના વ્યાપારને પરામર્શ કહે છે,

અને એવા પરામર્શની જ મુખ્ય રીતે આ શાસ્ત્રના આ વિભાગમાં પરીક્ષા કરવાની છે માટે તેને પરામર્શખંડ કહે છે.

૨. પરામર્શાનુમાન [મ. ૨.]

શિ. ઇ. ૧૨૪: સ્કેલેરિટસિઝમે સીમાત્યાગની ભૂલ કરી હતી. પણ તેના પરિણામ તરીકે પરામર્શાનુમાનની શક્તિ સંવર્ધિત થઇ હતી.

૨. ૧. અનુમાન [મ. ન. ન્યા. શા.]

૨. પરામર્શજન્ય જ્ઞાન [હી પ્ર.]

સ. મી. ૧૭૦.

Deductive—નિર્ણયપ્રયોજક [અ. ન.]

સ. ૧૯, ૨૭૧: સમાલોચનાની એ પદ્ધતિઓ હોય છે: (૧) નિર્ણયપ્રયોજક અર્થાત્ અંગીકૃત નિર્ણયોનો પરીક્ષ્ય ઉપર પ્રયોગમાત્ર કરનારી, અને (૨) નિર્ણયગામી અર્થાત્ પરીક્ષ્યની પરીક્ષા કરીને તેને પરિણામે નિર્ણય ઉપર આવનારી. પ્રથમ પદ્ધતિને ઈન્ડ્યુક્શનમાં d. કહે છે, અને બીજી પદ્ધતિને inductive કહે છે.

Deductive logic—૧. પરામર્શ-

ખંડ [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૮૭: જુઓ Deduction.

૨. અનુમાન [ગો. મા.]

સા. જી. ૯૬: ઉત્સર્ગરચનાના ન્યાયશાસ્ત્રને ઈન્ડ્યુક્શનમાં Induction અથવા વ્યાપ્તિની પ્રાપ્તિ કહે છે અને લક્ષણદ્રશી દૃષ્ટિસૃષ્ટિના ન્યાય-શાસ્ત્રને Deduction એટલે અનુમાન કહે છે.

Deductive method—નિગમન-પદ્ધતિ [આ બા.]

આ. ધ. ૧૮: નિગમનપદ્ધતિ (D. M.)—એટલે સ્વતંત્ર રીતે વસ્તુના મૂળ સ્વરૂપમાંથી જ પ્રસ્તુત વિષયમાં સિદ્ધાન્તો ઉપજાવી કાઢવાની પદ્ધતિ, જેને અનુસરવાથી તાત્ત્વિક અને આકસ્મિક અંશોને ભેદ પાડી શકાય છે.

Deductive science—પરામર્શ-નિબંધનશાસ્ત્ર [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૧૩૫: પરામર્શનિબંધનશાસ્ત્રો તેને બાણવાં કે જેમાં, સિદ્ધ કરેલી વ્યાપ્તિઓને અમુક અમુક અકિત પરત્વે લગાડવાનો, એટલે કે આપેલા સાધ્યાવયવને પક્ષાવયવ યોજ

આપી નિગમન ઉપજાવવાનો વ્યાપાર થતો હોય છે.

Defensive war, ૧. વારણયુદ્ધ [ન. લા.]

સ. ન. ગ. ૪૭૯: વારણ યુદ્ધ એટલે ચઢી આવેલા શત્રુને નિવારી પોતાનું રક્ષણ કરવું હોય તે પ્રસંગે રાજ્યે સંઘ્રામમાંથી પાછા ફરવું નહિ, પણ ક્ષત્રીનો ધર્મ શો છે તેનું વારંવાર સ્મરણ કરી ઉત્સાહથી લડવું.

૨. આત્મરક્ષાયુદ્ધ, પ્રાપ્તિયુદ્ધ [દ. બા.]

Deification, દેવપ્રતિષ્ઠા [ગો. મા.]

સા. જી. ૨૧૪: જુઓ Apotheosis.

Deist—એકેશ્વરવાદી [ન. લ.]

ઈ. ઇ. ૨૮૭: એ (હોર્ડે શેફ્ટસબરી) ધર્મ-મતમાં માત્ર એકેશ્વરવાદી (d.) હતો. એટલે ઈશ્વર છે એ સિવાય બીજું કંઈ પણ ધર્મમાં માનતો નહિ.

Deliberation, ૧. વિચારણા [મ. ન.]

એ. શા. ૬૦૯: વિચારણા પછી છેવટનો જે નિશ્ચય તે સારો અને બુદ્ધિયુક્ત હોય તો ફરી ફરી કરવો પડતો નથી.

૨. વિમર્શ [પ્રા. વિ.]

૩. વિમર્શન [કિ. હ. અ. નો.]

Demagogue, ૧. લોકાનુચર [મ. ૨.]

શિ. ઈ. ૫૩૯: જુઓ Anarchy.

૨. ફૂંટેતા [પુનર્વસુ]

મુ. ૧૯૮૨, આષાઢ, ૭૮: ઈતિહાસદ્રષ્ટિ-વિદોષા તંત્રીઓને પણ સાહિત્યના Dd. (ફૂંટેતાઓ) બાહોશ તંત્રી તરીકે સાતમે આસમાને ચડાવે છે.

૩. લોકછંદાનુવર્તી, લોકભક્ત

[દ. બા.]

Dementia praecox (Psycho-ana.)

મનોવ્યાપારસંતુષ્ટિ [ભૂ. ગો.]

Democracy, ૧. પ્રજાસત્તાક રાજ્ય

[અગ્રાત]

૨. બહુશાસન [મ. ૨.]

શિ. ઈ. ૪૦: જુઓ Aristocracy.

૩. પ્રજાશાસન [બ. ક.]

યુ. સ્ટે. ૭૮: જુઓ Aristocracy.

૪. લોકશાસન [ર. વા.]

નિ. ૧, ૪૯: વેપારમાં સ્વાભાવિક રીતે આપણુદે કે એકહૃદી સત્તાને અવકાશ નથી. તેમાં સર્વનો સરખો સમાસ છે. આપણું પચો, મહાનનો વગેરે એ સૂત્રનું સમર્થન કરે છે. લોકશાસનનાં તત્ત્વો આપણે ત્યાં વિદ્યમાન છે એટલું જ નહિ પણ પ્રવર્તમાન છે.

૫. લોકતંત્ર [ચં. ન.]

સ. ૧૯૨૧, માર્ચ: સર્વ સ્વરાજ્યવાદીઓ-શું મિતવાદીઓ કે શું અસહકારવાદીઓ-એ તો એકમતે અને એકે અવાજે કહી રહ્યા છે કે જ્યાં સુધી અધિકારીતંત્રને સ્થાને લોકતંત્ર સ્થપાયું નથી ત્યાં સુધી લોકહિતને અને લોકમતને જે માન મળ્યું નેહ્યે તે મળવાનું નથી.

૬. લોકશાહી [મ. હ.]

સ. મ. ૬: અમેરિકા લો. લોકશાહીના એ જખરા પ્રયોગને હાલ ધડીએ કાળપ લગાડનાર રાજકીય અનીતિમાં પડેલા અમેરિકનની કલ્પના પણ પોતાના દેશના વિસ્તાર અને સાધનોથી જન્યત થયેલી જણાયો.

૭. પ્રજાચત રાજ્યતંત્ર [આ. બા.]

વ. ૨૬, ૨૮૩: આ પ્રાસંગિક નોંધમાં જે વિષય તરફ હું વાચકનું ધ્યાન ખેંચવા ઇચ્છું છું તે પૂર્વોક્ત ગણિત અને ભૌતિકશાસ્ત્ર કરતાં વધારે વ્યાવહારિક મહત્વનાં છે, કારણ કે મનુષ્યનું સામાજિક જીવન અત્યારે એમાં પરોવાયેલું છે: અને એ વિષય તે 'D'. અર્થાત્ પ્રજાચત રાજ્યતંત્ર.

Democrat—લોકતંત્રવાદી [ચં. ન.]

સ. ૨૬, ૧૦૪: જેઓ લોકતંત્રની હિમાયત કરે છે તેઓના મુખ્ય મુદ્દો જ એ છે કે જ્યાં સુધી રાજ્યતંત્રમાં લોકમતને પ્રથમ સ્થાન આપવામાં નહિ આવે ત્યાં સુધી આણું લોકહિત સધાવાનું નથી. લોકતંત્રવાદીઓ આ બાબત પુકારી પુકારીને કહી રહ્યા છે.

Democratic, ૧. પ્રજાસત્તાક [અજ્ઞાત]

૨. લોકભોગ્ય [આ. બા.]

વ. ૨૪, ૨૦૦: એ સાહિત્ય વિદ્વંસોગ્ય નહિ પણ લોકભોગ્ય (D.) થયું નેહ્યે અને એનો વિષય પણ સામાન્ય જનનું હૃદય હોયું નેહ્યે એમ એ ઉત્સાહપૂર્વક પ્રતિપાદન કરતા.

Demonstration, પ્રયોગસિદ્ધિ [દ. બા.]

Demonstration farm—પ્રદર્શન-ક્ષેત્ર [વ. ઓ.]

વ. ૪, ૫: ખાસ મહત્વનો ઠરાવ એ થયો કે પ્રયોગીક્ષેત્ર (Experimental farms) ઉપરાંત દરેક થાણાને અંગે કેટલાંક પ્રદર્શન ક્ષેત્રો (D. ff.) રાખવાં-જેથી લોકને નવી પદ્ધતિના લાભ નજરોનજર જણાય.

Denotation, ૧. વ્યક્તિવિશિષ્ટતા-ત્વ

[મ. ન. ચે. શા. ૩૨૯ અને ૩૩૪]

૨. ધર્મીવ્યાપ્તિ [રા. વિ. પ્ર. પ્ર. ૧૩.]

૩. દર્શનાર્થ [મ. ૨.]

અ. ન્યા. ત્રણેનાં અવતરણો માટે જુઓ Connotation.

૪. ક્ષેત્ર [બ. ક.]

લિ. ૪: ક્ષેત્ર (d. ડીનેટેશન) આમ વધતું ગયું, તેમતેમ મૂળ શબ્દની શાસ્ત્રીય વ્યાખ્યા બાંધવાનું કામ વડુ વડુ અધરું થતું ગયું.

Deomorphic[?] - theomorphic,

ધર્મરજુલુધારો [ન. ભો.]

૧. આ શબ્દ અંગ્રેજ કોશમાં નથી, અમુક સંજોગોમાં અનિવાર્ય લાગવાથી ચોક્કસ કરેલું નવું જ ધડતર છે. એ સંબંધમાં એમના પોતાના શબ્દો ખુલાસાપે ઉપયોગી થઈ પડશે:—

“અંગ્રેજ કોશમાં Deo-morphic શબ્દ નહિ જડે તે હું જાણું છું. મહે જે સ્થળે એ શબ્દ મૂક્યો છે તે સ્થળનો સંદર્ભ જોતાં જણાયો કે મહે ખાસ હેતુથી એ શબ્દ નવો ધડયો છે. આ રીતે નવા શબ્દ ધડવાની આવશ્યકતા ઉત્પન્ન થાય તો તેમ કરવાની અમુક મર્યાદામાં છૂટ સર્વને છે—(Phono-genesis શબ્દ મહે Pathogenesis ના સામ્ય ઉપર ભાષાશાસ્ત્રને અંગે ધડીને ચોજ્યો છે; તેમ અહિં અન્ય વિષયમાં આમ છૂટ લીધી છે—ધડતરનો હક કયો છે.)

“આ શબ્દ સહામે વાંધો hybridપણાને કાઢી સકાય ખરો. ઉત્તરમાં hybridની ચોજના-ઓ પણ સ્વીકારાય છે તેટલું કહી સકારો. છતાં

ન્યુઓ Anthropomorphist.

Deontology, કર્તવ્યશાસ્ત્ર, ધર્મશાસ્ત્ર
[દ. બી.]

Description, (as distinct from
definition લક્ષણ) ૧. વર્ણન [મ.ન.]

ન્યા. શા. ૪૫: આ પ્રકારના નિયમાનુસાર
નહિ, પણ અતિવ્યાપ્તિ અવ્યાપ્તિ આદિ દોષ
વિનાનું જે લક્ષણ હોય તેને “વર્ણન” કહેવાય છે.

૨. વ્યાખ્યા [ક. પ્રા.]

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીના હીરક-
મહોત્સવપ્રસંગનું વ્યાખ્યાન.

૩. ઉપલક્ષણ [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. પૃષ્ઠ: પદવ્યાપ્તિ ધર્મોનો નિર્દેશ કરવાને
બદલે પદના સ્વભાવસાધ્ય ધર્મો અને આકસ્મિક
ધર્મો બતાવી પદાર્થનું ઓળખાણ આપ્યું હોય
તેને આપણે ઉપલક્ષણ કહીશું.

Knowledge by description-

વર્ણનાત્મક-શ્રુત-પરોક્ષજ્ઞાન [હી. ધ્ર.]

સ. મી. ૧૫૩: અહીં માત્ર જ્ઞાનના જે બે
પ્રકાર છે—એક ‘પરિચયાત્મક જ્ઞાન’ એટલે
સાક્ષાત અપરોક્ષ જ્ઞાન, અને બીજો ‘વર્ણનાત્મક
જ્ઞાન’ એટલે શ્રુતજ્ઞાન વા પરોક્ષ જ્ઞાન, તે બેની
વચ્ચે રહેલ સ્પષ્ટ ભેદનું સ્પષ્ટીકરણ કરવાનો
આશય છે.

Design, યોજના [ન. લ.]

ન. ગ્રં. ૨, ૭૪: દરેક પુસ્તકની તુલના
કરવામાં તેની યોજના અને કૃતિનો વિચાર
કરવો જોઈએ. પારિભાષિક અર્થમાં આ બે
શબ્દ અમે જ પ્રથમ વાપરીએ છઈએ, તેથી
તેનું કાંઈ વ્યાખ્યાન અમારે કરવું જોઈએ. કાંઈ
જુગતી-ગોઠવણ કરવી તે યોજના એ અર્થ
તો જનપ્રસિદ્ધ જ છે- પણ વિવેચનશાસ્ત્રમાં
એનો અર્થ એમ કરવો, કે ગ્રંથકાર પોતાના
ગ્રંથમાં જે વસ્તુ જે રીતે જે ઉદ્દેશથી લખવાનો
પ્રથમ નિર્ણય કરે છે, તે વસ્તુ, તે રીત અને તે
ઉદ્દેશ એ સઘળાનું નામ યોજના. ઉદ્દેશ પ્રસંગને
ગણ્યો હોય તો એ ચાલે. D. ને માટે એ

એટલો જ વાંધો નડતો હોય તો Theo-
morphic એમ ફેરવવાને હું તૈયાર છું “-ન.
ભા. : ખાનગી કાગળ, તા. ૨-૧૧-૨૭.

શબ્દ અમે કામમાં લીધો છે. એ યોજનાને
પાર પાડવી તે કૃતિ.

Designer—૧. સંયોજક [ગ. વિ.]

અમદાવાદનો જીવનવિકાસ, ૨૧: અત્યાર
સુધી જેને આપણે સ્થાપત્ય ગણતા આવ્યા
છીએ, એ, બંધાવનાર તેમ જ પ્રભાના આનંદની
મૂર્તિરૂપ હવે. બંધાવનારાઓમાં તેના સંયોજકો
(dd) થી તે ઠેક પત્થર ધડનારાઓ સુધી
હરેક તેના નાના મોટા ભાગોમાં રસ લેવું.

૨, સુખ્ય રચનાકાર [રવિશંકર મહા-
શંકર રાવળ]

ન્યુઓ Decorator.

Despotism, ૧. વ્યક્તિરાજ્ય [મ. ન.]

સ. ૧૮, ૧૩૬: આપણા દેશમાં, તેમ જ જે
જે દેશમાં વ્યક્તિરાજ્ય (despotic govern-
ment) નથી તે સર્વ દેશોમાં, જાહેર ભાષણોની
એટલી બધી અગત્ય છે, કે એ કહાનો આવે
અનાદર સાથી આવે છે તેનું કાંઈ વિશેષ કારણ
પણ તપાસવું જોઈએ.

૨. નિંદુરશાસન [મ. ર.]

એ. ની. ૨૪૨: રાજશાસન વિકૃતિ પામતાં
નિંદુરશાસન થાય છે.

૩. સ્વેચ્છાશાસન [ક. મા.]

કે. લે. ૧, ૧૧૬: એકશાસન અથવા એક
રાજનું સ્વેચ્છાશાસન (d.) જેવું નવાબી વખતમાં
નવાબનું હતું તે.

Destructive, ૧. ઉચ્છેદક [પ્રે. બ.]

ન્યુઓ Negative.

૨. વિનાશક [ચં. ન.]

સ. ગોવર્ધનસ્મારક, ૭૪

૩. ખંડનાત્મક [ચં. ન.]

સ. ૨૬, ૫૬: શું સિદ્ધાન્તના સંબંધમાં કે શું
શબ્દપ્રયોગના સંબંધમાં, નિષેધાત્મક
(negative) ખંડનાત્મક (d.) સ્વરૂપ તે ગણી
હોવું જોઈએ.

૪. વિધ્વંસક [કિ. ધ.]

ન. સ. ૧, ૩૫૦

નહિ આપેલાં અવતરણો માટે ન્યુઓ
Constructive.

Detective, ૧. ગુપ્તશોધક [ન. ભા.]

પ્રે. ના. ૧૬: પ્રસ્તુત નાટકોમાં સમર્થમાં સમર્થ સાહિત્ય વિષયનો ગુપ્તસાધક (D.) પ્રેમાનન્દને પકડી કાઢી સકે એમ નથી.

૨. ભેદપારખુ [વિ. ક.]

કો. ૧, ૩, ૧૩૦: આમ કરવામાં લખનાર કે પછી કારણ વિના ભેદપારખુ (ડીટકટીવ), મોટરબોટ, એરોપ્લેન, રીવોલ્વર, પીસ્તોલો ને રોમાંચ કરાવે તેવાં અસંખ્ય સાહસોનો ઉપયોગ કરે છે.

૩. ગુપ્તચર [અજ્ઞાત]

૪. ચર, ચિત્રગુપ્ત [દ. બા.]

Detective story—૧ ભેદવાર્તા [વિ. ક.]

કો. ૧, ૩, ૧૨૬: સાહિત્યસૃષ્ટિમાં ભેદવાર્તાનું ('ડીટકટીવસ્ટોરી'નું) સ્થાન જરા કંઠગું છે.

૨. ભેદીવાર્તા [દ. બા.]

Determinism, અવશ્યતાવિવાદ, નિયતવાદ [દ. બા.]

Devolution, અપકાન્તિ [બ. ક.]

લિ. ૬૬: પાર્થિવતામાંથી આર્થતા એ સમુત્કાન્તિ (Evolution ધર્વાલ્યુશન). આર્થતામાંથી પાર્થિવતા-પાશવતા એ અપકાન્તિ (D. ડીવાલ્યુશન).

Dialectic, વિવાદશાસ્ત્ર [આ. બા.]

વ. ૨૪, ૨૪૭: વૈશેષિક દર્શનમાં જેમ આત્માના ગુણમાં બુદ્ધિને ગણાવીને, પછી બુદ્ધિના વિભાગમાં ચથાર્થ જ્ઞાન અને અચથાર્થ-જ્ઞાન એમ વિભાગ પાડીને ચથાર્થ જ્ઞાનના સાધનના નિરૂપણમાં પ્રત્યક્ષ અનુમાન વગેરે પ્રમાણનો વિચાર (Logic) કર્યો છે, એમ જ એકબે અક્ષ-પાઠના ન્યાયશાસ્ત્રમાં નથી. એમાં તો Dialogue ઉપરથી 'Dialectics' યાને વિવાદશાસ્ત્ર રચ્યું છે, અને તેની સાથે 'Logic' યાને પ્રમાણશાસ્ત્ર પણ આપ્યું છે.

Diamond,

Diamond jubilee—૧. હીરકમહોત્સવ [અજ્ઞાત-ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી]

૨. મણિમહોત્સવ [આ. બા.]

વ. ૪૮. ૧૩૪૪ ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીને આ વર્ષે સાઠ વર્ષ પૂરાં થયાં તેની

બુશાલીમાં ગઈ તા. ૬ માર્ચથી આરંભીને ચાર દિવસ એની 'ડાયમન્ડ જ્યુબિલી' અર્થાત્ મણિ-મહોત્સવ' (સોસાયટીનું અધિકારિમંડલ એને 'હીરકમહોત્સવ' કહે છે, પણ એ 'તરબુમિયો શબ્દ અમને એાછો કર્ણપ્રિય લાગવાથી અમે એને મણિમહોત્સવ કહ્યો છે.) ઉજવવામાં આવ્યો હતો.

Diamond wedding—સાભાગ્ય-મહોત્સવ, સૌભાગ્યનો મણિમહોત્સવ [આ. બા.]

વ. ૧૩, ૧૩૭: જુઓ Wedding.

Diarchy, ૧. દ્વિરાજ્યશાસન [ચં. ન.]

સ. ૨૪, ૧૨૬: બ્રિટિશ સરકાર હિન્દી સરકારની આપખુદ સત્તા ચાલુ રાખવા અને માત્ર તાબાની પ્રાંતિક સરકારને દ્વિરાજ્યશાસન-ડાયર્કી (D.) માં બદલી નાખવા માગે છે.

૨. દ્વિલો રાજ્યપદ્ધતિ [આ. બા.]

વ. ૨૪, ૨૦૧: મોન્ટેગ્યુ એકંઠથી અત્રેના રાજ્યતંત્રમાં દાખલ કરેલ દ્વિલો રાજ્યપદ્ધતિ (D.) ને જોઈએ તેવી અજમાયશ હજી અપાઈ નથી.

Dichotomy, ૧. નિષેધમુખ વિભાગ [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૪૩: વિભાગનો સરવાળો વિલક્તની બરાબર થાય માટે વારંવાર નિષેધમુખ વિભાગ કરવાની રીતિ પ્રયોજવામાં આવે છે.

૨. ભાવાભાવાત્મક વિભાગ [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૨૭: પ્રમાણશાસ્ત્રીઓએ એવી યુક્તિ શોધી છે કે ભેદક તરવમાં અમુક ધર્મના ભાવ અને અભાવ ઉપર જ વિભાગો કરવા. વસ્તુઓના વિભાગો આપણે સજીવ અને નિર્જીવ કયાં તે વિભાગો જીવના ભાવ અને અભાવ ઉપરથી જ થયા છે. આ ભાગના વિભાગને, ખીલે વધારે સારો શબ્દ ન જડે ત્યાં સુધી, આપણે ભાવાભાવાત્મક વિભાગ કહીશું.

૩. દ્વિભાગ [મ. ૨.]

અ. બા: નૈયાયિક દષ્ટિએ જોતાં સર્વથી પૂર્ણ વિભાગ 'દ્વિભાગ' (d.) કરીને છે, જેમાં એક ગુણ લઈને અમુક ભતિના તે ગુણ હોય તેવી ઉપભતિ અને ન હોય તેવી ઉપભતિ એવા ભાગ કરવામાં આવે છે.

૪. તદતતવિભાગ [દ. બા.]

Dictator, ૧. સર્વોપરિઅધિકારી [ન. લા.]

સ. ન. ગ૦ ૩૨૫: શ્રીમંતોએ લોકોનો પોકાર સાંભળી તેઓનું મન મનાવવાને તેઓનો પસંદ કરેલો એક સર્વોપરિ અધિકારી-ડિક્ટેટર (પોતાનામાંનો) ઠેરવ્યો.

૨. સર્વસત્તાધીશ [નહા. દ.]

ચિ. દ. ૪૩: બુઝો Autocrat.

૩. સર્વાધિકારી [મ. ર.]

ખિ. હિં. વિ. ૧, ૨૬: બિસ્માર્ક સર્વાધિકારીના કરતાં ઓછી પદવી સહે એવો આદમી નહોતો.

૪. સરમુખત્યાર [નવજીવન]

૫. યથેષ્ટ આદેશ [હિં. હિં.]

વ. ૨૦, ૪૭૧: ગાંધીજી આ કરાવથી 'D.' યાનેયથેષ્ટ આદેશ નહિ, પણ માત્ર 'sole executive authority' યાને સ્વતંત્ર કાર્યાધીશ નીમાયા છે.

૬. સર્વસત્તાધિકારી [ક. મા.]

સ્વપન્દ્રશ, પ્રકરણ ૬: "તમારા d. (સર્વસત્તાધિકારી) એ શું કર્યું?" હસીને કાપડિયાએ પુછ્યું.

૭. એકાધિપતિ [રા. વિ.]

પ્ર. ૮. ૧૬૪: જર્મનીની હાર પછી જનરલ પિલ્સુડરકીએ એકાધિપતિનું પદ (dictatorship) ધારણ કર્યું અને એક બંધારણ ઘડ્યું.

Didactic, ૧. બોધક [મ. ન.]

સુ. ગ. ૭૫૩: અંગ્રેજીમાં બોધક (D.) અને સ્વભાવોક્તિમય (Narrative) કાવ્યો હોય છે તેનો તેમને ઉત્તમ કાવ્યરૂપે રસ લાગ્યો હોય એ સંભવિત છે.

૨. બોધપ્રણાલિ [ન. ભા.]

પાંચમી પરિષદ, ૩૨: અન્ય કવિયો બોધપ્રણાલિ (d.) પદો, ચાખખા, ઇત્યાદિવેધ ધર્મ, નીતિ, વગેરે વિષયોને અંગીકૃત કરે છે.

૩. શિખામણીઆ [ર. વા.]

નિ. ૧, ૧૪૫: આ દેશની પ્રજાને શીખામણીઆં લખાણ (d. writings) વધારે અસર કરે છે. રા. ડાહ્યાલાલનાં નાટકોમાં આ તત્ત્વોનો જોરલો વિસ્તૃત ઉપયોગ થઈ શકે તેટલો કરવામાં આવ્યો હતો.

૪. સુબોધક [બ. ક.]

લિ. ૧૨૨: પાશ્ચાત્ય કાવ્યમીમાંસામાં પણ d. (ડાયડેક્ટિક સુબોધક) કવિતા કરતાં જોયી gnomie (નોમિક, અમર અને તેજોમય સૂત્રશૈલીબદ્ધ) કવિતા, અને સૌથી જોયી Prophetic (પ્રોફેટિક) અથવા inspired (ઇન્સ્પાયર્ડ) એટલે કે દૃષ્ટા-અણની પ્રાસાદિક લોકોત્તર) કવિતા, એ પ્રમાણે સ્વીકારાય છે.

૫. દાદોક્તિક [દ. બા.]

Didacticism—પાદરીવેડા [વિ. ક.]

કૌ. ૧, ૪, ૧૬૦: શાસ્ત્રમાં હોવા જ નેહ્યે એવા પાદરીવેડા ('ડાયડેક્ટીસીઝમ') ને શુષ્કતા એમાં નથી.

Difference, ૨. ૧. વૈધર્મ્ય [મ. ન.]

ચે. શા. ૩૬૧.

૨. ૧. વિશેષધર્મ [મ. ન.]

ચે. શા. ૧૮૬: કોઇ એક પદાર્થ એક પુરુષ કે હીરો કે ગમે તેને સ્પષ્ટ અને યથાર્થ રીતે વિલોકવા માટે તેના જે જે વિશેષ ધર્મ હોય તે લક્ષમાં લેવા નેહ્યે.

૨. વિશેષ [મ. ન. ન્યા. શા. ૧૫૫.]

Differentia, ૧. વિશેષ [મ. ન.]

ચે. શા. ૩૫૦: બાળક પાસે આરંભેજ એકાદ છોડના સર્વ આકૃતિક વિશેષ ગણાવવાની આશા રાખવી એ ભુલભરેલું છે.

૨. અસાધારણ ધર્મ [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૫૩: લક્ષણ બાંધવામાં આપણે લક્ષ્ય પદના સામાન્ય અને અસાધારણ ધર્મોનો નિર્દેશ કરીએ તો પૂરેપૂરું લક્ષણ બંધાઈ રહે.

૩. વ્યાવર્તકર્ત્રમ્ [મ. ર.]

અ. ન્યા. બુઝો Connotation.

Differentiation, ૧. વ્યાવૃત્તિ [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૫૨: આપણે પ્રથમ કહેવ છે કે વિચાર કરવામાં બુદ્ધિ સમન્વય કરે છે. તેમાં પૃથક્કરણનો વ્યાપાર, તફાવત કરવાનો, જૂદાં પાડવાનો-વ્યાવૃત્તિ કરવાનો વ્યાપાર પણ થાય છે.

૨. ભેદાવગાહી જ્ઞાન [પ્રા. વિ.]

Diffused, ૧. સર્વામદ્દિષ્ટિવાળું [ન. ભ.]

ન. મં. ર, ૨૩૦: બ્રુઓ Concoise.

૨. વિકીર્ણ [મ. ન.]

ચે.શા.૭૧:બ્રુઓ Absentmindedness.

Diffusion, ૧. વિશરણ [મ. ન.]

ચે. શા. ૧૦૪: દા. ફેરીઅર એમ કહે છે કે તંતુગત શક્તિનું વિચારમાં જે આંતર વિશરણ થાય છે અને વ્યાપારમાં જે બાહ્ય વિશરણ થાય છે તેને વ્યસ્ત પ્રમાણનો સંબંધ છે.

૨. પ્રસરણ [કે. હ. અ. નો.]

Digression, ૧. આડકથા, વિષયાન્તર [ભૂતા]

૨. પ્રસંગાન્તરતા [ન. ભો.]

ગુજરાતનો નાથ, ઉપોદ્ધાત, ૬: વૃત્તાન્તના પ્રબલ વેગમાં લેખકને વૃથા વર્ણનો, અનાવશ્યક પ્રસંગો. પાંડિત્ય-દર્શક અથવા ક્ષિણસુરીમાં રમનારી દાંબી દાંબી અપ્રસ્તુત ચર્ચાઓ ધત્યાદિ ખેલ માટે નવરાશ જ જણાતી નથી. Dd. (પ્રસંગાન્તરતાઓ) આણે છે ત્યાં પણ આચિત્ય, સંયમ, વિરહતા એ ગુણો સમતોલતા સાચવે છે.

Dilemma, ૧. પાશ [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૭૬: પાશનો પ્રકાર જ એવો છે કે તેના ગમે તે અંગનો સ્વીકાર અસ્વીકાર કરતાં જ અન્ય અંગનો અસ્વીકાર સ્વીકાર સહજે પ્રાપ્ત થાય છે.

૨. નદીવ્યાધન્યાય, ઉભયત:પાશા-રજબુન્યાય [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૧૫૧: પશ્ચિમના પ્રમાણશાસ્ત્રીઓ, આ સાંકેતિક અને વૈકલ્પિક વાક્યોના મિશ્રણથી થતી એક પ્રમાણપદ્ધતિ સ્વીકારે છે જેને આપણા શાસ્ત્રકારો નદીવ્યાધન્યાય કહે છે. કેઇ માણસની એક બાજુ પૂર આવેલી નદી હોય અને ખીણ બાજુ વાઘ હોય અને તે માણસ જેમ વચમાં સપડાઈ જાય તેમ આમાં પ્રતિવાદી બે વિકલ્પો વચ્ચે સંપડાઈ જાય છે...આ પદ્ધતિ પ્રતિવાદીને પકડવાની છે માટે તેને ઉભયત: પાશારજબુન્યાય પણ કહે છે.

૩. વિકલ્પાસહુપ્રશ્ન. તર્કાસહુપ્રશ્ન [હી. પ્ર.]

સ. મી. ૫૭: આર્થ દર્શનશાસ્ત્રોની પદ્ધતિ પ્રમાણે એનું ખંડન આ પ્રમાણે થઈ શકે. એ

ખંડનપદ્ધતિને વિકલ્પાસહુ, ઉભયત:પાશારજબુ, વા તર્કાસહુપ્રશ્ન કહે છે. પદાર્થ માત્ર કાં તેો સદ્-ત્રિકાલબાધ્ય-રૂપ હોઈ શકે, વા અસદ્-ત્રિકાલબાધ્ય-રૂપ હોઈ શકે, વા સદ્સદ્વિલક્ષણ હોઈ શકે, આ ત્રણ કોટિવ્યતિરિકત કોઈ કોટિ જ નથી.

૪. ઉભયત:પાશ [સા. બા.]

વ. ૨૫, ૨૦૩: પ્રભુ અતિદૂર હોય ત્યારે પણ અદૃશ્ય, અને અતિસમીપ હોય ત્યારે પણ, એ અતિ નિકટપણને લીધે જ અદૃશ્ય: હાવી ઉભયત:પાશની સ્થિતિમાં “ ભવ્ય ગુલાબી ઉષા સ્વરૂપે પ્રગટે પ્રભુ એ કામ ! ” એ ચમત્કાર શી રીતે થતો હશે ?

૫. વૈકલ્પિક સંધાન [મ. ર.]

અ. ન્યા: એક ત્રીભ પ્રકારના સંધાનમાં બે સંકેતોમાંથી ગમે તે સ્વીકારીએ તો પણ કંઈક અનુમાન નીકળે છે. એ વૈકલ્પિક સંધાન (d.) કહેવાય છે.

૬. ધર્મસંકટ [ન. ભો.]

અપ્રકટ નોંધોરાથી

૭. ઉભયતોઆપત્તિ [દ. બા.]

Dilettante, સાહિત્યશોખી [વિક.]

કો. ૩, ૩, ૧૮૨: આ મહાન સાહિત્ય-સ્વામીને કેટલાકો માત્ર ‘ નિહિલીસ્ટ ’ અને સામાન્ય સાહિત્યશોખી (‘ ડીલીટેન્ડી ’) તરીકે ઓળખાવે છે.

Diphthong, યુગ્મસ્વર [ન. ભો.]

વ. ૧૬, ૨૨૫: ‘ ઐ ’ અને ‘ ઔ ’ એ d. (યુગ્મસ્વર) ની સ્થિતિ ભૂદી છે.

Diplomacy, ૧. નયવ્યવહાર, રાજનીતિ [ગો. મા.]

સ. ચં. ૪, (૧) ૭૨: અશ્રુતપૂર્વ અદ્વૈતહિણી સેનાઓ મનુષ્યનાં સદ્ભાવ્યનું કચ્ચરધાણ વાળવા યુરોપમાં ખડી થઈ છે, ત્યારે નય-વ્યવહાર (d.) નું શબ્દશ્લેષ એ સેનાઓની માયાને સ્વપ્નના દંભ જેવી અકર્મકર કરી નાખે છે. (૨) ૨૩૬: અભૂતં રાજ્યનીતિ-Statesmanship-માં કુશળ છે તો દુર્યોધન રાજનીતિ-d.-માં કુશળ છે.

૨. રાજ્યવ્યવહાર [મો. ક.]

માં. વિ. ૨૭૩: અંગ્રેજ ભાષા જે સત્તા

અને ભોગવે છે તે ક્ષણિક છે. તે સામાન્યના રાજ્યવ્યવહારની (ડિપ્લોમસિની) બાધા હશે, એ ભૂદો પ્રત્યે છે.

૩. રાજ્યનય [મં. જ. સ. ૩૦, ૫૭૩:]

૪. એલયોપણ [અ. ક.]

સુ. કાગણ ૯૮૩.

Director, ૧. સૂત્રધાર [ઉ. કે.]

પ્રિ. હિં. આ. ઇ: ધણીવાર કમ્પનીના સૂત્રધારોની સંમતિ સિવાય હિંદુસ્તાનને લડાઈમાં ઉતરવું પડતું.

૨. અનુશાસક [ર. મ.]

વ. ૮, ૧૯૮: ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના (Court of Directors) અનુસાચક મંડળે હિંદુસ્તાનની કેળવણી વિશેષકલેલા આજ્ઞાલેખમાં લખ્યું હતું....

Disability, ૧. અનધિકાર [વ. ઑ.]

વ. ૫, ૩-૪: સો વર્ષથી હિંદુસ્તાનમાં સર્વને માટે એક જ કાયદાઓ અને એક જ રાજ્યવહીવટ છે, સર્વનાં હુકામો પણ એક જ છે અને રાજકીય અનધિકાર (dtd.) પણ એક સરખા જ છે.

૨. અધિકારહીનતા [ન. કા.]

ગો. ભા. ૨, ૨, ૩૦: અમારા દેશમાં જ અમે જોઈએ તેટલી અધિકારહીનતા (dtd.) ભોગવીએ છીએ.

Disaffiliated, અવમાન્ય [ગૂ. વિ.]

વિ. ૧: અવમાન્ય એટલે એકવાર સ્વીકારી પાછળથી સ્વીકાર રદ કર્યા હોય એવું.

Discipline, ૧. નિયમન, શાસન [મ. ર.]

શિ. ઈ. (૧) રપ: આખળ લેપરથી જાણાય છે કે યાહુદીઓના શિક્ષણમાં નિયમન સખત હતું. (૨) ૪૮૪: ડાકટરનું શાસન એ કેવો જોવા જેવો દેખાવ છે ?

૨. નિયંત્રણ [આ. બા.]

વ. ૧, ૧૭૧: એક કેળવણી નિયંત્રણ (d.) નો માર્ગ સ્વીકારે છે, બીજી સ્વાભાવિક અસર હપર આધાર રાખે છે.

૩. નિયમવશતા [ન. ભો.]

વ. ૭, ૫૪૩: D. અને will-power,

નિયમવશતા અને સ્વેચ્છાબળ, એ બે તત્ત્વોને સંબંધ, બાળસ્વભાવમાં એ અંશોતું સ્થાન, બાળકેળવણીમાં એ અંશોને આપવાની પ્રધાન-ગૌણતા-એ અતિ કઠણ વિષય છે.

૪. સુનિયંત્રણ

હક્ષિણમૂર્તિવિદ્યાર્થીભવન; કેળવણીના અખતરા, ૬૦: સ્વાતંત્ર્ય અને સ્વતઃઆવિર્ભાવના પરિણામે સુનિયંત્રણ સ્વાભાવિક રીતે જન્મી છે.

૫. વિનયનિયંત્રણ [ન. ભો.]

રમ. મુ. ૧૮૬: એ એમ માને છે કે પોતે હજી વિનયનિયંત્રણમાં (under d.) છે.

૬. શિસ્ત [કિ. ધ.]

કે. પા. પ્રસ્તાવના, ૧૧: મારામાં સંયમની ખામી છે, પરિશ્રમશીલતાની ખામી છે, શિસ્ત-(d.)ની ખામી છે.

૭. જીવનાચાર [અ. ક.]

સુ. આશ્વિન, ૧૯૮૨, ૧૩૮: સંસ્કૃત વાડમયમાં સંસ્કૃતિ, જીવનાચાર (કે. ડિસિપ્લિન) અને માનવતા (humanism) (જૂમેનિઝમ) ની જે પ્રતિમા કોરાયલી છે તે પ્રાચીન કે નવીન, નિર્જીવ કે સજીવન, બીજા કોઈ વાડમયમાંથી આપણને મળે એમ નથી.

૮. સંયમન [ચં. ન.]

ગુ. પૌષ, ૧૯૮૩, ૩૮૮: સંયમન (d.) અને સંયોજન (organisation) એમાં હજી આપણે આગળ વધવાનું છે.

૯. વિનયન [પ્રા. વિ.]

કે. ૫, ૮૩૮: નાની વયની તમામ કેળવણી યુવાવસ્થાનાં વર્ષોને ઉદ્દેશીને ધડાએલી હોવી જોઈએ, અને આવાં કારણને લઈને ધણા વિચારકે કેળવણીનાં શરૂઆતનાં શોરોએક વર્ષોમાં સખત વિનયન. (d.) જોઈએ એમ કહે છે.

૧૦. તન્ત્રનિષ્ઠા [દ. બા.]

Disciplinarian—શાસક [મ. ર.]

શિ. ઇ. ૪૮૪: વિદ્યાર્થીઓને તેનો પ્રથમ અને મુખ્યત્વે કરીને શાસક તરીકે જ અનુભવ થતો.

Discord, ૧. અસંવાદ [ર. મ.]

વ. ૬, ૨૮૦: નીતિમાં સંવાદ (harmony) અને અનીતિમાં અસંવાદ (d.) હોય છે.

૨. સ્વરવિરોધ [ગ. ગો.]

ગા. વા. પા. ૧, ૨૪૩: અંગ્રેજ સંગીતમાં જેને કોંગ્રાઈડ (સ્વરૈક્ય) અને ડિસ્ક્રાઈડ ડિસ્સોનેન્સ કે સ્વરવિરોધ કહે છે તેના સંપૂર્ણ નિયમો આ વ્યવસ્થામાં આવી જાય છે.

૩. સ્વરવૈષમ્ય [કે. હ. અ. નો.]

૪. વિવાદ [દ. બા.]

Discrimination, વૈષમ્યગ્રહ, વૈષમ્ય-પરીક્ષા [મ. ન.]

ચે. શા. (૧) પદ્ય: પસંદગી વિષે જે અત્ર કહ્યું તેમાંથી એટલું સ્પષ્ટ જણાય છે કે એવા નિશ્ચયને વૈષમ્યગ્રહ સાથે ધણો સંબંધ છે. (૨) ૩૭૬: જેટલે અંશે આપણે વૈષમ્યપરીક્ષા કરી સાધમ્યગ્રહ કરીએ તેટલે અંશે જ અનુમાનવ્યાપાર યથાર્થ થઈ શકે છે.

Disintegrating, વિઘટક, વિશ્લેષક [આ. બા.]

વ. (૧) ૧૩, ૨૮૪: 'Conscience' અને 'Reason' રૂપી વિઘટક (d.) તત્ત્વો દેશમાં ફરી જગાડવામાં ન આવે તો સાચું સ્વદેશભક્તિની જે આજ્ઞાકાંદ નવી જગતિ આવી છે એ સુધારાના બળ તરીકે જેવી તેવી શક્તિ નથી—'Reason' અને 'Conscience' કરતાં વધારે સ્થૂલ પણ વધારે સુગ્રાહ્ય અને બલવત્તર શક્તિ છે અને વિરોધમાં એ સંઘટક (integrating, unifying) શક્તિ છે. (૨) ૨૪, ૨૪૮: સમરણમાં રાખવું જોઈએ કે યુરોપમાં યુનિફર્સિટિઓ સંશ્લેષક (integrating) બળ હવું અને અઘાપિ છે, વિશ્લેષક (d.) નહિ.

Disintegration, આજપાત, વિરૂપણન [દ. બા.]**Disjunctive (proposition) ૧.**

અન્યતરાન્વિત (નિર્દેશ) [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૭૭: સાપેક્ષ નિર્દેશમાં બે નિર્દેશને જે પરસ્પરાશ્રય હોય છે તે કરતાં અન્યતરાન્વિત નિર્દેશમાં વધારે હોય છે. સાપેક્ષ નિર્દેશમાં તો પૂર્વાગના સ્વીકારથી ઉત્તરાંગનો સ્વીકાર, ને ઉત્તરાંગના નિષેધથી પૂર્વાગનો નિષેધ એટલો જ પૂર્વોત્તરાંગને સંબંધ છે; પણ અત્ર તો નિર્દેશોને પરસ્પરાશ્રય એટલે સાપેક્ષ કરતાં દ્વિગુણિત

આશ્રય છે એમ સ્પષ્ટ સમજાય છે. બેમાંથી ગમે તે એકના અસ્તિત્વથી બીજાનો પ્રતિષેધ થાય છે ને બેમાંના ગમે તેના પ્રતિષેધથી એકનું અસ્તિત્વ સમજાય છે. અન્યતરાન્વિત એ નામ પણ આવા અર્થને ઉદ્દેશીને જ આપેલું છે.

૨. વૈકલ્પિક (વાક્ય) [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૬૬: 'રેલવેના વાવટા કાં તો લીલા ને કાં તો લાલ હોય છે' 'આ તાવ કાં તો મેલેરિઆ ને કાં તો ટાઇફોઇડ છે' એ વૈકલ્પિક વાક્યો છે.

Displacement, (psycho-ana.)

સ્થાનભ્રંશ [બૂ. ગો.]

Dissociation, (psycho-ana.) વિભાગ,

વિચ્છેદ, વિચ્છિન્નિ, સંકલનક્ષય [બૂ. ગો.]

Dissonance સ્વરવિરોધ [ગ. ગો.]

ગા. વા. પા. ૧, ૨૪૩, નુઓ Discord.

Distinction, ૧. વિલક્ષણતા [ન. બો.]

બીજી પરિષદ, "અભિનયકલા," ૧૧: અભિનયકલાનાં બીજાં સામાન્ય લક્ષણ—(૧) હાયા Tone (૨) વિલક્ષણતા (D.) અને (૩) શક્તિવિસ્તાર (Breadth) એ છે.

૨. વ્યક્તિરેખા [યા. બા. વ.]

૩. ભેદ [દ. બા.]

Distinctive—વ્યવચ્છેદક [દ. બા.]**Distribution, (Logic) ૧. અવ-**

ચ્છેદ [મ. ન. ન્યા. શા.]

૨. વ્યાપકતા [ક. પ્રા.]

ગુ. શા. ૪૪, ૭૪: વાક્ય અને તેમાં પડેલી વ્યાપકતા (d.)

Division,**Cross Division ૧. સંકર [રા. વિ.]**

પ્ર. પ્ર. ૩૨: વિભાગ પાડવામાં બીજી એ સંભાળ રાખવાની છે કે એક જ વિભાગ કરવાના વ્યાપારમાં એક જ ભેદક તત્ત્વને વળગી રહેવું જોઈએ. ભૂદાં ભૂદાં ભેદક તત્ત્વોને સેળ-ભેળ ન થવા દેવાં જોઈએ. એટલે કે વિભેદક તત્ત્વોનો સંકર ન થવા દેવો જોઈએ. વિભાગ પાડવામાં સંકર એ દોષ ગણાય છે.

૨. આડો વિભાગ [મ. ૨.]

અ. ન્યા. : વિભાગ એક વિભાગસૂત્રથી થવો જોઈએ, ઉદાહરણ તરીકે પુસ્તકોમાં આકપેજ, ખારપેજ, ફ્રેન્ચ, જર્મન, કોશો એવો વિભાગ કરવો નિર્ણય છે, કારણ કે કોઈ ફ્રેન્ચ અથવા જર્મન કોશ આકપેજ અથવા કોઈ ખારપેજ હોઈ શકે અને એ પ્રમાણે એકની એક વસ્તુ ત્રણેય વર્ગમાં આવી શકે. આવી નતને વિભાગ આડો વિભાગ (c. d.) કહેવાય, કારણ કે તેમાં એકથી વધારે વિભાગસૂત્ર છે અને તેથી કરીને ઉપનતિઓ એક બીજીને આડે આવે છે.

Division by Dichotomy, જુઓ Dichotomy.

Doggerel, adj. પદાભાસી [ખ. ક.]

ઉ. જુ. ૧૭૯: હાલ હરિગીતિયા અને બીજાં પદાભાસી (d.) લખાણ ચીતરી ચીતરીને રાચનારા અને પોતાને કવિઓમાં ગણાવવા આહનારા કવિપદેષુ લેભાગુઓ ઘણા જણાય છે.

noun. ૧. પદાભાસ [ખ. ક.]

સા. ૮, ૭૦૫: પૃથ્વીની ગુરુલુ ઘટના સુગમ નથી. એ ત્રિસંધિ ત્ર્યંબક વાદના તાર મેળવવાની શક્તિ કે વૃત્તિ આ હરિગીતિયા પદાભાસો (પદાભાસ=d. બધા હરિગીત પદાભાસ માત્ર છે એવો અર્થ નથી. પણ હરિગીત જેવા નિષ્કલેવર બંધો લોકપ્રિય છે તેમની રચનામાં શીખાઈ લેખકો વારંવાર અને પરિપક્વ લેખકો પણ કેટલીકવાર પદાભાસી ગદ્યાગદ્યમાં સરી પડે છે તેના દાખલા-અધિકારી જોનારને-થોડાં બંધ મળી આવશે), નિષ્કલેવર પોચટ અતિવાચ્ય પદો, અને શૂન્ય-લક્ષણ રુકુરારુકુ હાંચ ગતિથી રાચનારા વહેંતિયા જમાનામાં વિરલ હોય એમાં આશ્ચર્ય પણ નથી.

૨. જોડકણું

પ્ર. ૮. "આપણી કવિતા સમૃદ્ધિ," ૧૮૦: બાળક બાળકીઓ કવિતા લખવા હમ્મલે એમાં કંઈ જાહે નથી. પણ અછડતા જ્ઞાનને પુરું ગણી લેઈ તેઓ જે હરિગીત કડીઓ જોડે છે, તે માટે ભાગે જોડકણું (d. ડોગરલ) હોય છે.

Dogma, આશ્નાય [મ. હ.]

સ. મ. ૭: એક અંમેજને ગમે તેટલી તર્ક-

નળમાં ગુચવો તો પણ કોઈ આશ્નાય ('આશ્નાય' શબ્દ d. ને માટે વાપર્યો છે) તેને ગળે ધાલવો એ સામાન્ય રીતે બહુ કઠણ છે.

Digmatic—૧. ગૃહીતવાદમૂલક [કિ. ધ.]

સ. રવા. પ્રસ્તાવના, ૫: આ રીતના સંપ્રદાયમાં કોઈ રીતનું ગૃહીતવાદમૂલક (d.) બંધારણ હોઈ શકે નહિ. એ પદ્ધતિમાં અનુભવેષુ સાધક સિવાય બીજા કોઈ શિષ્યો સમાઈ શકે નહિ.

૨. વિધિરૂપ, શાબ્દ [દ. બા.]

Drain, ૧. અપવાહ [આ. બા.]

વ. ૨, ૪૪૪: આપણી કૌંચેસે હાથ ધરેલા પ્રશ્નોમાંના મ્હોટા મ્હોટા-જેવા કે. લશ્કરી ખર્ચ (Military expenditure) આર્થિક અપવાહ (Economic d.)-વગેરે પ્રશ્નો પરત્વે આ પત્રે કંઈક હિસાબમાં ગણવા જેવી સેવા બળબી લાગે છે.

૨. સ્ત્રાવ [દ. બા.]

Drainage, પરિવાહ [દ. બા.]

કા. લે. ૧, ૧૩૫: દક્ષિણ હિન્દુસ્તાનનું સ્થાપત્ય, તળાવો, મંદિરો, મૂર્તિઓ નહેરો તથા પરિવાહ (d.) ની બાંધણી.

Dramatic lyric, Lyric ના પેટામાં જુઓ.**Drawing, ૧. રેખાનિરૂપણ [મ. ન.]**

ચે. શા. ૫૦૭: ચિત્ર, રેખાનિરૂપણ, સંગીત શીખવણું એ જ સારામાં સારી રસવૃત્તિ વિકસવાનો સિદ્ધ માર્ગ છે.

૨. આલેખન [મ. ૨. શિ. ધ. ૩૬૫:]

૩. ચિત્રકામ [ક. પ્રા.]

જુ. શા. ૪૩, ૧૬૬: હસ્તકલાશિક્ષણ (મૅન્યુઅલ ટ્રેનિંગ) અને ચિત્રકામ (ડોઇંગ) તપાસવા માટે પણ સબ-ઇન્સ્પેક્ટરો જુદા હોય છે.

Foliage drawing—પદ્મવાલેખન [ચ. વિ. વિ. ૮૭.]**Freehand drawing—હસ્તાલેખન [ચ. વિ. વિ. ૯૭.]**

Machine drawing—ચંચાલેખન
[ગૂ. વિ. વિ. ૧૧૫.]

Memory drawing—૧. અનુ-
સ્મરણાલેખન [ગૂ. વિ. વિ. ૮૮.]

૨. સ્મૃતચિત્ર [ગૂ. વિ.]
૧૯૮૨ ની નિયામક સભાની પહેલી બેઠકનો
અહેવાલ, ૩૯: સ્મૃતચિત્ર—ગૃહસ્થના ધરના
દરેક પદાર્થ સ્મૃતિથી દોરી બતાવવા, માત્ર છાયા
જ હોય તો ચાલે.

Drawing and painting, ૧.
રેખા અને રંગચિત્રણ [આ. બા. વ. ૧૫.
૩૩૩.]

૨. રેખાચિત્રણ, વર્ણુચિત્રણ [દ. બા.]

Dropscene, મહાયવનિકા [ર. ઉ.]

ના. પ્ર. પ્રસ્તાવના. ૨૩: અંકની સમાપ્તિની
વેળાએ મહાયવનિકા (d. s.) પડે છે તેની સાથે
તે અંકનો પ્રસંગ અને કાળ પૂર્ણ થઈ જાય છે
અને આપણા હૃદયમાં પણ તે પ્રસંગ આત્મા-
દિત થઈ જાય છે; પછી આપણે ઊઠી જઈએ છીએ.

Duty,

Ad-valorum duty—મૂલ્યકર
[વિ. કો. સં. ૫:]

Octroi duty, હાંસલ [વિ. કો.સદર.]

Specific duty, પરિભ્રામ્યકર [વિ.
કો. સદર.]

Transit duty, દાણુ [વિ.કો.સદર.]

Dynamic, ૧. ચલનયુક્ત [વ. ઑ.]

૧. ૨૨, ૩૫૩: પાત્રોનાં આલેખન બે પ્રકારે
થઈ શકે: એક static ચાને સ્થિર રૂપે, બીજો
d. ચાને ચલનયુક્ત.

૨. ગતિમૂલક [પો. ગો.સ.૨૮. ૧૪૩.]

૩. ગતિમાન [દ. બા.]

Dynamic force—પ્રવર્તનશક્તિ

[રં. હ.]

કો. ૩, ૩, ૯૮: ગુજરાતે તેના જેવો સમર્થ
પ્રભાવશાળી, તેના જેવી મહાન પ્રવર્તનશક્તિ
(d. f.) ધરાવનારો બીજો નર હજી જોયો નથી.

Dynamics, ચલનશાસ્ત્ર [ન. ભો.]

સમ. યુ. ૨૪૨: 'Social Dynamics'
('સામાજિક ચલનશાસ્ત્ર') એ મથાળું લખે
મહેં લાખણ કર્યું.

૨. ગતિશાસ્ત્ર [ગૂ. વિ. વિ. ૧૧૧.]

૩. ગતિવિદ્યા [પો. ગો.]

વિજ્ઞાનવિચાર. ૧૦૩

E

Earmarked, ખાસ [ગૂ. વિ.]

વિ. ૩૦:ઉપર જણાવેલા કોઈ ખાસ (e.m.)
દાન હશે તો તે દાનમાંથી મદદ આપવાને
આ નિયમ બાધક થશે નહિ.

Eccentricity,

Law of eccentricity—બાહ્ય
કરણનો નિયમ [મ. ન.]

ચે. શા. ૧૮૫: તંતુના ગમે તે ભાગનો સંધર્ષ
થયા છતાં પ્રત્યક્ષનું અધિકરણ શરીરની છેક
બહારની સપાટીમાં જ રોકાયું ને માનવું એવી
જે પ્રત્યક્ષોને બાહ્યસ્થાન તરફ તાણી જવાની
પ્રકૃતિ તેને “ બાહ્યકરણનો નિયમ ” અથવા
મધ્યબિંદુથી દૂર તાણી જવાપણાનો નિયમ
કહેવાય છે.

Eclectic, સર્વસારગ્રાહક [ન્હા. દ.]

પ્ર. ૧, ૨૨૦: હું તો E.—સર્વસારગ્રાહક છું.

Eclectic spirit—મધુકરવૃત્તિ [બ.ક.]
જીવે Constructive.

Eclecticism, ૧. સારસંકલનવાદ
[ચં. ન.]

સ. ૩૧, ૫૭૬: બીજી બાબત એ છે કે E.
સારસંકલનવાદ—સામે વાંધો એ ઉઠાવવામાં
આવે છે કે તેમાં સમગ્રતા સાચવવા જતાં એકાગ્ર-
તાનો ભોગ અપાય છે અને તેથી એ વાદ
કર્મનો પ્રેરક નીવડતો નથી.

૨. મધુકરવૃત્તિ, સારસંકલનવાદ [દ.બા.]

Efficiency, ૧. કાર્યશક્તિ [વ. ઑ.]

વ. ૧૬, ૭૧૩: સ્વરાજ્યનો હક કાર્યશક્તિ (E.) થી નિરપેક્ષ છે.

૨. શક્તિમત્તા [ખ. ક.]

અ. ૫૪: દેશાભિમાન, દેશભક્તિ, દેશા-રિમતા, દેશસેવા, આર્થત્વ, સંસ્કૃતિ, કલા, 'વાણિજ્ય', આદિની વિવૃદ્ધિના પોકાર કરવા રહેલા છે; પણ ખરો સદાચાર, સાચો પુરુષાર્થ, સંગીન શક્તિમત્તા (૦. એરીશિયન્સી) આવી યોગ્ય પ્રવૃત્તિના માર્ગો ઝીણવટથી, આગ્રહથી, સતત શોધતાં રહેવું, અને પ્રવર્તાવતા રહેવું, એમાં સમાયલાં છે.

૩. કાર્યદક્ષતા [ક. મા.]

મા. ક. ૯૮: એ ભગવાન આણકયને જોયા. મિ. ફેવડીયાની શીખ પ્રમાણે તેઓ કાર્યદક્ષતા (૦.) નો પાઠ કરતા દેખાયા.

૪. કાર્યલાયકી [ખ. ક.]

વ. ૨૬, ૧૪૩: અથવા એ નહીં તો જે વિલગ્ન કમિટિએ ખતાવેલો છે તે કમિટિને પોતાના જ્ઞાન અને અનુભવ ઉપરથી સલામતિને માટે અને ઘરકરની કાર્યલાયકી (એરીશિ-યન્સી ૦.) પૂરેપૂરી ભળવી રાખવાને માટે નિખાલસપણે જ જરૂરી લાગેલો હોય એમ પણ બનવાભેગ છે.

Ego, (Metaph.) ૧. અનંતજગત્
[હ. વ.]

વ. ૧૩, ૫૧૨: જુઓ Epistemology.

૨. આત્મા [દ. ખા.]

Ego-instinct (psycho-ana.)

અહંવૃત્તિ [ભૂ. ગો.]

Egoism (Ethics) ૧. અહંભાવ
[મ. ન.]

એ. શા. ૫૯૬: જુઓ Altruism.

૨. વ્યક્તિસુખવાદ [મ. ૨.]

શિ. ઈ. ૩૦: ખીને સુધારક, જે કૌન્ડ્યુશિ-યસના નામથી પ્રસિદ્ધ છે તેના સિદ્ધાન્તો જનસુખવાદ સંબંધી તથા વ્યક્તિસુખવાદને પણ અનુકૂળ હોવાથી લોકોને અગમ્ય ન હતા.

૩. સ્વહિતવાદ [ન. ભો.]

ભક્તિ અને નીતિ, ૧૧: આચરણની ચાલક શક્તિ-મનુષ્યને કૃતિ તરફ થવાનારી શક્તિ-હેમાં નથી મળતી. તેમ જ સ્વહિતવાદ (E.)

થી પણ આ ચાલક શક્તિનો ખુલાસો નથી મળતો. 'હું' આ કામ કરીશ તો મને સુખ થશે' એમ વિચાર કરીને મનુષ્ય હમેશાં પ્રવૃત્ત નથી થતો. અનેક વેળા માત્ર કર્તવ્યબુદ્ધિથી સદાચાર કરનારા વિરલ જન પણ હોય છે. તેમની કૃતિ માટે ચાલક શક્તિ સ્વહિત વાદમાં નહિં જડે. કર્તવ્યબુદ્ધિ જ કૃતિ યાય એ અશક્ય છે, હેમાં સ્વસુખ છે જ, -એમ ના ધારવું. કેમકે કર્તવ્ય કર્યાથી થતો-પરિણામરૂપે થતો-આનંદ તે કાંઈ ઉદ્દેશ એમ ના ગણાય....

૪. અહંકાર [દ. ખા.]

Elasticity, ૧. સ્થિતિસ્થાપકતા
[અગ્રાત]

૨. સંકાયવિકાસશક્તિ [ન. ભો.]

વ. ૨૦, ૩૧૮: પછી તે ગુંચ્યતાને તાણીને બળાત્કાર વાપરિયે, અમુક સીમાથી આગળ જઈએ, તો એ વૃત્તની ૦. સંકાયવિકાસશક્તિ, ખમી શકે નહિં તેટલું ખેંચાણ (tension) થવાને લીધે, રબ્બરની દોરી પેડે એ વૃત્તસ્વરૂપ વડી જવાતું.

Electra-complex, (Psycho-ana.)

પિતૃ-કામના [ભૂ. ગો.]

Elegance, ૧. નાગરત્વ [ન. લા.]

ન. અં. ૨, ૨૩૫: “ નથિ મોટા કરિ તમને યાખ્યા, બ્રાહ્મણ ભટ્ટા—” વગેરે જીભાળ બોલથી જ સંબોધવા એમાં જુસ્સો રહેલો છે ખરો પણ નાગરત્વ (૦.) તો નથી જ.

૨. માધુર્ય [ર. મ.]

ખુ. પ્ર. ૫૮, ૨૭૨: શૈલીનું આ સ્વરૂપ ભળવવા માટે પ્રસાદ (perspicuity) ઓજસ (animation) અને માધુર્ય (૦.) સરખા ગુણોની આવશ્યકતા હોય છે.

૩. સુભગત્વ, સચિરત્વ, ચારુત્વ
[દ. ખા.]

Elegy, ૧. વિરહ [જૂનો]

જેમકે, દલપતરામકૃત કાર્પસવિરહ.

૨. નિવાપાંજલિ [આ. ખા.]

વ. ૬, ૬૭: છેક છેવટનાં કાવ્યોમાં 'રમરણ-જલિ' એક મહાત્માનું રમરણ 'કવિ નર્મદનું

મન્દિર' 'કલાપીને વિશ્વાપના,' 'કલાપીને સમ્બોધન' ઇત્યાદિ નિવાપાંશ્વિઓ (Ee.) પસંદ કરી આખરે પરમાત્મા સંબંધી ઉચ્ચારિ-થી સમાપ્તિ કરવા માંડી છે એ પણ ઉચિત જ છે.

૩. કરુણપ્રશસ્તિ [આ. બા.]

રમ. સં. ઉપોદ્ધાત, ૩: 'E.' એ આપણે જેને કરુણપ્રશસ્તિ કાવ્યો કહીએ છીએ તેની એક પેઠાભતિ છે, અને એનાં લક્ષણભૂત સઘળાં તત્ત્વોનો વિચાર કરતાં એને માટે 'મરણનિમિત્તક કરુણપ્રશસ્તિ' અથવા ટૂંકમાં 'કરુણપ્રશસ્તિ' એવું નામ યોગ્યું ઠીક લાગે છે. આ નામ યોગ્યવામાં તાત્પર્ય એવું છે કે 'E.' માં મરણ-નિમિત્તક કરુણ શોકોદ્ગાર ઉપરાંત, જેને એ શોકોદ્ગાર થયો હોય એના ગુણાનુવાદ પ્રશસ્તિ-રૂપે એમાં હોવા જોઈએ. રઘુવંશમાં ઈન્દુ-મતીના મરણથી ઉત્પન્ન થયેલો અન્નવિલાપ, કે કુમારસંભવમાં કામદેવના મૃત્યુથી થયેલો રતિવિલાપ એ કરુણ શોકોદ્ગાર છે—અને એ શોકોદ્ગારને લક્ષીને એને 'Elegiac stanzas' કહેવાય, પણ જે વિશિષ્ટ આકારના કાવ્યને 'E.' નામ આપવામાં આવે છે તે એ નથી. બીજું—એ વિલાપોમાં ઈન્દુમતી અને કામદેવના ગુણા-નુવાદ પણ કરવામાં આવ્યા છે, પરંતુ તે આલંબન વિભાવના ગુણો રસમાં ઉદીપક થાય છે તે રીતે; એ ગુણાનુવાદ પ્રશસ્તિરૂપ નથી. વળી કોઈ મહા પુરુષના સ્મરણાર્થે શોકો-દ્ગાર કરવામાં આવે તો તેમાં 'E.'નું ઉપાદાન (strophic) છે એમ કહી શકાય, પણ એના ઉપર ન્યાં સુધી રસિક કલાવિધાન કરીને એને યોગ્ય અને સ્વતંત્ર આકૃતિ (artistic form) આપવા-માં ન આવે ત્યાં સુધી એ 'E.' ના વિશિષ્ટ નામને પાત્ર ન થાય. આ કારણથી ર્ફેડોના Marmion માં આરંભના ઉપોદ્ધાતભાગમાં મેલ્સન, પિટ વગેરે મહાપુરુષોની પ્રશસ્તિઓ છે એ પણ 'E.' ન કહેવાય. અંગ્રેજ સાહિત્યના ઇતિહાસમાં કમે કમે 'E.' નું એ સ્વરૂપ બંધાયું છે એનાં સઘળાં તત્ત્વો ન લેતાં, એનું મૂળ તત્ત્વ લઈએ તો E. નું આ પ્રમાણે લક્ષણ બાંધી શકાય:—"In its simplest form...this is a brief lyric of mourning or direct

utterance of personal berievement or sorrow" (Prof. W. H. Hudson). આસામાન્ય અર્થમાં સ્વજનનો વિયોગ (મૃત્યુ) અને તજજન્ય શોકોદ્ગાર એ જે તત્ત્વવાળું હરકોઈ સંગીતકલ્પ-સ્વતંત્ર-કાવ્ય 'E.' ના નામને પાત્ર થાય છે. આ રીતે આપણા 'રાહ્યા' અને 'રાસડો' એ E. ભતિનાં કાવ્ય છે, અને તે પૂર્વોક્ત સામાન્ય અર્થ કરતાં પણ વિશેષ અર્થમાં. કારણ કે, એમાં સ્વજનના મૃત્યુનિમિત્ત શોકોદ્ગાર ઉપરાંત મરનારના ગુણાનુવાદની પ્રશસ્તિનું રૂપ આપવામાં આવેલું હોય છે.

૪. વિલાપ, વિરહોર્મિકાવ્ય, કબ્ર-કાવ્ય [અ. ક.]

લિ. રપ: લાંબી એલેજને માટે ગુજરાતીમાં કરુણપ્રશસ્તિ શબ્દ વાપરવામાં આવેલો છે, તે 'પ્રશસ્તિ' શબ્દનો ઉપર દર્શાવેલો ઐતિહાસિક અર્થ? સરભારતાં અનુગતું લાગે છે. ક. દ. કા. એ વાપરેલું વિરહ નામ, સ્પષ્ટ સાહિત્યમાં જાણીતું નામ વિલાપ, કે વિરહોર્મિકાવ્ય કે કબ્રકાવ્ય જેવું નામ એવા અસંગતિદોષથી તો મુક્ત છે.

૫. શોકગીતા, મૃત્યુગીતા [મં. જ.]

૧. "મૃત્યુજન્ય શોકમાંથી સ્ફુરતી અતિ ટુંકી કવિતા પ્રિયજનના પાણિયા, દેહરી, સમાધિ, છત્રી, કબ્ર કે બીજા કોઈ સ્મારક ઉપર કોતરાય, તેનું ગ્રીક નામ એપિટાફ (epitaph) છે. આ એપિટાફ પણ સ્વતંત્ર હોય—ઘણીવાર કોઈ ધર્મપુસ્તકમાંથી જ એક વાક્ય કે કડી કોતરવામાં આવે છે,—અને કવિતા હોય, તો ઊર્મિમુક્તક કહેવાય. પણ એવાં કે બીજાં ટુંકા કે લાંબાં સ્મારકપદો કાવ્યો જ હોય એમ નથી હોવું, કાવ્યો હોય છતાં ઊર્મિપ્રધાન ના હોય, એવા પણ ઘણા દાખલા જોવામાં આવે છે. મરનારની (અને તેના પૂર્વજોની) કીર્તિ વધારવાને કોતરવા-માં આવેલી પ્રશસ્તિઓ માટે લાગે અતિશયોક્તિ અને શબ્દચમત્કૃતિવાળાં વર્ણનોથી ભરેલી પદ્યકૃતિઓ જ હોય છે; જે ઇતિહાસને માટે ગમે તેટલી ઉપયોગી ગણાય પણ કોઈક જ કાવ્ય કે ઊર્મિકાવ્ય ગણી શકાય એવી હોય છે"—અ. ક.: લિ. ૨૩-૪.

વ. ૨૫, ૬૫: મિલ્ટને પોતાના વિદ્વાન મિત્ર એડવર્ડ કિંગ પરત્વે ગાયેલી 'લીસીડાસ' નામક શોકગીતા, શેલીએ સમાનધર્મી સખા કવિ ઝીટસ પરત્વે થોલેલી 'એડોને' નામક કસ્ટ્યુ-પ્રશસ્તિ, અને આનોલ્ટે પોતાના મિત્ર આર્થર કલ્કે પરત્વે ગુંજેલ 'થર્સીસ' નામક મૃત્યુગીતા એ ત્રણેનાં મૂળ મોરુકસ કવિના બીઓન પરત્વેના મૃત્યુલેખમાં જણાઈ આવે છે.

Embryology, ગર્ભશાસ્ત્ર [મ. ૨.]

શિ. ઇ. ૪૪૪: કોઇ પણ મનુષ્ય ગર્ભશાસ્ત્રનું એકાદ પાનું વાંચે અને ન સમજે તો મનુષ્ય તરીકે તે નીચો થતો નથી.

Emigration, ૧. પરદેશપ્રસ્થાન [ગો. મા.]

સ. ચં. ૪, ૨૩૨: આ રત્નનગરી સંસ્થાનના નૈઃકાશ્રયો, અગ્નિરથના માર્ગ (રેલવે), પરદેશના વ્યાપાર, પ્રભાતાં પરદેશપ્રસ્થાન (E.)..... એ સર્વ ઉપર અનિમિષ લક્ષ્ય રાખી તે દિશામાં ક્રિયા પામનાર અસ્ત્રોને પાંડવ અને પાંચાલીના કલ્યાણને માટે ફેંકવાને આ રાજ્યના અબ્દુલમાં ઉત્સાહશક્તિ અને બુદ્ધિ આવે એવો માર્ગ આ ભવનની સર્વ સામગ્રી દેખાડે છે.

૨. વસવાટ [ન. ડા.]

ગો. વ્યા. ૨, ૫: ગુજરાતીમાં Colony માટે ઘણુંખરું સંસ્થાન શબ્દ વપરાય છે. સંસ્થાનનો અર્થ સ્થિતિ, સ્થળ, અથવા રચના થાય છે. દેશી રાજ્યો માટે સંસ્થાન શબ્દ વપરાય છે તે કદાચ ચાલી શકે, પરંતુ તેનો અર્થ જોતાં Colony માટે એ શબ્દનો પ્રયોગ ખોટો જ ગણાય. હિંદી તથા ખંગાળીમાં ઉપનિવેદ શબ્દ વાપરવામાં આવે છે. આપણા મરાઠી પંડિતોએ વસાહત શબ્દ વાપરે છે. પરદેશમાં અથવા પરગામમાં જીવે રહેવા માટે આપણે વસવાટ શબ્દ વાપરીએ છીએ, પરંતુ વસવાટ શબ્દમાં વસવાની ક્રિયાનો જ અર્થ આવે છે, વસવાના સ્થળનો અર્થબોધ થતો નથી. વસાહતમાં તે થાય છે. અને વસવાટ તથા વસાહતનો ધાતુ પણ એક જ છે, એટલે અમે Colony માટે વસાહત અને emigration તથા colonization માટે વસવાટ શબ્દ વાપર્યાં છે.

Emotion, ૧. ઊર્મિ [મ. ન.]

ચે. શા. ૬૦૦: કોઈક ઊર્મિ જોવી કે કોઈની તેને બહુ જ સખલ અને પ્રગાઠ હોય, તો તેના અનુભાવને દબાવવાથી તે પોતે દબારો નહીં.

૨. અન્તઃક્ષોભ, ચિત્તક્ષોભ [ર.મ.]

ક. સા. (૧) ૨૮૦: એ તો ખરું છે કે કવિતા સ્વચ્છંદ (spontaneous) છે, અને હૃદયના અન્તઃક્ષોભ (e.) થી ઉત્પન્ન થાય છે, કારી-ગરની બનાવટ માફક તે કંઈ કવિ ધારે તે રીતે ઉત્પન્ન થઈ શકતી નથી, પણ ભાવના ઉદ્દીપનથી પોતાનો રસ્તો પોતાની મેળે કરી લે છે. (૨) ૫૪૮: જુઓ Cognition.

૩ લાગણી [આ. બા.]

આ. ધ. ૪૪૩: હવે નીતિના આચરણની વ્યાસજીએ ધ્યાનમાં રાખેલી એક ઝીણી Psychology (માનસસ્વરૂપ) લક્ષમાં હતી. કેટલાંક કર્તવ્યોનું અનુષ્ઠાન લગભગ બુદ્ધિના નિશ્ચયમાંથી જ નીકળે છે; બીજાં કર્તવ્યોના અનુષ્ઠાનમાં બુદ્ધિના નિશ્ચયને હૃદયની લાગણી (E) ગતિ આપે છે.

૪ વિકાર [ર. મ.]

હા. મં. ૨૩: સર્વ રીતે હાસ્ય બુદ્ધિનો વિષય નથી, પણ લાગણીનો વિષય છે; વિચાર (Thought) ને પરિણામે હાસ્ય થતું નથી, પણ વિકાર(e.)ને પરિણામે હાસ્ય થાય છે.

૫. આવેગ [હ. વ.મા. શા. ૨૬:]

૬. ભાવ [બ. ક. લિ. ૧૦]

૭. વૃત્તિ [ક. હ. અ. નો.]

૮. ભાવના [પ્રા. વિ.]

Altruistic emotion—પરકીય

ભાવ [હ. ડા.]

કે. શા. ક. ૧, ૧૮૩: પરકીય ભાવમાં પ્યાર એ સૌથી શ્રેષ્ઠ છે, કેમકે તે અદૈકિક આનંદ અને સુખ આપે છે, અને તે પરમેશ્વરથી માંડીને અધમમાં અધમ પ્રાણી સુધી પહોંચે છે.

Cosmic emotion—મહદ્ભાવ,

[હ. ડા.]

કે. શા. ક. ૧, ૧૮૩: આત્મભાવ પોતાને લાગુ પડે છે, પરકીય ભાવ બીજાને લાગુ પડે

છે, અને મહદ્ભાવ એ સત્યતા, સૈદ્ધર્થ અને સરસાદના વિચારોને લાગુ થાય છે.

Egoistic emotion—આત્મભાવ

[હ. દ્વા.]

કે. શા. ક. ૧, ૧૮૦: આત્મભાવ એટલે પોતાના રક્ષણની અને પોતાની ઉન્નતિની લાગણી.

Non-personal emotion—આત્મેતર ઊર્મિ [મ. ન.]

ચે. શા. ૪૫૦: ત્રીજો વર્ગ કેટલીક અતિ શુદ્ધિ વૃત્તિઓનો છે; તેમને ભાવ કહે છે; જેવા કે સ્વદેશપ્રીતિ, વિશ્વલીલા ઉપર પ્રેમ, જનતાપ્રેમ ઇત્યાદિ. ખરેખરી આત્મેતર અને સર્વસાધારણ ઊર્મિઓ આ જ છે.

Personal emotion—આત્મસંબંધી ઊર્મિ [મ. ન.]

ચે. શા. ૪૪૯: પ્રથમે આત્મસંબંધી ઊર્મિનો વિચાર કરવાનો છે. જે ઊર્મિઓ આત્મા એટલે પોતાના સંબંધી જ હોય, પોતાની ભતના કોઈ અનુભવ કે સંબંધમાંથી ઉપજતી હોય, તેનો આ વર્ગમાં સમાવેશ થાય છે.

Emotional, અન્તર્ભાવપ્રેરિત, મનોરાગ-વાચક [ર. મ.]

કે. સા. ૩૦: અન્તર્ભાવપ્રેરિત (e.) તે જ ખરી કવિતા એ અમે ઉપર બતાવ્યું છે.

૨. ભાવનાત્મક [ન. દે.]

વ. ૧૦, ૧૧૦:...અને અર્વાચીન માનસ-શાસ્ત્રમાં વર્ણવેલી મનની વિચારાત્મ (Rational), ભાવનાત્મક (e.) અને ક્રિયાત્મક (volitional) ત્રિવિધ સ્થિતિ પ્રમાણે ધર્મનું નિર્ભજ સ્વરૂપ રચ્યું.

Emotional expression—ઊર્મિ-પ્રતિભાસ [મ. ન.]

ચે. શા. ૫૫૨: બાળકના આરંભક વ્યાપારોમાંના ઘણાકની પૂર્વવૃત્તિ વિદ્યમાન હોય છે, અને તે વૃત્તિથી જ તેમનું સ્વરૂપ બંધાય છે. એવું સંભવે છે કે જેને અનુષંગે સુખ અથવા દુઃખની સ્પષ્ટ વૃત્તિ અનુભવાય તેવાં પ્રત્યક્ષ માત્રની પછી અન્યવહિત લાગે જ કોઈને કોઈ પ્રકારનો વેગ પેદા થાય છે. આનું સાદામાં સાદું સ્વરૂપ એટલું જ છે કે પ્રત્યેક

ચેતન ઉદ્ભવાદક વેગના વ્યાપાર ઉપર લક્ષ આપે છે. ઊર્મિપ્રતિભાસ કે જે પ્રેરણાજન્ય વ્યાપાર જ છે તેમાં આના વ્યાપારનું આ સ્વરૂપ સારી રીતે જણાઈ આવે છે.

Emotional sensibility—ઊર્મિ-ચોગ્યતા [મ. ન.]

ચે. શા. ૪૬૧: કદાપિ અનુભવેલી એવી સ્થિતિની કલ્પના કરવી પડે છે, અને ઊર્મિ-ચોગ્યતામાં જે આપણી અને તેની વચ્ચે તારતમ્ય હોય તેને લીધે લાગણીની ન્યૂનાધિકતા હોય તે પણ કલ્પી લેવી જ પડે છે.

Emotional shock—ઊર્મિપ્રધર્ષ [મ. ન. ચે. શા. ૪૧૩.]

Emotional temperament—ઊર્મિપ્રકૃતિ [મ. ન.]

ચે. શા. ૪૯૫: કોઈને એક રાગ પસંદ હોય છે, કોઈને તેનો તે જ નાપસંદ હોય છે. આવો જે માણસ માણસમાં રસિકતાનો ભેદ હોય છે તે સ્વાભાવિક વૃત્તિને લીધે, ઊર્મિ-પ્રકૃતિના સાહજિક બંધારણને લીધે, તેમ જ અનુભવમાંથી જે આકસ્મિક વલણો ધડાયાં હોય તેને લીધે, થઈ આવે છે.

Empiric,—al

Empirical—અનુભવસિદ્ધ [હ. દ્વા.]

કે. શા. ક. ૧, ૩૨૭

Empirical generalization—

૧. પ્રથમદર્શની વ્યાપ્તિ [દ. બા.]

બુઓ Hypothesis.

૨. અનુભવમૂલક વ્યાપ્તિ [દ. બા.]

Empiricism, ૧. અનુભવવાદ

[અ. ક.]

બુઓ Sensationalism.

૨. (Metaph.) અનુભવવૈકવાદ [અ. ક.]

બુઓ Sensationalism.

Encyclopædia, ૧. સર્વસંગ્રહ [ન. લા.]

સ. ન. ગ. ૪૫૦: ક્રાન્સમાં લોહટર (૧૭૭૬) ને ફોર્સો (૧૭૭૮) એના અંશે ક્રાન્સના રાજ્યને ઉધું લાગવાનાં કારણોમાં અવશ્ય ગણાય છે. 'સર્વસંગ્રહ' પુસ્તક જે ૧૭૫૧ માં નીકળ્યું

તેના અધિપતિ ડેરેટ (૧૭૮૪) ને ડી. આલે-ખર્ટ એ હતા.

૨. જ્ઞાનચક્ર [રતનજી ફરામજી શેઠના]

૩. વિશ્વકોષ [મ. સ.]

ગૌ. હ. એ ઉદ્ધાટન, ૨: પુસ્તકો, ક્રમિક પત્ર (Periodicals) માં વિષયો, અને The Encyclopedia Britannica 'વિશ્વકોષ' આદિ જગતપ્રખ્યાત ગ્રંથો, એઓમાં એ ગુણોના અનેક વ્યાખ્યાતાઓમાંથી નિર્દર્શન (sample) રૂપે બે પ્રામાણિક પુરુષોના લેખમાંથી માત્ર ચાર વાક્ય અત્ર અપાય છે.

૪. અનેકચર્યાસંગ્રહ [ર. મ.]

ક. સા. ૧૩૩: સરસ્વતીચંદ્રના ચોથા ભાગમાં અનેક વિષયોનો અને અનેક શૈલીઓનો સંગ્રહ છે. 'નવલકથા' કરતાં 'પુરાણ' અથવા 'અનેકચર્યાસંગ્રહ' નામ તેને વધારે ઉચિત છે.

૫. સર્વવિષયસંગ્રહ [ક. પ્રા.]

ગુ. શા. ૪૨, ૨૯૧: તેણે અનેક ચોપાનીઆમાં તેમજ 'એનસાયક્લોપીડીઆ બ્રિટાનિકા' (સર્વવિષયસંગ્રહમાળા) નામનાં પુસ્તકોમાં શિક્ષણશાસ્ત્ર અને શિક્ષણપદ્ધતિ વિષે ઘણું લખ્યું છે.

૬. સર્વકોષ [અ. ફ.]

ક. પિછાન, ૧૧: એક રસિક મિત્રે આ ખંડ-કાવ્ય વાંચીને કહ્યું છે કે એ તો Love's encyclopaedia-પ્રેમનો સર્વકોષ-છે.

૭. સર્વજ્ઞાનસંગ્રહ, જ્ઞાનસંગ્રહ [ક. મા.]

કે. લે. ૧, (૧) ૮૮: કેટલાક એને (રણજીતરામને) જીવંત સર્વજ્ઞાનસંગ્રહ (Living E.) કહેતા. (૨) ૧૧૧: ડીરેટો અને તેના મિત્રોએ જ્ઞાનસંગ્રહો પ્રગટ કરી જ્ઞાનનો પ્રચાર વધાર્યો.

૮. જ્ઞાનકોષ [અસાત]

કેતકરના મરાઠી ઉપસ્થી.

Endowment, નીવિ [દ. બા.]

"પ્રાચીનશિલાલેખોમાં આ શબ્દ બહુ આવે છે, દા.ત. નાશકના શિલાલેખમાં."-ખાનગી પત્ર.

Energy, ૧. શક્તિ, ઉત્સાહ, કાર્યોત્સાહ [મ. ન. ચે. શા.]

૨. ઉદ્દેશવશકિત [ર. મ.]

બીજી પરિષદ, ૧૧૪: બીજી રીતે કહીએ તો, ૦. (ઉદ્દેશવશકિત) સાથે અલંકારો જોડાયેલા નથી, પણ Imagination (કલ્પનાવ્યાપાર) જે કવિતાની કલા art છે તેની સાથે જોડાયેલા છે.

૩. બલશક્તિ [ગી. બા.]

વ. ૧૭, ૫૭૫: આધુનિક વિજ્ઞાનશાસ્ત્રમાં હેવો સિદ્ધાન્ત થવા તરફ વલણ છે કે matter જડ પદાર્થ જેવી વસ્તુ, કંઈ છે જ નહિ; એ સર્વ ૦.—અમુક બલશક્તિનું જ રૂપાન્તર છે.

૪. ચૈતન્ય, વીર્ય [દ. બા.]

Mental energy—મનોબળ.

ચિત્તશક્તિ [કે. હ. અ. નો.]

Vital energy—જીવનબળ [મ. ન.]

ચે. શા. ૪૧૩: દા. બેન એવો વિચાર જણાવે છે કે સુખદુઃખનો જીવનબલના ઉત્કર્ષ કે નિષ્કર્ષ સાથે સંબંધ છે.

Conservation of energy—

જીવો Conservation.

Energism (Ethics) કર્મચેત્સુ[દ.કે.]

જીવો Optimist.

Engineering, રચનાશાસ્ત્ર [ગ. વિ.]

યુ. ૧૯૭૯, ભાદરવો, ૪૭૩: રથાપત્ય તો ઊભી રહેનારી કલા છે, તેને ટકાર રહેવાને રચનાશાસ્ત્ર (E.) ની જરૂર છે.

Enlargement, ૧. સ્તુત્યર્થવાદ [ન. ભ.]

ન. ગ્રં. ૩, ૧૪૦: વાક્યની પૃથક્કૃતિ અથવા રચના જાણ્યા વિના કોઈ પણ વાક્ય સમજવું નથી. ઉદ્દેશ્ય, વિધેય, અને તે દરેકના સ્તુત્યર્થવાદ જાણ્યાથી જ વાક્યનો અર્થ ચોખ્ખો સમજાય છે.

૨. વર્ધક, જેમકે ઉદ્દેશ્યવર્ધક, વિધેયવર્ધક [ક. પ્રા. મ. બા.]

Enlightened, સપ્રકાશ [મ. ન.]

ચે. શા. આવેગનું સંયમન કરવું, કાર્યને અટકાવી રાખવું, અને વચમાં વિચારણા કરી નિશ્ચય કરવો, એ શાન્ત, સપ્રકાશ, અને સુવ્યવસ્થિત ઈચ્છાનું લક્ષણ છે.

Enlightened egoism, દૂરઅદેશસ્વાર્થ [બ. ક.]

ઇ. દિ. ૪૪: જીવો Altruism.

Enlightened self-interest—

ઉદાત્ત-શાણો-સ્વાર્થ [દ. કે. મરાઠી.]

દિ. ગી. ૮૧: હોખસની માફક પરાયને સ્વાર્થનો દૂરદર્શી પ્રકાર ન માનતાં સ્વાર્થ અને પરાર્થ એ બન્નેને તાબવામાં નાંખી તેના તારતમ્યથી પોતાનો સ્વાર્થ અતિશય આતુર્યથી નક્કી કરવામાં આવે છે તેથી આ પંથના લોક પોતાના આ પંથને 'ઉદ્ધાત્ત' અથવા 'શાણો' સ્વાર્થ (પણ સ્વાર્થ એ તો નિઃસંશય જ!)- એવું નામ આપી પોતાના મતની મહત્તા ગાય છે (ઈંગ્લેન્ડમાં આને E.-ક.-i. કહે છે. આમાંના e. શબ્દનું ભાષાંતર અમે ઉદ્ધાત્ત અથવા શાણ-પણવાળા એ પદ્ધતીકરીએ છીએ.)

Enthymeme, (Logic) હુસાનુમાન
[કે. હ. અ. નો.]

Entity, વસ્તુ, સત્ત્વ [દ. બા.]

Epic, ૧. વીરકવિતા, વીરરસકવિતા
[ન. લા.]

સ. ન. ગ. (૧) ૩૬: કવિતાની ત્રણ મુખ્ય ભતિ છે, ગીતકવિતા, વીરકવિતા, અને નાટક. (૨) ૨૫૪: જગત્તો આદિ કવીશ્વર વાદમીક ને શુદ્ધ વીરરસકવિતા લખનારો વિનયી કવીન્દ્ર તે હોમર. (૩) ન. ક. ૪૦૧: સાધારણ ભણેલાની મરજ એવી કે માહારે એક ખરાસકસ્તુરી જેવી લાંબી વાત કરવી, ને ઘણા ભણેલાની મરજ એવી કે, એક મોટી વીરરસની કવિતા "એપિક" કરવી.

૨. વીરરસકાવ્ય [ન. લા.]

ગુ. શા. ૧૪, ૧૬૧: આપણા પંડિતો મહા-ભારતને ઇતિહાસ અને રામાયણને કાવ્ય કહે છે, પણ એ ભેદ રાખવાનું કોઈ વિશેષ કારણ જણાતું નથી. બંનેમાં કેટલીએક ઇતિહાસની વાતો આવે છે, અને તેને કાવ્યની પેઠે રસથી શણગારી છે. ઇંગ્લેન્ડમાં જોને વીરરસકાવ્ય કહે છે તે વર્ગમાં એ આવી શકે.

૩. મહાકાવ્ય [મ. ર.]

જુઓ Tragedy.

૪. વીરસંહિતા [કે. હ.]

૫. વીરચરિતકાવ્ય [ન. ભો. અભિ-નયકલા]

૬. વીરકાવ્ય, જય [દ. બા.]

Epicureanism, તૃપ્તિવાદ [દ. બા.]

Epigram, ૧. માર્મિક વચન [મકરંદ]

જા. સુ. ૨૫. ૧૨૬: આવી શૈલીમાં કવિત્વ-મય ભાવ સાથે વાતચિતની સાધારણ (prosaic) ઉક્તિઓ, કહેવતો તથા માર્મિક વચનો (ee.) કેવાં દાખલ થઈ કાવ્યની ક્ષતિ કરે છે તે પણ આ ઉદાહરણથી સમજશે.

૨. સંક્ષિપ્ત નર્મવાક્ય [સૌ. લીલાવતી]

ફૅબાચિત્રો અને બીજા લેખો, ૭૬: એનાં E. (સંક્ષિપ્તનર્મવાક્ય) રંજન કરે એવા આતુર્યથી ભરપુર હોય છે.

૩. સૂત્ર, સુભાષિત [દ. બા.]

Epigrammatical—૧. સંક્ષિપ્ત
[ન. ભો.]

મ. સુ. ૧, ૩૧૨: આ એ ઉદાહરણો માત્ર હેમની સંક્ષિપ્ત (e.) પદ્ધતિનું દર્શન કરાવવાને ઉતાર્યાં છે.

૨. સૂનાત્મક [દ. બા.]

Epigraph, કેતરલેખ [દ. બા.]

Epigraphy, ૧. ૧. ઉક્તિલેખન
[ર. વા.]

નિ. ૧, ૧૦: પ્રાચીન અને અર્વાચીન ઇતિહાસ, પુરાણવસ્તુશાસ્ત્ર, ઉન્નિલેખન (e.) નિષ્કેશાસ્ત્ર (numismatics) પ્રભૃતિ શાસ્ત્રોને। અભ્યાસ અને શોધ જગાડેલા.

Epigraphist—લૈખિક [કે. હ.]

સ્વપ્નની સુદંરી, મુખબંધ, ૫: નાટકકાર ભાસ મારી સમજ પ્રમાણે પુષ્પમિત્ર શુંગના સમયમાં થયેા હતા. તેને એ રાજાનો સારો આશ્રય હતો. આ કારણથી પૂરતી ઐતિહાસિક ગવેષણા કરી એ આદિ શુંગની કારકિર્દીની ટુંકી નોંધ મેં ગઈ આશ્રિતમાં આપી હતી તે પ્રસ્તુત આશ્રિત માટે તપાસી જતી વખતે લૈખિક (E.) કાશીપ્રસાદ જાવડવાલે છપાવેલા હાથી ગુફાના લેખનું સંસ્કરણ હું જોઈ ગયો છું. એ સંસ્કરણથી મેં સ્વતંત્ર રીતે તારવી કાઢેલી હકીકતનું મોટે ભાગે સમર્થન થાય છે.

Epilogue, ૧. સમાપ્તિદર્શન [ન. ભો.]

વ. ૨૩, ૪૬૭: નાટકના અંતે આવેલું દર્શન તો કેવલ e. (સમાપ્તિદર્શન) જેવું જ છે.

૨. પારશિષ્ટ, ઉપસંહાર, ખિલકાંડ
[દ. બા.]

Epistemology, ૧. જ્ઞાનશાસ્ત્ર [હ.વ.]

વ. ૧૩, ૫૧૨: જ્ઞાનશાસ્ત્ર (E.) નો એક મુખ્ય નિયમ છે કે અન્તર્જગત (Ego) અને બાહ્ય જગત (Non-Ego) એટલે કે બુદ્ધિનું બંધારણ અને પદાર્થોની સૃષ્ટિ એ બે વચ્ચે જો કોઈ પ્રભુ પ્રકારની એકરૂપતા હોય તો જ જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થઈ શકે છે.

૨. જ્ઞાનસ્વરૂપવિધા [અ. ક.]

ની. શા. ૧૪૬

૨. જ્ઞાનપ્રક્રિયા, જ્ઞાનવિષયકવાદ [હી. પ્ર. સ, મી. ૧૬૯]

૨. પ્રમાણશાસ્ત્ર [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૫: પ્રમાણશાસ્ત્રનો વિષયનિર્દેશ કરતાં આપણે તેના જેવા જ કે તેના નિકટવર્તી વિષયોનાં બીજાં શાસ્ત્રોથી તેને ભિન્ન સમજવું જોઈએ. આવી રીતે આ શાસ્ત્ર એક બાબતથી માનસશાસ્ત્ર (Psychology) અને બીજી બાબતથી પ્રમાણશાસ્ત્ર (E.) થી ભૂંડાં પડે છે. માનસશાસ્ત્રનો વિષય મનની એક પદાર્થ તરીકેની ભૂદી ભૂદી સ્થિતિઓ, વૃત્તિઓ, વિકારો, વ્યાપારોનો પરસ્પરનો સંબંધ સમજવાનો હોય છે. તે, વિચાર, રાગ, દ્વેષ, ઇચ્છા, ધ્યાન, વિગેરે કેવી રીતે ઉદ્ભવે છે અને તેની અસર મનમાં થાય છે તેનું નિરૂપણ કરે છે. પ્રમાણશાસ્ત્ર તો મનમાં યથાર્થ જ્ઞાનનાં સાધનો શાં છે તેનો જ વિચાર કરે છે. બીજી બાબત પ્રમાણશાસ્ત્ર વધારે ફેટ વિષય છે. તેને આપણે સામાન્ય રીતે ફિલસૂફીના નામથી જાણીએ છીએ. તેમાં જ્ઞાનનું બંધારણ શું છે અને જ્ઞાનના વિષયો શા હોઈ શકે તેની ચર્ચા હોય છે.

૩. પ્રમાણવાદ [ન. દે.]

હિં. ત. ઇ. પ્ર. ૨૬૧: તત્વદર્શનની બે મુખ્ય શાખાઓ છે (૧) પ્રમાણવાદ અથવા જ્ઞાનપ્રક્રિયા (E.) અને (૨) પ્રમેયવાદ અથવા જ્ઞેયપ્રક્રિયા (Ontology).

૪. જ્ઞાનપ્રામાણ્યશાસ્ત્ર [આ. બા.]

વ. ૨૬, ૭૭૧: આ તાર્કિક અર્થમાં સર્વ ધર્મના સિદ્ધાન્તમાં અવતારનો સિદ્ધાન્ત મનાયો છે, કારણકે એ સિદ્ધાન્ત ધર્મસામાન્યની ઓ. યાને જ્ઞાનપ્રામાણ્યશાસ્ત્ર અને psychology યાને માનસશાસ્ત્ર એના ઉપર રચાયેલો છે.

૫. જ્ઞાનપ્રામાણ્યમીમાંસા, જ્ઞાનપદાધિમીમાંસા, પ્રામાણ્યમીમાંસા (?) [દ. બા.]

Epitaph, ૧. સ્મારક પદ્ય [બ. ક.]

દિ. ૨૩: જુઓ Elegy ની ટીપ.

૨. સ્મૃતિલેખ [બ. ક.]

અં. ૧૩૩: And be the Spartan's epitaph on me—'Sparta bath many a worthior son than he.'—Byron 'સ્પાર્ટાને આનાથી વધુ હાથક પુત્રો ધણા છે' એ સ્પાર્ટાન સપૂતની કબ્ર ઉપરનો સ્મૃતિલેખ ભલે મહારી સમાધિ ઉપર પણ કેતરાય. —ખાચરન.

Epoch-making, ૧. યુગપ્રવર્તક [દ. બા.]

સ્વતંત્ર બાદશિસણ, પ્રસ્તાવના, ૬: આ રીતે-મોન્ટેસોરીને યુગપ્રવર્તક કહી શકાય.

૨. શકવર્તી [નહા. દ.]

કૂલપાંદડીનો ઉપોદ્ધાત.

૩. યુગકારક [હ. બા.]

કો. ૧, ૩, ૧૭૬: આનન્દવર્ધન, કુન્તક, મહિમ ભટ્ટ અને મરમટ એમના ગ્રંથો યુગકારક (e. m.) એ વિશેષણને પાત્ર છે.

૪. યુગવર્તી, શકસ્રુષ્ટા [નહા. દ.]

શ. સં. પ્રસ્તાવના, ૧૩: વિક્રમથી ને કાળિદાસથી જ યુગરાતીઓ તો વર્ષો ગણે છે, અમાપ કાળને માપે છે. એ યુગવર્તી ને શકસ્રુષ્ટા ઇતિહાસપૂર્ણ્યોની, એમની અમૃતછાંટી રસવેલેથી જ વીણેલી રૂલપાંખડીએ, ચારતી આજ ઉતાઈ છે.

૫. શકકારી, મનુદૃય [દ. બા.]**Equity, ૧. વ્યવહારશુદ્ધિ [વ. ઓ.]**

વ. ૨, ૨૦૮: જુઓ Fiction.

૨. શુદ્ધ ન્યાય [બ. ક.]

પ. પ્ર. ૩, ૪૩: ત્યારે શુદ્ધ ન્યાય (ઈક્વિટી) ની દૃષ્ટિએ મંડળ કરતાં પરિપક્વનું જ ધણા વધારે અંશમાં ગણવાને પાત્ર આ ભંડોળ છે.

૩. ધાર્મિક ન્યાય, ધર્મન્યાય [દ. બા.]**Erogenous zone, (psycho-ana.)**

શુગારગાત્ર [ભૂ. ગો.]

Error, અસત્ય, ભ્રાન્તિ, વિપર્યય, મિથ્યાજ્ઞાન, અયથાર્થ અનુભવ [હી. ગ.]

સ. મી. ૬૯: 'સત્ય એટલે શું' એ વ્યાવહારિકસત્તાવાદીના પ્રશ્નના ગર્ભમાં જ ભ્રાન્તિ-વિપર્યય-મિથ્યાજ્ઞાનાદિ અયથાર્થાનુભવ સંબંધી બીજા એટલે જ ઉપયોગી પ્રશ્ન સમાયેલો છે.

Esoteric, ઔપનિષદ [દ. બા.]

Essayist, નિબંધી [ન. લા.]

સ. ન. ગ. ૩૯૮: જૈનસર્વ કવિ (૧૫૮૫) મોંટન નિબંધી (૧૫૬૫) ને કાલ્પિત ઇશ્વર-જ્ઞાન સમજનારો એ નામાંકિત હતા.

Essential, ૧, તાર્ત્વિક [વ. બા.]

વ. ૧, ૧૬૫: વ્યક્તિઓ મૂળમાં જ અનેક હોય-અર્થાત્ એમનો ભેદ મૂળસ્પર્શો (radical) અન્ત્ય (ultimate) અને તાર્ત્વિક (e.) હોય તો એ સર્વનો એક ભૂમિકા ઉપર સમ્બન્ધ જ ન થઈ શકે.

૨. સારાત્મક [દ. બા.]

Essential attribute—૧. અસાધારણ ધર્મ [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૩૯: 'સુવર્ણને કાટ ન લાગવો' એ તેનો અસાધારણ ધર્મ છે, પણ એારદ્રેલીયામાંથી તેનું નીકળવું કે કાલીફોરનીયામાંથી, એ તો ઉપાધિ જ છે.

૨. સ્વાભાવિક ધર્મ [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૧૩૧

Establishment, મહેકમ [હ. દા.]

કે. શા. ક. ૧, ૩૨૮

Ethics, ૧. નીતિશાસ્ત્ર [મ. ર.]

એ. દા. ચ. ૧૭૪: તેણે તેને તર્કશાસ્ત્ર નીતિશાસ્ત્ર તથા આત્મતત્ત્વશાસ્ત્ર એ વિદ્યાઓનાં મૂળતત્ત્વ શીખવ્યાં.

૨. વ્યક્તિનીતિ [મ. ર.]

શિ. ઇ. ૪૯ પ્રાચીન ગ્રીક કથામાં મનોહર પદ-લાલિત્ય, વીરત્વના પ્રસંગો, ભૂદા ભૂદા લોકોનાં વર્ણનો, સ્પષ્ટતા અને સરલતા, ધાર્મિકતા અને ડહાપણ, કાયદા અને વ્યવસ્થા પર પ્રીતિ, મહાત્માઓ તરફ પૂજ્યભાવ-એ બધા ગુણો હોવાને લીધે સારા શિક્ષકના હાથમાં એ એવું સાધન થઈ પડતું કે હાલ પણ તેની બરાબરી ભાગ્યે જ થઈ શકે. હોમરનાં જ કાવ્યોમાં તે

શીખવામાં જે ભૂગોળ, વ્યાકરણ, અને ઇતિહાસનાં સત્યો જાણવાં પડે તે એક તરફ મૂકીએ તો પણ તે પરથી વ્યક્તિનીતિ, રાજનીતિ અને મહાની રીતભાત સંબંધી કેટલું બધું શીખી શકાય તેમ છે?

૩. નીતિચિંતન [આ. બા.]

૪. નીતિતત્ત્વચિંતન [ગ. વા.]

નિ. ૧૧: જુઓ Anthropology.

૫. સદાચાર-આચાર-શાસ્ત્ર [હી.]

પ્ર. સ. મી. ૧૬૯

૬. ચારિત્ર્યમીમાંસા [પ્રા. વિ.]

જુ. પ્ર. ૭૦, ૨૪૨: ઇતિહાસ અને અર્થ-શાસ્ત્ર ચિત્તશાસ્ત્ર (Psychology) કે ચારિત્ર્ય-મીમાંસા (e.) કે છવટે સમાજશાસ્ત્રને પણ વિકાસવાદની દૃષ્ટિએ જોવામાં આવ્યાં.

૭. નીતિમીમાંસા [દ. બા.]

Ethnology, ૧. નૃવંશવિદ્યા [ર. વા.]

નિ. ૧૧: જુઓ Anthropology.

૨. જાતમીમાંસા [દ. બા.]

કા. લે. ૧, ૧૪૬: એ નોંધોમાં રાજકીય સત્તા, સંસ્કૃતિ, સમાજરચના, અને વ્યાપાર એટલી જ બાબતોનું વિવેચન કર્યું છે. ધર્મ, તત્ત્વજ્ઞાન, ભતિમીમાંસા (E.) અને લલિતકલા વિશે કંઈ પણ લખેલું નથી.

૩. નૃકુલવિદ્યા [પો. ગો. વિ. વિ. ૧૦૩]

Ethnologist, મનુષ્યભતિશાસ્ત્રી [આ. બા.]

વ. ૧૫, ૬૩૫: વાંચતાં આનંદ ઊપજ્યા વિના રહેતો નથી કે શબ્દશાસ્ત્રીઓ (Philologists) અને મનુષ્યભતિશાસ્ત્રીઓ (Eo.) આપણી અને ભીલની વચ્ચે જેટલી વાડ બાંધવી હોય તેટલી બાંધે, પણ આ ગીતસંગ્રહ તો અત્યારે આપણને એ લોક સાથે જીવનની એકતા જ અનુભવાવે છે.

Eugenics, ૧. સુસંતતિશાસ્ત્ર [ર. મ.]

જ્ઞા. સુ. ૩૨, ૩૨: ત્યાં એક ગોત્રમાં લગ્ન ન કરવું એવા વિસ્તારી પ્રતિબંધથી સુસંતતિ-શાસ્ત્ર (E.) નો કથો હેતુ સચવાય છે

૨. સુપ્રજનનવિદ્યા [પો. ગો. વિ. વિ.]

૧૦૩]

૩. સંતતિશાસ્ત્ર [દ. બા.]

કા. લે. ૧, ૧૨૬: ઇતિહાસના પુસ્તકમાં સંતતિશાસ્ત્ર (E.) જેવા શાસ્ત્રની ચર્ચામાં ઉતર્યા વિના ભતિવિવરણ કરી શકાય.

Evolution, ૧. વિવરણ, સંવૃદ્ધિ [મ.સૂ.]

વિ. સા. પ્રતાવના, ૧૫: હાલ એક કાર્વિન નામે પડિતે યુરોપખંડમાં અનેક શાસ્ત્રના સાધનથી એવા વિચાર સિદ્ધ કરવા માંડ્યા છે કે, પૂર્વે માત્ર નીચ ચોનીનાં પશુપ્રાણી હતાં તેનું વિવરણ અથવા સંવૃદ્ધિ થતાં તે વાનર થયાં અને વાનર સુધરીને અથવા સંવૃદ્ધિ પામેથી મનુષ્ય થયાં છે.

૨. પરિણામ, પરિણામવાદ [મ.ન.]

સુ. ગ. ૮૬: પરિણામવાદ તમને એમ બતાવે છે કે પરંપરાએ કરીને પરમાણુથી પરિણામ પામતે પામતે માણસના શરીર સુધી બધું બન્યું છે.

૩. ઉદ્ભેદ [મ. ૨.]

શિ. ઇ. ૩૫૦: ઉદ્ભેદના મોટા નિયમનું તત્ત્વ પણ ખીલું નથી. અવયવોનું રૂપ તેમને કરવાના કામ પ્રમાણે બંધાય છે. (Structure is determind by Function) ખીન ઉદાહરણ માટે બુઓ Corollary.

૪. ઉત્ક્રાંતિ [અસાત]

૫. વિકાસ [કે. હ.]

પહેલી પરિષદ, વાગ્યોપાર.

૬. ઉત્ક્રમણ [૨. વા.]

નિ. ૧૧૧: ગુજરાતના સાહિત્યનું-અર્થાત્ હૃદય અને મનનું-લક્ષ ગૃહ અને ગૃહદેવી ઉન્નત બનાવવામાં જ પરોવાયલું છે. પ્રાચીન કાળમાં પણ સંસ્કૃત સાહિત્યે ગુર્જરાનાં ગૃહોને વધાવ્યાં છે. મધ્ય કાલમાં વૈરાગ્ય જ ગવાતો હતો ત્યારે એમાનદે ગૃહભાવે ગાયા અને નવા જમાનામાં ગોવર્ધનરામ પણ એ જ ભાવે મૂર્તિમંત કરી આપણને સોંપી ગયા છે. ગૃહભાવોના ઉત્ક્રમણ (e.) વિશે વિસ્તારથી લખાય એનું છે પણ આ લઘુ લેખમાં એ અસ્થાને લેખાશે.

૭. વિકાસક્રમ [ન. ભો.]

મ. મુ. ૧, ૫૦૫: હેમાં ઉપોદ્ધાત રૂપે ભાષાના વિકાસક્રમ-૦.-વિશેની ચર્ચા ગમ્ભીર ચિંતનથી ભરેલી અને આપણી ગુર્જર ભાષાની

લવિધ્યમાં ખીલવણી માટે સત્ય ધોરણો દર્શાવનારી છે.

૮. સમુત્ક્રમ, સમુત્ક્રાંતિ [બ. ક.]

સા. જ. (૧) ટિપ્પણ, ૨૪૬: સુવર્ણ-અંડના સમુત્ક્રમ (e.) નો દર્શાવે આવી ગયો છે અને પશુભાગનો સમુત્ક્રમ ભંતે સમુત્ક્રાંતિ થતા આવતા મનુષ્યભાગથી થાય છે એમ બતાવ્યું છે. (૨) પ્રવેશક, ૨૨: સાનુકૂળ કંદરત, આછી સરાક્ત અને ઉચ્ચાલિલાથી વસ્તી, અને આવી સંસારવ્યવસ્થા એ પરિસ્થિતિમાં વિલા અને વ્યવસ્થાની સમુત્ક્રાંતિ (ઇવોલ્યુશન e.) સૈકાઓ સુધી આગળ આગળ વધતાં, આર્થ સંસ્કૃતિના પરિપક્વ સર્વોત્કૃષ્ટ રૂપે વાસક, વાલ્મીકિ, અને વ્યાસ જેવાનાં સાક્ષર જીવન તેમના પોતાના અજરામર અસરબ્રહ્મ-ચોગવાસિક, રામાયણ અને મહાભારત જેવા અનુપમ ગ્રંથો દ્વારા આપણા જેવામાં આવે છે.

૯. ઉત્તરોત્તર ઉત્કર્ષ [૨. મ.]

છઠ્ઠી પરિષદ, ૧૨: કાચું ભણેલા સમજી શકે એવા સંક્ષેપમાં ઉત્તરોત્તર ઉત્કર્ષ (e.) ના વાદનું નિરૂપણ થઇ શકતું નથી.

૧૦. પ્રગતિ, પ્રગતિવાદ [હી. વ. સ. મી. ૧૭૩]

૧૧. વિશિષ્ટ વિસ્તાર [મ. ૨.]

અ. અ: ઇવોલ્યુશન વિશિષ્ટ વિસ્તારનો મોટો નિયમ દ્રવ્યોત્પત્તિને પણ લાગુ પડે છે. વર્તમાનનો ભૂતની સાથે અભેદારોપ કરવો મિથ્યા છે. સામાન્યસ્વામિત્વના હિમાયતીઓ, મનુરોને બધું આપવાની વાતો કરે તે મિથ્યા છે. કાર્યો વિભક્ત થયાં છે તે સંયુક્ત થવાનાં નથી. પ્રાચીન સમયમાં મનુર પોતે જ ઉત્પાદક હતો અને બદલો પોતે રાખતો તે યોગ્ય હતું. હવે એ દિવસો આવવાના નથી. હવે મનુર એકલો ઉત્પાદક રહ્યો નથી; ખીન ધણા ઉત્પાદક પ્રવૃત્તિમાં ભાગ લે છે, અને વધારે મહત્વનો ભાગ લે છે.

૧૨. સત્કાર્યવાદ, વિકાસવાદ [આ. બા.]

વ. ૨૪, ૧૦૦: E. માટે બુદ્ધે બુદ્ધે પ્રસંગે બુદ્ધા બુદ્ધા શબ્દો યોગ્ય, અને યોજવા બેઠએ જ...જેમકે કોઇવાર E. શબ્દ Creation થી

ઉદ્દેશ્ય અર્થમાં વાપરવાનો હોય છે, એટલે કે ત્યાં કહેવાનું તાત્પર્ય એ હોય છે કે કાર્ય એ સર્વથા નવું ઉત્પન્ન થતું નથી પણ કારણમાં રહેલું હોય છે અને તે ફક્ત બહાર આવે છે: આવે પ્રસંગે E. Theory માટે સત્કાર્યવાદ શબ્દ યોગ્ય ગણાય, અથવા એમાં પણ કારણ કરતાં કાર્ય તરફ નજર ન ખાવવી હોય તો 'વિકાસવાદ' વધારે ઠીક પડે. પણ E. શબ્દથી અમુક ભૂમિકા કરતાં અમુક ભૂમિકા ઊંચી છે એમ સૂચના કરવી હોય તો 'ઉત્કાન્તિ' શબ્દ પસંદ કરવાની જરૂર.

Evolutionist—૧. વિકાસવાદી-ઉત્કાન્તિવાદી [આ. બા.]

વ. ૩, ૧૬૩: કર્તવ્યબુદ્ધિ અન્ય કોઈપણ વ્યવસ્થાના રૂપાન્તર નથી, સહજ સિદ્ધ છે, પરંતુ એના નિર્ણયો સુખ દુઃખને હિસાબે જ આપાય છે, એમ ત્રીજા કહે છે. જનસુખવાદીઓ આ વર્ગમાં પડે છે. જીવનને અનુકૂળ તે કર્તવ્ય એમ કહેનારા વિકાસવાદીઓ-ઉત્કાન્તિવાદીઓ (આ ઉભય શબ્દ 'ઇવોલ્યુશન' વાદીઓ માટે પ્રચલિત છે. બંને જુદે જુદે પ્રસંગે બરાબર છે: બીજા ઉપર દષ્ટિ રાખી બોલતાં જે વિકાસવાદ એ જ ફક્ત ઉપર દષ્ટિ રાખી બોલતાં ઉત્કાન્તિવાદ) પણ આ વર્ગમાં જ આવે છે.

૨. ઉત્કર્ષવાદી [ઉ. કે.]

વ. ૬, ૨૨૬: વિશાળ વિદ્યાથી સિદ્ધ થતી ઉદારતા તેમને સિદ્ધ હતી અને પોતાના નિશ્ચયો ભિન્ન હોવા છતાં અન્યમાં 'બુદ્ધિભેદ' ન ઉત્પન્ન કરવો, અને કદચાલુને માર્ગે ઉત્કર્ષ જ થશે એવી એક ઉત્કર્ષવાદી (E.) ની કહો તો ઉત્કર્ષવાદીની શ્રદ્ધાથી, સ્માર્ત શાસ્ત્રાભિજ્ઞ ગુરુની કહો તો તેવા ગુરુની શ્રદ્ધાથી, તેમાં જ પ્રોત્સાહન આપતા.

Excise, અન્તર્જકાત [વિ. કે. સં. પ.]

Excluded,

Law of Excluded middle—

૧. એકાંતિકત્વ [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૧૩: ત્રીજો અવિરોધ એકાંતિકત્વથી સધાય છે. કોઈપણ વસ્તુ હોય કે ન હોય-વચ્ચેના માર્ગ છે જ નહિ-‘હોય’ અથવા ‘ન હોય’ એ બે અંત (નિશ્ચય):માંનો એક-

જે તે એક-સ્વીકારવો જોઈએ, વચ્ચેના માર્ગ હોય જ નહિ, હોય શકે નહિ, જે બે વાત વચ્ચે વ્યાધાત છે તેમાંની એક ખરી અને એક ખોટી હોવી જ જોઈએ, ત્રીજો રસ્તો નથી.

૨. વ્યાવૃત્તિન્યાય (?) [દ. બા.]

Exclusive, પ્રતિબંધક [મ. ક.]

દિ. ૨૩: મૂર્ત સાવચવ વસ્તુઓ અને વર્ગો અન્યોન્ય પ્રતિબંધક (mutually ex. અન્યુઅલિ એક્સક્લુઝિવ) હોય જ; થોડો તે હાથી નહી; હાથી તે દીપડો નહી એ પ્રમાણે.

Execution, ૧. કૃતિ [ન. લ.]

ન. અં. ૨, ૭૪: જુઓ Design.

૨. નિર્વહણ [કે. હ. અ. તો.]

Exhibitionism, (Psycho-ana.)

મયૂરવૃત્તિ, પ્રદર્શનભાવ, પ્રદર્શનવૃત્તિ [ભૂ. ગો.]

Experimental farm, પ્રયોગીક્ષેત્ર

[વ. ઑ.]

વ. ૪, ૫: જુઓ Demonstration farm.

Expert, ૧. નિપુણ [ન. ભો.]

વ. ૪, ૩૦૬: દરેક જણે પ્રાકૃતના અભ્યાસી થવાની જરૂર નથી; દરેકને એ વિષયમાં જ. (નિપુણ) થવાની જરૂર નથી.

૨. તજજ્ઞ [અગ્રાત]

૩. તદ્દવિદ [ઓ. જ.]

કો. ૩, ૧, ૧૯૧: “પછી વિષયવાર તદ્દવિદો (એક્સપર્ટ્સ) (આ શબ્દ માટે અમે રા. વ્યોમેશયંદ્ર પાઠકજીના જણી છીએ) પુરતી સંખ્યામાં મળશે”—વિ. ક.

૪. વૈશેષિક [ગુજરાતી]

૧૯૮૩ ના વિજયાંક સાથેના સાપ્તાહિક અંકમાં એ વિજયાંકનો પરિચયલેખ.

Explorer, ભૂમિશોધક [વિ. ક.]

કો. ૩, ૧, ૧૯૮

Expression, ૧. અનુભાવ [મ. ન.]

ચે. શા. ૬૦૦: જુઓ Emotion.

૨. આવિષ્કરણ, પ્રકટીકરણ, પ્રકાશન, ઉચ્ચારણ [અગ્રાત]

Expressionism—ભાવપ્રાકટ્ય-વાદ [આ. બા.]

વ. ૨૫, ૧૨૬: આવી ઝીણવટથી એરિરેટો-ટલના તાત્પર્યનું વિવેચન કરી એના વ્યાખ્યાતા-એ Imitation અનુકરણવાદને E. યાને ભાવપ્રાકટ્યવાદમાં પરિણત કર્યો છે.

Expressionistic, આત્મપ્રદર્શક [જ. ભ. દૂરકાળ.]

ઝરણાં, ટાઢાં ને બેન્ડાં, “કવિ અને કવિતા,” ૩૩: કાવ્યના જે પ્રકારો તરફ હમણાં હમણાંમાં જર્મનીમાં વિશેષ ભેદ પ્રતિપાદિત થયો છે તે ઉપર પણ દૃષ્ટિ કરી લઈએ. લેખકની લેખન-ભાવનાને અંગે કવિતાએ પ્રકારની હોઈ શકે: ખીબ ઉપર છાપ પાડવાને લખાયેલી કવિતા અને પોતાનું અંતર ઉકેલવાને લખાયેલી કવિતા. પ્લેક્ષીને પરિપ્રેરક (Impressionistic) કવિતા કહી શકાય અને ખીબને આત્મ-પ્રદર્શક (E.) કવિતા કહી શકાય.

Expressive, ૧. સૂચક, દ્યોતક, વ્યંજક [અગ્રાત]

૨. સાંકેતિક, અર્થપ્રદર્શક [કે. હ. અ. નો.]

Expressiveness, ૧. સમર્થતા [કે. હ.]

કાવ્યમાધુર્ય, ૩૪૩: નવજીવન-અનુવાદની ભાષાની સમર્થતા (E.), વ્યંજકતા, મધુરતા આદિ વિશિષ્ટતાથી જે નવું ચૈતન્ય અનુવાદમાં આવે તે.

૨. અર્થવાહુકતા [કા. છ.]

શ્રી. ગો.૨૫૬: એમની ભાષામાં એવો સ્વાભાવિક પ્રવાહ, એવી અર્થવાહુકતા (E.) તથા એવી સંપૂર્ણ હૃદયગામિતા નિવાસ કરી રહ્યાં છે કે એમની ભાષા સહેલાઈથી શિષ્ટ તરીકે સ્વીકારાય છે.

૩. વાચકતા [૨. મ.]

જ્ઞા. સુ. ૨૩, ૫૧: વાચકતા (E.) ની અલ્પ શક્તિવાળી માનવ ભાષામાં ઈશ્વરનું વર્ણન કરતાં માનવ ભાષાની સીમાથી ઈશ્વરનું સ્વરૂપ મર્યાદિત થતું નથી એટલું લક્ષમાં રાખીશું તો ભ્રમ થવાનો ભય નહિ રહે.

Extension, ૧. વ્યાપકત્વ [મ.ન.ચે.શા.]

૨. આકાશચર્તિત્વ [પ્રા. વિ.]

Spatial extension—દિગ્વ્યાપકત્વ [મ. ન.]

ચે. શા. ૪: વિસ્તાર અથવા વિપુલત્વ એટલે દિગ્વ્યાપકત્વ, થોડી પણ જગો રોકવાપણું તે જડને હોય છે, ચેતનને લેશ પણ હોતું નથી.

Temporal extension—કાલ-વ્યાપકત્વ [મ. ન.]

ચે. શા. ૪: ચેતનવ્યાપારને માત્ર કાલ-વ્યાપકત્વ છે, કાળમાં તેનો ક્રમ છે.

Extremist, ૧. ગરમ [અગ્રાત]

૨. જહાલ [મરાઠી ઉપરથી—અગ્રાત]

૩. ઉદ્દામ [આ. બા.]

વ. ૬, ૬: ડીસેમ્બર આખર ખાવીસમી ‘ઇન્ડિયન નેશનલ કોંગ્રેસ’ ભરાઈ. એના ભવિષ્ય પરત્વે એના ફરમનોએ ઇચ્છેલું સંઘર્ષ અનિષ્ટ, એના મિત્રોએ રાખેલી સંઘળી ચિન્તા ખોટી પડી. ઉદ્દામ પક્ષે (Eo.) વિષયનિર્ણય-મંડળીમાં કેટલુંક તોફાન મચાવ્યું પણ આખરે વિનિત (Moderates) (અમે આ બે અંગ્રેજ શબ્દો માટે ‘ગરમ’ અને ‘નરમ’ એ શબ્દો સ્વીકારીશું નહિ, કારણ કે moderate પક્ષને ‘નરમ’ પક્ષ કહેવાથી જે નિર્ણયતાનો ધ્વનિ થાય છે તે અમને માન્ય નથી. ‘આત્યંતિક’ અને ‘માધ્યમિક’ શબ્દો વધારે સારા છે, પણ moderate પક્ષવાળા જાણી જોઇને મધ્યમાં રહેવા માંગે છે એમ નથી, તેથી એ શબ્દો પણ અમે સ્વીકાર્યા નથી. ‘ઉદ્દામ’ એટલે જેઓ કોઈ પણ તરેહનાં દામણાં-ખન્ધન-માન્ય કરતા નથી તે; અને ‘વિનિત’ એટલે જેઓ દીર્ઘ દૃષ્ટિ ડહાપણ અને કર્તવ્યવિચારથી આત્મસંયમ વાપરે છે, પોતાની પ્રવૃત્તિનું નિયમન કરે છે તે) પક્ષ ફાંચો.

૪. સીમાન્તસંચારી [ઉ. કે.]

વ. ૧૭, ૨૨૭: પછી, મોર્લે જણાવે છે કે, આના પરિણામમાં દેશના (રાજ્ય) સુધારકોમાં બે પક્ષ પડી ગયા હતા એક Moderate (મિતાચરણી) અને ખીબે E. (સીમાન્ત-સંચારી.)

૫. અતિવાદી [મ. હ.]

સ. મ. ૧૯: કેટલાક આધ્યાત્મિક ગૂઢવાદી-ઓ અથવા અતિવાદીઓએ આવેશ, રાગ અને ચિન્તનના વ્યાપાર વિશેની શ્રદ્ધાના પ્રમાણમાં પ્રખર તકમાનાસારી ન્યાયભુક્તિ વિશે ભારે

અશ્રદ્ધા કેળવેલી હોય છે.

૬. તીવ્રવાદી [દ. બા.]

Extrovert, (Psycho-ana.) બહિર્મુખ [બ. ગો.]

F

Facade, (Arch.) ૧. મુખભાગ, મુખદ્વાર [સ. ઝ.]

સ. ર૭, ૫૨૭: જુઓ Colonnade.

Fact, ૧. બીના, વસ્તુ, વાત, હકીકત [જૂના]

૨. ભૂતાર્થ [મ. સ.]

અ. ૫૦: તેઓ આપણા અવરજ આનંધવ છે, એ ભૂતાર્થ (f.) પ્રતિપાદિત છે.

૩. પ્રમેય [પો. ગો.]

સ. ૨૮, ૧૯: દરેક વૈજ્ઞાનિક અન્વેષણમાં પ્રમેય (ff.) નું સંશોધન, તેમનું વર્ગીકરણ, તેમાંથી નિયમશોધન અને નિયમસિદ્ધિ એમ ચાર શ્રેણી સ્પષ્ટ હોય છે.

૪. તથ્ય [પો. ગો.]

વિજ્ઞાનવિચાર, ૧૪: ખરી બાતમી-ખરી હકીકત-સિદ્ધ થયેલી હકીકતને અંગ્રેજીમાં f. કહે છે, તેને માટે આપણે યુજનાતીમાં “તથ્ય” શબ્દ યોજીએ.

૫. ઘટના [દ. બા.]

Fact and fiction—ઘટના અને

કલ્પના, સાચું અને જોડેલું [દ. બા.]

Faculty, (a department of a university) ૧. વિદ્યા [ગૂ. વિ.]

વિ. ૩: વિદ્યા એટલે કેળવણીના જે વિષયનું વિદ્યાપીઠે ખાસ ધ્યાન આપી શકે તે હોય તે.

Fagging, બાલપરિચર્યા [મ. ર.]

શિ. ઈ. ૪૯૩: એવા જ હેતુથી તેણે બાલ-પરિચર્યાની રીત પણ કાયમ રાખેલી.

Fairy tale, ૧. અદ્ભુતવાર્તા [હ. દા.]

શાળાપત્રન્યુબિદિઓ, ૬૭: શાળામાં પ્રતિવર્ષ અમુક વિષય શિખવવાનો ક્રમ નવી પદ્ધતિમાં મુકરર થયો છે, અને તેમાં પ્રથમ

અદ્ભુત વાર્તા (F. Tt.) અને પછી જોડી કાઢેલી વાર્તાઓ (Fables) પછી ધર્મપુસ્તકોમાંથી પસંદગી થાય છે.

૨. પરી-બુદ્ધિ [બ. ક.]

અ. ૭૧: શુદ્ધ સાહિત્ય એટલે કે કાવ્ય, નાટક, નવલકથા, નવલિકા, દૃષ્ટાન્ત પરી-બુદ્ધિ (ફેયરી ટેલ (f. t.); ભૂત-વિદ્યાધરની કોઈ પણ અજબ હથ ધરનાનો આખો વર્ગ.) કે વાર્તા, લાક્ષણિક વા પર્ચેષક સંવાદ, શિષ્ટ નિબંધ, સુરેખ વર્ણન, સ્વપ્ન કે ગપ્પાં; પ્રેરણા કલ્પનાલીલા ભિન્નિવિહાર અને બુદ્ધિ-કરામતજન્ય અવનવી સુન્દર સજીવન સ્વતંત્ર રૂઢિ: એની જરાયે અવગણના એમને હાથે થઈ નથી.

૩. રૂપકથા [અવેરચંદ મેઘાણી]

દાદાજીની વાતોની પ્રસ્તાવના.

Fallacy, હેત્વાભાસ [મ. ન.]

ચે. શા. ૩૮૯: પરામર્શગત દોષ અથવા હેત્વાભાસનું વર્ણન ન કરતાં એટલું જ કહેવું ઉચિત છે કે વિચારવ્યાપાર એ સાધર્મ્યગ્રહ રૂપ જ છે, એટલે દુષ્ટ અનુમિતિમાં સાધર્મ્યગ્રહની ગરબડ, અથવા સ્પષ્ટ વિવેકભાવ એ જ મુખ્ય કારણ છે.

Fallacy of accident—૧. સા-પાદિક [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૧૪૪: પાશ્વત્ય ન્યાયમાં એવો એક આર્થિક હેત્વાભાસ માનવામાં આવે છે કે જ્યાં કોઈ સામાન્ય વાતને અમુક એક વાત ઉપર જ લાગુ કરી દેવાતી હોય ત્યાં એ હેત્વાભાસ થાય છે. એ રીતે હેતુ દુષ્ટ થવાનું કારણ એટલું જ છે કે સામાન્ય પ્રસંગે એ હેતુ લાગુ થઈ શકતો હતો પણ વિશિષ્ટ પ્રસંગમાં કોઈ અધિક વાત

ભગવદગીતા-કોઈ ઉપાધિ આવવાથી-એ હેતુ લાગુ થઈ શકતો નથી.

૨. (Fallacia accidentis) સોપાધિક અસિદ્ધ [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૨૮૩: અસિદ્ધતા બધા પ્રકારોમાં સોપાધિક અસિદ્ધ ધણે અગત્યનો છે. 'ભગવદગીતા વાંચવી નેઈએ કારણ કે એ પુણ્યનું કામ છે માટે કોઈ દુખવા પડ્યો હોય ત્યારે ભગવદગીતા વાંચવી નેઈએ' એમ કહીને દુખનારને કહાડવાને બદલે કોઈ તે વખતે ભગવદગીતા વાંચવી એવું અનુમાન કહાડે તો તે સોપાધિક અસિદ્ધ ગણાય. આમાં 'ભગવદગીતા વાંચવી એ પુણ્યનું કામ છે' એ વ્યાપ્તિમાં સત્ય છે ખરું, પણ તે પૂરેપૂરી સિદ્ધ વ્યાપ્તિ નથી. એ વ્યાપ્તિ પૂર્ણ અથવા સિદ્ધ થવા માટે તેમાં 'કોઈ વધારે અગત્યના કર્તવ્યને બાધ ન આવતો હોય ત્યારે' એવો ઉપાધિ ભગવદગીતા છે.

Fallacy of composition—૧.
(Fallacy of Accent-of Division, of Composition) અર્થાન્તર [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૧૪૨: બીજો આકૃતિસમ હેત્વાભાસ અર્થાન્તર છે. અર્થાન્તર એ આપણા ન્યાયશાસ્ત્રમાં નિગ્રહસ્થાન છે, અને અમુક સાધ્ય માટે જે હેતુનો ઉપન્યાસ કર્યો હોય તેનો આક્ષેપ ન કરતાં ગમે તે કાંઈક બોલવા માંડવું તેને અર્થાન્તર નિગ્રહસ્થાન કહે છે. પાશ્ચાત્ય અર્થાન્તરમાં ત્રણ પ્રકારની કલ્પનાથી હેત્વાભાસત્વ ઘટાવેલું છે. અવયવોમાં જે વાત પ્રત્યેકને લાગુ થતી હોય તે નિગમનમાં સમગ્રને લાગુ કરી દેવી, અથવા અવયવોમાં જે વાત સમગ્રને લાગુ થતી હોય તે નિગમનમાં પ્રત્યેકને લાગુ કરી દેવી; આ બે પ્રકાર. એમાં ૨૫૪ રીતે અર્થાન્તરની ૪ કલ્પના થાય છે. ત્રીજો પ્રકાર એવી રીતે થાય છે કે કોઈ એક વચનમાંના અમુક શબ્દને જ વધારે પુરસ્કાર આપીને એ વાક્યના વિવક્ષિતાર્થ કરતાં અન્ય અર્થનો ભાસ ઉપજાવવો. એ પણ અર્થાન્તર છે. આમ ત્રણ પ્રકારે અર્થાન્તર પાશ્ચાત્યોએ માન્યો છે.

૨. સંયોગીકરણનો હેત્વાભાસ [ક. પ્રા.]

યુ. શા. ૪૭, ૧૦૨: આવા હેત્વાભાસને અંગ્રેજીમાં 'ફલ્સિ ઓવ કોમ્પોઝિશન' ('સં-

યોગીકરણનો હેત્વાભાસ') કહે છે, એમાં અમુક સત્ય વ્યક્તિને લાગુ પડે છે તો તે સમુદાયને પણ લાગુ પડવું નેઈએ એવી રીતે અનુમાન કરવામાં આવે છે, માટે તે દુષિત થાય છે. એથી ઉલટો હેત્વાભાસ 'પૃથક્કરણનો હેત્વાભાસ' ('ફલ્સિ ઓવ ડિવિઝન') કહેવાય છે.

૨. છલ [રા. વિ. પ્ર. પ્ર. ૨૭૮]

૩. સર્વગ્રહણહોષ [મ. ર.]

અ. ન્યા.: સર્વગ્રહણહોષ, સાધનમાં દરેક ભાગને માટે જે કહ્યું હોય તે અનુમાનમાં આપાને લાગુ પાડવાથી થાય છે; એ દુર્વર્થહોષનો જ એક પ્રકાર છે.

Fallacy of Division—૧.

અર્થાન્તર [મ. ન.]

નુઓ ઉપર Fallacy of composition.

૨. પૃથક્કરણનો હેત્વાભાસ [ક. પ્રા.]

નુઓ ઉપર Fallacy of composition.

૩. ભાગગ્રહણહોષ [મ. ર.]

શિ. ઇ. ૪૩૬: આવા મોટા ફિલ્સુફ ઉપર હેત્વાભાસનો હોષ મૂકતાં સાહસ જેવું લાગે, પણ ન્યાયના અભ્યાસીઓને માલૂમ પડશે કે એ ભાગગ્રહણહોષ (Fallacy of Division) કયે છે:—બધાં શાસ્ત્રો મનુષ્યવર્ગને આવશ્યક છે, માટે દરેક શાસ્ત્ર દરેક મનુષ્યને આવશ્યક છે.

Fallacy of double question—many questions—૧. (Fallacy of many questions) અપ્રાપ્તકાલ [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૧૪૭: અપ્રાપ્તકાલ એ એક નિગ્રહસ્થાન છે, અને એનો અર્થ એ છે કે જે વાસ્તવિક ક્રમ છે તેને વિપરીત કરીને કહેવો, જે સમયે જે કથાનો ક્રમ યોગ્ય છે તે બદલીને કાંઈક કહેવું. આ જ અર્થને કાંઈક અંશે અનુસરી આપણે પાશ્ચાત્યો જે વાતને ઘણા પ્રશ્નો એકમાં સમાવવા ૩૫ હેત્વાભાસ કહે છે તેને પણ અપ્રાપ્તકાલ કહીએ તો ચાલે. ચાલતા પ્રસંગને ઉલટાવી નાખી એક વાતનો જવાબ દેઈ ન શકાય અને જવાબ દેતાં કાંઈક અનિષ્ઠ જ કહેવું પડે એવી રીતે એક કરતાં વધારે પ્રશ્નોને સેળસેળ કરી દેવા તેને અપ્રાપ્તકાલ હેત્વાભાસ કહેવો. વહીલો કોઈમાં સાક્ષીઓ તપાસતાં 'તમે અમદાવાદથી ક્યારે આવ્યા'

એવો પ્રશ્ન કોઇ સાક્ષી ને અમદાવાદ ગયો જ નથી તેને પૂછે અને તે પોતાના આભ્યાનો સમય કહે તો અમદાવાદ નથી ગયો છતાં ગયો કરે, એટલે શો જવાબ દેવા તે જ તેને સૂઝે નહિ, એ અપ્રાપ્તકાલ હેત્વાભાસનું ઉદાહરણ છે. વાસ્તવિક રીતે ‘અમદાવાદ ગયો હતો કે નહિ?’ એ પ્રશ્ન પછી ‘ક્યારે આવ્યો?’ એ પ્રશ્ન થઇ શકે.

૨. (Fallacy of double question) પ્રશ્નબાહુલ્ય [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૨૬૩: અંગ્રેજોમાં જેને પ્રશ્નબાહુલ્યનો દોષ કહે છે તેનો પણ આત્માશ્રયમાં જ સમાવેશ થાય છે. ‘તમે દારૂ પીવાનું ક્યારે છોડી દીધું?’ એ પ્રશ્ન લો. હવે અમુક માણસ દારૂ પીએ છે એમ સાબીત ન થયું હોય તેમ છતાં આવો પ્રશ્ન પૂછીએ તો તે દોષ જ ગણાય. કારણ કે ‘તમે દારૂ પીતા હતા?’ અને ‘પીતા હતા તો ક્યારે છોડી દીધો?’ તેવા બે પ્રશ્નોને બદલે આમાં એક જ પ્રશ્ન પૂછાય છે. આમાં જવાબ હકારમાં આવે કે નકારમાં આવે તો પણ તે પહેલાં દારૂ પીતો હતો એટલું તાત્પર્ય તો જરૂર નીકળે અને એ તો મૂળ પ્રશ્ન જ છે.

Fallacy of equivocation—1.
(Fallacy of Amphibology, —of equivocation) દ્વ્યર્થતા, હેત્વન્તરનિગ્રહસ્થાન [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૧૪૨: દ્વ્યર્થતા એટલે બે અર્થ થઇ શકતા હોય તેવા હેતુનો પ્રયોગ. એના બે પ્રકાર છે, એક તો કોઇ પણ ન્યાયમાં હેતુપદ દ્વ્યર્થ રાખવાથી તેનો ભંગ થાય છે તે. આ સ્વરૂપે આ દોષ માત્ર એ ન્યાયનિયમના ભંગ રૂપ જ છે. ‘દિગ્ગજ પૃથ્વીને ધારણ કરે છે, રામશાસ્ત્રી મ્હોટા દિગ્ગજ છે, માટે તે પૃથ્વીને ધારણ કરે છે.’ આ સ્થાને દિગ્ગજ શબ્દનો સાધ્યવાચ્યમાં અભિધેયાર્થ છે ને પદ્માવચ્યમાં ગૌણી વૃત્તિથી લક્ષ્યાર્થ છે, એમ દ્વ્યર્થતા આવવાથી આ અનુમિતિ દુષ્ટ છે. આ હેત્વાભાસનો બીજો પ્રકાર વાક્યની દ્વ્યર્થતામાંથી થઇ આવે છે. ભાષાના પ્રયોગ કરતાં વાક્યમાં શબ્દોનો વિન્યાસ એવી રીતે થઇ જાય કે ઉભયે અર્થનું ભાન થઈ શકે ત્યાં પણ આ હેત્વાભાસ નાજુવો.

અમુક સમજાને શું થશે? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પુત્રોત્તર પુત્રી એવું વાક્ય લખી આપવાની જે લોકોકિત પ્રચલિત છે તેમાં આ હેત્વાભાસ છે કેમકે એના ઉભય અર્થ, જ ને પુત્ર સાથે કે પુત્રી સાથે લેવાથી થઈ શકે છે. આ હેત્વાભાસનું નવીન નામ ‘દ્વ્યર્થતા’ એવું કલ્પ્યું છે પણ આને હેત્વન્તરનિગ્રહસ્થાન કહીએ તો ચાલે. કેમકે યદ્યપિ હેત્વન્તરમાં પોતે સ્વીકારેલા હેતુને અન્ય વિરોધણ લગાડવાથી દોષ થાય છે એટલે તે અન્ય હેતુના સ્વીકારની ધરાબર છે; તથાપિ અત્ર પણ દ્વ્યર્થતાને ક્ષીણે અન્ય હેતુનો જ સ્વીકાર થતો હોય તેવું બને છે એટલે આ દોષને હેત્વન્તરનિગ્રહસ્થાન કહેવાને બાધ નથી.

૨. છલ [રા. વિ. પ્ર. પ્ર. ૨૭૮]

૩. દ્વ્યર્થદોષ [મ. ૨. અ. ન્યા.]

Fallacy of false cause—1.
નિરર્થક [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૧૪૭: નિરર્થક એ નિગ્રહસ્થાનનો અર્થ એવો છે કે પ્રતિજ્ઞાતાર્થ સાથે જેને કોઈ સંબંધ નહિ એવી જ નકારી વાત કહેવી તે નિરર્થક છે. પાશ્ચાત્યો એ હેત્વાભાસ ત્યાં માને છે કે જ્યાં બે વાતોનું સમકાલીનત્વ કે આનુ-પૂર્વિકત્વ હોય પણ તેમનો કાર્યકારણરૂપ કે બીજો સંબંધ ના હોય છતાં તેમને કાર્યકારણ કરાવવામાં આવે. કોઇ ગ્રહણ થાય કે ધૂમકેતુ દેખાય અને તે પછી કે તેવામાં દુકાળ પડે તો તે દુકાળનું કારણ એ ગ્રહણ અથવા એ ધૂમ-કેતુને માનવો એ નિરર્થક છે. ગામમાં આગ ઘણી થાય છે કેમકે મહીનો મંગળવારો બેઠો છે; એ પણ નિરર્થક હેત્વાભાસ છે.

૨. અસત્કારણ [મ. ૨.]

અ. ન્યા. : પાંચમો દોષ અસત્કારણ (non causa pro causa, false causa) નો છે. ઉદાહરણ તરીકે ઈંગ્રેજ લોકો આખાદ છે તેનું કારણ એમ કહીએ કે આખાદી તેમના વર્તનમાંથી થઇ છે તો એ ખોટું છે કારણ કે કોલસાની ખાણો અને દરિયો એ ઈંગ્લંડની આખાદીનાં મુખ્ય કારણો છે.

Fallacy of false conclusion—
અતિજ્ઞાન્તર [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૧૪૫: બીજી આર્થિક હેત્વાભાસ પ્રતિજ્ઞાન્તર છે. પ્રતિજ્ઞાન્તર એ નિગ્રહરથાનનો સામાન્ય અર્થ એવો છે કે વાદીએ કહેલા દુષણનો ઉદ્ધાર કરવા પોતાની પ્રતિજ્ઞાને કોઈ અન્યરૂપે કહેવી, આપણે એમાંનો જે સાધારણ અંશ છે કે પ્રતિજ્ઞાને બદલવી, બીજી જ પ્રતિજ્ઞા કરવી, નવી પ્રતિજ્ઞા કરવી, મૂલને સંબંધવાળી ન હોય તેવી પ્રતિજ્ઞા કરવી તે પ્રતિજ્ઞાન્તર એમ કહીએ છીએ. કોઈ પણ વાત એવી રીતે સિદ્ધ કરવી કે ઇષ્ટ કરતાં કાંઈક બીજું જ નીકળે તેને પાશ્ચાત્યો પ્રતિજ્ઞાન્તર કહે છે. કાચદામાં પુરાવાની તકરારોમાં જેને 'લગતી' અને 'નહિ લગતી' કહે છે તેનો પણ પ્રતિજ્ઞાન્તરમાં સમાસ બજીવો.

Fallacy of figure of speech- છલ [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૧૪૩: આકૃતિસમ હેત્વાભાસમાં છેલ્લો છલ છે. પ્રકૃત કરતાં અસત્ (અયોગ્ય-ખોટું) ઉત્તર આપવું તે છલ છે; એ પણ નિગ્રહરથાન છે. પાશ્ચાત્યો કોઈ પણ અલંકારના પ્રયોગથી થઈ આવતા હેત્વાભાસનો આમાં સમાસ કરે છે. ...એવું ઉદાહરણ પાશ્ચાત્યોના લેખોમાં ઘણા સમયથી અપાવું આવે છે કે 'માણસ ચાલે છે તે ચળદે છે; માણસ આખો દિવસ ચાલે છે, માટે માણસ દિવસને ચળદે છે' તે પણ 'ચાલવા' ના અર્થમાં કાંઈક અંતર ઉપભવીને પ્રયોજેલો છલ છે.

Fallacy of irrelevancy or ignoratio elenchi—અર્થાન્તર [ક. પ્રા.]

ગ્ર. શા. ૪૭, ૧૦૫: પ્રતિપક્ષીના પરાજય કરવા સાર તે સિદ્ધ કરવા ઇચ્છતો હોય તેથી ઉલટું સિદ્ધ કરવાને બદલે કંઈક જુદું જ સિદ્ધ કરે તો તે હેત્વાભાસને અર્થાન્તર ('ઇગ્નોરિશિઓ ઇલેનચી'—પ્રતિપક્ષીના પરાજય સાર જે અનુમાન બેધએ તેનું અજ્ઞાન) કહે છે.

Fallacy of negative pre- misses, નિષેધાવયવ [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૧૦૧: જે નિષેધનિર્દેશ ઉપરથી નિગમન ફલિત ન થાય એ નિયમનો ભંગ

થવાથી જે દોષ ઉદ્ભવે છે તેને નિષેધાવયવ એ નામ આપવામાં આવે છે.

Fallacy of non sequitur— અધિક [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૧૪૭: અધિક એ નિગ્રહરથાન પણ અત્ય નૈયાયિકોનું છે અને તેનો અર્થ એ છે કે હેતુ અને વ્યાસિ તથા દષ્ટાંતથી જે સિદ્ધ થઈ શકે તે કરતાં અધિક સિદ્ધ કરવું. પાશ્ચાત્યો કહે છે કે અવયવોમાંથી ફલિત ન થઈ હોય એટલે કે સ્પષ્ટ સંબંધ જણાતો ન હોય અને અવયવો કરતાં અધિક હોય તે અધિક હેત્વાભાસ કહેવાય.

Logical fallacy—૧. આકૃતિક હેત્વાભાસ [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૧૪૧: પાશ્ચાત્ય ન્યાયમાં હેત્વાભાસના બે મુખ્ય વિભાગ માન્યા છે: આકૃતિક અને આર્થિક; અર્થાત્ ન્યાયની આકૃતિમાત્ર ઉપરથી જ જે દોષનું ગ્રહણ થઈ શકે, સામાન્યતઃ જે નિયમો અપાધ ગયા હોય તેટલા બેવાથી જ જેનો વિવેક થઈ શકે, તે આકૃતિક હેત્વાભાસ છે: આકૃતિકના પણ બે વિભાગ માન્યા છે: કેવળ આકૃતિક અને આકૃતિકસમ.

૨. નૈયાયિક [મ. ૨.]

અ. ન્યા. જુઓ નીચે Material fallacy.

Material fallacy—૧. આર્થિક હેત્વાભાસ [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૧૪૧: જુઓ ઉપર Logical fallacy.

૨. વાસ્તવિકદોષ [મ. ૨.]

અ. ન્યા.: અનુમાનના દોષો બે પ્રકારના છે:—૧ નૈયાયિક (formal) દોષો—એ વિષય જણ્યા વગર પણ પારખી શકાય છે. વાસ્તવિક (m.) દોષો—એ વિષય જણ્યા વગર પારખી શકાતા નથી.

Semi-logical fallacy—આકૃ- તિકસમ હેત્વાભાસ [મ. ન.]

જુઓ ઉપર Logical fallacy.

(આંહી નહિ આપેલ બાકીના હેત્વાભાસોના પર્યાયો માટે તે તે શબ્દોના વર્ણાનુક્રમ પ્રમાણે અન્યત્ર જુઓ.)

Fan,

Fanlight (Arch.) કલમદાન(મુંબઈ)

[ગ. વિ.]

Fancy, ૧. તરંગ [૨. મ.]

ક. સા. ૪૬૮: પરન્તુ હમેશ એવી હદ હોય છે કે તે ઉપરાંત જઈ કવિને એ કાણુ અગાડી ચલાવે તો તે અવસ્થા અમાનુષ તથા અતિ વિકટ થઈ જાય. અને તેથી એ હદે ચિંતના જ્વરવત્ તમ તથા ઉન્મત્ત તરંગ; વાજળી અને ખરા બને છે. (રસ્કિનના 'મેડન' જેન્ટર્સમાંથી આ ભાષાન્તર છે. મૂળ વાક્ય નેવાથી આંહી "તરંગ" શબ્દ "fancy" ને જ માટે વાપર્યો છે એની પ્રતીતિ થશે તેથી તે પણ આંહી આપ્યું છે:— "...there being, however, always a point beyond which it would be inhuman and monstrous if he pushed this government, and, therefore, a point at which all feverish and wild fancy becomes just and true.)

૨. તરંગવૃત્તિ [હિ. ગ.]

કા. મા. ૨૬૦: કલ્પનાના સુખપ્રદ સપાટા તથા તરંગવૃત્તિની દહેજતદાર પ્રમણા નથી એમ નથી. (Optimism માં આપેલું અવ-તરણ પણ જોવું.)

૩. કલ્પનાલાલિત્ય [બ. ક. ૧]

વ. પ. ૩૩૨: વળી 'કુસુમમાળા' ના મોટા ભાગની ખામી-કે એમાં કલ્પનાપ્રભાવ કરતાં તેના લાલિત્યના ('કલ્પનાલાલિત્ય' F. ના અર્થમાં; 'કલ્પનાપ્રભાવ' Imagination ના અર્થમાં) અંશ વધારે છે તે—આ સર્વ કાવ્યોમાં પણ છે.

૪. વૃથાતરંગ, વૃથાતર્કતરંગ

[ન. ભો.]

૧. વસન્તવાળા સંગ્રહમાં આ પર્યાય વ.ઓ. ને નામે આપ્યો હતો, અને જે લેખમાં એ શબ્દ આવે છે તેની નીચે સહી પણ વ. ઓ. ની જ છે; પણ પાછળથી એ લેખ પોતાનો હોવાના રા. બળવન્તરાય ઠાકોર પાસેથી ખબર મળતાં આંહી તેમને જ નામે મૂક્યો છે.

મ. સુ. ૧, ૧૨૧

૫. કલ્પનાતરંગ [આ. બા.]

વ. ૧૨, ૧૨૫: લી હંટ "Fancy and Imagination" ના પુસ્તકમાં 'F.' અને 'Imagination' વચ્ચે જે ભેદ બતાવે છે તે ખરાખર તારવી આપે એવા એ જ શબ્દો માટે ગૂજરાતી શબ્દો યોજવા બહુ કઠણ છે. રા. રમણભાઈએ 'કવિતા અને સાહિત્ય' નામના એમના ગ્રંથમાં એને માટે શા શબ્દો યોજ્યા છે એ યાદ આવતું નથી. પણ મને લાગે છે 'F.' માટે 'કલ્પનાતરંગ' અને 'Imagination' માટે 'પ્રતિભાદૃષ્ટિ' શબ્દ યોજ્યા હોય તો ઠીક.

૬. તરંગલીલા, મતિલીલા [બ. ક.]

સા. ૪, ૨૮૬: તરંગલીલા (f.), મતિલીલા (f.) ચાતુર્ય, સુરચ્છિલીલા (taste, grace) વગેરે કલ્પનાનાં સૌમ્ય રૂપ છે. અને આપણે ધણુંખરું કલ્પનાના ભવ્ય રૂપને જ કલ્પના કહીએ છીએ.

૭. લાલિત્ય [બ. ક.]

લિ. ૧૦: કલ્પના (imagination) તે પ્રાઈ નારી, સુંદર બગ્ચાણીર માતા; F. તે તોવું છાકું, રમતિયાળ, કુમારિકા જેવું સ્વરૂપ.... Imagination અને f. વચ્ચે આ પ્રકારનો ભેદ સૂચવી શકે એવો f. ને માટે યોગ્ય શબ્દ જોઈએ. 'લાલિત્ય' 'લલિત કલ્પના' વગેરે વાપરીને કામ રેડવિયે છિયે, તે શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ ઠીક જ છે.

Fancy dress—સ્વચ્છન્દશૃંગાર
[ન. ભો.]

રમ. સુ. ૬૮: તેમ જ (f. d.) સ્વચ્છન્દ-શૃંગાર—તરીકે ઊધાડા માથામાં અંબોડામાં ફૂલ રસિકરીત્યે ખોસવાના પ્રકાર તે અપવાદ સ્થિતિ જ છે.

Fancyfair—૧. આનન્દખજાર

[બંગાળી ઉપરથી—અજ્ઞાત]

Farfetched, ૧. દૂરાકૃષ્ટ [બ. ક.]

ક. શિ. ૩૩: જુઓ Absurd.

૨. દૂરાનીત [જ. એ. સંજના]

કો. ૨, ૪, ૧૦૧: જુઓ Conceit.

૩. દૂરાન્વિત [દ. બા.]

Fascia, (Arch.) પોટા [ગ. વિ.]

Fatalism, ૧. પ્રારબ્ધવાદ [ગિ. મા.]

ન. છ. ૨૫: આ લખાણનો વિષય F. અથવા પ્રારબ્ધવાદ છે.

૨. દૈવાધીનતા [અ. ક.]

લિ. ૧૧૦: ધર્મદામી વિચારસૂત્રિમાં દૈવાધીનતા (f. ફેટેલિઝમ)ની ભાવના પાયાથી ટોચ સુધી વ્યાપેલી છે.

૩. નિયતિવાદ [મ. હ.]

સ-મ. ૫૦: પોતે પ્રથમ નિયતિવાદને પુરુષાર્થવાદથી વિરુદ્ધ સમજતો હતો.

૪. દૈવવાદ [હ. બા.]

૫. કર્મવાદ [મરાઠી]

ટિ. ગી. ૨૭૨: આપણી તરફ કર્મવાદ અથવા દૈવવાદને લીધે, તો પશ્ચિમના દેશોમાં પ્રથમ ખ્રિસ્તી ધર્મના ભવિત્યવાદને લીધે, અને અર્વાચીન કાળમાં શુદ્ધ આધિભૌતિક શાસ્ત્રના સુદ્ધિકરવાદને લીધે, ઇચ્છારવાતંત્ર્યના આ વિષય ઉપર પડિતોનું પુષ્કળ લક્ષ ગયેલું છે.

Fatalist—નસીબવાદી [અ. ક.]

અ. ૧૬: મુસલમાન અને બહુ ભણેલો નહીં એટલે આસ્તિક અને નસીબવાદી (f.) હશે.

Father-complex (Psycho-ana.)

પિતૃ-અનિ [બ્ર. ગો.]

Federal,

Federal system—સંયુક્ત સામ્રાજ્યતંત્ર [ક. કે.]

વ. ૭, ૩૧૩: દેશી રાજ્યો પણ ભવિષ્યમાં આપણાં પ્રાન્તરાજ્યોની સમાન કક્ષામાં હિન્દી સરકારના અંગમાં F. સ.—સંયુક્ત સામ્રાજ્યતંત્રમાં બળી શકે તે માટે પણ આરંભમાં એક પ્રતિનિધિસંસ્થાનું બીજ રોપ્યું છે.

Federation, સંસારસંયોજન [ર.વા.]

સ. ૨૨, ૭: બુઝો Colonisation.

Feeling, ૧. લાગણી [ન. લા.]

ઉપરનો (૧). ઉત્તમલાલ ત્રિવેદીનો નર્મદ-જન્યતીપ્રસંગે વંચાયેલો) લેખ વંચાઈ રહ્યા બાદ, ૨૧. ૨૧. અણપતરામ શાસ્ત્રી-આપણા પ્રાન્તના એક માન પામતા માણ્ડે. એ. ઇન્ડિયે-

કટર-જેઓ આ પ્રસંગે હાજર હતા તેમણે નર્મદાશંકર સંબંધી પોતાનાં સ્મરણ સભાને જાહેર કર્યાં. તેમાં એક બે બાબત જણવાજોગ હતી. ૨૧. શાસ્ત્રીજીએ જણાવ્યું કે નર્મદાશંકરનો એવો રિવાજ હતો કે જે જે મહોટા પ્રસંગે એમને વિચારવા જેવા લાગે તે તેઓ એક ભીત ઉપર બેંધતા અને મિત્રો એકઠા થાય ત્યારે એ પ્રસંગની ચર્ચા ઉપાડવામાં આવતી. કેટલીક વાર “રાજ્યરંગ” જેવા વિષયના પ્રશ્નની ચર્ચા આખું અઠવાડિયું પહોંચતી. એક વખત “feeling” ને માટે યોગ્ય ગુજરાતી શબ્દ વિશે મિત્રમંડળમાં ચર્ચા ચાલી. આખરે “લાગણી” શબ્દ નક્કી થયો. આજકાલ ‘feeling’ માટે આ શબ્દ એવો સાધારણ થઈ ગયો છે કે સૌથી પહેલો એ કાણે વાપર્યો એ એ કોઇના જાણવામાં નથી. પણ ખરૂં જોતાં આ શબ્દ પ્રથમ વાપર્યાનું માન નર્મદાશંકરને છે. —તન્ત્રી, વસન્ત, ૩, ૨૬૩.

૨. રસેન્દ્રિય [મ. ન.]

ના. પ્ર. ૧૦: સ્ત્રીનું રસેન્દ્રિય (લાગણી f.) બહુ પ્રબળ છે.

૩. વૃત્તિ [મ. ન.]

ચે. શા. ૬૦૧: કાર્યસાધક વેગને વશ કરવા કરતાં વૃત્તિને વશ કરવી એ વધારે કઠિન કામ છે.

૪. ભાવ [ર. મ.]

ક. સા. ૨૭૬: અલખત, કવિતા તે સંગીત નથી, અને ભાવ (f.) પ્રકટ કરવાનો કવિતાનો પ્રકાર સંગીતના પ્રકારથી જુદો છે.

૫. વેદના [પ્રા. વિ.]

૬. વેદનાશક્તિ, ભાવનાશક્તિ, વેદનાવ્યાપાર, ભાવનાવ્યાપાર [ક. હ. અ. નો.]

Aesthetical feeling—રસૈકાયન લાગણી [ક. હ. અ. નો.]

Fellowfeeling—૧. સહાનુભાવ [મ. ન. ચે. શા. ૪૭૩]

Ideal feeling—૧. ભાવનાફલવૃત્તિ [મ. ન. ચે. શા.]

૨. વેદનાની તત્ત્વાભાવ [ક. હ. અ. નો.]

Intellectual feeling—વૈજ્ઞાનિક લાગણી [કે. હ. અ. નો.]

Moral feeling—૧. નીતિવૃત્તિ [મ. ન. ચે. શા. ૪૨૫]

૨. નૈતિક લાગણી [કે. હ. અ. નો.]

Ruling feeling—અધિકૃતવૃત્તિ [મ. ન. ચે. શા.]

Sense feeling, ઐન્દ્રિયવૃત્તિ [મ. ન. ચે. શા.]

Organic sensefeeling—શારીર વૃત્તિ [મ. ન. ચે. શા.]

Sensuous feeling—ઐન્દ્રિય લાગણી [કે. હ. અ. નો.]

Feelings of relation—ધારા.

ધિરેહી લાગણી [કે. હ. અ. નો.]

Fellow, ૧. (in universities & colleges) ૧. શિષ્યગુરુ [મ. ૨.]

જુઓ નીચે Fellowship.

૨. ઉપાધ્યાય [ગૂ. વિ.]

વિ. ૯૭: ગુજરાત મહાવિદ્યાલયના અધ્યાપક-મંડળની સલાહ લઈ રનાતક થયા પછી વધુ અભ્યાસ કરવા વધારેમાં વધારે ૩. ૬૦) ના વેતનથી ત્રણ ઉપાધ્યાય નીમવાની ગુજરાત મહાવિદ્યાલયના આચાર્યને સત્તા આપવામાં આવે છે.

૩. અધ્યેતા [વિ. ક.]

કો. ૨, ૧, ૨૧૫: કેન્સીનમાં પૌર્વાત્ય ભાષાઓના અધ્યેતા (‘ ફેલો ’) રા. એડવર્ડ ટ્રેનવીલનું મરણ.

Fellow citizen—૧. સહનાગરિક [સૌ. ભવંગિકા મહેતા]

બ્રીક સાહિત્યના કરુણરસપ્રધાન નાટકોની કથાઓ, ઉપોદ્ધાત, ૧૪: ત્હેના મૃત્યુ પછી ત્હેના ગુણધુગ્ધ સહનાગરિકોએ ત્હેને દેવપદ આપ્યું.

Fellowship—૧. શિષ્યગુરુની પદવી [મ. ૨.]

શિ. ઈ. ૪૭૦: એડરિયલ કૉલેજમાં તેને શિષ્યગુરુની પદવી મળી.

૨. ૧. વિદ્યાર્થીવેતન [હ. કા.]

છઠી પરિપદ્, લાપલ્સ, ૫૦: જેઓ સારી શોધખોળ કરે, હત્તમ પ્રકારના વિસાલા, નિબંધ કે પુસ્તક લખે, તેમને તથા જેઓ ગુજરાતી ભાષાનો ઉડો અભ્યાસ કરે તેમને, લાયકી પ્રમાણે ઈનામ, વિદ્યાર્થીવેતન (ફેલોશિપ) તથા અમુક પદ્વી પરિપદ્ તરફથી આપવાની યોજના કરવી.

૨. ઉપાધ્યાયવૃત્તિ [ગૂ. વિ. વિ. ૯૭]

Feminism, ૧. નારીવાદ [અગ્રાત]

Feminist—નારીવાદી [વિ. ક.]

કો. ૨, ૨, ૨૧૭: નવલકાર અને પ્રખ્યાત નારીવાદી રા. હબર્દય એમ. જ્યોર્જનું અવસાન.

૨. સ્ત્રીવાદી [ઓ. જ.]

અહિન્દ્ર, ૧૪: સ્ત્રીવાદીઓ લમ વિરુદ્ધ પોકાર કરી રહ્યા છે.

Fetichism, -Fetishism—૧. જીવા-રોપણવાદ [અ. ક.]

સ. ૧૩, ૧૩૪: પ્રથમ વિભાગનું નામ જીવારોપણવાદ (ફેટિશીઝમ) એટલે કે સુહિર્ની દરેક વસ્તુમાં જીવ છે એમ ધારણું તે. કોઈ જાડ જોઈ તેમાં જીવ છે એમ કહી તેને રીજવી અથવા ચીડવી શકાય એવી માન્યતા રાખવી તે આ મનોવૃત્તિનું સ્વાભાવિક પરિણામ છે.

૨. (*Psycho-ana.*) અલ્પ-કારકાનુકૂળતા [ભૂ. ગો.]

Feudalism, -Feudal system, ૧.

વતનગ્યવસ્થા [હ. મા.]

હિ. રા. ૨૦: જૂરોપીય સમાજની જુની વતનગ્યવસ્થા (F. S.) શિથિલ થઈ તેને સ્થાને દેશપ્રીતિનું નવું ચેતન રજુરવા માંડ્યું હતું.

૨. ગરાસદારી પદ્ધતિ [કે. હ.]

ત્રિયદર્શના ૩૯: તેની ભોગપદ્ધતિ ખંજાળાની જમીનદારી (Permanent Settlement) ને મળતી હતી; પણ તે ગરાસદારી (F. S.) થી વિન્ન હતી.

૩. સામંતસંસ્થા [હા. દ.]

હ. જ. ૧૦: શાહમિદનની (F.) સામંત-સંસ્થા ને પોપની કેથોલિક સંપ્રદાયથી સોદાતી મધ્યકાલના યૂરોપની એ કથા.

૩. ઉભરાવશાહી પદ્ધતિ [ર. ક.]

સુ. ૧૯૭૬, ૩૩૫.

૫. સરંજમી પદ્ધતિ [દ. બા.]

૨. ૧. સેવ્યસેવકભાવ [વ. ઔ.]

વ. ૧૩, ૭૫૬: આણું અતિશય મહાભારત અને બાણું જ કૂંર કૃત્ય યૂરોપમાં પૂર્વે કહી આદરવામાં આવ્યું નથી; કારણ કે નેપોલીયનના સામ્રાજ્યમાં પણ F. (સેવ્યસેવકભાવ) ની સામે (Liberty) સ્વાતંત્ર્યનો પક્ષ લેવામાં આવતો હતો.

૨. ક્ષાત્રસેવા [આ. બા.]

વ. ૨૫, ૧૬૩: સામ્રાજ્યને સ્થાને જમીન-દારી થઈ તે સાથે F. ચાને ક્ષાત્રસેવા, અને chivalry ચાને કામુકતા અને સંયમના અદ્ભુત મિશ્રણરૂપ પતિતોપાસના, ઉત્પન્ન થયાં.

Fiction, ૧. અર્થશિપ [વ. ઔ.]

વ. ૨, ૨૦૮: સર હેબી એકને ઉત્કર્ષનાં ત્રણ સાધનો બતાવ્યાં છે: (૧) અર્થશિપ (F.) (૨) વ્યવહારશુદ્ધિ (equity) અને (૩) પ્રબંધરચના (legislation),

૨. અવાસ્તવિકત્વ [ર. મ.]

જા. સુ. ૩૨, ૨૫: કન્યાઓની અછતને ક્ષીણે પરનાતની કન્યા લાવવામાં આવે છે ત્યારે તે પરનાતની નથી એવું અવાસ્તવિકત્વ (F.) ફ્લીકારી લેવામાં આવે છે,

૨. ૧. કદિપતકથા [ન. બો.]

પાંચમી પદ્ધિ, ૩૪: આપણા હાલના નવીન યુગના સાહિત્યમાં કેટલીક કૃત્રિમતા છે, ખાસ કરીને F. કદિપતકથામાં એ નજરે પડે છે.

૨. કદંપન [વિ. મ.]

કૌ. ૩, ૨, ૧૭૧: યુજ્જાતી કદંપન ('ફિક્શન') નું કારખાનું જાણે રાતપાળી ચલાવવું હોય એટલો બધો માલ કાઢે છે.

Figure, (Logic) ગણ [રા. વિ.]

વસંતરજતમહોત્સવગ્રંથ, ૧૦૯: ઐરિસ્ટોટલના વાક્યની સાથે સરખાવતાં આ પંચાવય વાક્ય ઐરિસ્ટોટલના પહેલા ગણ (first F.) પ્રમાણેનું વાક્ય છે.

Final,

Final cause—હેતુકારણ [મ. ર.]

શિ. ઇ. ૩૫૦: ઐરિસ્ટોટલ હેતુકારણ (F.C.)

ઉપર જે બાર મૂકે છે તે થોડું જ છે.

Finality—૧. સમાપ્તિ [ન. બો.]

પહેલી પરિષદ, જોડણી, ૩૪: F. સમાપ્તિ હાવા વિષયમાં સર્વથા શક્ય તો હોય પણ નહિં.

Finance, (management of public money) કૌશલ્યવસ્થા [ર. મ.]

હા. મં. ૧૫૪: ઇતિહાસ, રાજનીતિ, અર્થ-શાસ્ત્ર, કૌશલ્યવસ્થા (F.) કૃષિ અને વ્યાપારની વૃદ્ધિના ઉપાય; એ કોઇનું જ્ઞાન જરૂર પણ અગત્યનું નથી, અગત્ય માત્ર ખટપટ (જે 'કારભારનો સ્તંભ' કહેવાય છે તે) ની છે.

૨. નાણાશાસ્ત્ર [વિ. કો. સં. ૫.]

Finial, (Arch.) કલશ [ગ. વિ.]

Fixation (Psycho-ana.) વ્યાસંગ [શુ. ગો.]

Flush (Arch.) ચાપટ [ગ. વિ.]

Focussing કેન્દ્રીકરણ [બ. ક.]

જુઓ Inference.

Foot, (Prosody) ૧. ચરણ, પાદ [જૂના]

૨. સંધિ [કે. હ.]

બીજી પરિષદ, 'પદરચનાના પ્રકાર' ૪૫: મહા સંસ્કૃતની પદરચનામાં ચરણના કડકા પડતા નથી; એટલે કે જોને છંદોમાં કુટ અને ફારસી ચારખીમાં રુકા કહે છે અને જોને હું સંધિ નામ આપું છું તે એમાં નથી.

૨. ગણ [અ. ક.]

ક. ૨૫: મુક્તધારામાં આખી કડી આઠ ચરણોની છે. ૧-૩-૫-૭ ચરણોમાં ચાર ચતુર-ક્ષર સંધિ, એટલે ચાર ચાર મુતિઓના ચાર ગણ (F.) છે.

Fore-conscious, (Psycho-ana.)

નેપથ્ય [શુ. ગો.]

Foreword, આદિવચન [ચં. ન.]

સ્વદેશ: આ આદિવચનનો અન્ત આણતાં પૂર્વે એક અન્ય ગૃહસ્થના સંબંધમાં બે શબ્દ લખવાનું પ્રાપ્ત થાય છે.

Form,

Forms of thought—શ્રુદ્ધિના
આકૃતિ નિયમ [મ. ન.]

જુઓ Commonsense.

Formal, ૧. (Logic) (Concerned
with the form—as distinguished
from the matter—of reason-
ing) આકૃતિવિષયક, રચનાવિષયક
[હી. પ્ર.]

સ. મી. ૩: અત્યાર સુધી આકૃતિવિષયક
વા રચનાવિષયકમાત્ર ન્યાયશાસ્ત્ર મનાઈ હતું.

૨. ઔપચારિક [અગત]

Formal logic—રૂપાનુમાન [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. પ્રસ્તાવના, ૧૩: રૂપાનુમાનથી હરકોઈ
એક નિગમન કહાડીએ કે 'અર્થ ગરમ છે
શાથી જે તે સફેદ છે; જે જે સફેદ હોય તે તે
ગરમ હોય' તે નિગમન સુસંગત છે પણ તે
અર્થ નથી.

Formal technique—રૂપભાગ

[વિ. ક.]

ફો. ૧, ૧, ૧૨૫: આજના નવલકારો વાર્તાની
વસ્તુ અને તેના વૈવિધ્ય કરતાં તેની આત્મ
કલાત્મકતા, ઉદ્ઘાટન અને એકંદર રૂપભાગ
(ફોર્મલ ટેકનીક) પર વધારે એકાગ્ર ચિંતણી
હોય છે.

Formalistic, નિયમલક્ષી [અ. ક.]

ની. શા. ૬૭

Formula, ૧. ગુરુકુંઘી [કિ. ધ.]

૨. ગુરુસૂત્ર [કિ. ધ.]

કે. પા. ૬૫: કેટલાયે વિદ્યાર્થીઓ ખીજ-
ગણિત કે ત્રિકોણમિતિનાં ગુરુસૂત્રો (formulae)
ને સિદ્ધ કરી શકે છે, પણ એનો વ્યાવહારિક
ગણિતમાં ઉપયોગ નથી કરી શકતા.

૩. સૂત્ર, પાઠ [હ. પ્રા.]

ગ. પ. ૧૦

Forte, (Music) કર્કશ, કઠોર, તીક્ષ્ણ

[ગ. ગો.]

ગા. વા. પા. ૧, ૫૧. જુઓ Mezzo.

Fortissimo, અતિ કર્કશ [ગ. ગો.]

ગા. વા. પા. ૧, ૧૩૪

Fossil, ૧. જીવાવશેષ [ના. હે.]

વ. ૨, ૬૮: ધીરે ધીરે નદીઓ સાંકડી તથા
હડી યથ પડી અને તેઓના કિનારામાં તે કાઢના
જીવજંતુના અવશેષ (ફોસિલ) ધણીક ડટાયા.
વખત જતાં એ જમીન ઉપર સિંહારતી વગેરે
વસ્તુનું ટાંકણ પડ્યું એ વાસ્તે જરા ખોદવામાં
નહિ આવ્યાથી જીવાવશેષ (F.) વગેરે તે વખ-
તનાં ચિહ્ન મળતાં નથી.

૨. અવશેષ [પા. ગો.]

વિજ્ઞાનવિચાર, ૬૬: વ્યક્તિની વૃદ્ધિ
ઉપરાંત ભતિનાં વૃદ્ધિ અને વિકાસના અવ્યાસને
મટે પ્રાણીમાત્રનો પ્રાચીન ઇતિહાસ સિદ્ધાંતો-
માં રહેલાં તેમનાં અવશેષો—ff. ઉપરથી ઊપભવી
કાઠવામાં આવે છે.

૩. પાષાણીભૂત દ્રવ્ય [વિ. ૨.]

ફો. ૨, ૪, ૩૭: સુધારક ચળવળિયાના લલાટે
તો જ્યારે ત્યારે પાષાણીભૂત દ્રવ્ય (f.) બનવા-
ના લેખ હોય છે.

Free,

Free trade, ૧. નિરંકુશ વ્યાપાર

[ન. હ.]

ઈ. ઇ. ૩૦૪: સ્કેટલેન્ડમાં મૂળથી એણે
રાજકીય તથા લશ્કરી સત્તા કેથોલિક અમલ-
દારના હાથમાં સોંપી હતી. પછીથી પાલ-
મેન્ટમાં કહ્યું કે તમે કેથોલિકને છૂટ આપવાનો
કાયદો કરો. આ દેશની ખીચારી પાર્લિમેન્ટ
ચાલ્સના વખતથી રાજની હાથે હા જ લાલ-
નારી યથ પડી હતી; પણ તેને પણ આ વાત
ખહુ ભારે લાગી. અને જ્યારે એવી લાલચ
દેખાડી કે ઈંગ્લેન્ડ સાથે નિરંકુશ વ્યાપાર
ચલાવવાની તમને રજા આપીશું ત્યારે તેમણે
જવાબ દીધો કે શું અમે અમારો ધર્મ
વેચીશું ?

૨. નિર્મુક્ત વ્યાપાર [મ. ન.]

સુ. ગ. ૫૦૬: કોઈ નવો વ્યાપાર ઉદ્ભવવા-
માં પ્રથમે હાનિ છે ખરી, અર્થશાસ્ત્રનો જે
નિર્મુક્ત વ્યાપાર (f. t.) નો નિયમ તેનો લાંબ
માય છે ખરો, તોપણ કંઈક હાલ રાખીને તેનો

પ્રયોગ કરવાથી લાભ છે એમ પણ ધણાકનું માનવું છે.

૩. અનિયત વ્યાપાર [મ. ન.]

એ. શા. ૬૧૮: અનિયત મનુષ્ય, અનિયત વ્યાપાર, અનિયત છાપખાનું, એ બધાં વચ્ચેનો સ્પર્ધાર્થ છે; અને સ્વથી અન્ય એવી બાહ્ય નિયંત્રણાનો અભાવ માત્ર સૂચવે છે.

૪. અનિયંત્રિત વ્યાપાર [ર. મ.]

ક. સા. ૬૫૩: જમીનદારોના અને વેપારી વર્ગના સ્વાર્થ કેવા જુદા છે, દરેક પોતાના સ્વાર્થ માટે કેવા કેવા પરસ્પર વિરુદ્ધ કાયદા કરાવવા માગે છે, એક કેવા સામાના અહિત-માં પોતાનું હિત સમજે છે તે અનિયંત્રિત વ્યાપારની છુટ (F. t.) માટે જે વિગ્રહ થયો હતો તેના ઇતિહાસથી માલમ પડે છે.

૫. અપ્રતિબદ્ધ વ્યાપાર [આ. બા.]

વ. ર, ૨૦૨: ઈંગ્લેન્ડની (Free-trade policy)-અપ્રતિબદ્ધ વ્યાપારનીતિ-ખીનજાતી વ્યાપારનીતિ-નો મિ. એમ્બરલેઇન ત્યાગ કરવા માગે છે.

૬. નિર્બાધ વ્યાપાર [ઉ. કે.]

અિ. આ. ઈ. ૧, ૨૭૮: બ્રિટિશ અર્થ-શાસ્ત્રીઓ નિર્બાધવ્યાપારનીતિની હિમાયત ધણા વખતથી કરતા આવતા હતા.

૭. અબાધિત વ્યાપાર [અં. સા.]

લા. લે. ૪૭: અર્થશાસ્ત્રમાં અબાધિત વ્યાપારની ભલામણ કરવામાં આવે છે તે મિલકુલ ઈચ્છવાયોગ્ય નથી.

Free will, ૧. અનિયતિ [મ. ન.]

એ. શા. ૬૧૬: અનિયતિ-અનિયતેષ્ઠાનો પ્રાકૃત ભાવ એવો છે કે મનુષ્યકૃત નિયંત્રણ માત્રથી વિમુક્ત એવી ઇચ્છા.

૨. સ્વતંત્ર કૃતિશક્તિ [આ. બા.]

આ. ધ. ૪૧૬: મનુષ્યમાં જે સ્વતંત્ર કૃતિ-શક્તિ (F. W.) રહેલી છે એનો ખુલાસો

ભૌતિકતત્ત્વશાસ્ત્ર (Physics) રસાયનશાસ્ત્ર કે ગણિતશાસ્ત્ર આપી શકે એમ નથી.

૩. સ્વયંભાવ [ન્હા. દ.]

ઇ. કુ. ૧, ૬૪-૭૩: પ્રવાસી ભટકવા ઉતરે તો સ્વયંભાવથી, ને કાંટા ભોંકાય તો વિપયના દહાવથી.

૪. કર્તૃસ્વાતંત્ર્ય, પુરુષકાર [દ. બા.]

૫. વાસનાસ્વાતંત્ર્ય, પ્રવૃત્તિસ્વાતંત્ર્ય [ઉ. કે. ટિ. ગી. ૨૭૧]

Freedom (of will)—કૃતિસ્વાતંત્ર્ય

[આ. બા.]

આ. ધ. ૪૦૨: આ છેલ્લે ગણ્યવેદા ત્રણ મહાન ગુણો (૧) સત્ય (Truth) (૨) સૌન્દર્ય (Beauty) અને (૩) સાધુતા (Goodness) એથી જેટની માફક હેઠલને પણ આનન્દ આશ્ચર્ય અને ભક્તિ ઉત્પન્ન થયાં છે. એ ત્રણને એ 'દેવીઓ' કહે છે. પણ આ ત્રણ, અને કાન્ટની ભક્તિ પ્રેરનાર ઈશ્વર (God) કૃતિસ્વાતંત્ર્ય (Freedom) અને અમૃતત્વ (Immortality) એ ત્રિપુટી વચ્ચે હરિદ્રાધ કે વિરોધ હોવો જ નોંધએ એમ કંઈ નથી.

Frontispiece, ૧. મુખચિત્ર [કૌ. ૨, ૨, ૨૪]

Fundamentum divisionis, ૧.

વિભાજક ધર્મે [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૪૨: વિભાગ કરતાં સ્મરણ રાખવા જેવી મુખ્ય વાત એ છે કે વિભાજક ધર્મ બદલવો નહિ.

૨. ભેદકતત્ત્વ, ભેદકદૃષ્ટિ [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૩૬: જે તત્ત્વ ઉપરથી આપણે વિભાગો પાડ્યા તે તત્ત્વને આપણે ભેદકતત્ત્વ અથવા ભેદકદૃષ્ટિ કહીશું.

૩. વિભાગસૂત્ર [મ. ૨]

અ. ન્યા. જુઓ Cross division.

G

Gallantry, દાક્ષિણ્ય [ખ. ક.]

સા. જ. ટિપ્પણ, ૨૮૫: દ્રૂબદૂર કવિઓના વિષયમાં મુખ્યત્વે કરીને પ્રેમ અથવા દાક્ષિણ્ય અને અન્યોક્તિઓ હતાં (જેનું આ ભાષાન્તર છે તે મૂળ વાક્ય :—The troubadours chiefly confined themselves to subjects of love, or rather gallantry, and to satires.)

Ganglion, ૧. તંતુગ્રંથિ [મ. ન.]

ચે. શા. ૨૬: તંતુચક્ર તંતુ અને તંતુગ્રંથિ એટલે ગંડ જેનું બનેલું છે.

૨. શિરાકોશસમૂહ, શિરાસ્ફેટ

[હ. દા.]

કે. શા. ક. ૧, ૩૨૯

Ganglionic cell—૧. મધ્યસ્થકણ

[વિ. ધ્રુ.]

૧. જ, ૫૩૭: આમ કામની વહેંચણી થઈ જવાથી બહારના ઉદ્દીપનનો સ્વીકાર કરવાનું કામ અમુક જ કણો દ્વારા છે જે આપણા મગ્ગતંત્રના આદિ ઉપલબ્ધિકણો (sensory cells) છે. હવે આ ઉપલબ્ધિકણો હજી પણ પોતાનું કામ વિશેષ વિશેષ વહેંચતા નથી છે, જેથી પહેલવહેલાં જેનું એક કણ ઉપલબ્ધિ પામે છે તેનું વચ્ચેનો દલાલ મધ્યસ્થકણ (g. c.) આ પામેલી ઉપલબ્ધિ ત્રીજા કણને એટલે યાંત્રિક કણ (Motor cell) ને ઉદ્દીપન કરે છે, જે ગતિ ઉપજાવે છે.

General,**General term—૧. બહુવ્યક્તિ-**

વાચકશબ્દ [મ. ન. ન્યા. શા. ૧૫૪]

Generality, ૧. સામાન્યભાવ

[૨. મ.]

હા. મં. ૬૮: કોઈ માણસ પોતાના દક્ષણને હાસ્યમય કદપતું નથી, અને તેથી, હાસ્યમયતાનું નિરીક્ષણ સામાન્યભાવ (g.) વાળું થાય છે, બીજાના સ્વભાવની પરીક્ષા કરતાં ઉપર ઉપરના અંશે જ ગ્રહણ કરે છે, અને તેથી મનુષ્યોએક બીજાને મળતા જણાય એટલે સુધી. જ તેમનાં દક્ષણ તે નિરીક્ષણને પ્રાપ્ત થાય છે.

૨. સામાન્યતા [દ. ખા.]**Generalization, ૧. સામાન્યકરણ**

[ન. લ.]

જીઓ Abstract.

૨. સામાન્યોદ્ધિગમ, વ્યાપ્તિનિર્દેશ

[મ. ન.]

ચે. શા. ૩૫૩: વિચારવ્યાપારમાં સામાન્યોદ્ધિગમ ઉપરાંત નિર્દેશ અને પરામર્શનો પણ સમાવેશ થાય છે,

૩. અર્થાન્તરન્યાસ [ગો. મા.]

સ. ચં. ૪, ૪૯૫: મને કાંઈ અનુભવ નથી પણ ઉક્તવાદને લાંબો અનુભવ છે તે કહેતા હતા કે :વીલાયતમાં લગ્ન પહેલાં હિસ્તીરિયા થાય છે તે લગ્ન પછી મટી નીચ છે, અને આ દેશમાં લગ્ન પછી એ રોગ થાય છે તે સાસુ મરતા સુધી કે વહુ સ્વતન્ત્ર થતા સુધી પહેંચે છે. આના ઉપરથી એમણે એવો અર્થાન્તરન્યાસ (G.) શોધ્યો છે કે સ્ત્રીઓની વાસનાઓ વીલાયતમાં લગ્નથી તૂટ થાય છે અને આ દેશમાં પરાધીન વૃત્તિઓ, ચારે પાસે ભરી દીધેલાં કૃત્રિમ સંબંધોના જીવન-ભાગમાંથી સ્વતંત્ર થવાથી, તૂટ થાય છે.

૪. સામાન્યવિચારણા [૨. વા.]

જીઓ Abstraction.

૫. બળતિનિર્દેશ [કે. હ. અ. તો.]**૬. વ્યાપ્તિ** [દ. ખા.]**Genesis, સૃષ્ટિમંડાળ** [મો. ક.]

આ. ક. ૧, ૧૧૨: તેમણે નકશાઓ, અનુક્રમણિકા વગેરે વાળું બાઈબલ મને લેચું. મે તે શરૂ કર્યું, પણ હું 'જૂનો કરાર' વાંચી જ ન શક્યો. 'જેનેસિસ'—સૃષ્ટિમંડાળ—ના પ્રકરણ પછી તો વાંચું એટલે મને જીંઘ જ આવે.

Genus, ૧. પરસામાન્ય [મ. ન.]

ચે. શા. ૩૨૬: જે વર્ગ કોઈ બીજા વર્ગના પેટામાં સમાય તે, તે વર્ગની અપેક્ષાએ, અપરસામાન્ય કહેવાય; અને ઉપરનો વર્ગ, નીચલાની અપેક્ષાએ, પરસામાન્ય કહેવાય.

૨. સામાન્ય [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૨૬: વિભાજ્ય પદને આપણે સામાન્ય કહીશું અને સામાન્યમાં વિશેષ ધર્મ બળવાથી તેના વિભાગો પડે છે માટે તે દરેક વિભાગને આપણે વિશેષ કહીશું.

૩. ભૂતિ. [મ. ૨.]

અ. ન્યા. ભૂતિ. Connotation.

Geology, ૧. ભૂસ્તરવિદ્યા [અજ્ઞાત]

૨. ભૂવિદ્યા [પો. ગો.]

વિ. વિ. ૯૫: વળી પૃથ્વીના ભૂદા ભૂદા સ્તરોમાં-થરોમાં મળી આવતા પ્રાણીઅવશેષો ઉપરથી તે થરોના કાલનો નિર્ણય કરીને પ્રાચીન ભૂવિદ્યાની મદદથી તે સ્તરોને અવસ્થા-પૂર્વક ગોઠવવાનું કામ ભૂસ્તરવિદ્યા (Stratigraphy) કરે છે.

Geognosy, ભૂગર્ભવિદ્યા. [પો. ગો.]

વિ. વિ. ૯૫: ભૂગોળવિદ્યા, હવામાનશાસ્ત્ર, સમુદ્રવિદ્યા એ ભૂવિદ્યાના વર્ણનાત્મક વિભાગો ઉપરાંત શિલાઓના સ્વરૂપ અને ઉત્પત્તિના અભ્યાસ માટે શિલાશાસ્ત્ર અને ખનિજવિદ્યા, પૃથ્વીની અંતર રચિતિ અને તેનાથી થતા આંતર અને બાહ્ય ફેરફારો (દાખલા તરીકે જ્વાળામુખી અને ધરતીકંપ, અને હુંગરો અને ખીણોનાં બંધારણ) ના અભ્યાસ માટે ભૂગર્ભ-વિદ્યા એમ ભૂદા ભૂદા વિભાગ પડે છે.

Germ, બીજાંકુર [પો. ગો.]

વિ. વિ. ૩૭૪

Germcell ગર્ભજંતુકોષ [પો.ગો.]

વિ. વિ. ૨૬૧: વંશપરંપરામાં પ્રાપ્ત થતાં લક્ષણો ગર્ભજંતુકોષ (g. cc.) માં શી રીતે સમાઈ રહેતાં હશે ?

Germplasm, મૂલાંકુર [પો. ગો.]

વિ. વિ. ૩૭૪

Get-up, ૧. ડ્રેપરંગ. [વિ. ક.]

કો. ૧, ૨, ૨૬: આ અંકમાં જેની નોંધ લેવાય છે એવાં પુરતકોમાંથી ડ્રેપરંગની-અરસિક અંગ્રેજી શબ્દ 'ગેટઅપ'થી સૂચવાતી વસ્તુની-દૃષ્ટિએ કયું કયા વર્ગમાં શોભે તેવું છે તેની તપાસ રસભરી થશે.

૨. ખેડક [સા.]

૧૯૨૬, ૯૫૯: આ બાપી ચોપડીની ખેડક ન (g. p.) એવી છે, કે બાળક એની મરજીની

વિકેદ પણ આકર્ષાય. કળાયુક્ત પુરુ, નડા કાગળ, બહુ મોટા ઠાઈપ, સ્વચ્છ હપાઈ અને બંધાર્થ, પુષ્કળ અને સ્પષ્ટ ચિત્રો, સુધક અને ઉડીને આંગે બાંહે એવાં રંગીન ચિત્રો એ બધી બાબતોમાં આ ચોપડીએ આપણા સાહિત્યનો બહારનો કઠારો કેવી ભતનો ભેદ્ય એનો આદર્શ આપણી સમક્ષ રજૂ કર્યો છે.

૩. બહિરંગ [દ. બા.]

Glacier, ૧. હિમપ્રવાહ [ન. લ.]

અ. શા. ૧૮૭૬: બન્યુઆરિનું સાંકળિયું.

૨. જંગમ હિમક્ષેત્ર [ક. હ. પ્રિ.]

૬. ૬]

૩. હિમસંહતિ, હિમસરિતા [પો.ગો.]

વિ.વિ. ૩૭૪

૪. હિમનદ, હિમનદી [દ. બા.]

Glacial, હૈમ [પો.ગો.] વિ.વિ. ૩૭૪

Gland, ગ્રંથિ [કિ. ધ.]

કે. પા. ૧૮૯: સર્વ પ્રાણીઓને શરીર ગ્રંથિ હોય છે; એકાદ માણસ શરીર વિષે ઉદાસીન હોય તે તેને એ અપવાદ ગણી બ્યંગ તરીકે ગણશે; પણ એ ઉદાસીનતાનું કારણ એના શરીરની ભૌતિક રચનામાં જોવા માંડશે. સર્વ પ્રાણીઓમાં અમુક ગ્રંથિઓ (ggs.) હોય છે; આ માણસમાં નથી; પરિણામ-એની શરીર માટે ઉદાસીનતા.

Golden,

Golden jubilee, ૧. સુવર્ણમહો-

ત્સવ, કનકોત્સવ [અજ્ઞાત]

Golden wedding, સૌભાગ્યમહોત્સવ,

સૌભાગ્યનો સુવર્ણમહોત્સવ [આ. બા.]

ભૂઆ Wedding.

Gospel, ૧. સુવાર્તા [આ. બા.]

ધ. વ. ૨૩૦ ઈશ્વરે મનુષ્યને ભૂદે ભૂદે વખતે મળી ૧૦૪ ધર્મગ્રંથો પ્રકટ કર્યાં છે. તેમાંના સૌ નષ્ટ થઈ ગયા છે, અને માત્ર ચાર જ રહ્યા છે: (૧) મેઝીયનું 'તઉરાત' યા 'પેન્ટાટ્યૂક' (૨) ડેવિડનાં સામ (ગીત), (૩) જસસનું 'ઈન્જિલ' યા ગૌરપેલ (સુ-વાર્તા) અને (૪) હજરત મહમદને મળેલું કુરાન.

૨. સુકથા [મ. હ.]

સ. મ. ૧૬૬: ન્યાય અને પ્રગતિની કોઈ વિશાળ સુકથા (ગૌરવેશ) આપણે તે મોહન મંત્ર વડે ગૂંથવી પડશે.

Grace, લાલિત્ય [મ. ન.]

એ. શા. ૪૮૮: કોઈ મૂર્તિના સૌંદર્યની વાત કરીએ છીએ ત્યાં તેના અવયવોનું લાલિત્ય અને સૌષ્ઠ્ય જ ધષ્ટ હોય છે.

Graceful—લલિત [કે. હ. અ. નો.]

(sentiment) લાલિત્યભાવના [કે. હ. અ. નો.]

Grand, ભવ્ય [ન. ભો.]

હ. વી. દીકા, ૪૪: પ્રકૃતિના સ્વરૂપના સ્વીકારાયલા વિભાગ એ છે:—(૧) Sublime—

ઉન્નત અને (૨) Beautiful, સુંદર, પણ વાસ્તવિક ભેતાં ત્રણ વિભાગમાં સર્વ સ્વરૂપનો સમાવેશ થાય છે:—(૧) Grand, ભવ્ય, (૨) Sublime ઉન્નત અને (૩) Beautiful, સુંદર.

Grandeur—૧. ગૌરવ [કે. ભો.]

બુદ્ધિ Sublimity.

૨. ભવ્યતા, વૈભવ [દ. બા.]

Grotesque, વિરૂપ [આ. બા.]

વ. ૧૮. ૪૦૨: એમાં એમણે એમ જણાવ્યું છે કે રામાયણમાં રાવણની આકૃતિ આખી છે એ બહુ જ 'g.' યાને વિરૂપ છે.

Guild, ૧, મહાજન [જૂનો]

૨. પૂજા [દ. બા.]

H

Hair-splitting, ૧. કૈશિકલેદ્દર્શન [ન. ભો.]

વ. ૧૩, ૭૪૨: આ કેવળ (h. s.) કૈશિક લેદ્દર્શન નથી.

૨. કેશવિન્નિદ [દ. બા.]

Hallucination, ૧. વિભ્રમ [હ. વ.]

મા. શા. ૨૩૧

૨. વિપર્યયજ્ઞાન [કિ. ધ.]

કે. પા. ૮૨:

૩. ભ્રમણા, [કે. હ. અ. નો.]

૪. ભ્રમ, આલોતચક્ર [દ. બા.]

૫. ઇન્દ્રજાળ [ભૂ. ગો.]

Halo, ૧. પરિવેષ [ગા. મા.]

સ્ને. મુ. ૧૦: પરિવેષ આ આસપાસ બે પ્રસરે કેવો ?

૨. પ્રભા, પ્રભામંડળ [દ. બા.]

Halving, (Arch.) તાળીબેડ [ગ. વિ.]

Harmonic triad (Music) સ્વસ્ત્રથી [ગ. ગો.]

ગા. વા. પા. ૧, ૨૪૩: એક વાદી, પછી અનુવાદી અને પંચમભાવ સંવાદી એમ ત્રણ સ્વરો હાર્મોનિયમ ઉપર એકદમ વગાડવામાં

આવશે તો તે સ્વસ્ત્રથી કાનને વિચિત્ર મધુરતા આપશે. આવી રીતના સ્વરોનું એક્ય થવું તેને હાર્મોની કહે છે. અને તે આ રીતે એક્ય પામતી સ્વરોની ત્રણીને તેમના સંગીતમાં હાર્મોનિક દાહડ એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે.

Harmonious, ૧. સુસ્વર [૨. મ.]

ક. સા. ૨૭૬: કવિતા એકંદરે સુસ્વર (h.) હોવી જોઈએ એવી મી. મીસ્તરી ના પાડતા નથી.

૨. મેળખંધ [હ. દા.]

કે. શા. ક, ૧, ૨૬૦: નાના અવયવો મોટા અવયવોને દબાવી દે, એવા આગળ પડતા હોય, તો તે મેળખંધ ન કહેવાય.

૩. અન્યોન્યસંમિલિત [ઉ. કે.]

વ. ૬, ૨૨૮: બુદ્ધિ Balanced.

૩. એકરસ [હી. વ.]

સ. મી. ૭૮: વ્યાવહારિકસત્તાવાદીને એમ સ્વીકારવું જ પડે કે વસ્તુતત્ત્વ પણ અખંડ એકરસ સત્ય સ્થાયી રહેવું નથી.

૫. સુસંગત [દ. બા.]

Harmony, ૧. સમતા [મ. ન.]

એ. શા. ૪૮૭

૨. સંવાદ [ગા. મા.]

સ.ચં. ૪, ૬૩: સર્વ પ્રેમઓને અને માંડલિક રાજાઓને સાચવનાર ચક્રવર્તીના સામ્રાજ્યના અમે તમે અંશભૂત છીએ અને એ મહાન ચંત્રનાં આપણે ચક્ર છીએ તે ચક્રોની ગતિમાં પણ સંવાદ (h. સર્વ રાજાનો એક રાજમાં લય) થવો અવશ્ય છે.

૩. સુસ્વરતા [ર. મ.]

ક. સા. ૨૭૯: પહેલું પદ બદલાય છે અને તોટક બદલું માપ નાણનાર સહુ કોણને તેની સુસ્વરતા (h.) અને મધુરતાની ખબર છે.

૪. મેળ, સુસંગ [હ. દા.]

કે. શા. ક. ૧. ૨૬૦, ૩૨૮

૫. સંવાદિતા [ચં. ન.]

સ. ૨૩, ૫૫૭: સુરોની અનેકતાનું ઉન્મૂલ્લત અશક્ય હોય ત્યારે લેખની સંવાદિતા (h.) એ બીજા નંબરની ઉત્તમ રચિત છે.

૬. સમરસતા, એકરસતા, સંગતિ [હી. પ્ર.]

સ. મી. ૩૦: જુઓ Coherence Theory.

૭. માપસૌષ્ઠ્ય [અ. ક.]

જુઓ Concrete.

૮. સ્વરસામ્ય, સ્વરમાધુર્ય [કે. હ. અ. નો.]

૯. સુસંગતિ, સ્વરમેળ [દ. બા.]

Heartology, હૃદયશાસ્ત્ર [નહા. દ.]

શ. સં. પ્રસ્તાવના, ૧૬: કાલિદાસનું H.-હૃદયશાસ્ત્ર એકદેશી ન હતું.

Heathen, ખ્રિસ્તેતર [મ. હ.]

સ. મ. ૧૬૭

Hedonism, સુખવાદ [અ. ક.]

ની. શા. ૧૬: ગંભીર ચિંતનના છેક પ્રાતઃ-કાળના સમયથી કેટલાક માણસો એવા થઈ ગયા છે કે તેમણે આનંદ કે મોજમજા એ જ શ્રેય વસ્તુ છે એમ મત ધરાવ્યો હતો. આ વાદને સુખવાદ (હિડોનિઝમ) કહેવામાં આવે છે. પોતાની મજા કયાં કર્મથી સૌથી વધારે મળશે એવો ઉદ્દેશ રાખી કર્તવ્ય કરનારાઓનો વાદ સ્વાર્થપરાયણ સુખવાદ (ઇગોઇસ્ટિક હિડોનિઝમ) કહેવાય છે....સમાજની મજા કયાં કર્મથી સૌથી વધારે મેળવાશે એવો ઉદ્દેશ રાખી

કર્તવ્ય કરનારાઓનો વાદ પરમાર્થપરાયણ સુખવાદ 'યુનિવર્સલિસ્ટિક હિડોનિઝમ' કહેવાય છે.

૨. સુખેષણવાદ [પ્રા. વિ.]

કો. ૫, ૧, ૨૫૭: આમાં સુખેષણવાદ—h.—ઉપર જે ચારિત્ર્યમીમાંસાને પાથો રચવામાં આવ્યો હોય, તે બહુ દૂર ન જઈ શકે. મનુષ્ય સુખને વાંછે અને દુનિયામાં સુખ ન મળે તેથી જ આપણી ફિલસુફી નિવૃત્તિ અને નિર્વાણને માર્ગે ગઈ હશે એમ લાગે છે.

Egoistic Hedonism—સ્વાર્થ-

પરાયણ સુખવાદ [અ. ક.]

Universal Hedonism—પરમાર્થ-

પરાયણ સુખવાદ [અ. ક.]

Henotheism, ૧. ઉપાસ્યશ્રેષ્ઠતાવાદ [ચં. ન.]

ગુ. જી. ૧૧૩: ઉપાસ્યશ્રેષ્ઠતાવાદ—હેનોથીઝમ—એ નામના પોતાના નવા ધર્મનાં વધારે દેખાંતો આપતાં ઐકસમ્યુલર કહે છે...

૨, એકદેવવાદ [વિ. મ.]

અધ્યાપનમંદિરને માટે લખાયેલી શિક્ષણ-નોંધ : ઋગ્વેદના ધર્મનું એક વિશેષ લક્ષણ તેનો એકદેવવાદ—હિનોયિઝમ—છે.

Henotheistic—ઉપાસ્યશ્રેષ્ઠતાવાદી

[ચં. ન. ગુ. જી. ૧૧૨]

Herd-instinct, ૧. ધૂથવૃત્તિ [દુ. કે.]

પ્ર. ૧૯૭૩, દીવાળી અંક.

૨. સંઘવૃત્તિ [ભૂ. ગો.]

Hereditary, પારંપરિક, કુલકંભાગત

પૈતૃક [કે. હ. અ. નો.]

Heredity, પરંપરા [મ. ન.]

ચે. શા. ૫૧૫: ઘણા યુગથી વાલતા માંડલિક અનુભવને લીધે નીતિમાર્ગે વૃત્તિવ્યાપાર કરવાનું અને તે માર્ગે વિવેક કરવાનું શીલ બંધાઈ ગયું હોય, ને તે પ્રતિ બાળકમાં પરંપરાથી સંક્રાંત થઈ સાહજિક રૂપે જણાવું હોય, એમ માનવામાં કશી અશક્યતા નથી.

૨. વંશાન્વય [ચં. ન.]

ગુ. જી. ૫: પ્રકૃતિના બીજા નિયમોની માફક વંશાન્વય—H.—નો નિયમ પણ અચલ છે.

૩. આનુવંશિકતા [દ. બા.]

Hero, ૧. ૧. વીર [અગ્રાત]

૨. પ્રવીર [હિં. ગ.]

વ. ૫, ૨૨૫: ગુજરાતના ગયા જમાનાને ગુર્જર પ્રવીર (Hero of Gujarat) તે નર્મદ.

૩. મહાનુભાવ પુરુષ, મહાપુરુષ [બ. ક.]

સા. જ. પ્રવેશક, ૧૬: મહાનુભાવ પુરુષની-મહાપુરુષ (હીરો h.) ની-ગ્રીક ભાવના હોમર આદિ કવિઓએ સુન્દરી સામાન્ય રીતે પ્રવૃત્તિમય જીવનની હતી.

૪. વિભૂતિ [મરાઠી ઉપરથી-અગ્રાત]

૨. કથાપુરુષ [આ. બા.]

વ. ૧૦, ૧૫૧: આવી વિશિષ્ટતા જગતના સઘળા ઐતિહાસિક મહાપુરુષોનું તેમ જ મહા-ભારત શેક્સપિયર આદિના કથાપુરુષો (Hh.) નું લક્ષણ હોય છે.

Heroworship—૧. વીરપૂજા, વિભૂતિપૂજા [અગ્રાત]

Heterogeneity—૧. અનેકતા

[આ. બા.]

આ. ધ. ૫૪: સર્વ પ્રકૃતિરૂપ છે તે મનુષ્ય જાંચું શા માટે પરોપકારી પુરુષ જાંચો શા માટે અને ચોર નીચો શા માટે-એ વાતને ખુલાસો થઈ શકતો નથી. જેમ સાદાઈ (simplicity) એકતા (homogeneity) તેમ નિષ્કૃષ્ટતા; અને જેમ ગૂંથણી (complexity) અનેકતા (h.) તેમ ઉત્કૃષ્ટતા:—માછલાના શરીર મગજ અને જીવન કરતાં મનુષ્યનું શરીર મગજ અને જીવન વધારે અનેકતા અને ગૂંથણીથી ભરેલાં હોય છે અને તેથી માછલા કરતાં મનુષ્ય જાંચો અને જંગલી મનુષ્ય કરતાં સુધરેલો મનુષ્ય જાંચો છે, એમ તેઓ તરફથી ઉપરના પ્રશ્નના જવાબમાં કહેવામાં આવે છે.

૨. ભેદભેદી [બ. ક.]

સુ. ૧૯૮૩, કાર્તિક, ૧૮૫: યુરોપ અમેરિકાના દેશો, આપણા કરતાં ઘણી ઓછી ભેદભેદી (h. હિટરોજિનિયી) ના બનેલા છે.

૩. વિવિધતા, વૈચિત્ર્ય [દ. બા.]

Hetero-sexuality, (Psycho-ana.)

વિભતિકામુકતા, વિભતિ-આકર્ષણ [બુ. ગો.]

Hetero-suggestion, (Psycho-ana.) પરસ્પરચિન્તન [બુ. ગો.]

Hieroglyphics, ૧. ચિહ્નોલિપિ [ન. લા.]

સ. ન. ગ. ૪૮૭: ઇજિપ્તિશઓએ પોતાની નૂની ચિહ્નોલિપિ બદલીને નવી વર્ણલિપિ કરી. નૂની લિપિ એ પ્રકારની હતી, એક પત્થર ઢાકડાં ઉપર લેખ કોતરવાની એટલે માણસ ચીતરી માણસ, ઘોડો ચીતરી ઘોડો તાજ કઢાડી રાજ, સૂરજ કઢાડી દહાડો સમજાવવો; અને બીજી ઉપાધ્યાયો જે પોતાના સંકેત જણાવવાને વાપરતા તે.

૨. ચિત્રાત્મક ભાષા [મ. ન.]

સિ. સા. ૩૬૪: હવે સમજે કે આર્યલોકની જ નહિ, પણ આર્ય, સેમેટિક, તુરાનિયન, સર્વની એક જ ભાષા હોવી જ જોઈએ ને હતી. એટલે કે જે જે ધર્મભાવના ઇત્યાદિ આપણે સર્વ ધર્મોમાં સમાન રૂપે બતાવતા આવ્યા છીએ, તે બધાં એ જ ભાષાનાં ખારાક્ષરી તથા રાખકોશાદિ છે, ને તે બધાં એક જ રીતે સમજાતાં. એક જ સંજ્ઞાત્મક, સર્વગમ્ય, સર્વમાન્ય ભાષા હતી એના નમુના આજે પણ વેદસંહિતા મિસરની ચિત્રાત્મક પ્રાચીન ભાષા (હાઈરો-ગ્લિફિક્સ), ચીનની ચિત્રરૂપ વર્તમાન ભાષા ઇત્યાદિ છે.

૩. ચિત્રપદ્ધતી [મ. ૨.]

ઇજિપ્ત, ૩૯: પ્રથમ તો એ કે ચિત્રપદ્ધતીની સંજ્ઞાથી ઓળખાતી લેખનપદ્ધતિ શોધી કાઢેલી જણાય છે.

૪. ચિત્રચિહ્ન [ર. મ.]

જ્ઞા. સુ. ૨૩, ૫૧: કાવ્યોના રાખકો મૂળાક્ષરો (alphabets) માં જ હોય અને ચિત્રચિહ્નો (h.) માં લખ્યા હોય તો પણ અર્થ પ્રકટ કરી શકે.

૫. ચિત્રવર્ણ [ન. લા. દ.]

૬. ચિત્રાક્ષરી [ક. મા.]

૭. ચિત્રલિપિ [દ. બા.]

Hobby, શોખ [બ. ક.]

નુઓ Decorative art.

Homogeneity—૧. એકતા [આ.બા.]

જુઓ Heterogeneity.

Homo-sexuality, (Psycho-ana.)સજાતિકામના, સજાતિ-આકર્ષણ
[જી. ગો.]**Honeymoon, ૧. આનન્દમાસ [ભો.]**

ગીન્દરાવ રતનલાલ દીવેટિયા]

દીવાળી કે હોળી, ૨૮૧: જ્યારે યુરોપીઅનોમાં લગ્ન પોતાની મેળે જ કરવામાં આવે છે, લગ્નનો પ્રથમ ઉત્સાહ આનન્દ લગ્ન પછી તરત જ ભગ્ય રાખવા આનન્દમાસ-હનીમુન ભોગવવાને બનને પતિ પત્નીને થોડા દિવસ એકલાં રાખવામાં આવે છે ત્યારે એના કેટલા લાભ થાય છે ?

૨. વધૂમાસ [ન. ભો.]

ગુજરાતનો નાથ, ઉપોદ્ધાત, ૧૮: આ ‘મંદીરીની મેડી’ તું બીજું દર્શન! કેટલા બનાવોના અંતર પછી, પણ એનું એ છતાં, ભૂલું. આ ગર્વપ્રધાન ભેડાને માટે h. વધૂમાસ, ભૂલ જ પ્રકારનો વિધિ-કવિયે, કવિ-વિધિયે નિર્માણ કર્યો હતો.

૩. મધુચન્દ્રિકા [ઈ. ક.]

ગુ. ૧૯૮૩, માધ, ૪૫૮: h. (મધુચન્દ્રિકા) કરવાને તેઓ hill station (હિલ સ્ટેશન) પર ગયાં તેટલામાં જ રસિક બહેનનું illusion (આવરણ) ખલાસ થઈ ગયું.

Honorarium, ૧. પારિતોષિક [અગ્રાત]**૨. મૂશાહીરો [અગ્રાત]****૩. પુરસ્કાર [દ. બા.]****Honorary, ૧. યશોવૃત્તિ^૧ [મ.ર.]**

વિં. ચ. ૪૪: મુદત પૂરી થતાં આ યશોવૃત્તિ સૈનિકોમાં ઘણા ઘેર ચાલ્યા ગયા પણ લિંકન ફરીથી દાખલ થયો, કારણ કે તેને પોતાકું ધર ન હતું.

૨. માનદ [મ. સ.]

વ. પ, ૧૭૬: મન:સુખરામ સૂર્યરામ ત્રિ-પાઠી, ફાર્મસ ગુજરાતી સભાના માનદ મંત્રી.

૧. શા. આનન્દશંકર ધ્રુવે પણ આ શબ્દ એક રથે વાપર્યો છે:—“કન્યાઓની હાથરેફોલા માં યશોવૃત્તિ શિક્ષક તરીકે કામ કરવું” (વસન્ત, ૮, ૫)

૩. માનાર્થ [ન. ભો.]

વ. પ, ૨૮૦: સંવત ૧૯૬૨ જ્યેષ્ઠ માસના ‘વસન્ત’ ના અંકમાં ‘શ્રી ફાર્મસ ગુજરાતી સભા’ સંબંધી જાહેર ખબર નીચે ‘માનદ મંત્રી’ એમ સહી નીચેનું અધિકારીપદ વાંચતાં મહેને જરાક સંશય ઉત્પન્ન થયો કે ‘ઝોનરરી સેક્રેટરી’ એ શબ્દમાં ‘ઝોનરરી’ (h.) શબ્દનો અર્થ આટલાં વર્ષ સૂધી જે હું જાણતો હતો તે જિંદો જ હશે કે કેમ. પણ આજ સૂધી બધાના અનુભવ અને જ્ઞાનને અંગ્રેજી કોશનો પણ આધાર મળે છે તેથી મહારા મનને કાંઈક આશ્વાસન મળ્યું. અંગ્રેજી કોશમાં h. શબ્દનો અર્થ નીચે પ્રમાણે છે:—

“Done, made, conferred or held simply as an honour; 2. Holding an office or title bestowed in sign of honor, and exempt from the regular powers and duties” (The Standard English Dictionary) અર્થાત્ મંત્રીપદ કે કોઈ પણ પદ સ્વીકારવાથી માન આપનાર નહિ પણ તે પદ મળવાથી માન પામનાર-પગારદાર નહિ પણ એ અધિકારનું માનમાત્ર મેળવનાર-એમ જ અર્થ છે. ‘માનદ’ નો અર્થ ‘માન આપનાર’ એમ છે તે સાધારણ સંસ્કૃતના અને સારા ગુજરાતીના જ્ઞાનવાળાને તો કહેવાની જરૂર જ નથી. તેથી એ શબ્દ h. ને રથે વાપરવો અર્થાત્ નથી, એ કોઈને પણ સ્પષ્ટ જણશે. આ પ્રકારના નવીન શબ્દોની યોજના કેટલીકવાર કેટલાક વર્ગમાં કેટલાંક કારણોને લીધે રૂઢ પ્રચાર ઉત્પન્ન કરનારી થઈ પડે છે માટે જ વેળાસર એ ખોટો પ્રચાર સુજા વર્ગમાં ના પ્રવર્તે એ ઉદ્દેશથી આટલું લખવું એ કર્તવ્ય લાગે છે. ‘ઝોનરરી’ શબ્દને બદલે સંસ્કૃત શબ્દ વાપરવો જ એમ આગ્રહ હોય તો બીજા યોગ્ય શબ્દ ના જડે એમ નથી. થોડા દિવસ ઉપર જ માંગરોલ જૈન સભાના મંત્રીનો પત્ર મહારા ઉપર આવેલો ત્યેમાં ‘માનાધિકારી મંત્રી’ એમ અધિકારપદ લખ્યું હતું તે મૂળ શબ્દનો અર્થ બરાબર સાચવે છે. ‘માનાધિકારી’ શબ્દ બહુ લાંબો પડતો હોય તો “માનાર્થ” એ શબ્દ વાપરવા લાયક નથી એમ નથી. એ

શબ્દમાં બીજો લાભ એ છે કે અધિક અધિકાર મળ્યાથી માન મળ્યું છે એમ માનનારથી, તેમ જ તે આધકાર સ્વીકારીને માન સલા વગેરેને પોતે આપ્યું છે એમ કદપનારથી પણ એ શબ્દ સરખી રીતે વગર સંકોચે વાપરી શકાયો.

૪. સન્માનિત [ર. વા.]

નિ. ૬: વિદ્વાનો, સાક્ષરો અને પંડિતોને સન્માનિત (h.) સહ્યો થવા વિનંતિ કરી સાક્ષરમંડળ સ્થાપવા પ્રયાસો ચાલે છે.

૫. નિર્વેતન [અજ્ઞાત]

૬. અવૈતનિક [અજ્ઞાત]

૭. બીનલવાજમી [હી. ત્રિ.]

બુ. પ્ર, ૬૬, ૨૫૧: આ વર્ગીકરણનું કામ કેટલુંક પગારદાર વિદ્વાનો પાસે અને કેટલુંક ઉત્સાહી બીનલવાજમી વિદ્વાનોને હાથે કરાવવામાં આવ્યું હતું.

૮. અવેતન [બે. જ.]

૯. સેવાર્થી (Paid=પગારદાર, અર્થાર્થી) [દ. બા.]

Hot-house, ઉષ્માગૃહ [ક. મા.]

વેરની વસુલાત, ૬૬: ઉષ્માગૃહનું વાતાવરણ બહેલું ઉછેરે છે, પુષ્પિત કરે છે, કરમાવે છે.

Humanism, ૧. માનવતા [બ. ક.]

બુઓ discipline.

૨. ૧. માનવભાવનાવાદ, માનવ-હિતવાદ, માનવાર્થવાદ [હી. ત્રિ.]

સ. મી. (૧) ૭૧: એણે એતદ્વિષયક પોતાના મતવાદનું નામ 'માનવભાવનાવાદ' (H.) એ રાખ્યું છે; (૨) ૧૬.

Humanistic education—ભાષા-શિક્ષણ, વિનિયમશિક્ષણ [હ. ડા.]

કે. શા. ક. ૧, ૩૨૮.

Humanitarianism—૧. માનવ-ભક્તિ [હ. કે.]

વ. ૪, ૧૦૨: કોઈને તેના વખતમાં ચાલતા આધિદૈવિક અને આધ્યાત્મિક ધર્મને મનુષ્યના ઉત્કર્ષની ત્રણ ભૂમિકાના નિયમ પ્રમાણે હલકા દરજ્જાની માની અવગણના કરવા દાયક માન્યા હતા. પરંતુ 'માનવભક્તિ' (H.) 'મનુષ્ય ભતિરૂપી પરમ પુરુષની સેવા' એ નામથી આધિભૌતિક ધર્મ તેણે સ્વીકાર્યો હતો.

૨. જનતાસ્મિતા [બ. ક.]

સુ. ૧૬૮૩, કાર્તિક, પદ: બંધુભાવ, આખી વસુધામાં પથરાયેલી જનતા ઉપર એકસરખો કુટુંબપ્રેમ, એ શબ્દો એક વખત મંત્રબળ ધરાવતા હતા, તથાપિ કાળે કરીને ઘસાયા છે, ઝાંખા પડી ગયા છે, ખાલી થયાં જેવા થઈ ગયા છે. એ બુના શબ્દોના અર્વાચીન પર્યાયો રૂપ શબ્દો છુમેનિટિરિયનિઝમ—છુમેનિટિ (Humanitarianism, Humanity) જનતાસ્મિતા એ છે.

Humanity, ૧. માનવતા [ચં. ન.]

સ. ૨૫, ૨૮૨: અઠવાડીયે અઠવાડીયે હું તે 'નવજીવન' અને Young India વાંચું છું અને એ અસિધારાત્રી તપસ્વીના ઉમ્મ ઉદ્ગારોમાં એ વાંચી રહેલી માનવતા (H.) અને રસિકતા માટે માન અનુભવું છું.

૨. (Benevolence) ૧. જનતા-પ્રેમ, આત્મભાવ [મ. ન.]

ચે. શા. (૧) ૪૫૦: બુઓ Nonpersonal emotion (૨) પદ્ધ: જે હેતુઓ સારામાં સારી રીતે સ્વાર્થવૃત્તિને દબાવી વશ રાખે છે તે તે સ્વકર્તવ્ય, પરમાર્થબુદ્ધ અને સામાન્યતઃ જેને આત્મભાવ કહીએ છીએ, તે છે.

૨. ભૂતદયા [ગા. બા.]

વ. ૧૮, ૨: ભૂતદયા તે સ્ત્રીરૂપે ચીતરી હતી.

૩. જનતાસ્મિતા [બ. ક.]

બુઓ Humanitarianism.

૪. માનવાસ્મિતા [બ. ક.]

સુ. ૧૬૮૩, કાર્તિક, ૧૦૬: પરરાષ્ટ્ર સાથેના બાહ્ય સંબંધો (foreign relations) માં માનવાસ્મિતા અર્થાત્ બંધુભાવ બધે પ્રસંગે ન જળવાઈ શકે, પોતાના હક્ક વા મોલ્યા વા જનમાલના તરફ વા ભાવિ સંરક્ષણને માટે, આપદ્ધર્મ લેણે, પ્રજાનાયકને માનવાસ્મિતાની નીતિ (h.) છોડીને દેશાસ્મિતા (patriotism) ની નીતિને જ વફાદાર રહેવું પડે.

૫. મનુબાંધવતા [બ. ક.]

સુ. ૧૬૮૩, ફાગણ, ૬૩: યૂનિયનમાં જ

કેટલાક ખ્રિસ્તી અને પાપભીર નેતાઓએ લોકમતની સામે પડીને પણ પ્રભુનું હૃદયોધન મનુષ્યોધવતા (h.) ને નામે કર્યા કર્યું.

Humour, ૧. રમુજ હાસ્યરસ, હાઉકું હાસ્ય [ન. લ.]

ન. મં. ૨, (૧) ૨૭૫: રસ એટલે ખરા જીવસાની સાથે આ જીવાન કવિમાં ચિત્રણ-શક્તિ પણ સારી છે. આ ચિત્રણશક્તિમાં રમુજ હાસ્યરસ જેને ઈંગ્રેજમાં H. કહે છે તે સારો માલમ પડે છે. (૨) ૩૨૮: હાઉકું હાસ્ય (H.) મર્મોળી કટાક્ષ (Wit), વાણીની મીઠાશ, અને રચનામાં વિવિધ પ્રકારનાં ચાતુર્ય, એ વડે દલપતશૈલીના શાંત ને સુખોદક વર્ણનો ઝગઝગી રહ્યાં છે.

૨. સમર્મ હાસ્યરસ, મર્મ [ર.મ.]

(૧) ક. સા. ૭૧૨: ખરા સમર્મ હાસ્યરસ (h.) નો ગુજરાતી સાહિત્યમાં અભાવ છે, (૨) હા. મં. ૨૮: ઈંગ્રેજ વિવેચકો હાસ્યરસના wit અને H. એવા બે ભાગ પાડે છે. ૨૯. નવલરામે Wit નો અર્થ ‘મર્મોળી’ ‘કટાક્ષવચન’ એ પદથી કર્યો છે અને H. નો અર્થ ‘હાવકું હાસ્ય’ એ પદથી કર્યો છે. ‘નર્મચુકત વાક્-ચાતુર્ય’ અને ‘સમર્મ હાસ્યરસ’ એવી યોજના અનુક્રમે કરીશું તો તે કદાચ વધારે યોગ્ય થશે. (૩) હા. મં. ૪૭: ઉપરના નિરૂપણમાં ‘વિટ’ અને ‘હ્યુમર’ એ ઈંગ્રેજ શબ્દો વાપર્યા છે તેનું કારણ એ છે કે ‘નર્મચુકત વાક્ચાતુર્ય’ અને ‘સમર્મ હાસ્યરસ’ એવાં કાંઈક લાંબાં પદ સરખામણીની વ્યાખ્યાઓમાં ધરી ધરી વાપરતાં અન્યથા કિલ્લ થઈ જાય. એ બે ઈંગ્રેજ શબ્દો માટે ‘નર્મ’ અને ‘મર્મ’ એ બે શબ્દો રૂઢ થાય તો બહુ સરળતા થાય.

૩. હાસ્ય [કિ. ધ.]

કે. પા. ૨૧૨: સામાન્ય રીતે કટાક્ષ (satire) નર્મહાસ્ય (wit) અને હાસ્ય (h.) એ હાસ્ય રસનાં સાધનો છે એમ આપણે માનીએ છીએ.

Humorist—૧. હાસ્યરસલેખક

[ર. મ.]

હા. મં. ૫૧: પ્રખ્યાત હાસ્યરસલેખક

સ્વિકૃત જન્મારામાં કદિ હસ્યો જ નહોતો એમ કહેવાય છે.

૨. નર્મલેખક [બ. ક.]

સ. ૩, ૧૨૩: પ્રસિદ્ધ નર્મલેખક (h.) “માર્કટવેન” કૃત ‘મોર ટ્રેમ્સ ઓફોડ’ નામના ઈંગ્લિશ પ્રવાસપુસ્તકમાંથી તરજીમો.

૩. મર્મવિદ્ [વિ. ક.]

કો. ૧, ૨, ૧૭૫: ખરા મર્મવિદ્ [મર્મ-વિદ્ હ્યુમરીસ્ટ જીએ “વીટ” અને ‘હ્યુમર’—એ બે અંગ્રેજ શબ્દો માટે ‘નર્મ’ અને ‘મર્મ’ એ બે શબ્દો રૂઢ થાય તો બહુ સરળતા થાય” (રમણભાઈ; ‘હાસ્યરસ’ પૃ. ૪૭ ની ટીપ) માં ત્રેવડી શક્તિ હોવી જોઈએ.

૪. નર્મી [બ. ક.]

સુ. ૧૮૩, મોગરા, ૧૦૦: એમને (રમણભાઈને) નર્મી (h. હ્યુમરીસ્ટ) કહેવા કે ઉપનર્મી તે વિશે મતભેદને અવકાશ છે.

Sense of humour—૧. હાસ્યરસની પરામર્શશક્તિ [ન. ભા.]

મ. સુ. ૧, ૩૧૨: તહેમની ફિલસુફ જેવી ગમ્ભીર વિચારતરંગમાં રમતી મુખાકૃતિની અંદરથી પણ હાસ્યરસની પરામર્શશક્તિ (s. o. h.)—ભારીકીથી જોનારને—ડોકિયાં કરતી જણાઈ આવતી હતી.

૨. હાસ્યરસેન્દ્રિય [સા. બા.]

વ. ૧૭, ૫૬૭: છુદ્ધ ભગવાન ઉપદેશ કરે છે કે—અકોવેન જિને કોધં—‘અકોધ વડે કોધને જીતવો.’ એ સત્ય છે; પણ એ શ્રમસાધ્ય છે. હાસ્યરસેન્દ્રિય વડે કોધને જીત કરી સકાય છે એ નહું તત્ત્વ ધર્મપદમાં ઉમેરવાની ધૃષ્ટતા કરું?—આ રસેન્દ્રિયની કેળવણીથી અનેક ભારે અપરાધ ટાળી સકાય છે, અન્યને અન્યાય આપતાં રોકાઈ શકે, અર્થ કંકાસ, કલહ, ટળી શકે છે, ઈત્યાદિ લાભનો વિચાર કરીશું તો s. o. h.—હાસ્યરસેન્દ્રિયની કીમત બહુ બિંચી અંકારો.

૩. હાસ્યરસજ્ઞતા [અ. ન.]

સ. ૨૬, ૨: શરૂઆત કરનારેય શરમાવે એવાં તરફીયાંને અભિનંદી અન્ધ આત્મ-સંતોષમાં મહાલીએ તો બીજા બધાના તો ઠીક

પણ હારિયરસજ્જતાના—s. o. h.—ના એ હક-
દાર ન રહી શકીએ.

૪. મર્મવેદન [વિ. ક.]

કૌ. ૨, ૪, ૧૩૩: એ કૃતિઓમાં જે હારિય-
રસ અને મર્મવેદન (‘સેન્સ ઓફ હુમર’)
છતાં થાય છે તે સર્વત્ર ઉત્તમ કે પ્રથમ પદિતનાં
નહીં તેા દ્વિતીયમાં માનવવું સ્થાન મેળવે
તેવાં તેા હમેશાં હોય છે.

૫. વિનોદલાવ (sense=અભિજ્ઞતા)

[દ. બા.]

Hypnotism, ૧. સંભોહનવિદ્યા

[અં. બા.]

પૂ. થો. ૪, ૯૮: મનનો શરીર ઉપરનો
સંયમ H.—સંભોહનવિદ્યાના પ્રયોગોમાં સ્પષ્ટ
જણાઈ આવે છે.

૨. યોગનિદ્રા [કે. હ. અ. નો.]

Hypothesis, ૧. ઊહ [મ. ન.]

થે. શા. ૨૮૨: જુઓ Constructive
imagination.

૨. કલ્પના [આ. બા.]

વ. ૪, ૨૪૩: શુદ્ધ સત્યાન્વેષી જનને ઘટે
તેવા સમર્થદ શબ્દોમાં રા. યોગવર્ધનરામે પોતાની
કલ્પના (h.) આપણા આગળ મૂકી છે.

૩. સંભાવના [ન. દે.]

વ. ૧૦, ૧૧૬: જેમ Science અથવા
વિજ્ઞાનની મર્યાદામાં સંભાવના અથવા H.
પ્રથમ રચી વ્યક્તિકરે (phenomena) ના
અનુભવબળ વડે તેની સત્યાસત્યતાનો નિર્ણય
થાય છે.....

૪. ઉપન્યાસ [અ. ક.]

સા. ૨૭. પ્રવેશક, ૪૯: આ કારણેા શોધવાનો
વ્યાપાર શાસ્ત્રને વિસ્તારવા માટેના વ્યાપારોમાં
મોટામાં મોટો છે, અને એ વ્યાપારમાં
લક્ષ્યસંસ્કારક દષ્ટિ ઘણીવાર અમુક પ્રકારનો
કાર્યકારણસંબંધ હશે એવી કલ્પના કરે છે,
અને પછી તે કલ્પના કે ઉપન્યાસ ‘હાઇપો-
થિસિસ’ (h.) શુદ્ધ નીવડે છે કે નહીં તે નક્કી
કરવાને માટે તેને અનુશુદ્ધ માની લઇને તેના
ઉપરથી અનુમિતિઓ કહાડવાનું કામ લાક્ષણિક
દષ્ટિ પાસે લે છે, એટલે એ અનુમિતિઓનાં

પરિણામ પ્રત્યક્ષ સાથે જોતાં ઉપન્યાસમાં અ-
શુદ્ધિ હોય તેા તે પકડાઈ આવે છે.

૫. પક્ષ, કલ્પિતાર્થ [હ. પ્રા.]

ગ. ૫. ૧૮

૬. પ્રતિજ્ઞા [હી. વ.]

સ. મી. ૧૦૮: અનેક લૌકિકશાસ્ત્રીઓને એ
પ્રતિજ્ઞાએ સ્વીકારી લીધેલા દ્રવ્યના અસ્તિત્વ
સંબંધમાં એટલો બધો વિશ્વાસ છે કે એના
અસ્તિત્વથી વિપરીત, એટલે એના અભાવની
કલ્પના સરખી થઈ શકે એમ નથી.

૭. તર્ક [રા. વિ.]

પ્ર. ૩, ૨૪૧: પણ બુદ્ધિ એટલો વખત
કેવળ પૃથક્કરણોનાં પરિણામો જોતી તેની નોંધ
લેતી બેસી રહેતી નથી. તે પોતાના સ્વભાવ
પ્રમાણે નિરીક્ષણ કરતાં પહેલાં કે નિરીક્ષણ
ચાલતાં દરમિયાન નિરૂપ્યમાણ વિષયના કાર્ય
અથવા કારણ વિષે તર્ક બાંધે છે. અને પછી
તે તર્ક ખરો છે કે ખોટો છે તે નિરીક્ષણના
પરિણામથી જોતી જાય છે. આવા અનેક તર્કો
બુદ્ધિ એક સાથે અથવા વારાફરતી કરતી જાય
છે અને ઘણી વાર આવા અનેક તર્કોમાંથી
કયો સાચો છે એ જ નિરીક્ષણમાં ખાકી
રહે છે. આ તર્ક એ બુદ્ધિની નબળાઈ સમજવા-
ની નથી. તર્કને સિદ્ધ વ્યાપ્તિ માની લેવી
એ નબળાઈ છે ખરી.

૮. વાદ [કિ. ધ.]

બુદ્ધ અને મહાવીર, ૧૦૦: જે પરિણામો
આપણને પ્રત્યક્ષપણે માલુમ પડે છે પણ તેનાં
કારણો અત્યંત સૂક્ષ્મતાને લીધે અથવા બીજા
કોઈ કારણને લીધે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી ઠરાવી
શકાતાં નથી, તે પરિણામો સમજાવવા તેનાં
કારણો વિષે જે કલ્પના કરવામાં આવે તે વાદ
(h., theory) કહેવાય.

૯. અટકળ [અ. ક.]

લિ. ૨૫: આવી વ્યાપ્તિ માત્ર અટકળ
તરીકે રજૂ કરી શકાય શાસ્ત્રીય સિદ્ધાંત
લેખે નહીં; અને અટકળ (h. હાઇપોથિસિસ)
કે પ્રથમદર્શની વ્યાપ્તિ (empirical gen-
eralization એમિપરિકલ જનરલાઇઝેશન)
ગણતાં પણ એને વધારે ગૌરવ ન આપિયે...

Hypothetical proposition, ૧.

સાન્વય નિર્દેશ [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૭૪: સાન્વય નિર્દેશ એ પ્રકારના થાય છે સાપેક્ષ અને અન્યતરાન્વિત.

૨. સાંકેતિક વાક્ય [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૬૬: 'જો હવા ખગડે તો રોગ ચાલે' એ સાંકેતિક વાક્યનો દાખલો છે.

I**Iconography, ૧. મૂર્તિવિદ્યા [દુ. કે.]**

યુ. ૧૬૭૬, વૈશાખ, ૯૭: દક્ષિણમાં જળ-વાઇ રહેલા આગમોના તથા મૂર્તિવિદ્યાના અભ્યાસી ગોપીનાથરાવે 'હિન્દુ મૂર્તિવિદ્યા' (Hindu Iconography) નામના ચાર મોટાં પુસ્તકોમાં વર્ણન સાથે આપણા ધર્મના ભિન્ન ભિન્ન સંપ્રદાયોના ભિન્ન ભિન્ન પૂજ્ય દેવોની જુદી જુદી સ્થિતિમાં હાથમાં વિરાજતી મૂર્તિઓનાં ચિત્રોનો જળસે સંગ્રહ કર્યો છે.

૨. મૂર્તિશાસ્ત્ર [દ. ખા.]

Idea, ૧. (Sentiment) ભાવ [મ. ન.]

ચે. શા. જુઓ Non-personal emotion.

૨. ભાવના [ર. મ.]

ક. સા. ૫૫૩: જ્યાં અનેક વસ્તુઓનું એક વર્ગનામ હોય છે ત્યાં તે વસ્તુની ભાવના (i.) અથવા અમૂર્ત આકૃતિ વિદ્યમાન હોય છે. દુનિયામાં ઘણાં બિહાનનાં અને ઘણાં મેજ હોય છે. ઘણા પદાર્થોને એ બે નામથી આપણે ઓળખીએ છીએ પણ તેમની ભાવનાઓ તો બે જ છે; બીજાનાની ભાવના અને મેજની ભાવના.

૩. પ્રત્યય, વિચાર, માન્યતા [હી. પ્ર.]

સ. મી. ૧૪૬: આપણી કલ્પનાઓ, આપણી માન્યતાઓ, આપણા પ્રત્યયો, આપણા વિચારો જે દ્વારા આપણે એ સામાન્ય અનુભવનું સ્વરૂપ નક્કી કરવા મથીએ છીએ, તેને સત્ય વા અ-સત્ય-મિથ્યા-કહી શકાય.

૪. મનોભાવ, આશય, (mental image) આંતરદ્રશ્ય, પ્રતિભાસ [કે. હ. અ. નો.]

Idea of reason, બુદ્ધિવિષયી-ભૂત ખાસ-વિશિષ્ટ-અનિવાર્ય-નિયામક-પ્રત્યય, અર્થરહિત પ્રત્યય, વસ્તુશૂન્ય પ્રત્યય [હી. પ્ર. સ. મી. ૧૭૧]

Idea of self, આત્મવિચાર, [મ. ન.]

ચે. શા. ૩૩૬: એ તો આપણે આગળ જોઈ ચાલ્યા છીએ કે પોતાને લાગતી અનુકૂળતા પ્રતિકૂળતાની વૃત્તિનું સ્થાન પોતાનો દેહ જ છે એમ દર્શન થવાથી તેના મનમાં આત્મા (પોતાપણા)નો વિચાર ઉપજવા માંડે છે. આવો બીજવત્ આત્મવિચાર તે પણ બહુ ધીમે ધીમે કરે છે.

Condensation of ideas, પ્રતિભાસનું સમસન, પ્રતિભાસનો સમાસ [કે. હ. અ. નો.]

Freeing of ideas, પ્રતિભાસ સામાન્ય [કે. હ. અ. નો.]

Fusion of ideas, પ્રતિભાસનો યોગ, પ્રતિભાસનો મેળો, પ્રતિભાસનું સંગીલન [કે. હ. અ. નો.]

Series of ideas, પ્રતિભાસનો શ્રેણીબંધ, પ્રતિભાસની પરંપરા [કે. હ. અ. નો.]

Ideal, adj. ૧. ભાવનામય [મ. ન. ચે. શા.]

૨. ભાવનાત્મક [હી. કે.]

વ. ૧, ૩૩: પોતાનો આ ઉચ્ચાશય સિદ્ધ કરવા માટે રા. ગોવર્ધનરામે આ ગ્રંથમાં અનેક કુટુંબો અને પાત્રો ચિત્ર્યાં છે જેમાંનાં કેટલાંક ભાવાત્મક (real) કેટલાંક ભાવનાત્મક (i.) અને કેટલાંક બેના મિશ્રણવાળાં છે.

noun ૧. ભાવના [મ. ન.]

સુ. ગ. ૨૫૬: સત્ય, પ્રેમ, વર્મ, શૂર, પરાક્રમ સર્વ ઉદાર ગુણો જેથી મનુષ્યનું મનુષ્યત્વ છે તે કોઈ ઉચ્ચતમ ભાવનારૂપે જ રહેલા છે; ને તે ભાવનાનો જે જે સ્થૂલમાં શુદ્ધમાં શુદ્ધ આવિર્ભાવ થયો છે તે તે સ્થૂલ આ વિશ્વમાં પોતાનાં નામ અમરત્વના પૂજ્યાસને મૂકી ગયાં છે.

૨. ઉચ્ચગ્રાહ [ગો. મા.]

(સ. ચં. ૪, ૧૪૭ અને) સા. જ. ૩: યુનિવર્સિટી અથવા વિદ્યોત્તેજક સમાજોએ આપેલી વિદ્યાનો ઉચ્ચગ્રાહ (i.) દર્શાવતાં કાર્ડિનલ ન્યૂમેન કહે છે કે શુદ્ધ વિદ્યા ઉપયોગી ન હોવી જોઈએ.

૩. આદર્શ [અગ્રાત]

“બંગાળી ઉપરથી આ શબ્દપ્રયોગ આપણામાં આગ્યો છે. ઘણો પ્રચાર થયો છે. પરંતુ ‘ભાવના’ અને ‘આદર્શ’ એ બેમાં અર્થભેદ છે.” ન. ભો.

૪. ધ્યેય [અગ્રાત]

Idealisation, ૧. ઉચ્ચીકરણ [મ. ન.]

સુ. ગ. જુઓ Novel.

૨. પરમોત્કર્ષ [મ. ન. ચે. શા.]

Idealism, ૧. ૧. ભાવના [ર. મ.]

ક. સા. ૪૯૧: ૨ા. આનન્દશંકરનું કહેવું ખરું છે કે રસવિચારમાં Idealism અને Realism વચ્ચેના ગંભીર પ્રશ્નમાં Realismને પુષ્ટિ મળે તે અનિષ્ટ છે. ભાવનાની ક્ષતિ કરી તેને રથાને વાસ્તવિકતાનો પ્રકર્ષ વધારવાનો અમારો પ્રયાસ નથી. પણ ભાવનાનું દર્શન તિરોહિત ન થાય તે માટે અમારો પ્રયાસ છે.

૨. ભાવનામયતા [ચં. ન.]

સ. ૧૯૧૬, જુલાઈ: ૨ા. ન્હાનાલાલના નાટકની ભવ્ય ભાવનામયતા (Sublime i.) અને અદ્ભુત મોહિનીયુક્ત ભાષાકલા લોકલોચ દર્શક નાટક તરીકે સફળ થવામાં એને અનંતરાય-રૂપ થાય છે તે સાહિત્યની એક વિદ્વદ્ભોજ્ય મનોહર કૃતિ તરીકે સફળ થવામાં એને સહાયરૂપ થાય છે.

૩. આદર્શવાદ [અગ્રાત]

૪. આદર્શદર્શન [દ. બા.]

કા. લે. ૧, ૫૮૩: આ ચિત્રકારના હિન્દ-દેવીના ચિત્રમાં આદર્શદર્શન(I.) અને યથાર્થ-

દર્શન (Realism) નો યથેલો અપૂર્વ સંયોગ આજના યુગમાં સર્વત્ર અત્યંત લોકપ્રિય થયેલો છે.

૫. ધ્યેયવાદ [દ. બા.]

ન. જ. ૯, ૧૭૪: નવા યુગમાં ધ્યેયવાદ (આદર્શીયલીઝમ) જન્યુત થયો.

૨. (Philoso.) ૧. વિજ્ઞાનવાદ

[આ. બા.]

વ. ૩, ૩૦૨: મણિલાલના કાવ્યગ્રંથો ઉપર એમના તત્ત્વજ્ઞાનની ખેરીતની અસર થઈ છે: એક બાહ્યસૃષ્ટિ (Nature) કરતાં મનુજહૃદય (Human heart) ને પ્રાધાન્ય આપવામાં; અને કવિતામાં પણ જીવિતના પરમ હેતુને-પરમ પુરુષાર્થને-આગળ રાખવામાં. એમાંની પહેલી એમના વિજ્ઞાનવાદ (I.) ની આડકતરી (indirect) અસર છે, અને બીજી જીવિતના હેતુ (The End of Human Existence) સંબંધી તત્ત્વચિંતનમાંથી ઉદ્ભવેલી સીધી (direct) અસર છે.

૨. મનોમયસૃષ્ટિવાદ [મન. રવ.]

કૃ. ચ. ગવેષણ, ૨: શ્રી કૃષ્ણને ભૂદા ભૂદા સિદ્ધાન્તો-doctrines-ભૂદી ભૂદી ચક્ષુઓથી જુએ છે. અકલ્પિતવાદ-Realism-પોતાની દૃષ્ટિથી જુએ છે. અકલ્પિતવાદ-Realism-ની વિરુદ્ધનો નામવિષયકવાદ-Nominalism પોતાની દૃષ્ટિથી જુએ છે. નામવિષયકવાદની વિરુદ્ધનો મનોમયસૃષ્ટિવાદ-Idealism-પોતાની નજરથી જુએ છે. અનુભવાતીતવાદ-Transcendentalism અધ્યાત્મવાદ-Spiritualism-ની વળી ભૂદી જ દૃષ્ટિ છે.

૩. ભાવનાવાદ [ન. ભો.]

વ. ૨૦, ૩૨૬: સૌન્દર્યતત્ત્વના આ સ્વરૂપને પરિણામે ચિન્તકો સૌન્દર્યનું લક્ષણ સંપૂર્ણ આપવાને અસમર્થ થયા છે. ભિન્ન ભિન્ન લક્ષણો આપ્યાં છે, તે સર્વનો અહિં સંગ્રહ કરવાની જરૂર નથી. મુખ્ય બે મત, અને તે બંનેનો સમન્વય કરનારો ત્રીજો નિષ્કર્ષરૂપ સિદ્ધાન્ત દર્શાવીશું તે બસ છે. ઔરિસ્ટોટલના જડવાદ પ્રમાણે સૌન્દર્યનું મૂળ symmetry (સમ-પ્રમાણતા)માં છે. Neo-Platonio ફિલસૂફીએ સ્વીકારેલા Idealism એટલે ભાવનાવાદ પ્રમાણે

સૌન્દર્યનું મૂળ જડસ્વરૂપની પાર રહેલા કોઈ સૂક્ષ્મ ભાવનાતરવથી મળતા અનુપ્રાણનમાં છે.

૪. દૃષ્ટિસૂષ્ટિવાદ, આદ્યાર્થપલાપ-વાદ [હી. પ્ર. સ. મી. ૩૩]

Absolute Idealism, અભતિ-વાદ [મ. ન.]

ચે. શા. જીઓ. Metaphysics.

Objective idealism, આદ્યાર્થ-વિજ્ઞાનવાદ [મ. ન. સદર]

Subjective Idealism, વિજ્ઞાન-વાદ [મ. ન. સદર]

Idealist, ૧. ૧. ભાવનાવાદી [ન. ભો.]

દયા, ક્ષમા, શાન્તિ, ૬૧: આ તત્ત્વચિંતનનો અર્થ ભાવનાવાદી જેવો કે અદ્વૈતવાદી જેવો હોવાનો નથી.

૨. આદર્શવાદી [અજ્ઞાત]

૩. વિજ્ઞાનવાદી, આદ્યાર્થપલાપ-વાદી [હી. પ્ર.]

સ. મી. ૧૪: આદ્યાર્થસ્તિત્વવાદી અને આદ્યાર્થપલાપવાદીના વાદો ઉપરથી ૨૫૭ સમન્વય છે કે આ વિષયમાં તત્ત્વચિંતકોનો અતિ મહાન મતભેદ છે.

૪. ભાવનાદ્રષ્ટા [વિ. ક.]

કો. ૨, ૧, ૨૧૬: તે વસ્તુદ્રષ્ટા મટ્યો; ખદલામાં તેની સાત્ત્વિકતા વિકસી અને તે ભાવનાદ્રષ્ટા બન્યો.

૨. ભાવનાદાસ [અ. ક.]

યું. રટે. ૩૭; પણ તે સાથે તેઓ આંધળિયાં કરીને પડે એવા ભાવનાદાસ (i. આધડીયલિરેટ) પણ નહોતા.

Idealistic ૧. ભાવનાવાદી [ન. ભો.]

ખીજ પરિષદ, “અભિનયકલા,” ૮.

૨. ભાવનાશાળી [ચં. ન. સ. ૨૫, ૪૩૫]

૩. આદર્શદર્શી [દ. ખા.]

કા. લે. ૧, ૫૮૦: આવો અનુભવ થયા પછી ઉપાસક આત્માભિમુખ થઈ જાય છે. તે ઇન્દ્રિયજન્ય રસને છોડી દઈ ભાવાત્મક રસ લેવા માંડે છે. તે આનન્દ વ્યક્ત કરવાનાં સાધન બલે પાર્થિવ હોય અને ઇન્દ્રિયગોચર હોય, તે પણ તે દ્વારા વ્યક્ત કરવાનો ભાવ ઇન્દ્રિયાતીત

હોય છે, અને તેથી તે દ્વારા મળતો આનન્દ શુદ્ધ, નિષ્કલંક અને સ્થાયી હોય છે. તે આનન્દ શમપ્રધાન હોય છે. વિદ્યાસિતાનું ત્યાં નામ સરખું નથી હોતું. તે આનન્દમાં પ્રવેશ કર્યા પછી માણસ વિગલિતવેચાન્તર થઈ જાય છે. આ કલાને આદર્શદર્શી કહે છે કેમકે આ કલાના આદર્શમાં આત્માનું પ્રતિબિમ્બ પડ્યું હોય છે.

૪. કાદંપનિક [અ. ક.]

ગુજરાતી, દિવાળી પર્વ, ૧૯૨૬, ૧૪: જીઓ Classical.

૫. ભાવનામય [અ. ક.]

વીણા, ૧૯૨૭, ૧૭: આનન્દમહા-અંકિમ-ચંદ્રની ભાવનામય અદ્ભુત કૃતિ (Idealistic Romance આધડીયલિરિટક રોમાન્સ).

Ideation, વિચારણા [હ. ડા. કે.

શા. ક. ૧, ૩૨૮]

Identical proposition, અભિન વિધાન [દ. ખા.]

Identification, ૧. પ્રત્યભિજ્ઞા [મ. ન.]

ચે. શા. ૧૮૨: આમ હોવાથી એમાં કશું આશ્ચર્ય નથી. કોઈપણ પદાર્થની પ્રત્યભિજ્ઞા થવી એ કાર્ય બાળકને જરાક ઉંમરે પહોંચ્યા પછી શક્ય થાય.

૨. અભિજ્ઞા, તત્ત્વાભિજ્ઞા [કે. હ. અ. નોં.]

Identity, તદ્દેવતા, અભિનતા [ન. ભો.]

Law of identity, ૧. તાદાત્મ્ય-નિયમ [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૧૩: તાદાત્મ્યનો નિયમ અવિરોધના પેટામાં આવવા જેવો નથી.

૨. એકતાનો નિયમ [મ. ૨]

અ. ન્યા: એકતા (I.) નો નિયમ...જે કંઈ છે તે છે.

Ideo-motor, (actions) વિચાર-સંસ્કારજન્ય કર્મ [મ. ન. ચે. શા.]

૧. પ્રતિભાસપ્રેરિત કર્મ [કે. હ. અ. નોં]

Idiom, ૧. રૂઢિપ્રયોગ [ન. લા.]

સ. ન. ગ. ૩૫૬: સાક્ષસન ભાષા પણ નિંદાવા લાગી; નિશાળોમાં ફ્રેચ ભાષા શીખવવામાં આવી ને એડવર્ડ ત્રીજાનું રાજ્ય થયું ત્યાં સુધી કાયદાકાનૂનમાં નોર્મન ભાષાના રૂઢિપ્રયોગ વપરાતા રહ્યા.

૨. રૂઢ-ઉક્તિ [ર. મા.]

ક. સા. ૭૩૧: પારસી, કાઠીયાવાડી, કચ્છી વગેરેના મિશ્રણથી અને ઈંગ્રેજ ભાષાની રૂઢ-ઉક્તિઓ (ii.), ઉપરથી કરેલા 'તરજુમિયા' શબ્દોથી સુબહગરી ગુજરાતી ભાષા થઈ છે.

૩. રૂઢ-પ્રયોગ [હ. દા.]

કે. શા. ક. ૧, ૩૩: હેટિનના પહેલું શ્રીક શીખવવું, પરંતુ હેટિન થોડે થોડે અંતરે ચલાવવું જોઈએ, નહિ તો પરદેશી ઉચ્ચાર, ને પરદેશી રૂઢ-પ્રયોગોથી માતૃ-ભાષાની શુદ્ધતા બગડશે.

૪. ખાસ પ્રયોગ [ક. પ્રા.]

સ. ૨૬, ૪૯૭: કર્કાદામ સાહેબ 'Pride & Prejudice' ઉત્તમ રીતે વાંચી ખતાવતા હતા અને તેમાં જે ખાસ પ્રયોગો (ii.) આવે તેનો અર્થ ચાંપી ચાંપીને કહેવાની તેમને ટેવ હતી.

૫. ભાષાપ્રવાહ, વાક્યપ્રચાર, પરિપાટી [દ. ખા.]**Idiomatic, સુરૂઢ [વિ. ક.]**

કો. ૩, ૨, ૧૬૪: ભાષા 'દૌકિક' રાખ્યાનું ભાષાન્તરકર્તા જાહેર કરે છે; ભલે, પણ દૌકિક ગુજરાતી સુરૂઢ (ઇડિઓમેટિક) પણ ના હોવું જોઈએ ?

Idiosyncrasy, ૧. વ્યક્તિત્વ [ગિ. મા.]

સ. ૩, ૪૨: ભાષાઓના વ્યક્તિત્વ (i.) વીશે ઉપર કહેલું છે તે પ્રમાણે સંસ્કૃત પ્રાકૃત અને ગુજરાતીના કોશનાં બધારણ જુદાં જુદાં છે.

૨. દેહસ્વભાવ, [અણિલાલ નારણભાઈ તંત્રી]

ગુજરાતી નવલકથાનું સાહિત્ય, ૧૬.

Illusion, ૧. ભ્રમ [ન. ભો.]

વ. ૧૪, ૧૭૧: રેલ્લેના પાટા સમાન્તર રહી પરસ્પર જોડાયા વિનાના જ રહે છે છતાં દૂરથી

જોનારને મળી જઈ એકઠા થયેલાનો ભાસ આપનાર optical i. (દૃષ્ટિભ્રમ)થી કાંઈક વિપરીત પ્રકારનો આ પ્રેમીયુગલના અસંયુક્ત સંયોગમાં (psychological i.) માનસશાસ્ત્ર-ગત ભ્રમ પ્રગટ થાય છે.

૨. માયા [ગા. ખા.]

વ. ૧૭, ૪૫૬: વિવર્તની ઉત્પત્તિ માયા-i. -માં છે.

૩. આભાસ, અધ્યાસ [હી. પ્ર.]

સ. મી. (૧) પ્રસ્તાવના, ૫: છેવટનાં જે પ્રકરણોમાં આભાસ (I.) વિષયક અને અસત્ય ભ્રાન્તિ-વિપર્યય-મિથ્યાજ્ઞાન (Error) વિષયક ચર્ચા જોવામાં આવશે. (૨) ૧૭૦.

૪. ભ્રમદર્શન [ન. ભો. નવો]**Illustrator, લેખચિત્રકાર [રવિશંકર મહારાજ રાવળ]**

જુઓ Decorator.

Image, ૧. ચિત્ર [મ. ન. ચે. શા. ૫૩૧]**૨. મૂર્તિ, છાયા, પ્રતિબિંબ [હી. પ્ર. સ. મી. ૧૭૦]****૩. પ્રતિકૃતિ, પ્રતિમા, અનુમા [પ્રા. વિ.]**

After image, સંસ્કાર, પ્રતિ-પ્રત્યક્ષ, અન્વાદર્શ [કે. હ. અ. નોં.]

Double images, યુક્તપ્રતિદર્શ્ય [કે. હ. અ. નોં.]

Mental image (or idea) પ્રતિપ્રત્યક્ષ, અન્વાદર્શ [કે. હ. અ. નોં.]

Negative after image, પ્રતિ-યોગી અન્વાદર્શ-પ્રતિપ્રત્યક્ષ [કે. હ. અ. નોં.]

Positive after image, અનુ-યોગી અન્વાદર્શ-પ્રતિપ્રત્યક્ષ [કે. હ. અ. નોં.]

Primary image, મૂળચિત્ર [મ. ન. ચે. શા. ૨૭૪]

Secondary image, ઉપચિત્ર [મ. ન. ચે. શા. ૨૭૪]

Imagination, ૧. કલ્પના [ર. મ.]

ક. સા. ૪: એકન એથી ઉદ્ધટો વિચાર દર્શાવે છે. તે કહે છે કે માણસ પોતાના તર્ક અને કલ્પના (I.) થી સૃષ્ટિમાં ન હોય તેવું ઉત્પન્ન કરે છે, અને તેનું નામ કવિતા.

૨. કલ્પનાપ્રભાવ [બ. ક.]

જુઓ Fancy.

૩. પ્રતિભાદૃષ્ટિ [આ. બા.]

જુઓ Fancy.

૪. પ્રતિભાશક્તિ [કે. હ. અ. નો.]**Aesthetic imagination, સૌન્દર્યકલ્પના [મ. ન.]**

ચે. શા. ૨૭૮: કલ્પનાનો જે જીવનભૂત વ્યાપાર છે તે અનેક મનોવ્યાપારમાં કામ આવે છે. એના ત્રણ વિભાગ કરી શકાય. (૧) પદાર્થો વિષેના જ્ઞાનને ઉપકારક ઉપચય. (૨) અમુક કામ કેમ કરવું, સાધન અને સાધ્યની યોગ્યતા શી રીતે આણવી, એવા જ્ઞાનને ઉપકારક ઉપચય. (૩) ભૂમિઓને સંતોષનાર ઉપચય. પ્રથમ પ્રકારની કલ્પનાને જ્ઞાનકલ્પના અથવા સ્વરૂપકલ્પના કહેવાય, બીજને વ્યાવહારિક કલ્પના અથવા શોધ કહેવાય, ત્રીજને સૌન્દર્ય-કલ્પના અથવા પ્રતિભા કહેવાય.

Cognitive imagination, જ્ઞાન-કલ્પના, સ્વરૂપકલ્પના [મ. ન.]

જુઓ ઉપર Aesthetic imagination.

Constructive imagination, ઉપચાયક કલ્પના [મ. ન. ચે. શા.]**Practical imagination, વ્યાવહારિક કલ્પના [મ. ન.]**

જુઓ Aesthetic imagination.

Representative imagination, સંકલ્પ [મ. ન. ચે. શા.]**Reproductive imagination, સંસ્કારોદ્ભોધરૂપ કલ્પના [મ. ન.]**

ચે. શા. ૨૭૧: જેને આપણે સંસ્કારોદ્ભોધરૂપ કલ્પના કહીએ છીએ તેમાં પણ અજ્ઞાત એવો કોઈ વિષય તો આવી જ નય છે.

Immanent, અંતર્યામિ [રા. બા.]

વ. ૨૫, ૨૦૪: અહિં સૃષ્ટિના સર્જનદ્વારા પ્રભુનું જ્ઞાન થાય તે માત્ર સંજ્ઞાનું કાર્ય સૃષ્ટિ

એમ કાર્યકારણસંબંધથી નહિ, પણ સૃષ્ટિમાં જ પ્રભુનું દર્શન થાય એ રીતે, અવતારરૂપ અમત્કારથી, કે પ્રભુતા i. અંતર્યામિ સ્વરૂપથી, એ દર્શન થાય.

Immanence, અન્તરત્વ [આ. બા.]

વ. ૧૬, ૩૬૫: અત્યારે ઈશ્વરમીમાંસાનું એક એવું પુસ્તક નથી લખાતું કે જેમાં, ઈશ્વરના 'Transcendence'—પરવર્તી સાથે 'Immanence'—અન્તરત્વ—નું પ્રતિપાદન ન થતું હોય.

Immediate, ૧. અવ્યવહિત [મ. ન.]

ચે. શા. જુઓ Attention.

૨. અપરોક્ષ [મ. ન. ન્યા. શા. ૧૫૧]**૩. સાક્ષાત્ [હી. વ.]**

સ. મી. ૧૮: આ પ્રમાણે બે પ્રકારનાં જ્ઞાન આપણે માનીએ છીએ. એક સાક્ષાત્ અને બીજું અવ્યવહિત; એક અપરોક્ષ અને બીજું પરોક્ષ એટલે આનુમાનિક.

Immediate inference, ૧.

અપરોક્ષાનુમિતિ [મ. ન. ન્યા. શા. ૬૭]

૨. અવ્યવહિત અનુમાન [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. ૧૦૩: અનુમિતિઓ બે પ્રકારની છે, અવ્યવહિત અનુમિતિ અને વ્યવહિત અનુમિતિ. અવ્યવહિત અનુમિતિ એટલે એક વાક્ય ઉપરથી પરભાર્યું નિરૂપણ કરેલ બીજું વાક્ય. આ અનુમિતિજ્ઞાન મેળવતાં વચમાં બીજા વાક્યની કે સાધનની જરૂર નથી પડતી માટે આ પરભાર્યું એટલે અવ્યવહિત અનુમાન કહેવાય છે.

૩. અવ્યવધાન અનુમાન [મ. ૨.]

અ. ન્યા: હવે અવ્યવધાન અનુમાનના કેટલા-એક પ્રકારોમાં પ્રવેશ કરીએ.

Immediate inference by added determinants, વર્ધિતા-પરોક્ષ [મ. ન. ન્યા. શા.]**Immediate knowledge,**

સાક્ષાત્પ્રમા [કે. હ. અ. નો.]

Impassioned, ૧. રાગયુક્ત [ર. મ.]

ક. સા. ૨૭૬: ડી. કિવન્સી નામે પ્રસિદ્ધ ઈંગ્લેન્ડે ખેડે 'અશીશીની કબુલત' વગેરે કેટલા-ક લેખો વિવક્ષણ ગદ્યમાં લખી ગદ્યમાં ભાવ-

મય રચના કરવાનો એક નૂતન પ્રકાર દર્શાવ્યો છે. એ શૈલીને કેટલીકવાર ગદ્યમય કવિતા (Prose poetry) કહેવામાં આવે છે અને તે પોતે તેને 'રાગયુક્ત ગદ્ય' (impassioned prose) કહે છે અને એ બીજું નામ વધારે ઉપયુક્ત લાગે છે.

૨. ભાવમય [ન. બો.]

ન્યૂઓ Antithesis.

૩. હૃદયવેદી [ખ. ક.]

ન્યૂઓ Concrete.

૪. ભાવપૂર્ણ, ઉત્કટે [દ. બા.]

Imperialism, ૧. સામ્રાજ્યભાવના [આ. બા.]

વ. ૩, ૪૧૧: મિ. વેડર્બર્ન બ્રિટિશ સામ્રાજ્યભાવના (I.) નો સમય પૂરો થવા આવેલો માને છે તે બાબતમાં અમને શંકા છે.

૨. સામ્રાજ્યવાદ [દ. બા.]

કા. લે. ૧, ૨૮૦: ઈશ્વર ગયા પછી પોતાની પાસે ઐશ્વર્ય લેનાર સામ્રાજ્યવાદે (ઇમ્પી-રિયલિઝમ) 'મદ'ને મુક્તિ આપી. મારી ભતિ શ્રેષ્ઠ છે, અમે જ આખી દુનિયાપર રાજ્ય કરવાને લાયક છીએ એમ કહેતી મહોનમત્ત ભતિઓ સારી દુનિયાને હેરાન કરવા લાગી છે.

૩. સામ્રાજ્યપ્રવૃત્તિ [ખ. ક.]

સુ. ૧૯૮૨, આવણ, ૧૦૫: અમુક સમયે અમુક સંલેગોમાં સામ્રાજ્યપ્રવૃત્તિ (i.) અનિવાર્ય હોઈ ઉત્પન્ન થાય છે જ.

Impression, ૧. સંસ્કાર [મ. ન. એ. શા. ૨૦૧]

૨. પ્રત્યય [ગો. મા.]

સ. ચં. ૪, ૫૪૩: આપણા તેમ પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોનો એક અભિપ્રાય છે કે નળૂત દર્શના સંસ્કારોથી (સંસ્કાર=Association) થતા પ્રત્યય (પ્રત્યય=I.) સ્વપ્નરૂપે રુકુરે છે (જાગૃત્તિસંસ્કારજ: પ્રત્યય: સ્વપ્ન:-પ્રત્યયદર્શની રીકા)

૩. છાપ [દ. બા.]

Impression coexistent in space, સહભૂત સંસ્કાર [મ. ન. એ. શા.]

Impressionistic, ૧. સંસ્કાર-ભોગી [વિ. ક.]

કૌ. ૧, ૨, ૫: ઓગણીસમી ને વીસમી સદીના સંગમકાળ દરમિયાન જે કળા અને વિવેચનની સંસ્કારભોગી ('ઈમ્પ્રેશનીસ્ટીક') ભાવના યુરપમાં પ્રસરી તેના પ્રયોજકોમાંનો એક ક્લાન્સ હતો.

૨. સંસ્કારપ્રધાન [વ્યો. જ.]

કૌ. ૩, ૩, ૧૧૩: આધુનિક પાશ્ચાત્ય વિવેચના માટે એક જ વિશેષણ પસંદ કરવું હોય તો એમ કહેવાય કે એ સંસ્કારપ્રધાન (ઈમ્પ્રેશનિસ્ટિક) છે. દિદેરો એ પદ્ધતિનો પયગમ્બર ગણાય છે પણ એનો સૌથી પ્રખ્યાત પ્રતિનિધિ તો સેન્ટ બવ છે. લેખકને તેની કૃતિઓથી છુટો પાડી, કૃતિઓ પોતાની પાસે લઈ બેસી, પોતાના પર પડેલા સંસ્કારોનું સજીવ ચિત્ર આલેખવું એ આ પદ્ધતિનો સિદ્ધાંત છે.

૩. પરપ્રેરક [જ. ભ. દૂરકાળ]

ઝરણાં, ટાઢાં ને બિન્હાં, ૩૭: ન્યૂઓ expressionistic.

Impressionism, સંસ્કારાત્મક વિવેચન [ક. મા.]

રસાસ્વાદનો અધિકાર, ૧૬: આનંદલક્ષી વિવેચનનો એક અપૂર્વ પ્રકાર તે સંસ્કારાત્મક વિવેચન (I.); આ વિવેચન કરતી વખતે વિવેચક શાસ્ત્રકાર, કે સરખામણી કરનાર, ઉત્કાંતિવાદ કે રસદર્શી થતો નથી; તે કલાકારની માફક કૃતિનો રસીયો થઈ બેસે છે.

Impressionalist, આભાસવાદી

[ન. બો.]

બીજી પરિષદ, "અભિનયકલા", ૧૧: છાયા એ ગુણ ચિત્રકલામાં આભાસવાદી (Impressionalist) કલાવિધાયકોએ સ્વીકારેલો છે ત્હોને જ મળતો ગુણ અભિનયકલામાં છે. અમુક દેખાવની સમગ્ર 'છાયા'ની છાપ ઉપસ્થિત કરવી, ઝીણી ઝીણી વિગતોનો અનાદર કરવો, -એમ ચિત્રકળામાં આભાસવાદીનો સિદ્ધાંત છે. તે જ પ્રમાણે અભિનયમાં માત્ર સ્વભાવનું સ્વરૂપ-એક શબ્દ પણ ઉચ્ચાર્યા વિના, લગભગ પણ હાલ્યાચાલ્યા વિના, સ્વભાવરેખાની વિગતોનું સ્પષ્ટ ચિત્ર પાડ્યા વિના જ માત્ર સ્વભાવસુદ્રાની સમગ્ર 'છાયા' વડે જ દર્શાવવું એ એ કલાનું એક લક્ષણ છે.

Impressive, હૃદયગ્રાહી [મ. ન.]

ચે. શા. ૩૬૪: એક જ અનુભવ જો સારો હૃદયગ્રાહી હોય તો એવી સારી શ્રદ્ધા ઉપજાવી શકે છે કે જેમાં તે અનુભવના પુનઃ પુનઃ અભ્યાસથી અભ્યાસના પ્રમાણમાં વૃદ્ધિ થતી નથી.

Impressiveness, સંસ્કારપ્રેરકત્વ [મ. ન.]

ચે. શા. ૭૯: આ પ્રકારે બાહ્ય પ્રોત્સાહન કરનાર વસ્તુના પ્રત્યે અને ગુણનો જે વિચાર કર્યો તેનાથી વસ્તુના સમય સંસ્કારપ્રેરકત્વનો નિર્ણય બની શકે છે.

Impulse, ૧. વેગ [મ. ન.]

ચે. શા. ૫૯૬: સ્વસંયમ શબ્દનો અર્થ એવો છે કે વિકસિત ઇચ્છા અમુક સમયે સ્વ-વિરુદ્ધ એવા વેગમાત્રનો પરાભવ કરી તેમને યોગ્ય મર્યાદામાં રાખી શકે એવી શક્તિ.

૨. ઉત્કલિકા, મનસ્વીપણું, દિછાળો

[હ. દા. કે. શા. ક. ૧, ૩૨૭]

૩. પ્રવર્તનબળ [આ. બા.]

વ. ૧૪, ૧૪૯: હું માનું છું કે આ સર્વની નીચે એવું પ્રવર્તનબળ (i.) રહેલું છે કે જેને આધ્યાત્મિક (spiritual) બળ ગણી શકાય.

૪. મનોવેગ [કિ. ધ.]

ન. સ. ૧, ૩૫૩: જ્યાંસુધી મનોવેગ (i.) ખુદ્ધિ ઉપર સત્તા ચલાવવા શક્તિ ધરાવે છે...

૫. પ્રેરણા [પ્રા. વિ.]**૬. ઊર્મિ [દ. બા.]****Impulsive, ઉત્કલિક, મનસ્વી [હ. દા. ૩૨૬]****Impulsive judgement, સાહસિક નિર્ણય [પ્રા. વિ.]****Impulsive movement, સ્વયંચર્યા [કે. હ. અ. નો.]****Impulsiveness (rashness), સંજ્ઞમ [મ. ન.]**

ચે. શા. ૩૭૦: વિચારનિર્દેશવ્યાપારમાં કાઇને એટલો બધો સંજ્ઞમ રહે છે, નિશ્ચય ઉપર આવી જવાની એટલી બધી આતુરતા થાય છે કે એ વ્યાપારમાં પુરાવા ઇત્યાદિનું તોલન

કરવામાં જે વિલંબ થાય છે, તેને તેમનાથી જરા પણ સહન કરાતો નથી.

Incidence, કરસંપાત, [વિ. કો. સં. ૫.]**Incommensurable, ૧. અપ્રમેય [ન. લ.]**

ન. ઞ. ૨. ૩૨૯: દલપતરામની શૈલી સભારંજની, અને નર્મદાશંકરની તે મસ્ત. આ શૈલીઓ પરસ્પર અપ્રમેય (I.) એટલે એક બીજા સાથે માપી શકાય એવી જ નથી. તે પોતપોતાને સ્થળે ઉત્તમ જ છે.

૨. અનન્વયરૂપ [ન. ભો.]

ગુજરાતનો નાથ, ઉપોદ્ધાત, ૪૫: શા. કન્ઢૈયાલાલનાં સર્જનમાં પાત્રોની વ્યક્તિતા સુરેખ, અનન્ય, અનન્વયરૂપ (i.) ટંકાયેલી, ત્વંદ્વ જ્ઞાનાભિજ્ઞતા વખાત વિશ્વકર્માએ સરાણુ ઉપર ઉતારી કાપી કાઢેલી હોય તેમ દીપે છે.

૩. દુર્મેય [હ. પ્રા.] ગ. ૫. ૪.**૪. અપર્યાપ્તિ [દ. બા.]**

(ભગવદ્ગીતા, ૧, ૩૦. અપર્યાપ્તિતદસ્માકં બલં મોક્ષમામિરાક્ષિતમ્)

Independent, (Modern Indian politics) ૧. સર્વપક્ષસ્વતંત્ર

[હિ. હિ. વ. ૨૨, ૩૫૮]

૨. નિર્પક્ષવાદી [ન્હા. દ.]**૩. સ્વતંત્રપક્ષી [ખ. ક.]**

સુ. ૧૯૮૨, ભાદરવો, ૭૭: પ્રાંતિક અને વરિષ્ઠ ધારાસભાઓ માટે પ્રતિનિધિઓ ચૂંટવાની ધમાલ ત્રીજી વાર આરંભાઈ છે. પહેલી ચૂંટણી વખતે, ૧૯૨૦ માં, મતદારોમાં બે પક્ષ હતા. મત નહીં જ આપિયે, સંપૂર્ણ અસહકાર કરીશું, એ ગાંધીજીના અનુયાયીઓનો પક્ષ હતો. મત તો આપવા, એ બીજો પક્ષ હતો, જેમણે નોંધાવેલા મતો ઉપરથી બે પક્ષના પ્રતિનિધિઓ ચૂંટાયા હતા: ઉદારપક્ષીઓ (liberals) અને સ્વતંત્રપક્ષીઓ (ii.).

૪. સ્વતંત્ર [દ. બા.]**Indeterminism, (Metaph.) પ્રત્યક્ષનિશ્ચિતતા [અ. ક.]**

ની. શા. ૧૨૪: પ્રત્યક્ષનિશ્ચિતતા (ઇન્ડિ-ટર્મિનિઝમ)ના વિચારમાં દરેક નહું કર્મ કરતી

વખતે હું જાણે અત્યારસુધી કોઈ પ્રકારનું જીવન જીવ્યો જ ન હોઈ, ને પાછલા ને હવેના જીવનમાં કારણ ને કાર્યની સાંકળ હોય જ નહિ એમ માનવામાં આવે છે.

Individualism, ૧. વ્યક્તિદષ્ટિ

[વ. આ.]

વ. ૪, ૩૨૮: આ પત્રમાં પૂર્વે ગ્રીસ અને રોમના ઇતિહાસમાંથી સૂત્રરૂપે કેટલોક બોધ તારવી કાઢવામાં આવ્યો હતો, તથા યુરોપના અર્વાચીન યુગનાં ખાસ લક્ષણ-સૈદ્ધાંતિકતા (Secularism) અને વ્યક્તિદષ્ટિ (I.)-ખતાવી એની રાજકીય ઇતિહાસ ઉપર થયેલી અસરનું દિગ્દર્શન કરાવ્યું હતું.

૨. વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય [આ. બા.]

વ. ૫, ૪૭૫: બુદ્ધિસ્વાતંત્ર્ય (Rationalism) અને વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય (I.) એ મિ. મિલથી આધારિત ૧૮૭૫ પહેલાંના જમાનાના મુખ્ય સિદ્ધાંતો હતા.

૩. વ્યક્તિવાદ [આ. બા.]

બુ. પ્ર. ૬૦, ૧૬૬: વ્યક્તિવાદ (I.) એ ગયા જમાનાનું ભૂષણ તેમ જ દૂષણ હતું.

૪. વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યવાદ [ગ. ક.]

બા. લે. પ્રવેશક, ૩૩: ઉપર “ગમે તે પ્રકારે” એ શબ્દો લખવા પડ્યા છે એટલા માટે, કે કેવળ વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યવાદ (i.) ઉપર દલીલ રચીએ તો તેમાં શુદ્ધ બુદ્ધિવ્યાપાર વડે (logically) આ બેમાંથી એકે ભાવના સિદ્ધ થઈ શકે એમ નથી, એ ફિલસુફીના અભ્યાસકેને જાણીતું છે.

૫. અહંભાવ [આ. બા.]

વ. ૨૧, ૨૦૫: ઈંગ્લંડના ગઈ સદીના ઇતિહાસમાં જ્ઞાનની અને ઇન્સાનિયતની પરિસીમા રૂપે મનાએલું ‘I’-યાને અહંભાવ ઉપર રચાયેલું જનસમાજનું બંધારણ અત્યારે ભૂલ ભરેલું જ મનાય છે.

Individualistic, વ્યક્તિપ્રધાન, અહંભાવપ્રધાન [મ. ન.]

સુ. ગ. ૪૬૨: (૧) ઋક્ષતા, અમર્યાદિત સ્વાતંત્ર્ય, કૃત્રિમ વ્યવહાર, પ્રતારણા, અક્ષમા એટલાં વ્યક્તિપ્રધાન પાશ્ચાત્ય સંસર્ગનાં ફળ છે. (૨) વિચાર વિચારના બેદ માટે છેક પર-

સ્પરનો સમૂલ વિદ્રેષ કરવા પર્યંત પ્રવૃત્તિ થાય છે એવી અક્ષમા જે સર્વત્ર સ્નેહમાત્રનો વિનાશ સાધે છે, તે અહંભાવપ્રધાન પાશ્ચાત્ય સંસર્ગનો મહિમા છે.

Individuality, ૧. વ્યક્તિત્વ [અસાત]

૨. સ્વતંત્ર્ય [મ. ન.]

ચે. શા. ૧૦૫: શ્રોત્રચક્ષુરાદિની સાથેના સન્નિકર્ષથી જે વિશેષ પ્રત્યક્ષ અથવા લૌકિક પ્રત્યક્ષ થાય છે તે પરસ્પર થકી સહેજે ભિન્ન પડી શકે એવા સ્વતંત્ર્યવાળાં હોય છે.

૩. વૈશેષ્ય [આ. બા.]

વ. ૫, ૪૭૪: મિ. વાલ્ઝ કહે છે કે બુદ્ધિનું સ્વાતંત્ર્ય એ આ યુગનું મુખ્ય લક્ષણ છે, અને તદનુસાર કેળવણીમાં કૃત્રિમ અને જીલ્મી પદ્ધતિને રથાને બાળકના સ્વાભાવિક વિકાસ-ક્રમને અનુસરતી અને દરેક વ્યક્તિના વૈશેષ્ય (I.) ને યોગ્યતાથી એવી શિક્ષણપદ્ધતિ પશ્ચિમના દેશોમાં હવે વિસ્તરતી જાય છે.

૪. પૃથક્લક્ષણ [ર. મ.]

હા. મં. ૬૮: હમેશના જીવનવ્યવહારમાં તો આપણે ઉપયોગિતાના દષ્ટિબિન્દુથી વસ્તુઓ પ્રવૃત્તિઓ તરફ નજર કરીએ છીએ; એ વસ્તુઓ અને પ્રવૃત્તિઓ ઓળખાવવામાં અને વાપરવામાં કામ આવે એવા એમના એક બે બાલ અંશ લઈ એટલેથી જ આપણે અટકીએ છીએ, અને, એવા એક બે અંશ લઈ એવી ધણી વસ્તુઓ અને પ્રવૃત્તિઓને સામાન્ય વર્ગમાં મુકી સામાન્ય નામથી ઓળખીએ છીએ. આવા ઉપયોગપ્રધાન વ્યવહારમાં આપણે એ વસ્તુઓ અને પ્રવૃત્તિઓનાં અન્તઃસ્વરૂપ જોતાં નથી, એ દરેક પ્રવૃત્તિ કેવી વિશેષતાવાળી છે, દરેકનું કેટલું પૃથક્લક્ષણ (i.) છે તે આપણે વિચારતા નથી.

૫. વૈશિષ્ટ્ય [દ. બા.]

Induction, ૧. વ્યાપ્તિવિચાર [મ. ર.]

શિ. ઇ. ૭૬: યોતાના મનના પૃથક્કરણને ખદલે વસ્તુસ્થિતિના પૃથક્કરણને સ્થાપિત કરવાથી જ એરિસ્ટોટલ વ્યાપ્તિવિચાર, પૃથક્કરણ-પદ્ધતિ, અને સકલ શાસ્ત્રોનો પિતા છે.

૨ વ્યાપ્તિ, વ્યાપ્તિવ્યાપાર [મ. ન.]

ચે. શા. (૧) ૩૭૮: આ પ્રસંગમાં ભૂત અનુભવનો કેટલો સુવિજ્ઞાત અનુકર્ષ હોય છે

એ વાત એ ઉપરથી પણ સ્પષ્ટ થાય છે કે ધણીક શુદ્ધ નિગમન ઉપર આવી શકનારા માણસો પોતે પ્રાપ્ત કરેલાં નિગમનનાં કારણ પછીથી બતાવી શકતા નથી. તેમને વ્યાપ્તિનું જ્ઞાન નથી હોતું એટલું જ નહીં પણ જે ઉપરથી વ્યાપ્તિ બિપજી શકે તેવી કોઈ હકીકતનું પણ જ્ઞાન નથી હોતું. (૨) (Process of induction) ૩૮૫: કારણતા પરત્વે વ્યાપ્તિવ્યાપાર બહુ ઊતાવળથી કરી ચેવાય છે અને એ વાત અન્ય રીતે પણ છતી થાય છે.

૩. વ્યાપ્તિપ્રાપ્તિ [ગો. મા.]

સા. જી. ૬૭: સાંપ્રત પાશ્ચાત્ય ન્યાયની I. વ્યાપ્તિપ્રાપ્તિમાં આથી પણ વિશેષ છે, અને ઉદાહરણોનું શોધન કેમ કરવું અને કેવાં ઉદાહરણોનું કેવું શોધન કરી ક્યારે વ્યાપ્તિ બાંધવી એ વિષયની ઉત્સર્ગમાળાનું પ્રકરણ આ પાશ્ચાત્ય શાસ્ત્રમાં આપણા શાસ્ત્ર કરતાં અનેકધા વિશેષ વિસ્તારવત્ અને સુઘટિત છે.

૪. વ્યાપ્તિન્યાય [કે. પ્રા.]

યુ. શા. ૪૭, ૫: ન્યાયના બે પ્રકાર વ્યાપ્તિ-ન્યાય (ઈડકશન) અને અનુમાન (ડીડકશન) છે.

૫. વિગમન [દ. બા.]

૨, (Inductive Logic) વ્યાપ્તિ-

ખંડ [મ. ન. ન્યા. શા. ૧૫૫]

Theory of induction, વ્યાપ્તિ-

વાદ, વ્યાપ્તિપ્રક્રિયા [હી. પ્ર. સ. મી. ૧૭૦]

Inductive, ૧. નિર્ણયગામી [ચં. ન.]

જીઓ. Deductive.

૨. વિગમનાત્મક [દ. બા.]

Inductive reasoning, વ્યાપ્તિ-

અહ [મ. ન.]

એ. શા. ૩૮૦: વ્યાપ્તિઅહનો જે વ્યાપાર તે એક એક વાત થકી ઉપર ઉપર જતાં સર્વ-દેશી નિર્દેશી પહોંચવા રૂપી છે.

Inductive science, વ્યાપ્તિ-નિબંધનશાસ્ત્ર [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૧૩૬: વ્યાપ્તિનિબંધનશાસ્ત્રો એક એક વ્યક્તિ વ્યક્તિને અવલોકી વ્યાપ્તિ ઉપર આવવાને યત્ન કરે છે, ત્યારે પરમર્શ-નિબંધનશાસ્ત્રો, પ્રાપ્ત કરેલી વ્યાપ્તિને એક એક વ્યક્તિને, એક એક પ્રસંગ પ્રસંગને, ઘાતુ કરવા યત્ન કરે છે.

Indulgence, ૧. મુક્તિપત્રિકા, ક્ષમા-પત્રિકા [ન. લા.]

સ. ન. ગ. (૧) ૩૬૦: ૧૫૧૬ માં અધુરિયનો એક ધર્માધિકારી (હયુથરની પહેલાં) પોપે કહાડેલી મુક્તિપત્રિકા વેચાતી હતી તેની સામા થયો હતો. (૨) ૨૪૬: સને ૧૫૧૭ માં રોમનો પોપ ધર્મગુરુ લીઓ દશમો એણે પોતાના ધર્મના લોકને પાપથી મુક્ત કરવાને 'ક્ષમા-પત્રિકાઓ' વેચવા માંડી હતી. હયુથર સામે થયો.

૨. ક્ષમાપત્ર [મ. ર.]

શિ. ઇ. ૧૫૩: દશમા લીઓના ક્ષમાપત્રોના વ્યાપારની હકીકત જાહેર છે.

૩. પાપમોચની પત્રિકા [આ. બા.]

ધ. વ. ૨૨૦: આ અરસામાં એવું બન્યું કે રોમમાં સેન્ટ પીટરનું દેવળ બાંધવા માટે પોપે (દસમો લીઓ) લોક પાસેથી નાણાં એકઠાં કરવા પાપમોચનની પત્રિકાઓ (જેને અંગ્રેજમાં 'ઈન્ડલ્જન્સીઝ' કહે છે.) કહી અને તે વેચવા એક સાધુને મોકલ્યો. એ સાધુઓએ પત્રિકાઓ વેચીને નાણાં એકઠાં કરવા માંડ્યાં. આ જોઈ હયુથરને ઘણા ગુસ્સો આવ્યો, અને વિટનબર્ગના દેવળના બારણે પોતે એક પત્રિકા ચોટી. અને એમાં આ પાપમોચની પત્રિકાઓનું એણે ખૂબ ખંડન કર્યું.

૪. મોક્ષપત્રિકા [મ. હ.]

સ. મ. ૨૧૪: પોપના તરફથી એક પાદરી મોક્ષપત્રિકાઓ વેચવા આવ્યો.

Industrialism, ૧. વૈશ્યવૃત્તિ [તનસુ-

ખરામ મન:સુખરામ ત્રિપાઠી]

સ. ૧૩, ૨૦૪: રાજાકાલસ્ય કારણમ્ એ શ્રી ભીષ્મપ્રેક્ત રહસ્યસૂત્રાનુસાર, તથા પરરાજ-વર્ગને પરધર્મપાલનમાં નિયામકત્વ એ સ્વધર્મ ન હોવાથી, વર્તમાનકાળમાં બ્રાહ્મણાદિ શૂદ્રાન્ત યાતુર્વેદ્ય સ્વસ્વના વિહિત ધર્મોની મર્યાદાઓના અભવે ભંગ કરી પ્રાધાન્યે વૈશ્યવૃત્તિ (i) માં જ અબ્યુદય માની રહ્યો છે.

૨. ઉદ્યોગધૂન [નહા. દ.]

જીઓ Capitalism.

૩. વૈશ્યપ્રકોપ, વિદ્યપ્રકોપ, વાણિજ્યવાદ [દ. બા.]

કા. લે. ૧, (૧-૨) ૧૬૦: આવી રીતે લૂંટીને આણેલું સોનું પરાક્રમી પુરુષો પોતાની પાસે જ રાખે તો વર્તમાન યુગના ક્ષત્રપ્રકોપ (Militarism) સાથે વૈશ્યપ્રકોપ (I) ના મેળાપની ભયંકર સ્થિતિ ઉભી થાય. ('ક્ષત્ર-પ્રકોપ' અને 'વિદ્યપ્રકોપ' એ બે નવાં નામોની સાર્થકતા મારે સિદ્ધ કરવી જોઈએ. ચાતુર્વર્ણ્યનું સમતોલન અથવા સામંજસ્ય એ તો સમાજની સ્વાભાવિક સ્થિતિ છે. સમાજને માટે આ ચારે વર્ણની જરૂર સ્વીકારાયેલી છે. વ્યક્તિના શરીરમાં જેમ વાત, પિત્ત અને કફ એ ત્રણ ધાતુઓ પ્રમાણસર હોય ત્યારે જ શરીર નીરાશી રહે છે તેમ સમાજશરીરમાં ચાતુર્વર્ણ્ય પ્રમાણસર હોવું જોઈએ. શરીરમાં પિત્તનું પ્રાબલ્ય વધે તો તેને પિત્તપ્રકોપ કહે છે અને તેથી આખું શરીર બગડી જાય છે. એ જ પ્રમાણે વિદ્યપ્રકોપ અથવા વૈશ્યપ્રકોપ વિશે. શરીરનો નાશ થવાની ધડી આવે ત્રણે ધાતુનો પ્રકોપ થઈ જાય છે. એને ત્રિદોષ કહે છે. યૂરોપમાં આજે ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર ત્રણે વર્ણનો સામંટો પ્રકોપ ચોખ્ખો દેખાય છે અને ત્યાંના બ્રાહ્મણો આ ત્રણે વર્ણના ક્રિંકર બની ગયા છે.) (૩) ૨૮૦: ત્યાર પછી વાસ્તનાત્મિને અંગે ધન મેળવવાની જરૂર વધે જ. કારખાનાં વધ્યાં, વેપાર વધ્યો, અને પ્રકૃતિવાદ (પ્રોટેસ્ટન્ટિઝમ) ની પાછળ વાણિજ્ય-વાદ (ઇન્ડસ્ટ્રિયાલિઝમ) આવી ગયો.

Inelegance, અનાગરત્વ [ન. લ.]

ન. ગ્રં. ૨, ૨૩૧: અર્થલક્ષી બંધ અને એકાગ્ર શૈલી, એ બે દુર્લભ સુગુણો આ કાવ્યમાં છે, એમ અમે પાછળ બતાવ્યું. એમાં સિદ્ધિ કેટલી થઈ છે તે હવે જોવાનું છે. એક અર્થલક્ષી બંધ જ સિદ્ધિએ પહોંચાડવો બહુ મુશ્કેલ અને ધણીને તો અસાધ્ય જ થઈ પડે એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. આ શૈલીમાં ત્રણ વાતનો મોટો ભય રહે છે:—કિલ્લતા, કઠોરતા, અને અનાગરત્વ (I.) એટલે શુદ્ધિ, રૂઢિ, પ્રૌઢિ વગેરેનો ભંગ થઈ વાણી ખીચડા જેવી ગામલીયા દેખાય છે.

Inertia, ૧. તમોગુણ [બ. ક.]

યુ. સ્ટે. ૪૩: જુઓ Commonsense.

૨. નિષ્ક્રિયત્વ, આલસ્ય [પા. ગો.]

વિ. વિ. ૩૭૪

૩. જડતા [કે. હ. અ. નો.]

Inference, ૧. અનુમિતિ [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૧૧: પરામર્શનો સંભવ જ સાદૃશ્ય ઉપર છે. 'માણસ મરણશીલ છે, કાલિદાસ માણસ છે, માટે કાલિદાસ મરણશીલ છે.' એ અનુમિતિમાં આપણે સાદૃશ્ય-માત્રથી જ વ્યવહાર કરીએ છીએ.

૨. અનુમાન [હી. પ્ર. સ. મી.]

૩. અનુલિપ્તિ [બ. ક.]

જુનરાતી, દિવાળીપર્વ, ૧૯૨૬, ૧૪: ભાવના ભળીને એ વારંતવ દુઃખ વારંતવિકતર અને સાથે કાલ્પનિક બની જઈ માનવદર્દનો ઉચ્ચતર ભવ પામે, તેવા લખાણમાં જ કલા છે, કેમકે તેના લખાણમાં જ દુઃખ શ્રેય:સાધન હતું અથવા દુઃખને પણ આત્માની શાંતિમાં સંસ્કારોને શ્રેય:સાધન કર્યું, એ અતી દ્રિય અનુલિપ્તિ (i.) શ્રદ્ધાસંકલિત અનુમિતિઓ વડે આપોઆપ પ્રકારો છે. અને આ ભાવનામયતા અને આ કેન્દ્રીકરણ (focussing) વડે પ્રકટું ઉદ્ભાસન (illumination) આમ-વર્ગને શંક્ય નથી, અધિકારીને જ દર્દીલા રસિકોને જ લક્ષ્ય છે.

Inference from particulars, એકદેશીનિર્દેશનિબંધન અનુમિતિ [મ. ન.]

ચે. શા. ૩૭૭: કોઈ બાળક એક અથવા વધારે લાકડાના કટકાને તરતા દેખી, બીજે કોઈ તેવો જ કડકો પણ તરશે એમ માને તો તે આવા પ્રકારનું અનુમાન કરે છે. આને એકદેશીનિર્દેશનિબંધન અનુમિતિ કહે છે, કેમકે એમાં બ્યાપ્તિ બતાવવામાં આવતી નથી.

Explicit inference, પરાર્થાનુમાન [મ. ન.]

ચે. શા. ૩૮૦: સ્વસિદ્ધ અનુમાનને પરાર્થાનુમાનની દૃષ્ટિથી સ્વાર્થાનુમાન કહી શકાય.

Implicit inference, સ્વાર્થાનુમાન [મ. ન.]

જુઓ Explicit inference.

Inferential knowledge, અનુમિત પ્રમા, સાધિત પ્રમા [કે. હ. અ. નો.]

Inflection-Inflexion, વિભક્તિ-ભંગ [ન. ભા.]

વ. ૧૧, ૩૫૬: હિન્દીમાં વિભક્તિભંગ (inflexion) ને પ્રસંગે વ્યા, કીન એ શબ્દોને (કિ એમ વિકાર થયા પછી) સ આગળ આવે છે (કિસને, કિસકો, ઇત્યાદિ) તે મૂળ કીદશ માંનો અવશેષ છે, એ પણ સૂચક વાત છે.

Inflectional ૧. સંયોગમય [ર. મ.]

જા. સુ. ૨૬, ૮૦: ગ્રીકે કમ inflectional અથવા synthetical એટલે સંયોગમય રૂપનો હોય છે.

૨. પ્રત્યયાત્મિકા [ક. પ્રા.]

બૃ. વ્યા: ૧૨: ધણા ભાષાશાસ્ત્રીઓ પ્રત્યય-રહિતા, સમાસાત્મિકા, અને પ્રત્યયાત્મિકા એ ત્રણ, ઉપર દર્શાવેલી ભાષાની સ્થિતિ ભાષાના ક્રમિક વિકાસથી થઈ છે એમ માને છે. પ્રત્યયાત્મિકા સ્થિતિમાં પૂર્વની બે સ્થિતિનાં ચિહ્ન નેવામાં આવે છે. તેમાં એકસ્વરી સ્થિતિમાં નેવામાં આવતા શબ્દસમૂહ તથા સામાસિક સ્થિતિમાં નેવામાં આવતા સમાસ માલમ પડે છે. ધણા ઉપસર્ગ અને પ્રત્યય આરંભમાં સ્વતંત્ર શબ્દ હતા, તે સામાસિક સ્થિતિમાં શબ્દની સાથે જોડાયા, અને છેવટે પ્રત્યયાત્મિકા સ્થિતિમાં પૂર્વગ અને પ્રત્યયરૂપ થયા. દેવ સરખો-પ્રત્યયરહિતા સ્થિતિ; દેવ-સદૃશ-સમાસાત્મિકા સ્થિતિ; દિવ્ય-પ્રત્યયાત્મિકા સ્થિતિ (અંગ્રેજીમાં Like God-Monosyllabic (એકસ્વરી, પ્રત્યયરહિતા) God like-Agglutinative સમાસાત્મિકા, સંયોગાત્મિકા), God-ly-Inflectional (પ્રત્યયાત્મિકા).

Informal, ૧. અનૌપચારિક [વિ. ક.]

કો. ૨, ૨, ૨૧૩: કૌમુદી સેવકગણની અનૌપચારિક ('ઇન્ફોર્મલ') સ્થાપના થઈ.

૨. બેધોરણુ [ખ. ક.]

સુ. ૧૮૮૨, આપાઠ, ૧૦૯: ગૂંચવણિયા અને વિવાદગ્રસ્ત વિષયની બધી બાબત પૂરી છૂટથી ચર્ચાને કૈંક રસ્તો કહાડી શકાય તે માટે જ મોટી સભાઓ a committee of the whole house નું informal બેધોરણુ

રૂપ સ્વીકારી મનમાની છૂટથી પૂરતા સમય લગી બુદ્ધાબુદ્ધા દિલ્લિખિંદુ સિદ્ધાંત લક્ષ્ય આદિની અપાઝપી ચલાવીને તે પછી કરાવે ધડે છે.

Inherited, ૧. પરંપરિત [મ. ન.]

ચે. શા. પૃષ્ઠ: અમુક એક જાતના વ્યાપારો જે સમગ્ર જાતિ અનેક કાળથી કરતી આવે છે તેના તે જ પરંપરિત શીલરૂપે વ્યક્તિવ્યક્તિમાં દર્શન દે છે.

૨. સહજ [આ. બા.]

બુઓ Acquired.

Innate, ૧. નૈસર્ગિક [મ. ન.]

ચે. શા. પૃષ્ઠ: આવો પરંપરિતનો જે અર્થ તે જ અમુક શક્તિ નૈસર્ગિક છે એમ કહેવાથી થઈ શકે છે.

૨. સહજ [પ્રા. વિ.]

૩. વસ્તુગત, સ્વાભાવિક, અતઃસ્થ [દ. બા.]

Innervation, તંતુવ્યાપાર [મ. ન.]

ચે. શા. ૧૦૨: પ્રત્યક્ષ એ સાદો ચેતના-વ્યાપાર છે. એટલે તે કરતાં વધારે સાદા શબ્દોથી તેનું લક્ષણ કરવું કઠિન છે. જે તંતુ-વ્યાપાર ઉપર તેનો આધાર છે તેને ઉદ્દેશીને એનું લક્ષણ બતાવી શકાય. ત્યારે પ્રત્યક્ષ તેને કહીએ કે જે ચેતનપરિવર્ત સંવાહક-તંતુના બાહ્ય અંતના સંઘર્ષથી થાય છે તે.

Inquisition, ધર્મવિચારણુસભા

[ક. પ્રા.]

કર્તવ્ય, ૨૯૭: જૈનમાં ધર્મવિચારણુસભાના ('ઇન્કવિઝિશન'ના) બંદીબાનામાં દાખલ થવાની તેણે રજા માગી.

Insensitive, જડકરણુ [ખ. ક.]

લિ. ૧૦૭: આંધળાને રૂપનું આકર્ષણ નહીં, બહેરાને માતૃચર્ચનું નહીં, એમ બુદ્ધા બુદ્ધા માણસ એક દિશામાં જડકરણુ (i. બૂઠા) તો બીજામાં પડકરણુ, જન્મથી પરિસ્થિતિથી કે કેળવણીથી હોય છે.

Insomnia, નિદ્રાલોપ [નહા. દ.]

ચિ. દ. પૃષ્ઠ: નિદ્રાલોપ-I.-નો રોગ પણ એ ભાવનાની સજ તરીકે મહારાજને મળી ચૂક્યો છે.

Inspectionism, (Psycho-ana.)

દર્શનવૃત્તિ [ભૂ. ગો.]

Instinct, ૧. સાહજિકવૃત્તિ [ગો. મા.]

સ. ચં. ૨, ૧૬૨: માત્ર આત્મરક્ષણની સાહજિકવૃત્તિ (Instinct of self-preservation) સૂચ્ય ગયા પછી પણ સૂચ્યનાં કિરણ રસને તેમ હજી રહી હતી અને એ વૃત્તિએ પણ એવું જ શીખવ્યું કે નાગની પાસે સચેતન દેખાવા કરતાં જડ દેખાઇ જાય તે રસ્તે તેને જવા દેવો એ જ સારું છે.

૨. સહજબુદ્ધિ, પ્રેરણાશક્તિ [મ. ન.]

ચે. શા. (૧) ૬૭: આશરે ત્રણ વર્ષ પૂર્ણ થતા સુધી ઇન્દ્રિય અને સહજ બુદ્ધિનો સમય છે. (૨) પાછો: પ્રાણીઓને કેટલીક તૈયાર પ્રેરણાશક્તિઓ જન્મસિદ્ધ હોય છે તેમ માણસને નથી.

૩. પ્રેરણા [અગ્રાત]**૪. સહજરક્તિ [દ. બા.]**

કા. લે. ૧, ૪૭: વિરાટ જનતાના હૃદયની લાગણી સાચી હોય છે, જનતાનો સહજ રક્તિ (i.) થી ઉઠેલો ખ્યાલ હમેશાં સાચો હોય છે, એમ તેઓ માનતા.

૫. અનભિજ્ઞ ધી [બ. ક.]

વિ. ૧૧૪:

તહારો સૌમ્ય પ્રેમલીલાપ્રવાહ

દિક્કાળોનાં અંગઅંગે સુહાવે;

એ છે ગતિ સ્થિતિ રતી વિરતી બધે બધી

એ ઉત્તરી અવનતી અનભિજ્ઞ'ભિજ્ઞ ધી.

(અનભિજ્ઞ ધી=પ્રેરણા, instinct. અભિજ્ઞ ધી=બુદ્ધિ, self-conscious reason, which inquires, considers and decides.)

૬. સહજવૃત્તિ [પ્રા. વિ.]**Instinct of self-preservation****૧. આત્મરક્ષણની સાહજિક વૃત્તિ [ગો. મા.]**

બુઓ Instinct.

૨. જીવિષા [દ. બા.]**Gregarious instinct, પૃથ-**

સ્વભાવ, પૃથવૃત્તિ [દ. કે. પ્ર. ૨, ૧૨, ૫૦૩-૫]

Instinctive, ૧. પ્રકૃતિસિદ્ધ [દ. બા.]

૨. સ્વયંચેરિત [કે. હ. અ. નો.]

Insular, આત્મસંકેતી [ન. બો.]

ત્રીજી પરિપદ્ધ, ક ૨૪: અંગ્રેજ લોક નદ્દાં નદ્દાં જાય છે તદ્દાં તદ્દાં સ્થાનિક ભાષાનો સંસ્કાર પોતે લેવાના કરતાં સ્થાનિક લોકો ઉપર પોતાની ભાષાના સંસ્કાર વધારે બેસાડે છે; આ બેટમાં વસનાર લોકના આત્મસંકેતી (I.) સ્વભાવને લીધે કાંઈક અંશે છે.

Integrating, સંઘટક, સંમલેષક [આ. બા.]

બુઓ. Disintegrating.

Integration, ૧. એકીકરણ, સંકલ્પ [મ. ન.]

ચે. શા. ૩૮૭: વ્યાપ્તિમાં આપણે ધણાં દૃષ્ટાંતોમાંથી એક સર્વસામાન્ય નિયમ શોધીએ છીએ, એટલે કે પ્રત્યેક દૃષ્ટાંતનું પૃથક્કરણ અથવા વિકલ્પ કરી જોઈએ છીએ કે તેમાંથી સાધારણ અંશ ન્દાય લાગે. આથી ઉલટી રીતે પરામર્શમાં મુખ્ય વ્યાપાર સંકલ્પ અથવા એકીકરણનો છે.

૨. સંવિતિ [પ્રા. વિ.]**Integrity, સાકલ્ય, પૂર્ણાકતા [દ. બા.]****Intellect, બુદ્ધિ [અગ્રાત મ. ન. ચે.]**

શા. ૪૯૩]

Intellectual ideal, બુદ્ધિસમિષ્ઠી ભાવના [જ્ઞા. બા.]

બુઓ Aesthetic.

Intellectualism, બુદ્ધિવાદ [હી. ય.]

સ. મી. ૩૮: તેઓ માત્ર એટલું જ કહી શક્યા છે કે બુદ્ધિવાદના પાયા ઉપર આ વાદની રચના રચવામાં આવી છે તે ઠીક નથી.

Intellectuality, બુદ્ધિમત્તા [ચં. ન. સ. ૨૩, ૩૭૩]**Intensity, ૧. વૈપુલ્ય, વિપુલતા, [મ. ન.]**

ચે. શા. (૧) ૬૧૩: ઇસ્લામાત્મમાં પોતાના બળ અથવા વૈપુલ્યના પ્રમાણમાં પ્રયત્ન-

પ્રવણતા હોય છે. (૨) પડઝ ને સુખની ભાવના કરવામાં આવી હોય તેની વિપુલતા ઉપર ઈચ્છાના બળનો અર્થાત્ તેના વેગનો સુખ્ય આધાર રહે છે.

૨. તારતમ્ય, પ્રકૃષ્ઠ, સ્પષ્ટતા
[કે. હ. અ. નોં.]

Seminal Intensity, આરંભક વૈપુલ્ય [મ. ન.]

એ. શા. ૧૦૮: પ્રત્યેક પ્રોત્સાહન અસુક અંશની વિપુલતાવાળું હોય તો જ સમજી શકાય તેવું પ્રત્યક્ષ ઊપભવી શકે છે. આને આરંભક વૈપુલ્ય એવું નામ આપવામાં આવે છે.

Interdependence, પરસ્પરતન્ત્રતા
[આ. બા.]

વ. ૨૩, ૩૬૫: કારણ કે independence સ્વતન્ત્રતા વગર પરસ્પરતન્ત્રતા interdependence શી રીતે બને?

International, ૧. આંતરરાષ્ટ્રીય
[અજ્ઞાત]

૨. બહુરાષ્ટ્રીય [કા. છ.]

સ. ૨૭, ૧૩૭: આખી સભાનું સ્વરૂપ બહુ-રાષ્ટ્રીય-i.-યથ જાય છે.

Internationalism, ૧. આંતર-રાષ્ટ્રીયત્વ [અજ્ઞાત]

૨. સર્વદેશવાદ [હિં. હિ.]

વ. ૨૦, ૧૨૭: જુઓ Nationalism.

૩. રાષ્ટ્રનિરપેક્ષતા [દ. બા.]

Interpretation, ૧. અર્થગ્રહણ
[ન. લ.]

ગુ. શા. ૧૧-માર્ચ ૧૮૭૨: સાંકળિયું: નેણીના નિયમોનું અર્થગ્રહણ—Interpretation of the new Rules of Spelling.

૨. અર્થશોધન [પ્રા. વિ.]

૩. લિંગપરામર્શ, પરામર્શ, સં-સ્ફોટન [કે. હ. અ. નોં.]

૪. રહસ્યશોધન [ભૂ. ગો.]

Intimate relation, સમવાય [મ. ન. એ. શા.]

Introduction, ૧. ઉપોદ્ધાત [અજ્ઞાત]

૨. અવતરણ [ન. બો.]

કુ. મા. ૯૯: અવતરણ=વિષય દાખલ કરવાને અર્થે ઉપોદ્ધાત (I.).

૩. ઉદ્ધાટન [મ. સ.]

ગૌરીશંકર ઉદયશંકર ઓઝા એઓના જીવનચરિત્રનું ઉદ્ધાટન.

૪. પ્રવેશક [બ. ક. સા. જ.]

૫. પરિચય, પરિચાપક [દ. બા.]

Introspection, ૧. અન્તર્જ્ઞાન [અ. ક.]

ની. શા. ૧૪: આ સવાલ એવો છે કે તેનું નિરાકરણ માત્ર અન્તર્જ્ઞાનથી જ (ઇન્ટ્રોસ્પેક્શન-થી જ) થઈ શકે.

૨. આન્તર દષ્ટિ, આન્તર ઇક્ષણ
[પ્રા. વિ.]

૩. (self-consciousness) આત્મ-સંવિદ્ [કે. હ. અ. નોં.]

૪. આત્મપરીક્ષણ, અંતરદષ્ટિ, હૃદયપરીક્ષણ, હૃદયશુદ્ધિ [દ. બા.]

Introvert, (Psycho-ana.) અંતર્મુખ
[ભૂ. ગો.]

Intuition, ૧. સહજોપલબ્ધિ [મ. ર.]

શિ. ઈ. ૫૯: આ સત્યવ્યંજનપદ્ધતિનો ઉપયોગ જે સત્યોની સહજોપલબ્ધિ થઈ શકે તેમના સંબંધમાં, એટલે કે ધર્મ, નીતિ અને અધ્યાત્મના વિષયોમાં જ તે કરતો; ભૂગોળ, ઇતિહાસ અને ભૂસ્તર જેવા વિષયોમાં એ પદ્ધતિ ફળપ્રદ નીવડી શકે નહીં એ સ્પષ્ટ છે.

૨. આંતરપ્રેરણા [પાન્ય]

જુઓ Authority.

૩. અંતઃપ્રજ્ઞા, પ્રત્યગ્દષ્ટિ, અંતર-દષ્ટિ, ઋતંભરાપ્રજ્ઞા [હો. પ્ર.]

સ. મી. ૧૩૫: હવે જે બુદ્ધિને દૂષિત માનવામાં આવે, તો વસ્તુના ચથાર્થ ગ્રહણને માટે કોઈ પ્રકારની શુદ્ધ અંતઃપ્રજ્ઞા વા પ્રત્યગ્દષ્ટિ માનવી જ પડશે અને આ મનમાં પ્રત્યગ્દષ્ટિ-અંતદષ્ટિ-જેને આર્થશાસ્ત્રોમાં 'ઋતંભરા પ્રજ્ઞા' કહેવામાં આવે છે, તે એવા પ્રકારનું સાધન છે જ.

૪. અંતઃસ્ફૂર્તિ [દ. બા.]

Intuitionism, અન્તર્જ્ઞાનવાદ
[અ. ક.]

ની. શા. ૬૫: આ ભેદ એવા છે કે અન્તર્જ્ઞાનવાદ (ઇન્ટ્યુઇશનિઝમ) વિષેના લેખકોએ પોતે જ હંમેશાં કાઢ્યો નથી.

Intuitionist, અન્તઃપ્રજ્ઞાવાદી
[૬. કે.]

વ. ૬, ૨૨૬: તેની સાથે એમ કહેવું જોઈએ કે એક હેતુવાદી (Rationalist) ને, એક સર્વાત્મવાદીને, એક જનહિતવાદીને (Utilitarian) એક અન્તઃપ્રજ્ઞાવાદીને (I.) શોભે તેવી નીતિ તેઓ ઉપદેશતા અને પોતે આચરતા.

૨. આધિદૈવતવાદી [૬. કે.]

ટિ. ગી. ૧૨૧: આધિભૌતિક માર્ગ સિવાય કર્માકર્મના પરીક્ષણનો એક બીજો પંથ આધિદૈવતવાદીઓનો છે. આ પંથના લોકોનું એવું કહેવું છે કે, મનુષ્ય કર્મ અકર્મનો અથવા કાર્ય અકાર્યનો જે વખતે નિર્ણય કરે છે તે વખતે કયા કર્મથી કોને શું સુખ અથવા દુઃખ થશે અને તે વૈધી એકંદર સુખનો સરવાળો મોટો થશે કે દુઃખનો, એટલી બધી ભાંજગડમાં, અથવા આત્મ-અનાત્મવિચારમાં પણ તે કદી પડતો નથી; અને પુષ્કળ લોકોને તો આવી ભાંજગડ ઉભી થાય છે એવી સમજણ ભાગ્યે જ હોય છે. કર્માકર્મનો નિર્ણય કરતી વખત મનુષ્યના મનની શી સ્થિતિ થાય છે તેનો જવાબે વિચાર કરીએ ત્યારે આપણને એમ જણાઇ આવશે કે, કારણ, દયા, પરોપકાર ઇત્યાદિ મનુષ્યના મનમાં સ્વાભાવિક રીતે થનારી ઉદાત્ત મનોવૃત્તિઓ જ મનુષ્યને એકદમ અમુક કામ કરવામાં પ્રવૃત્ત કરે છે (આધિદૈવત પક્ષ એટલે Intuitionist school).

૩. સ્ફૂર્તિવાદી [૬. બા.]

Intuitionist school, આધિદૈવત પક્ષ [૬. કે. ટિ. ગી. ૧૨૨]

Invalid, દુષ્ટ [મ. ન.]

ચે. શા. ૩૮૬: પરામર્શવ્યાપારમાંથી અદુષ્ટ તેમ દુષ્ટ ભણે પ્રકારનાં નિગમન કૃપી શકે છે.

Invective, નિર્ભક્ષના [વિ. ક.]

કો. ૧, ૧, ૧૪૭: તેમાં 'સેરાયર' (શુદ્ધ કૃતાક્ષય)ના સાહિત્યસંસ્કાર ને પકવતા

કરતાં 'ઇન્વેક્ટીવ' (નિર્ભક્ષનાયુક્ત કટાક્ષ)નું પત્રકારીપણ વધુ છે.

Ipsé dixit, ઉવાચ [મ. ૨.]

સિ. અ. ૧૨૬: સામાન્ય વર્ણનની પદ્ધતિએ માત્ર એટલું કહી શકાય, કે સુધારાવાળા તે અર્વાચીન હિંદુસ્તાનના એવા માણસો જેઓ કોઇપણ પ્રકારના માત્ર ઉવાચ (ipse dixit) ને સત્ય માનતા કે માની શકતા નથી.

Irony, ૧. વક્રોક્તિ [મ. ૨.]

શિ. ઇ. પટ: વક્રોક્તિ (ગ્રીક શબ્દ 'આયરની' પહેલાં તો "પ્રત્યપક્ષિતિ"ના અર્થમાં વપરાતો હતો; પણ સોક્રેટીસના પ્રશ્નોમાં મર્મ, પરિહાસ, અને વક્તા હોવાને લીધે તેનો લાક્ષણિક અર્થ ધીમે ધીમે સર્વત્ર પ્રચલિત થઇ ગયો છે.)

૨. વ્યાભેદિત [મણિભાઇ નારણભાઈ તંત્રી]

ગુજરાતી નવલકથાનું સાહિત્ય, ૫૦: એમાંની (બિકાર એફ વેઇકફિલ્ડમાં) ગંભીર અને હિતૈવી વ્યાભેદિત (I.) માનુષી દૂષણનું શુદ્ધ અને કરુણાત્મક દર્શન, સર્વ દુઃખના સમયે સૌમ્યતા,એ સર્વે મારી કેળવણીના ઉત્તમ સાધનો નીવડ્યા છે.

Isolation, વિવિક્તતા [આ. બા.]

વ. ૪, ૩૨૮: જેમ કેટલાક સુધારકો, અજ્ઞાન પ્રજા ઉપર ગિરિશૃંગ ઉપરથી અભિમાન વિવિક્તતા (I.) અને :એપરવાહની દૃષ્ટિથી જુએ છે તેમ મિ. રાનડેનું ન હતું.

Splendid isolation, ૧. દેશીય-માન વિચિછન્ન દશા [ન. ભા.]

વ. ૧૩, ૧૩: હોર્ડે કર્જને એક પ્રસંગે એક ભાષણમાં પોતાની વાઇસરોયની પદવીને પરિણામે અનુભવેલી 'S. I.'ની સ્થિતિ-દેશીય-માન વિચિછન્ન દશા-વિષે શોકોદ્ગાર કાઢ્યો હતો એમ સ્મરણમાં આવે છે.

૨. પ્રતિષ્ઠિત અસ્પૃશ્યતા [દ. બા.]

૧. આ મુદ્દલુદોષ લાગે છે, ખરી જોડણી કૅંસ બહાર મૂકેલા શબ્દ પ્રમાણે છે.

J

Jambs, (Arch.) ખડખાં [ગ. વિ.]
Joinery, (Arch.) જોડકામ [ગ. વિ.]
Jollyboat, વિહારનોકા વિહારતરણિ
 [ગો. મા.]

સ. ચં. (૧) ૩, ૨૩: નદીના પાણી ઉપર કુસુમુંદરી ન્હાની અને સુંદર વિહાર-નોકા (“નલીબોટ”) પેઠે પવનની લહેરમાં વગર હલેસે તણાતી લાગતી હતી. (૨) કુસુમ પાસેના એક પાતળા ઝાડને બાજી તેને વાંસો લટકતા કેશભારથી ઢંકાઇ ગયા, જોતા જોતામાં ઉપર ચઢી, જે શાખાઓના વચાળામાં ઉભી રહી, અને આકાશમાંથી નાનુક વાદળી તુટી પડે તેમ કુંટમાં કુંટી પડી, પા ધડી પાણીને ચીરી પાણી તળે અદૃશ્ય થઇ પાછી ઉપર આવી, અને પાણીની સપાટી ઉપર હલેસાંથી તરતી રંગેલી નાની વિહારતરણિ (નલીબોટ) પેઠે સુંદર હાથના દૂંકા વામ ભરતી ભરતી તરવા લાગી.

Journalism, ૧. પત્રકારિત્વ [અસ્પષ્ટ]

૨. વૃત્તવિવેચન [દ. બા.]

કા. લે. ૨, ૨૬૭: જેમ કેળવણીમાં અને સાહિત્યમાં તેમ વૃત્તવિવેચન (J.) ને માટે આપણે ત્યાં હજી એક શબ્દ રૂઢ થયો નથી એ આશ્ચર્ય છે. આને સારું દૈનિકથી માંડીને માસિક ત્રૈમાસિક અને વાર્ષિક સુધીનાં બધાં છાપાંઓ અને તેમાં આવતી ભૂલ ખબરથી માંડીને ગંભીર ચર્ચા સૂધી બધું જેમાં સમાય એવો શબ્દ જોઇએ છે. આપણે ત્યાં ‘લોકવૃત્ત’ એ એવો ભૂનો અને વિપુલાર્થવાહી શબ્દ છે. આમાં પ્રભુજનનાં બધાં અંગો આવી ભથ્થ છે. એ ઉપરથી ‘જર્નાલીઝમ’ને ‘લોકવૃત્ત વિવેચન’ અથવા સંક્ષેપમાં ‘વૃત્તવિવેચન’ કહી શકાય. ન્યાં ન્યાં ‘જર્નાલીઝમ’ શબ્દ વપરાય છે તે દરેક જગ્યાએ આ શબ્દ બંધબેસતો આવે છે.

Yellow journalism, ધમાલ-

બાજ પત્રકારિત્વ [વિ. ક.]

કો. ૧, ૪, ૧૬૪: ‘રીપબ્લીકન’ના કામનું સૌથી મહિમાવંત અંગ તો આ છે કે ધમાલ-

બાજ પત્રકારિત્વની (‘યેલો જર્નાલીઝમ’) રીતો તરફ ધ્યાન દેવા માલેકો લલચાયા નથી.

Journalist, વર્તમાનપત્રી [ચં. ન.]

સ. ૨૩, ૩૭૫: તેઓ જે કોઇ સુધરેલા પાશ્ચાત્ય દેશમાં હોત તો વર્તમાનપત્રીનો પ્રધા સ્વીકારત.

Judging, નિર્દેશવ્યાપાર [મ. ન.]

ચે. શા. ૩૫૩: કોઇ એક સામાન્ય પ્રાપ્ત થવા પછી, આપણે તે સામાન્યને બીજી કોઇ વ્યક્તિને અથવા વ્યક્તિઓના વર્ગને પણ લગાડીએ. ઉદાહરણ. આપણે ‘ગ્રાનીટ’ એ સામાન્ય ભણ્યા પછી ‘આ પથરો ગ્રાનીટ છે’ એમ પણ કહીએ. આવો જે વ્યાપાર તેને નિર્દેશવ્યાપાર એટલે કે કોઇક નિર્ણય બતાવવાનો વ્યાપાર કહે છે.

Judgment, ૧. ૧. નિર્દેશ [મ. ન.]

ચે. શા. ૩૫૪: ગમે તે પ્રકારે ઉદભવે પરંતુ જેમાં બે ભાવનાને ચોણ કોઈ વચન કહેલું હોય તે નિર્દેશ કહેવાય.

૨. બુદ્ધિવિવેક, તર્કવ્યાપાર [ર. મ.]

કા. મં. (૧) ૮: બુદ્ધિવિવેક (J.) અને બુદ્ધિચાતુર્ય (wit)નો ભેદ દર્શાવતાં લોક કહે છે.....(૨) ૧૧૪: વસ્તુઓ, રિથતિઓ અને પ્રસંગોમાં રહેલી વિલક્ષણતા બહાર આણી હાસ્ય ઉપભવવાનો મનોવ્યાપાર તે તર્કવ્યાપાર (j.) નથી.

૩. ઉપન્યાસ [હી. ધ.]

સ. મી. ૧૫૩: જે વિષયો સંબંધી આપણે આ નિર્દેશો વા ઉપન્યાસો કરીએ છીએ, તે વિષયો તત્સંબંધી આપણે કરેલા નિર્દેશોના વા ઉપન્યાસોના જ વસ્તુતઃ બનેલા હોય છે.

૪. વિજ્ઞાન, જ્ઞાન [પ્રા. વિ.]

૫. સંપ્રધારણ [કે. હ. અ. નો.]

૨. ૧. નિર્ણય [ન. દે.]

વ. ૧૦, ૧૧૭: શ્રી શંકરના પ્રૌઢ વિચાર-શીલ અંતઃકરણમાં ધર્મના સંબંધી કળનિર્ણય (Judgment of Value) કરવા કરતાં તત્ત્વ-

નિર્ણય (Judgment of Truth) કરવા આગ્રહ રહ્યો હતો.

૨. વિવેકશક્તિ [ચ. ન.]

સ. ૧૯૨૦, જૂન: જેમની વિવેકશક્તિ (J.) માટે મને ઊંચો મત છે તેવા ત્રણ સ્નેહીઓને જ્યારે મહેં આ લઘુ સંસ્કારલેખ વંચાવ્યો...

Analytic Judgment, વિકલ્પ-નિર્દેશ [મ. ન.]

ચે. શા. ૩૫૭: ઉદ્દેશપદમાં કોઈ નવો ધર્મ ઊમેરનારા અને ઉદ્દેશપદનો સ્વગત ધર્મ એટલે કે તે શબ્દના નતિવિશિષ્ટત્વથી પ્રસિદ્ધ થયેલો ધર્મ સ્પષ્ટ કરી બતાવનારા, એવા નિર્દેશો વચ્ચે નૈયાયિકો ભેદ માને છે. પ્રથમ પ્રકારના નિર્દેશોને સંકલ્પનિર્દેશ અથવા વસ્તુનિર્દેશ કહેવામાં આવે છે; બીજા પ્રકારના નિર્દેશોને વિકલ્પનિર્દેશ અથવા શબ્દ-નિર્દેશ કહેવામાં આવે છે.

Moral Judgment, નીતિનિર્દેશ [મ. ન.]

ચે. શા. ૫૧૩: નીતિવૃત્તિ અને નીતિનિર્દેશ-સૌંદર્યશક્તિની પેઠે આમાં પણ અત્ર બુદ્ધિ-વ્યાપાર સાથે ઊર્મિનું તત્ત્વ મિશ્ર થાય છે.

Private judgment, પૃથગ્બુદ્ધિ [ન. લ.]

ઇ. ઇ. ૧૬૭: પ્રોટેસ્ટન્ટ પંથે આ પરંપરાની વાત ન માની, તે આઈબલમાં હોય તે જ ખરે એમ કહી લડીને જીતી પડ્યો. હવે આઈબલમાં શું કહ્યું છે તેનો નિર્ણય કરનાર કોણ ?

શામ તો કહેલું જ આવે છે કે પીટરની ગાદી. પ્રોટેસ્ટન્ટોનો જવાબ તો આ જ હોઈ શકે કે પૃથગ્બુદ્ધિ (P. J.) એટલે પોતપોતાની સમજ; અને હાલ એ જ પ્રોટેસ્ટન્ટ પંથનું ખાસ લક્ષણ ગણાય છે. આ રીતે પૃથગ્બુદ્ધિનો આધાર સિદ્ધ થયો તો પછી એક માણસનો બીજાને ધર્મની બાબતમાં દબાણ કરવાનો શો હક્ક છે ?

Synthetic judgment, સંકલ્પ-નિર્દેશ [મ. ન.]

જુઓ Analytic judgment.

Jurisprudence, ૧. વ્યવહારશાસ્ત્ર [ઇ. ક.]

સ. ૧૬, ૨૨૦: ઇ. સ. ૧૮૨૧-૨૨ માં વહેણે વ્યવહારશાસ્ત્ર (J.) નો અભ્યાસ શરૂ કર્યો.

૨. ધારાશાસ્ત્ર [ર. વા.]

સ. ૨૨, ૮: નિસર્ગત: આ રીતે કાયદો અથવા ધારાશાસ્ત્ર (J.) ના સર્વે પ્રદેશોના અભ્યાસ તરફ લક્ષ્ય અપારો.

૩. શાસનવિજ્ઞાન [મ. ઇ.]

સ. ૨૬, ૭૯૧: યુરોપીય શાસનવિજ્ઞાન-J.-વેત્તાઓએ દેશનાં કેટલાંક લક્ષ્ય બતાવ્યાં છે.

૪. સ્મૃતિમીમાંસા [દ. ખા.]

Jurist, નિર્બંધતત્ત્વજ્ઞ [ઇ. ક.]

વ. ૧૭, ૩૦૨: બેરિસ્ટર વગેરેનો અનન્ય-ધિકાર કાઢી નાખવાનો હેતુ હિન્દી નિર્બંધ-તત્ત્વજ્ઞોને (J.) માટે એક સ્થાન ખુલ્લું મૂકવાનો હોય તો તે આપણે અભિનન્દીશું.

K

Kaleidoscope, બહુરંગીઈ [ખ. ક.]

સ. ૪, પર: આટલા વખતને અંતરે હું હવે સુખધનો વિચાર કરું છું ત્યારે મારી આંખ આગળ જાણે એક કાચનું બહુરંગીઈ (K.) હોય એમ મને લાગે છે.

Knight ૧. વીર [ન. ભો.]

મ. યુ. ૧, ૩૫૮: એક વીર (K.) એ સુંદર સ્ત્રીઓની વચમાં ઊભો છે.

૨. વીરપુરુષ [ર. મ.]

હા. મં. ૫૮: પણ હવે, રણસંગ્રામોમાં

જવા નીકળેલા ડાન કિવશોટ તરફ દૃષ્ટિ કરીએ. તેમણે વાંચેલી બધી અદ્ભુત વાર્તાઓમાં લખેલું કે 'નાઇટ્સ' (વીરપુરુષો) ને રસ્તામાં રાક્ષસો મળે છે.

૩. શૂરવીર [ક. પ્રા.]

કર્તવ્ય, ૨૬૨: આપણે મધ્યકાળના શસ્ત્રધારી શૂરવીરોના (નાઇટ)નાં સમયના કિલ્લાઓમાંના બંદીખાનાં અને બેડિયો વિષે સાંભળીએ છીએ.

૪. ખાંડો [યુનિફોર્મ ૨. ગવર્સી]

પ્ર. ૧. ૯૪: કોઈ એક જ જાત કે રંગ

ક્રમ કે રિવાજને બાંકા પોતાને માટે પસંદ કરતા અને પછી તેને જાહેરીબર એક સિદ્ધાંત તરીકે વળગી રહેતા.

Knight errant, આતંત્રાતી
[દ. બા.]

Knighthood, બાંકપણું [મુનિરદિન
૨. અવસી]

પ્ર. ૧, ૯૬: જો તું તારું બાંકપણું (K.) નહિ બુદ્ધિ તો તારે ભયંકર સિક્કા સહન કરવી પડશે.

Knowledge,

Knowledge By acquaintance, પરિચિત જ્ઞાન, પરિચયાત્મક જ્ઞાન [દી. પ્ર.]

સ. મી. (૧) ૧૮: એકને આપણે પરિજ્ઞાન કહીએ, અને બીજને શ્રુતજ્ઞાન કહી.
(૨) ૧૫૩: અહીં માત્ર જ્ઞાનના બે બે પ્રકાર છે—એક ‘પરિચયાત્મક જ્ઞાન’ એટલે ‘સાક્ષાદ અપરોક્ષ જ્ઞાન’ અને બીજે, ‘વર્ણનાત્મક જ્ઞાન’ એટલે શ્રુતજ્ઞાન વા પરોક્ષ જ્ઞાન—તે બેની વચ્ચે રહેલા સ્પષ્ટ ભેદનું સ્પષ્ટીકરણ કરવાનો આશય છે.

Knowledge by description, વર્ણનાત્મક-શ્રુત-પરોક્ષ-જ્ઞાન [દી. પ્ર.]

સ. મી. જુઓ Knowledge by acquaintance.

L

Labour, (Econ.)

Division of labour, કાર્યવિભાગ
[વિ. કો. સં. પ.]

Productive labour, ઉત્પાદક મહેનત [વિ. કો. સં. પ.]

Skilled labour, કુશળ મહેનત
[વિ. કો. સં. પ.]

Unproductive labour, અનુ-ત્પાદક મહેનત [વિ. કો. સં. પ.]

Unskilled labour, અનુસરી
[વિ. કો. સં. પ.]

Labour costvalue, શ્રમમૂલક મૂલ્ય [વિ. કો.]

સં. પ.: વસ્તુ પેદા કરવા માટે જરૂરી સામાજિક મહેનત ઉપરથી જે મૂલ્ય નક્કી કરવામાં આવે છે એને ‘શ્રમમૂલકમૂલ્ય’ (L. c. v.) કહી શકાય.

Laissez faire, સ્વૈરપદ્ધતિ [વિ. કો. સં. પ.]

Lampoon, ૧. ભંડેલેખ [૨. મ.]

હા. મં. ૯૮: કટાક્ષકથનના જે પ્રકાર ઇંગ્લેન્ડમાં ૧. (‘ભંડેલેખ’)ને નામે ઓળખાય છે તે જોખમ ભરેલું હાથીચાર છે અને બહુધા અન્યાય છે.

ચિડંબના [દ. બા.]

Land,

Landlord, ભૂસ્વામી [મ. સૂ.]

અ. ૬૩: આપણા રાજ્યકર્તા લોકોમાંના બહુ જનોએ તો વ્યાપારી હોઈ અથવા ભૂસ્વામી (L.L.) અર્થાત્ કૃષિસ્વામી હોઈને રાજ્ય-સંબંધ રાખેથી જ, સ્વદેશની સેવા કરી મહાજનોનાં પદ મેળવ્યાં છે.

૨. જમીનદાર [દ. બા.]

Landmark, સીમાચિહ્ન [ક. મા.]
સ. ૨૬, ૪૧૬

Land on the margin (Econ)
કનિષ્ઠ ફળદાયી જમીન, કનિષ્ઠ જમીન
[વિ. કો. સં. પ.]

Landlordism, (Econ.)
અનિવાસિત્વ [વિ. કો.]

સં. પ.: જમીનના માલિક પોતાની જમીન હોય તે પ્રદેશમાં ન રહેતાં બીજા પ્રદેશોમાં રહે અને જમીનની સાંચ લીધા કરે અને ત્યાં પોતાની આમદાની ખર્ચે તે પદ્ધતિને તેઓ જમીનવાળા પ્રદેશમાં અનિવાસી હોવાથી ‘અનિવાસી જમીનદાર પદ્ધતિ’ અથવા કુંડામાં ‘અનિવાસિત્વ’ કહી શકાય.

Landscape, ૧. સૃષ્ટિચિત્ર [મ. ૨.]

ત્રિ. ઈ. ૪૧૬: તેની દૃષ્ટિ પણ પહેલા ચિત્રકારોની કરતાં વધારે સારી નહીં હોવાથી તેનાં સૃષ્ટિચિત્રોમાં પણ તેટલા જ દોષો આવે.

૨. પ્રકૃતિદર્શનાલેખન [ગૂ. વિ.]

વિ. ૧૨૦: પ્રકૃતિદર્શનાલેખન (L.) આડ, નદી, કિનારા વગેરેનું સુંદર ચિત્ર જોધને કાઢવું, જૂનારાતનાં પ્રસિદ્ધ ચિત્રો કાઢવાં.

૩. (painting) દૃશ્યચિત્રણ

[પ્રજ્ઞમોહન]

કો. ૨, ૧, ૩: દૃશ્ય (L.) ચિત્રણમાં પાડિતની પીછી કેટલી સફળ છે એ તો એમનાં ચિત્રો નજરે જોધને જ ખ્યાલ આવી શકે.

૪. દૃશ્યચિત્ર [વિ. ક.]

કો. ૨. ૨: તેમાં એક આકર્ષક ત્રિરંગી દૃશ્ય-ચિત્ર ઉપરાંત નીચેની કૃતિઓ આપવામાં આવશે.

Late, ભૂતપૂર્વ [આ. બા. વ.]

Latent, સુષ્પ [દ. બા.]

Legislation, નયશાસ્ત્ર [મ ન.]

એ શા. ૧૭ : વિશેષતઃ એટલે જુદા જુદા વિભાગરૂપે જોતાં ચેતનશાસ્ત્ર નીચે જણાવેલાં શાસ્ત્રને ઉપકારક છે : (ક)...(ખ) વૃત્તિ-સૌંદર્યશાસ્ત્ર (ગ) નીતિ એટલે કે શુભાશુભના આધારે વર્તનને નિયમનાર તથા વર્તનનો ઉદ્દેશ બતાવનાર શાસ્ત્ર, તેમજ તેના અંગભૂત નયશાસ્ત્ર અને રાજ્યપદ્ધતિનું શાસ્ત્ર.

Leveller, સમચ્છેદક [ન. લ.]

ઇ. ઈ. ૨૫૧: તે ખોટ (અમીરીની સભાની) પૂરી પાડવાના હેતુથી પાર્લમેન્ટે નવી વ્યવસ્થામાં ઠેરવ્યું હતું કે 'બીજી સભા' બોલાવવી પણ જૂના ખાનદાનોના અમીરોને લાગ્યું કે કોઈ પણ રાજપદ ધારણ કરનાર હોય, તો જ તેના આમંત્રણથી આપણે જહું એ લાજમ કહેવાય, અને તેથી તેઓમાંના થોડા જ આવ્યા. તેમની જગા પૂરવા કૌભાવેલે નવા માણસોને અમીર બનાવી ત્યાં મોકલ્યા. આ વાત એકે પક્ષને પસંદ પડી નહિ. પેલા સમચ્છેદક (II.) કક્ષી ઉઠ્યા કે વળી પાછો માણસ માણસમાં આ ભેદ શો ?

Liberal, ૧. સુધારક [ન. લ.]

ઇ. ઇ. ૧૮૨: હાલ એ પક્ષ કૉન્સર્વેટિવ (સંરક્ષક) ને લિબરલ (સુધારક) કહેવાય છે. એકને જહું જ ગમે છે અને બીજા નવાનવા ફેરફાર જ કરવા મથે છે.

૨. પ્રાગતિક [ન. લા.]

ગો. વ્યા. ૨, ૧૨૫: ચારે વસાહતોમાં કેપ કોલોની બહુ પ્રાગતિક (L.) છે છતાં ત્યાં પણ ને હિંદીને તેની હકની બહાર જહું હોય તેને એક રત્નચિહ્ન લેવી પડે છે.

૩. ઉદારમતવાદી [દ. બા.]

કા. લે. ૧, ૧૧૭ એમ હોય તો હાલની ભાષામાં ફર નૅશનાલિસ્ટ કે એક્સટ્રીમિસ્ટ કહેવાય. આરિતક મૉડરેટ સુધારક ગણાય. તક્ષક એ સામાન્યવાદી અને શેષવાસુકિ એ ઉદારમતવાદી અથવા નિર્વર્ણી કે સ્વપરશૂન્ય કહી શકાય.

૪. પ્રગતિવાદી [હિં. હિ. વ. ૨૨, ૩૫૩]

૫. ઉદારપક્ષી [બ. ક.]

જુઓ Independent.

Liberalism, ૧. સ્વાતન્ત્ર્યપક્ષ

[આ. બા.]

વ. પ. ૪૭૫: સર્વ ઉપર ઈંગ્લંડના પ્રૌઢ L. સ્વાતન્ત્ર્યપક્ષની પહોં છાપ છે.

૨. ઉદારવાદ [ન. લા. દ.]

ચિ. દ. ૪૩: તે સમયે ભારતવર્ષમાં કામ-કામે ઉત્સવે થયા, ઉદારવાદ-L-ની હિન્દના રાજ્યઅમલમાં ફતેહ થઈ, અને ભારતીય પ્રજાએ ખિટનને અને ખિટનના વિશાળહૃદય રાજ્યધુરંધરોને આશીર્વાદ આપ્યા.

૩ ઉદારમતવાદ [દ. બા.]

Liberal education, ૧. ઊંચી કેળવણી [ન. લ.]

ન. ગ્રં. ૨, ૯૬: ઊંચી કેળવણી (L. E.) ઉપર અભાવ રાખી "ઉપયોગ, ઉપયોગ" એવો ને કેટલાક હાલ પોઠાર ઉઠાવે છે તે બીજું કંઈ નથી પણ ઉપર ને માકા પરિણામ વાળી અને દેશને જંગલી કરી નાખનારી વાણીઆઈ બુદ્ધિ કહી તેનું ના પાડે રૂપે બોલવું છે.

૨. સંસ્કારવિદ્યા [ગ્રા. મા.]

સા. જી. ૧૫૬: મનની શકિતઓ વધારવાને, મનને એકાગ્ર કરવાને, અથવા એવા કોઈ પણ માનસિક આરોગ્ય અથવા વ્યાયામના હેતુને માટેજ ને ગણિતનો કંઈ ઉપયોગ હોય તો

તેટલો અને તેથી અધિક ઉપયોગ વ્યાકરણ અને યોગના અભ્યાસથી અપાય છે એવું સંસ્કૃત ભાષા દ્વારા તે તે વિષય જાણનારાઓ અનુભવ દ્વારા કહી શકશે. પણ યુરોપમાં ‘સંસ્કારવિદ્યા’-Liberal education-ને અંગે જે ગણિતથી આટલો લાભ થતો ગણાય છે તે ગણિતનો અથવા વ્યાકરણ કે યોગનો પણ અભ્યાસ કરવા વિના એ સર્વ લાભ સંસ્કૃતના અન્ય વિષયો દ્વારા પામી શકે છે એનો આ દેશને અનુભવ છે.

૩. સાંક્ષરશિક્ષણ [વ. ઍા.]

વ. પ. ૨૧૧: હિંદુસ્તાનની શાળાઓમાં જે શિક્ષણ અપાય છે તે ઘણે ભાગે સાંક્ષર (literary-liberal) શિક્ષણ છે, ઔદ્યોગિક કે કલાશિક્ષણ (industrial, technical) નથી.

૪. ઉદાત્તશિક્ષણ [અઝાત]

વિ. મ. વ. ૨૧, ૨૬૦: એ ચોવીશીમાં સુખાધના વિશ્વવિદ્યાલયમાંથી સેંકડો પદવીધરો નીકળ્યા, હજારોએ આપણે જેને ઉદાત્ત (I.) કહીએ છીએ એ જાતનું શિક્ષણ મેળવ્યું.

૫. શિષ્ટશિક્ષણ, વિકાસપર કેળવણી [દ. ખા.]

Libido, (Psycho-ana.) તનહા (ફ્રીડ), જીવનપ્રવાહ (યુંગ), જીવનવિષા [ભૂ. ગા.]

Light, ૧. વિદાસી [ન. લ.]

ન. મં. ૪૦૭: પ્રેમાનંદ earnest મતનો છે, અને સામળ વિદાસી (L.) સ્વભાવનો છે.

૨. લઘુભાર [ર. મ.]

હા. મં. ૧૧૩: વિચારની ગંભીરતાના અને રસની ગાઢતાના પ્રસંગો હોય ત્યાં શ્લેષનો અવકાશ હોતો નથી, પણ લઘુભાર (I.) મનોવૃત્તિના પ્રસંગ હોય ત્યાં શ્લેષનો અવકાશ હોઈ શકે છે, તેથી, હાસ્યરસમાં શ્લેષને સ્થાન મળે છે.

૩. અગમ્ભીર [હિં. ગ.]

સાહિત્યપ્રવેશિકા.

Lightness, લઘુતા [ર. મ.]

હા. મં. ૬૦: હાસ્યમય કૃતિનો ખીજે એક પ્રકાર તે parody (‘પરિહાસમય અનુકરણ’)

છે. એ પ્રકાર એવો છે કે ગંભીર વિષયના કોઈ લેખમાંનાં વચનો કે શૈલીની નકલ હલકા વિષયના ચર્ણનમાં કરવામાં આવે છે, અને, એ રીતે ગંભીરતા તથા લઘુતાને પાસે પાસે મુકીને તે બેના વિરોધ વડે હાસ્ય ઉપજાવવામાં આવે છે.

Light essay, ૧. રસભરનિબંધ [ખ. ક.]

ભા. લે. પ્રવેશક, ૪૨: શુદ્ધ સાહિત્ય એટલે કે કાવ્ય-નાટક-નવલકથા-લઘુવાર્તા-રસભર-નિબંધરૂપ કલ્પનાવિહાર હૃદયવિહાર અને ભુદ્ધિવિહારજન્ય અવનવી સુન્દરરસિ.

૨. રસામ્ભક નિબંધ [વિ. ક.]

કૌ. ૧, ૨, ૧૬૭

૩. અનિબદ્ધનિબંધ [આ. ખા.]

વસંત, અ. ક. ત્રિવેદીના સાહિત્યવિનોદનું અવલોકન.

૪. નિબંધિકા [અઝાત]

કૌ. ૧૬૩૦, માર્ચ, ૧૯૪: જીવો નીચે.

૫. પ્રયોગિકા, વિહારિકા [વિ. ક.]

કૌ. ૧૬૩૦, માર્ચ, ૧૯૪: એક વાર શબ્દોના અમુક કુશળ સોનીને મેં પત્રદ્વારા પૂછ્યું કે “નિબંધ એટલે તો ખૂબ ગંભીર નિયારોવાળું ને ભારે કે શુદ્ધ શૈલીનું લખાણ. એ અંગ્રેજ લાઇટ ફ્રેમિયર કે પર્સનલ એસે માટે ન ચાલે. માટે આ રસિક સાહિત્યપ્રકાર માટે કે’ક જીવો પડી આવે એવો શબ્દ તમારી ટંકશાળમાં પડી શકે, તો પાડી મોકલશો.” જવાબમાં આવ્યો આ ‘નિબંધિકા’. આ ‘એસે’ પ્રકાર માટે ભાષાન્તરી ‘પ્રયોગિકા’ કે પછી ‘વિહારિકા’ પણ ચાલે, શાથી જે ‘એસેઇસ્ટ’ની કૃતિ પરિપૂર્ણ નહીં પણ સ્વનિરૂપ, પ્રયોગ જેવી હોય છે; અને તે રૂઢિગત લેખક નહીં પણ પહેલો જીવનવિહારી અને પછી લેખક હોય છે.

૬. માર્મિક નિબંધ [અઝાત]

સા. ૧૮, ૩૩૭: આ નિબંધપ્રકાર યુરોપમાં ચે હજી નાનું બાળક છે. અહીં પણ એનો ઉદ્ભવ લગભગ તાજેતર જ થયો છે એમ કહીયે તો ગાલે. ઘણાને એ નવું બાળક વહાણું થઈ પડ્યું છે, અને એના ઉપર વહાણમાં ને વહાણમાં સૌ એનાં નવાં નવાં નામ પાડે છે. ફુનિયાના

સ્વાતંત્ર્ય તરફના ઓકને બાજુ અનુસરીને કોઈ એને 'અનિબંધ નિબંધ' કહે છે. કોઈ એની વ્યંજના કટાક્ષ કે ચાતુર્યને અનુસરીને એને 'માર્મિક નિબંધ' કહે છે, કોઈ એની શૈલી તરફ પ્રધાન દષ્ટિ રાખી એને 'હુળવી શૈલીના નિબંધો' એવું લાંબુ નામ આપે છે, અને કેટલાક નર ભતિના નિબંધને 'નિબંધિકા' એવું નારી ભતિનું નામ આપે છે—જેમ કેટલાક માખાપ ઓકરાને ઓકરી જેવું નામ દેઇ લેવાય છે તેમ.

૭. પ્રાસાદિક નિબંધ [જ. લ. દૂરકાળ]

સા. ૧૮, ૩૩૭: આવા નિબંધનું નામ પાડવાનું કદાચ જરૂરનું લાગે તો એનું નામ 'પ્રાસાદિક નિબંધ' પાડવાનો વિચાર કરું. આ નામ બધાએ સંતોષવાનાં બે ત્રણ કારણો છે; પહેલું તો એ કે આ પ્રકારના નિબંધ એ પ્રસન્ન માનસનું ફળ હોય છે. લેખક આનંદમાં હોય, લખવાના તાનમાં હોય, એનું અંતર રમ્ય આંદોલનોથી ઊભરાતું હોય તે સમયેના પ્રસાદ આવા નિબંધમાં ઊતરે છે. મૅન્ડેન પાણી શહેરની દોડધામમાંથી એકાન્ત જીવનના શાન્તિમય આનંદમાં ગયો ત્યારે એના નવતર નિબંધોની એને પ્રેરણા મળી એ આપણે ભણિયે છિયે. સત્ત્વને પ્રકાશ થયાથી અંતઃકરણમાં આનંદ ઉત્પન્ન થાય છે અને એવો આનંદ, સાત્ત્વિકતા અને પ્રકાશ માનસના પ્રસાદમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. એ માનસના પ્રસાદને હું આવા નિબંધોનું મુખ્ય ઉપલક્ષણ ગણું છું.

Light literature, ૧. સુગમ સાહિત્ય [અ. ફ.]

૨. મનોરંજનાર્થ સાહિત્ય [કિ. ધ.]

સાબરમતી, ૧૯૮૩, હેમન્ટ, ૧૪૦: આપણા બોલવામાં, વિનોદમાં, ગંભીર કે મનોરંજનાર્થ સાહિત્યમાં, કાવ્યમાં, સંગીતમાં, કળામાં ન્યાં બુદ્ધિ ત્યાં એ ધ્યાનમંત્રની કાંઈક અસર તો જણાવી જોઈએ જ.

૩. મોહનસાહિત્ય [દ. બા.]

Lingua franca, ૧. સમાનભાષા [ન. ભા.]

ત્રીજી પરિષદ, ક. ૩: એ લેખમાં ડોક્ટર આડર કહે છે તેમ એક ભાષા

સમાનભાષા (I. F.) તરીકે થવામાં નીચેમાંનો એક પ્રકાર સંભવનીય છે.

૨. સામાન્યભાષા [હ. દા.]

વ. કેટલાક વિદ્વાનો હિંદી ભાષાને દેશની સામાન્ય ભાષા (L. F.) બનાવવાની હીમાયત કરે છે.

Literature, ૧. સાક્ષરતા [ન. લ.]

ન. ગ્રં. ૧, ૩૮૦: હોર્ડ એન્ટિકના વખતથી ચોખ્ખું ફરમાન નીકળ્યું કે યુરોપની સાક્ષરતા (L.) દેશીઓમાં વધારવી એ સરકારનો મુખ્ય ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ.

૨. સાહિત્ય [અગ્રાત]

૩. વાર્ધક્ય [અગ્રાત]

૪. સારસ્વત, અંથરાશિ [દ. બા.]

Linear,

Linear magnitude, રેખાપરિમાણ [મ. ન.]

ગ્રે. શા. ૧૬૩: રેખાપરિમાણની પરીક્ષા ચક્ષુ સારામાં સારી રીતે કરી શકે છે, અને બે રેખાની લંબાઈમાં કેટલો તફાવત છે તે વાત બહુ સૂક્ષ્મતાથી સમજી લે છે.

Linear perception, રેખાદર્શન [મ. ન. ગ્રે. શા.]

Local,

Local character, સ્થાનસ્વરૂપ [મ. ન.]

ગ્રે. શા. ૧૧૨: સ્થાનને લીધે પ્રત્યક્ષના સ્વરૂપમાં જે કાંઈ ભેદ પડે છે તેને સ્થાનસ્વરૂપ કહેવાય.

Localisation, સ્થાનનિર્ણય [મ. ન.]

ગ્રે. શા. ૧૧૨: ત્વચાની સાથે બે બિંદુથી સ્પર્શ થતાં બે પ્રત્યક્ષ થાય છે તેને અમુક સ્થાનથી તે થયું એમ આપણે તુરત સમજીએ છીએ. એ સ્થાનનિર્ણય થકી આ સ્થાનસ્વરૂપ કેવળ વિત્ત છે.

Logic, ૧. ૧. તર્કશાસ્ત્ર [મ. ર.]

ગ્રે. દ્રા. ૧૭૪: જુઓ Ethics.

૨. ઇન્ફ્રેજન્યાય [ન. લ.]

ન. ગ્રં. ૩, ૨૩૬: એ જ પ્રમાણે ગણિતમાં કેટલુંક બોલું થઈ શકે એમ છે, અને પ્રિવિ-

યસમાંથી L. (ઈમેલન્યાય) કાઢી નાખ્યો હોય અથવા ઇચ્છા ઉપર જ રાખ્યો હોય તો ઠીક.

૩. ન્યાયશાસ્ત્ર [મ. ન.]

ન્યા. શા. ૧: ન્યાય અથવા વિચારકમના નિયમો વિષે પણ એનું એ જ સમજવાનું છે. બાહ્ય કે આંતર સંસ્કારોનું ગ્રહણ, વર્ગીકરણ, તોલન, એ આદિ ક્રિયાઓ મનુષ્યના મનમાં, ન્યાયના જે નિયમોને તે અસ્પષ્ટિતરીતે અનુસરે છે તે જણાતા પૂર્વથી જ ચાલતી હતી. ન્યાયશાસ્ત્રની ઉત્પત્તિ મનુષ્યનું મન પોતાના વ્યવહાર ઉપર વિચાર કરે છે તેમાંથી જ થઈ છે.

૪. પાશ્ચાત્યન્યાય [આ. બા.]

સુ. ગ. પ્રવેશક, ૨૨: પણ લૉજિક (પાશ્ચાત્ય ન્યાય)ના વિષયમાં અને એમના ઔચ્છિક વિષય પ્રારંભ ફિલોસોફી (કર્તવ્યમીમાંસા)માં પહેલે નંબરે આપ્યા.

૫. બુદ્ધિવ્યાપારશાસ્ત્ર [બ. ક.]

લે. બા. પ્રવેશક, ૧૯: એઓ કહે 'તમે તો લૉજિક (L. બુદ્ધિવ્યાપારશાસ્ત્ર) પૂરું ભણ્યા છો.'

૬. બુદ્ધિવ્યાપારવિદ્યા [બ. ક.]

અ. ૨૧: એઓ કહે, "હમે તો લૉજિક (J. બુદ્ધિવ્યાપારવિદ્યા) પૂરું ભણ્યા છો."

૭. પ્રમાણશાસ્ત્ર [રા. વિ.]

પ્ર. પ્ર. બુઓ Epistemology.

૨૦. તર્કવ્યવસ્થા [ર. મ.]

હા મં. ૫૭: હારયપાત્ર લક્ષણોમાં અને અંશોમાં ખાસ જાતની તર્કવ્યવસ્થા (I.) હોય છે.

Logical, ૧. સયુક્તિક [આ. બા.]

આ. ધ. ૫૫: મનુષ્યમાત્ર સમાન છે એ સિદ્ધાન્તને વધારે સયુક્તિક (I.) કરી જોતાં જણાશે કે એમાંથી ખરું જોતાં અદ્વૈતવાદ જ નીકળી આવે છે.

૨. ન્યાયાનુસારિ [ત. મ.]

વ. ૬, ૨૯૭:...એ પ્રકારે નિરર્થક, અને અધિકસખ્યાક, નિયમોની (ઉત્સર્ગોની) સંપ્રાપ્તિ-રૂપ 'મોહ' ગૌરવ' પ્રત્યક્ષ આવવા છતાં તેમાં 'ખરું' લાઘવ' છે એમ માનવું એ શું ન્યાયાનુસારિ (I.) છે?

૩. ન્યાયસંમત [મન. ૨૫.]

ફ. ચ. ગવેષણ, ૨૬: આવા અભિપ્રાયને

પરાસ્ત કરવા માટે ખંકિમે વાપરેલ દલીલો ખરેખર ન્યાયસંમત (I.) છે.

૪. તર્કસિદ્ધ [અ. ક.]

નિ. વિ. ૧૨૯: મારું વર્તન એકદમ તર્કસિદ્ધ છે. quite logical.

૫. તર્કશુદ્ધ [દ. બા.]

Logical mind, ન્યાયનિષ્ણાત-બુદ્ધિ [મ. ન. ચે. શા.]

Logical process, તાર્કિકવ્યાપાર [હી. પ્ર.]

સ. મી. બુઓ Conceiving.

Logical theory, તાર્કિકપ્રક્રિયા, તાર્કિકવાદ, તર્કવાદ [હી. પ્ર.]

સ. મી. બુઓ Conceiving.

Lunatic asylum, ઉન્માદારોગ્ય-ભવન [ગિ. મા.]

સ. ચં. ૩, ૭૦: ધૂર્તલાલે પોલીસના માણસ ઉપર લખેલી તથા કોલાબા ઉન્માદારોગ્યભવન (ગાંડા માણસની ઔપધરાળા)ના ડાકતરપર લખેલી ચાઠીઓ હરિદાસ પાસેથી વાંચી.

Lyric, ૧. ગીતકવિતા [ન. લા.]

બુઓ Epic.

૨. સંગીતકવિતા [ન. લા.]

સ. ન. ગ. ૩૦૯: ઈ. સ. પૂર્વે ૧૦૬૫ સૂધીમાં પંદર ન્યાયાધીશ થયા તેમાં ગીતીચ્ચન મોટો લઘવૈયો, સામસન મોટો જોરાવર મલ્લ અને છેલ્લો સારથુએલ તે મોટો ભાવિવક્તા હતો. પોતાના પ્રજાસત્તાક રાજ્યમાં ચાહુદીઓને વચમાં વચમાં સાતવાર ફિલિરટ્ટેન લોકની સત્તાને આધીન થઈ રહેવું પડ્યું હતું. એ કાળમાં ગીત-સંગીતકવિતા ધર્મ તથા નીતિ વધ્યની ને વન તથા ભરવાડ વિષયની ધણીક રચાઈ હતી.

૩. ગાયનકવિતા [ન. લા.]

ન. ચં. ૩૯૭: જે પૂર્ણ રસ કવિથી ચિત-રાતો નથી તેનો અનુભવ ગવૈયાથી આપણે કરી શકીએ છીએ એમ આપણે ઉપર બતાવ્યું પણ કેવળ રાગનું જોર જગતમાં રચાયી નથી, અને જ્યારે એનું પ્રબળ જગતમાં સંપૂર્ણ હશે ત્યારે પણ એ બીજા રસનું રમરણ જ કરાવી શકે છે, તેથી બીજા રસનો જેને અનુભવ જ નહિ થયો હોય તેના ઉપર એની કંઈ ઝાઝી અસર નહિ જ થતી હોય. ત્યારે હવે શું કરવું? એવે પ્રસંગે

રાગ કવિતાની સહાયતા માગે છે, અર્થાત્ ગાયન-કવિતા (Lyrical poetry) ઉત્પન્ન થાય છે, એમાં પ્રાધાન્ય રાગનું જ હોય છે. આપણે પછાડી કહ્યું છે કે જ્યારે ભોક્તાપણાનું જ્ઞાન થવા માટે છે ત્યારે તે વિષય અને થતી અસર સંબંધી વિચાર ટુંકા વાક્ય રૂપે મનમાં પ્રગટ થાય છે. એવા વાક્ય તે ગાયનની કવિતા.

૪. સંગીતકાવ્ય [ન. ભો.]

(૧)કે. મા. પ્રસ્તાવના, ૧૦: “રહેલો અર્થે આ અર્થો સંગીતકાવ્યો (સંગીતકાવ્ય=L.) છે. ગોઠ-વણનો ક્રમ,—ધ્યાનાત્મકસંગીત (=Meditative L.), રસાત્મકસંગીત (=Pathetic L.), વર્ણનાત્મક કાવ્ય (=Descriptive poem),—એમ કાંઈક છે. (૨) કૌ. ૧, ૧, ૩૩: હાલમાં થોડા સમય ઉપર ૧. શબ્દ માટે એક નવી સંજ્ઞા રા. ખ. ક. ઠાકોરની ટંકશાળમાં ઘડાઈને બહાર પડી છે. ‘ઊર્મિગીત’ આ નામ મહુને પ્રથમદર્શને આકર્ષક લાગ્યું; ૧. શબ્દમાં રહેલો અર્થ આ સંજ્ઞામાં સુશ્લિષ્ટરૂપે સમાય છે એમ લાગ્યું. પરંતુ વિચાર કરતાં એક બે બિનતાઓ અને ક્ષતિઓ પ્રગટ થઈ; ‘ઊર્મિગીત’ એ નામમાં ‘ગીત’પણું જોણું રહે છે; અર્થ ૧. તે ગીત હોય એમ અવશ્ય નિયમ નથી; વસ્તુતઃ ‘ગીત’ (song) અને ૧. એ વચ્ચે ભેદ પણ સંભવે છે. વળી, આપણે ૧. શબ્દનું લક્ષણ હમણાં થોડાવાર પછી જોઈશું તે પ્રમાણે ઊર્મિ (લાગણી) એ ૧.નું અવ્યભિચારી અંગ નથી. આ કારણોથી હું આ નવા શબ્દના આભાસ-સાંદર્ભના મોહમાંથી છૂટીને ‘સંગીતકાવ્ય’ એ શબ્દને જ વળગી રહું છું.

૫. રાગધ્વનિકાવ્ય [ર. મ.]

ક. સા. ૨૧: રા. નરસિંહરાવે પોતાનાં કાવ્યોને ‘સંગીતકાવ્યો’ એ નામ આપ્યું છે. ‘સંગીતકાવ્ય’ એવો એમણે અંગ્રેજી L. નો અર્થ કર્યો છે. Lyro એટલે વીણાપરથી થયાથી Lyric શબ્દ સંગીત પરત્વે વપરાય છે ખરો, પણ કવિતાના સંબંધમાં બે અર્થમાં એ શબ્દ વિશેષે વપરાય છે, અને પાલ્કેવની ‘ગોલ્ડન ટ્રેઝરી’માં અને રા. નરસિંહરાવની કુસુમમાળામાં એ શબ્દથી બે વિશેષાધાન, બે વિશેષ લક્ષણનું સૂચન થાય છે, તે એકલા ‘સંગીતકાવ્ય’ શબ્દથી ખરોખર નથી થઈ રહેલું.

હૃદયપરની અસરથી પ્રેરાયલી, અતર્ભાવદર્શક એ અર્થ આ ગ્રંથોના લક્ષણમાં વિરોધ ઇચ્છેલો છે. અસંલના વખતમાં કવિઓ પોતાના ભાવ સંગીતમાં કહાડતા, અને ગાયનની પેઠે કવિતા હૃદયમાંથી નિકળી આવે છે એનો આભાસ સંગીત શબ્દથી થાય છે તેની અમે ના નથી પાડતા. પણ એ આભાસ ઝાંખો અને તે એ સૂક્ષ્મદષ્ટિએ વિચારવાથી જ થાય છે. ‘સંગીત’ કરતાં આ અર્થ માટે વધારે યોગ્ય શબ્દ ‘રાગ’ છે. સંગીતના અર્થની સાથે આ શબ્દ ‘હૃદયના ભાવ’ એ અર્થનો પણ વાચક છે. Lyricની માફક કાંઈક શ્લેષથી અને કાંઈક સ્વભાવથી, વસ્તુતઃ સંગીત ‘રાગ’ શબ્દમાં ‘હૃદયપર અસર’ આટલું ગર્ભિત છે માટે જ તેના બે અર્થ થાય છે. તેથી Lyric શબ્દનો અર્થ ‘રાગધ્વનિકાવ્ય’ આ શબ્દથી ઘણી સારી રીતે સમજી શકાય; રાગનું કે હૃદયભાવનું જ આલિષ્કરણ ‘રાગધ્વનિ’ નામના કાવ્યમાં આવે એ વાત સ્પષ્ટ થશે. વૈયાકરણો પરથી અલંકારિકાએ ‘ધ્વનિ’ શબ્દ લીધો છે તેમ એ શબ્દ લેવાથી-અવાચ્ય રાગ રૂપી રક્ષેટનો કંઈક અંશે ધ્વનિ-આ અર્થ થયા-યોગ્ય જ થશે.....વળી, સંસ્કૃત સાહિત્યમાં ઉત્તમ કાવ્યને ‘ધ્વનિ’ નામ આપ્યું છે તેની સાથે વિરોધ ન આવતાં Lyric તે પણ ઉત્તમ કાવ્ય કે ધ્વનિકાવ્ય છે એ બતાવવું સહેલું પડશે. આ કારણો માટે ‘સંગીતકાવ્ય’ કરતાં ‘રાગ-ધ્વનિકાવ્ય’ એ વધારે યોગ્ય પદ છે એમ અમારું ધારણું છે.

૬. સંગીતકલ્પકાવ્ય [હિ. ગ.]

સંગીતમંજરી, પ્રસ્તાવના, ૬: “સંગીતકલ્પ કાવ્ય-લિરિક-(Lyrics) અને સંગીત(Songs) વિષે અર્થો પગભર કરવાના હેતુથી પ્રારંભમાં તે વિષે પ્રદેશદર્શક લખાણ કર્યું છે.

૭. ભાવપ્રધાનકાવ્ય. [નંદા. દ.]

ઈ. કુ. પ્રસ્તાવના: નાટકો થે જૂદી જૂદી જાતનાં છે, ને આ નાટકને પણ અનેક દષ્ટિ-બિન્દુથી જોઈ શકાય. એક દષ્ટિબિન્દુથી નિરખતાં આ ભાવપ્રધાન નાટક-Lyrical Drama છે. ભાવપ્રધાનકાવ્યો-Lyrics ટુંકા જ હોય એવું નથી. મૈથિલ, ગીતગોવિન્દ અને શ્રીમદ્ ભાગવત: એ આપણાં મનોગમ ને વિશાળ ભાવપ્રધાન કાવ્યો છે. ઇંગ્લેન્ડનું લાંબામાં લાંબું ભાવપ્રધાન કાવ્ય કવિ શેલીનું સુવિખ્યાત

નાટક પ્રોમીથિયસ અનબાઉન્ડ-Prometheus Unbound નામનું છે. યુરોપનું સુવિખ્યાત ભાવપ્રધાન નાટક ગોઇથેનું ફાઉસ્ટ Faust છે.

૮. સંગીતમય રાગધ્વનિકાવ્ય [૨. મ.]

છઠી પરિપક્વ, ૧૫: સંગીતમય રાગધ્વનિ- (Lyrical) કાવ્ય માટે શ્લોકબદ્ધ રચના જેટલું જ ગરબીનું સામર્થ્ય છે.

૯. વીણાકાવ્ય [૬. ખા.] બુઓ Ballad.

૧૦. ઊર્મિગીત [ખ. ક.]

ક. શિ. ૧૭: એ પ્રવાહી તોટક હવે તો નવીન પણ ના ગણાય. મણિશંકર, કલાપિ, વગેરેનાં એ છંદમાં રચાયેલાં ઉત્તમ ઊર્મિગીતો (lyrics) સારી પેઠે લોકપ્રિય થઈ ચૂક્યાં છે. L. માટે “સ્વાનુભવરસિક” કાવ્ય, “આત્મલક્ષી” કાવ્ય વગેરે શબ્દો રવ. નવલરામ, રા. ખ. રમણભાઈ, આદિએ યોજ્યા છે. પારિભાષિક શબ્દમાં પદાર્થની મુખ્ય વિશિષ્ટતાનું સ્પષ્ટ કથન, સરલતા, અને લાઘવ ત્રણે હોય તો સારું એવી બુદ્ધિથી આ નવો શબ્દ ઘડયો છે.

૧૧. ઊર્મિકાવ્ય, ઊર્મિગીત, ઊર્મિમુક્તક [ખ. ક.]

લિ. ૧૬૦-૧: કવિતા માત્ર સુસ્પષ્ટ કલ્પનોત્થ મધુર સુષુક, તેજમય વગેરેની સાથે સાથે ઊર્મિવત્ પણ હોવી જોઈએ, અને આમાંથી જે ઊર્મિપ્રધાન તે કવિતા લિરિક; જે ઊર્મિક, ઊર્મિકાવ્ય. માટેનો સર્વસામાન્ય શબ્દ ઊર્મિકાવ્ય. વળી કૃતિ કૃતિના ખીલ ગુણ જોઈને તેને યોગ્યતા પ્રમાણે ઊર્મિગીત, ઊર્મિગીતિ, ઊર્મિમુક્તક કહી શકાય; જો કે ઊર્મિકાવ્ય શબ્દનો પ્રદેશ આ ત્રણે પેટા શબ્દોના પ્રદેશને એકત્ર લઈએ, તે કરતાં પણ વિસ્તાર છે.

૧૨. ઊર્મિક, ઊર્મિકા [ખ. ક.]

લિ. ૮૨-૩:

હૃર્મિકા ક્ષુન્નત ઊર ગગનનું હલાવતાં;

હૃર્મિકા ક્ષુન્નત ઊર અવનિનું પલાળતાં.

(હૃર્મિકા=હૃર્મિકાવ્ય. કર્મ પ્રત્યયના અનેકાર્થમાંથી ત્રણ કે તેમાંનો અમે તે લેતાં ‘હૃર્મિક’ શબ્દનો “હૃર્મિક” કૃતિ તે હૃર્મિક” એવા અર્થ બેસે છે. કર્મના આ ત્રી અર્થની ફેડ નીચે પ્રમાણે:—

(૧) ચર્મસ્તદ્મર્મિક; (૨) ચર્મસ્તદ્મર્મિક તદ્મર્મિક (૩) ચર્મસ્તદ્મર્મિક-કર્મસ્તદ્મર્મિક તદ્મર્મિક. તો પછી કાવ્યશાસ્ત્ર-પરિભાષામાં હૃર્મિકાવ્ય હૃર્મિગીત હૃર્મિગીતિને ઠેકાણે આ વધુ ટુકો હૃર્મિક શબ્દ કેમ દાખલ ન કરવો ? કાવ્ય, ગીતિ, ગીત, કૃતિ, કે પદ્ય જેવું નામ અધ્યાહાર લઈને અર્થ કરવો પડે, જાતે વિશેષણ તેને નામ ગણવું પડે, તે કરતાં કાવ્ય, ગીત, કે ગીતિ જેવા શબ્દના સ્પષ્ટ સંયોગથી જે જાતે નામ છે. અને અર્થબોધ માટે વધારે સરલ છે, એવા હૃર્મિકાવ્ય આદિ શબ્દો રચીને તો (શુભરાતી માટે) વધારે સારા લાગે છે; અગર જો કે હું પણ કોઈ કોઈ ઠેકાણે વધારે ટુકો હૃર્મિક શબ્દ વાપરવામાં હોય જોતો નથી, એટલું નહીં પણ સામાન્ય વ્યવહારમાં એ શબ્દ-પ્રસરશે તો એને જ મુખ્ય શબ્દ લેખે રવ. લેવા તૈયાર છું.

Dramatic lyric, પાત્રલક્ષી

હૃર્મિકાવ્ય [ખ. ક.]

લિ. ૧૮: અન્યલક્ષી (પાત્રલક્ષી) હૃર્મિકાવ્યો માટે હૃર્મિકામાં ડ્રેમેટિક લિરિક નામ થયું છે. આ નામમાં બે હોય છે. હૃર્મિપ્રધાન નાટકો માટે ભાગે ડ્રેમેટિક લિરિક કહી શકાય એવાં હોય: તો પછી લિરિકના એક પેટા વિભાગને માટે આ નામ ગોટાળો ઉત્પન્ન કરનારું છે. વળી ફ્રાન્સમાં એટલે દરજ કાવ્યનું મુખ્ય લક્ષણ કે કોઈ રીતના તખ્તા ઉપર તે યોગ્ય હાવલાવ સાથે લખવાય, એ અંશ આ પેટા વિભાગમાં નહીં, આ તો લિરિક અને શ્રાવ્ય, માટે “પાત્રલક્ષી હૃર્મિકાવ્ય” નામ જ વધારે સારું છે.

Meditative lyric, ધ્યાનાત્મક

સંગીત [ન. ભા.] બુઓ Lyric.

Pathetic lyric, રસાત્મક સંગીત

[ન. ભા.] બુઓ Lyric.

Lyrical, હૃર્મિપ્રધાન [ખ. ક.]

કો. ૧, ૩, ૩૬: લિરિકલ (હૃર્મિપ્રધાન) હોય તે જ કવિતા: જેમાં હૃદયતત્ત્વ પ્રધાન વા સર્વોપરિ ના હોય, તેને કવિતા—કવિતા !—કેમ જ કહેવાય !

Lyrical drama, ભાવપ્રધાન

નાટક [નહા. ૬.] બુઓ Lyric.

બી “ સૂચકાશ ” પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં પટેલ મૂળચંદલાલ ત્રીકમલાલે જાખ્યો.
ડે. પાનકાર નાક-અમદાવાદ.
